DR. AMBEDKAR COLLEGE OF SOCIAL WORK

CRITERION 3 –RESEARCH, INNOVATION AND EXTENSION

METRICS NO. 3.3.1

MATRICS NAME - ***Number of Research Paper published per teacher in the Journals notified on UGC care list during the last five years.***

DVV Clarification Evidence

CONTENT

Sr. No.	Name of Evidence	Page No.
	2018	
1	List of Paper	4
2	Injustice on Women causes and Remedies - Dr. Minakshi Kubde	5 – 11
3	Child Labor and human right - Dr. Deepak Magarde	12 – 17
4	A study of Adiwasi Tribal Students education- Dr. Madhuri Zade	18 – 25
5	Impact of Inflation on common families - Dr. Deepak Magarde	26 – 34
6	Disaster management need of the age - Dr. Vijayata Vitankar	35 – 40
7	Pre - Marriage and post -Manage Counselling - Dr. Vijayata Vitankar	41 – 48
8	Origin and Review of Buddha religion in India - Dr. Anandprakash Bhele	49 – 60
9	Changes in Trainers about Pre and post Gender Training Education - Dr. Madhuri Zade	61 - 74
	2019	
10	List of Paper	75
11	Enrolments Consignation act and balance - Dr. Vijayata Vitankar	76 – 85

12	Impact of Climate Change on Rural Farmers.- Dr. Deepak Magarde	86 - 96
13	Intensive network of Child line (1098) in the right of child - Mr. P.R. Ghulaxe	97 – 109
14	Changes of Ujwala Pradharimaitri gas cylinder Schemes in Beneficiaries - Dr. Madhuri Zade	110 – 122
15	Women's injustice and Rote of Government- Dr. Sunita Bhoikar	123 – 135
16	A Study of family Economic and health issues of old age people- Dr. Vijayata Vitankar	136 – 140
17	Counselling for stress Reduction - Dr. Vijayata Vitankar	141 - 143
	2020	
18	List of Paper	144
19	Parenting and Responsibility of Parents - Dr. Sunita Bhoikar	145 – 149
20	Reality of Domestic Violence- Dr. Madhuri Zade	150 – 159
21	Perspective of Adolescences and youth about Harassment - Dr. Madhuri Zade	160 – 172
22	A Study of Rural areas Women about Family, Social and Health problems - Dr. Madhuri Zade	173 – 184
23	Human Right and Domestic Violence.- Mr. P.R. Ghulaxe	185 - 193
24	The Study on the Impact of Cartoon Network on Child Behaviors - Mr. P.R. Ghulaxe	194 – 202
25	Counselling for Neurotic person - Dr. Vijayata Vitankar	203 – 207
26	Conscious Parenting - Dr. Sunita Bhoikar	208 – 216
27	Corona and online education : Substitute or opportunity – Dr. Vijayata Vitankar	217 – 222
28	A Study intercaste Marrage on Eradication of Caste Systems – Dr. Sunita Bhoikar	223 – 228
29	Impact of Social media on Family. Marrage and Kinship – Dr. Madhuri Zade	229 - 236
	2021	
30	List of Paper	237
31	Dr. Amedkar Views on agriculture and Presents Situation – Dr. Vilas Wani	238 – 242
32	Conscious Selection of life Partner for the health of Family life - Dr. Madhuri Zade	243 – 251
33	Participation of Tribal Women Sarpanch in decision Making and activities of Gram Panchayat - Dr. Deepak Magarde	252 – 257
34	The Role of Social Media in Women Empowerments – Dr. Vijayata Vitankar	258 – 267

35	Problems of Isolation in old age - Dr. Vijayata Vitankar	268 – 274
36	Women Empowerment and Panchayat Raj - Mr. Permanand Ukey	275 – 281
37	Economic Thought of Dr. Babasaheb Ambedkar - Mr. Permanand Ukey	282 – 287
38	A Study of Family disputes on Mental health of married Women - Dr. Sunita Bhoikar	288 – 295
39	Impact of Moderns Religious system on Tribal life - Dr. Madhuri Zade	296 – 306
40	The Impact of SHG S, on the Social life of Tribal Women Special Reference Melghat (Maharashtra) - Dr. Madhuri Zade	307 – 316
41	Constraints of Senior Citizen during Covid 19 - Dr. Vijayata Vitankar	317 – 323
42	The state initiatives for protection of Senior Citizens - Dr. Vijayata Vitankar	324 – 334
	2022	
43	List of Paper	335
44	The Assessment of the from social Viewpoint - Dr. Vijayata Vitankar	336 – 347
45	Superstition and discrimination changing references - Dr. Madhuri Zade	348 – 355
46	Womens Participation in Indian Politics – Dr. Minakshi Kubde	356 - 366

Number of Research papers published per teacher in the Journals notified on UGS Care list during the last five year

2018

list of paper — 1

Sr. No	Author Name	Title of Paper	Year	Name of Journal
1	Dr. Minakshi Kubde	Injustice on Women causes and Remedies	2018	Printing Area, Interdisciplinary referred journal
2	Dr. Deepak Magarde	Child Labour and human right		Vidhywarta international multilingual Research Journal
3	Dr. Madhuri Zade	A study of Adiwasi Tribal Students education		Printing Area, Interdisciplinary referred journal
4	Dr. Deepak Magarde	Impact of Inflation on common families		Sanshodhan Samiksha Multidisu planning International Research Journal
5	Dr. Vijayata Vitankar	Disaster management need of the age		Printing Area, Interdisciplinary referred journal
6	Dr. Vijayata Vitankar	Pre - Marrage and post - Manage Counselling		Printing Area, Interdisciplinary referred journal
7	Dr. Anandprakash Bhele	Origin and Review of Buddha religion in India		Printing Area, Interdisciplinary referred journal
8	Dr. Madhuri Zade	Changes in Trainers about Pre and post Gender Training Education		Ajanta International multilingual Quarterly Research Journal

Dr. Ambedkar College of Social Work, WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

ISSN 2394-5303

Printing Area™

Editor

Dr.Bapu G.Gholap

Scanned with CamScanner

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

|| Index ||

01) Use of ICT in Teaching Physics
A. N. Ardad || 09

02) MAHATMA GANDHI'S ROLE IN ROUND TABLE MEETING AT ....
BODA VEERU BHAI || 13

03) Implementation of QR Codes Technology in Library and ......
Mr. Hitesh Gopal Brijwasi ||18

04) 'An Analysis of Print Media Coverage regarding Success ......
Mr. Prakash M. Chopade || 24

05) DIGITAL INDIA AND ECONOMIC DEVELOPMENT
Seema Devi || 27

06) WOMEN AGAINST WOMEN As In Indo-Anglian Fiction
Dr. Manjusha Y. Dhoble || 33

07) NEW ECONOMIC POLICY (1991) AND ITS IMPLICATIONS......
Dr. SUDHIR PRAKASHRAO DINDE || 37

08) "GRAM SABHA IN PANCHAYAT RAJ - AN EVOLUTIONARY ....
Unmesh A Ghuge. || 41

09) Importance of Digital Library and Its Limitations
Fartade Mangal Limbaji, Shivshankar K. Ghumre || 47

10) DIGITAL INDIA AND CASHLESS ECONOMY
Gurjinder Kaur || 51

11) TRIBAL DEVELOPMENT IN INDIA: IN SPECIAL REFERENCE TO.........
SIDDHANT MISHRA || 56

12) Impact of GST on Indian Economy
Prof. Dr. Sunil G. Naranje || 62

13) Role of NCLP school in the eradication of child labour ....
Dr. Rajesh kumar Patro, Mrs. Sujata kumari patro || 67

Scanned with CamScanner

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

14) proportional analysis and convenience of digital libraries ....
PENDEM NARENDAR || 70

15) GEOGRAPHICAL STUDY OF CROPPING PATTERN IN KAGAL.......
Shri. D. A. Sardesal || 73

16) Immersion of Cybernetic Culture in Today's World: A study ....
Mr. Shashikant S. Shende ||76

17) ISSUES OF BIOPIRACY CONNECTED TO INDEGENOUS ....
ANTU SINGH || 80

18) "FANKAR KALAKAAR USTAD SHARAFAT ALI KHAN
Harmik Singh || 85

19) Children's Literature: Reflection of Society.
Mrs. Shringar Tiwari || 87

20) THE STATE OF MENTAL HEALTH AND AGING IN INDIA
POONAM TRIPATHI || 90

21) The Contribution of Trade in Financial Services to ....
Dr. Brijesh Hiteshbhai Valand, || 96

22) Origin of Development Ethics and Practices at I........
Dr. P. Veerachary, || 101

23) जीवनविमा पत्राची दावापूर्ती करणे :
Prof. Dr. Ronil Kulbhushan Ahale || 106

24) डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे कृषी विषयक विचार आणि कार्याचे अध्ययन
प्रा. वासुदेव वा. भगत || 108

25) भारतीय स्वातंत्र्य लढयात चंद्रपूर नगराचा सहभाग
प्रा.डॉ. कैलास रामचंद्र भांडारकर ||110

26) संयुक्त आणि विभक्त कुटुंबातील महिलांच्या शैक्षणिक.......
संजय बबनराव चौधरी || 115

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work ...

Scanned with CamScanner

27) भारतातील क्रिडा संघटना आणि त्यांचे कार्य
प्रा. डॉ. धरमसींग गेमसींग जाधव || 123

28) शेतकऱ्यांच्या समस्या : नांदेड जिल्हयातील शेतकऱ्यांबाबत ....
डॉ. रावसाहेब ग्यानोबाराव जाधव || 125

29) महिलांवरील अत्याचार व कारणे व उपाय
डॉ. मिनाक्षी एन कुबडे || 130

30) ज्ञानेश्वरीच्या पहिल्या अध्यायाचे काव्यसौंदर्य
प्रा. डॉ.सौ.शुभांगी परांजपे || 132

31) मुस्लीम धर्मातील स्त्रियांचे स्थान व मानवी हक्क
प्रा. डॉ. खान इकबाल गफार || 135

32) नारी के प्रति तुलसी का दृष्टिकोण
प्रा.डॉ.अशोक डी.तावडे || 138

33) सूर साहित्य में लोक जीवन की जीवन्त अभिव्यक्ति।
डॉ. सरला चौधरी || 140

34) 'हिंदी और मराठी दलित आत्मकथा का स्वरूप''
डॉ.हनुमंत दत्तु शेवाळे || 145

35) 'निर्धनता उन्मूलन में राष्ट्रीय ग्रामीण आजीविका परियोजना का ......
डॉ. रजनी भरती, कु. दीपाली वर्मा || 148

36) स्त्री का स्वरूप हिन्दी नाटकों में: एक परिचयात्मक दृष्टिकोण
डॉ. रेनू आनन्द || 151

37) जैविक नैतिकता की अवधारणा : बौद्ध दर्शन के संदर्भ में
संजय दास || 154

38) हरियाणा की संत काव्य परम्परा।
पूनम रानी पुत्री श्री रामेश्वर दयाल || 156

39) २१वीं शताब्दी में हर मोर्चे पर विफल साबित हो रहे ......
राकेश कुमार || 160

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

40) बालश्रम—एक ज्वलंत समस्या
डॉ. अनिता कुर्रे || 163

41) विज्ञापन और मानव जीवन का अंत: संबंध
प्रा. शुभांगी मनोहर खुडे || 166

42) महाराष्ट्र के अपराधी व्यवहार का मनोवैज्ञानिक अध्ययन
प्रा. व्ही. एन. रामटेके || 168

43) राजस्थान राज्य में स्वयंसेवी संस्थाओं द्वारा जनजाति वर्ग के .....
दीपक कुमार योगी || 172

44) भारतीय परिवार व्यवस्था : परम्परा से आधुनिकता की ओर
डा. अर्चना सिंह || 178

45) सूरसाहित्य में ब्रज की आर्थिक स्थिति, व्यवसाय एवं कृषि कर्म
डॉ. सरला चौधरी || 182

International Multilingual Research Journal

Printing Area

9850203295 7588057695

Editor Dr.Bapu G.Gholap

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Page 9

Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | May 2018 Issue-41, Vol-06 | 0130

29

महिलांवरील अत्याचार व कारणे व उपाय

डॉ. मिनाक्षी एन कुबडे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ
सोशल वर्क वर्धा.

****

मानवी समाज कितीही सुसंस्कृत किंवा प्रगत दिसत असला तरीही मानवाच्या उत्क्रांती पासून आजतागायत स्त्रिला निकृष्ट स्थान देण्याचा व तिला अधिकाधिक दुर्बल घटक बनविण्याचा प्रयत्न होत आलेला आहे, निसर्गाने दिलेली शारिरीक दुर्बलता व सामाजाने लादलेली मानसिकता उदा. मासिक पाळीच्या काळात जुनाट विचारासरणीचा समाज आजही त्यांना वाळीत टाकल्यागत हतबल करून टाकणे यामुळे तिच्या मनावर समाजात एकटेपणाची भिती आजन्म कोरल्या जात आहे तसेच मनावर बालपणापासूनच तिच्यावर संस्कारही समाजात मानखाली घालून, कमीपणा घेवून, लज्जा बाळगुन, लिंग भेदाचे संस्कार बाळगुन, सामाजिक भिती घालून देण्यात येते. समाजाच्या या प्रवश्तीमुळे स्त्रियांचे सामाजिक पतन सहज होवून बसलेले आहे.

समाजिक रूढी परंपरेच्या बाहेर स्त्रियांनी कुठलेही कार्य केल्यास पुरूष समाज स्त्रियांना सामाजिक दडपण आनण्याचा पुरेपुर प्रयत्न करतो. परंतु तेच कृत्य पुरूषांनी केल्यास हि पुरूषप्रधान संस्कश्ती त्या पुरूषांवर कुठलेही दडपण आनण्याचा प्रयत्न करत नाही. उदा. भारतातील पहिली शिक्षीका सावीत्रीबाई फुले यांनी प्रथम शिक्षीका बनण्याचा प्रयत्न केला तेव्हा पुरूष प्रधान संस्कश्तीने त्यांच्यावर परावश्त्त करण्याकरीता किती विविध आघात करण्याचे प्रयत्न केलेत हे सर्वज्ञात आहेत. आजचे उदा. द्यावयाचे झाल्यास श्रीमती किरण बेदी यांना पहीली पोलीस अधिकारी होत असतांना त्यांच्याच पुरूष सहकाऱ्यांकडुन ते क्षेत्र स्त्रियांच्या आवाक्याबाहेरचे असल्याने वारंवार सांगून दडपण आनण्याचा प्रयत्न केला गेला. कौटुंबिक अत्याचाराचे उदा. द्यावयाचे झाल्यास जरही आर्थिक, शैक्षणिक व शारिरीक सौंदर्याने तिच्या नवऱ्यापेक्षा वरचढ असेल तर तिच्या कुटूंबातच न्युनगंडाची भावना तयार होवून तिला कौटुबिक दडपण आणून घरात मात्र खालच्या पायरीची वागणुक देण्याचा बहुतांशी प्रयत्न केला जातो. व या कश्त्यातच मरच्या पुरूषांबरोबर इतर स्त्रियांचाही प्रत्यक्षाने सहभाग दिसून येतो.

नैसर्गिकदृष्टया पुरूष व स्त्रिया मानवी समाजाचा परस्मर पुरक घटक असला तरीही पुरूष मानवी समाजाचा परस्पर पुरक घटक असला तरीही पुरूष प्रधान संस्कश्तीने स्त्रियांच्या शरिरीर रचनेला अवास्तव प्रसिध्दी देवून त्या शरीराला अधिका अधिक आकर्षीक बनविण्याचा प्रयत्न जनमान्यात केला गेला यामुळे याचा परिणाम असा झाला सौंदर्याला कि स्त्रियांना पाहणाऱ्या पुरूषप्रधान कर्तुत्वापेक्षा तिच्या शारिरीक सौंदर्याला आकर्षक जाहिर करून तिच्या चारित्र्याचे मुल्यांकन शारीरिक विघटनावर करण्याचा प्रयत्न केला. परिणामी पुरूषप्रधान समाज कोणत्याही स्त्रिवर आपला रोष व्यक्त करतांना तिच्या शारिरीक विघटनाला (वस्त्रहरन, चिरहरण) प्राधान्य देतात. यामुळे सामाजिक अत्याचारामध्ये स्त्रियांवर होणारे बलात्काराची संख्या वाढते दिसुन येते. अलीकडच्या काळात शारिरीकदश्ष्टया अपरिपक्व तसेच अबोध बालीकांवरील अत्याचाराच्या घटनांनमधे उल्लेखनिय वाढ दिसून येत आहे. या घटनांचा अभ्यास करता असे दिसून येते कि, परस्परांवर सुड उगविण्याकरिता बालीकांवर होनारे शारीरिक अत्याचार मग ते सामुहीक का असेना समाजात पिडीत घटकांवर (बालीका, तिचे कुटूंबिय,) तिच्या सभोवतालच्या इतर बालीका व तिच्या संबंधातील इतर समाजावर त्याचा दूरगामी परिणाम होतो.

सामाजिक सुड भावना राबविण्याकरिता अबोध बालकांवरील अत्याचार अत्यंत प्रभावी माध्यम ठरल्याने दिसुन येते. यालाही कारणीभुत स्त्रियांचे समाजाने निर्माण केलेले शारीरिक आकर्षन हे दिसून येते.

समाजाची उदासिनता कित्येक वेळा महिलांवरील आत्याचारांना कारणीभुत ठरते. उदा. सभोवताली होणाऱ्या घरगुती भांडणे, महिलांवरील

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Page 10
Scanned with CamScanner

अत्याचार, बालीकांवरील अत्याचार याची जगशीही शंका आल्यास घटना होण्यापूर्वी जगशिही कल्पना, माहिती शासनाने उपलब्ध करून दिलेल्या वेगवेगळ्या हेल्पलाईनद्वारे पूरविल्यास भविष्यात होणारी मोठी घटना टाळल्या जावू शकते.

उपाय :

स्त्रियांना बालपणापासून मानसिक व शारिरीक क्षमता वाढविणे गरजेचे आहे. यामुळे ति समाजातील अत्याचाराचा स्वबळावर सामना करण्यास सिध्द होईल.

अत्याचार झालेल्या स्त्रिला आजपर्यन्त समाजाने एकटे पाडुन प्रभाव टाकुन, बदनाम करून, निंदानालस्ती करून एकटे पाडण्याचा प्रयत्न केलेले आहे. या परीस्थीतीत ज्या प्रमाणे पुरूष वर्ग सामुहीक सहकार्याने एकट्या पडलेल्या पुरूषाला सामाजिक, मानसिक व आर्थिक सहकार्य करून समाजाचा सक्षम घटक बनविण्याचा प्रयत्न करतात. त्याच प्रमाणे स्त्रियांना संकटकाळी स्त्रियांद्वारेच सामाजिक, आर्थिक, मानसिक पाठबळ मिळाल्यास स्त्रियांची सामाजिक एकता दिसून आल्यास त्या पिडीत महीलेकडे व मदत करणाऱ्या इतर महिलेकडे बघण्याचा पुरूषांचा व इतर समाजाचा दृष्टीकोन नरमाईचा किंवा मवाळ मानसिकतेचा राहील, महिला उत्थानासाठी कार्य करणाऱ्या चे कार्य आजही प्रभाविपणे दिसुन येत नाही या ऐवजी त्यांनी हेरगिरी करून समाजातील पिडीत महीलांवर नजर ठेवून वारंवार सभोवतालच्या परिस्थितीवर प्रभाव टाकल्यास हेच कार्य मुळापासून यशस्वी होण्याची शक्यता आहे. यामुळे स्त्रि एकत्रीकरणाची शक्ती पीडीतेच्या सभोवताली प्रभाव टाकुन फायद्याची भिती जनमानसात निर्माण होवून तेथील अत्याचाराचा समुह नाश होण्याची शक्यता होईल, स्त्रियांना पुस्तकी शिक्षण ज्याप्रमाणे शासन बाह्य करते त्याचप्रमाणे स्त्रियांना स्वसंरक्षाचे शिक्षण बाह्य केल्यास स्त्रियांची मानसिक व शारीरीक क्षमता वाढण्यास मदत होवून समाजात त्यांना दबदबा वाढण्याची शक्यता आहे. महिलांवर कार्यस्थळी होणारे विविध अत्याचार टाळण्याकरीता महिलांद्वारे संचालित महिला सुरक्षा पथकाची अपेक्षा केल्या जावू शकते. जे वारंवार कार्यालयात भेटी देवून परिस्थतीचा आढावा घेवून कुठलीही घटना घडण्याआधिच आवश्यक ति उपाययोजना करू शकते व अशा घटनांना आळा घातला जावू शकतो. महिलांवर घराबाहेर होणारे शारीरीक अत्याचार (उदा. बलात्कार, अपहरण, प्राणघातक हल्ले.) टाळण्याकरिता पुरूषांद्वारे स्त्रियांच्या शारिरीक सौंदर्याचा गैरवापर केला जाणार नाही. तसेच स्त्रियांच्या शारिरीक सौंदर्याला अवास्तव महत्व देण्याचा प्रयत्न केल्या जाणार नाही याचा आढावा महिला सुरक्षा पथक वारंवार घेत राहील्यास स्त्रियांच्या सभोवताल लैंगिक आकर्षण निर्माण होण्यापेक्षा कायद्याची व सुरक्षा व्यवस्थेची भिती जनमाणसात निर्माण होईल. परिणामी समाजाला, घराबाहेर स्त्रियांवर होणाऱ्या अत्याचारांवर आळा बसेल. वर्धा शहरातील ''दामिनी'' पथकाने विविध उद्यानांना, अंधारी स्थानांना (ज्याच्या गैर वापर तरून–तरूणी असामाजीक कारणास्तव करतात.) वारंवार दिलेल्या भेटी, टाकलेल्या धाडी प्रभावी सिध्द झाल्या. तसेच नागपूर येथील ''अंबाझरी'' उद्यानात तरूण तरूणी करिता परावर्तीत केलेले भेटीचे स्थान व या स्थानाना निरीक्षक गैरवापर व अनुचीत प्रकार टाळण्याकरिता केल्या गेलेली पोलीसांची नियुक्ती हे सामाजिक सुरक्षेचे उत्तम उदाहरण आहे. अबोध बालीकांवर होणारे अत्याचार टाळण्याकरिता घरापासून शाळेपर्यन्त 'गुड टच, बॅड टच' यांच्यातील भेद समजावून देणे फार महत्वाचे आहे. याशिवाय कुठल्याही बालीकेला तिच्या वयामुळे सामाजिक अत्याचारापासून ति सुरक्षित असल्याचा गैरसमज आजच्या परिस्थीतीत कदापीही करू नये. व तिला समाजात एकटे पडू देवू नये वा असुरक्षित होवू देवू नये. कारण समाजाने बालिकांवर अत्याचार करण्याची काढलेली नवीन क्लश्प्ती अपुऱ्या संरक्षणामुळे अजुन किती दिवस व किती पुढे जाईल याचा आढावा घेणे शक्य नसल्याने यापासून सतर्क असलेले बरे.

सामाजिक जागरूक नागरिक जर सभोवताली होणाऱ्या बारिक सारीक अत्याचाराच्या अपराधी पृष्ठभूमीच्या शंका आल्यास जर फायदा आणि सुव्यवस्थेला वेगवेगळ्या हेल्पलाईनद्वारे कळविल्यास भविष्यात होणाऱ्या स्त्रि अत्याचाराच्या बालीका अत्याच्याराच्या व इतर अपराधिक घटना टाळल्या जावू शकतात.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work

Scanned with CamScanner

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta UGC Jr.No 62759 UGC Approved Refereed Journal

6th ANNIVERSARY CELEBRATIONS ANNIVERSARY 2018

Vidyawarta®

Issue-21, Vol-01, Jan. to March 2018
International Multilingual Research Journal

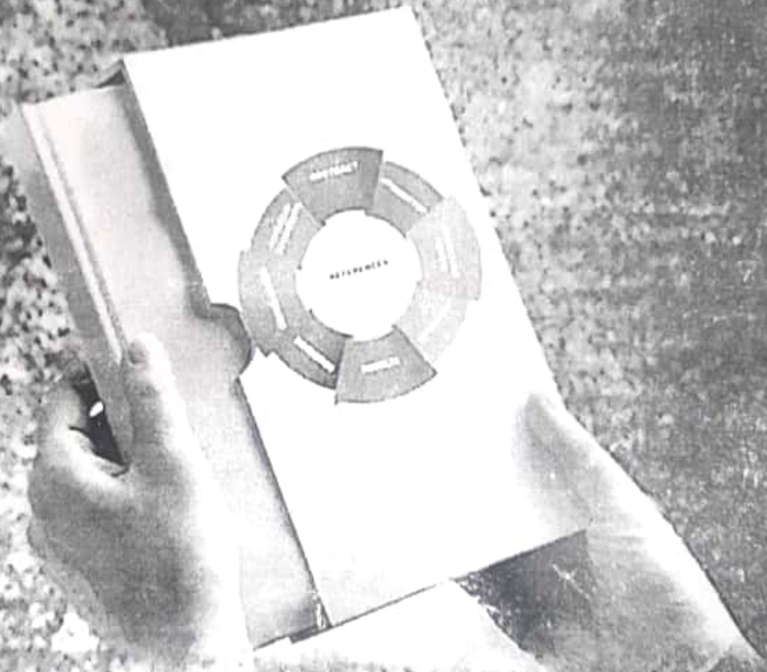

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

2019/07/05 10:15

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned by CamScanner

Scanned with CamScanner

28) भारतातील शेतकरी आत्महत्या एक गंभीर समस्या
Dr. Vasant Nanarao Patange || [illegible]

29) स्पर्धा परीक्षामध्ये व्याकरणाचे महत्त्व
प्रा. डॉ. कालिदास गुडदे, पालम जि. परभणी || [illegible]

30) जैन दर्शनाचा विश्वव्यापक तात्विक दृष्टीकोन
प्रा.डॉ.सखाराम यशवंतराव गोरे, जि.नांदेड || [illegible]

31) कनिष्ठ महाविद्यालयातील इयत्ता ११ वी च्या विद्यार्थ्यांचा स्वसंकल्पना ताण व वैफल्य यांच्यातील ...
डॉ. शोभा महारु चौधरी, धुळे. || 137

32) स्वच्छ भारत मोहिमेची वाटचाल
डॉ. एन. यु. देशमुख, वाशिम || 139

33) महाविद्यालयातील प्राध्यापकांमधील नेट विषयी असलेल्या अभिवृत्तीचा तुलनात्मक अभ्यास.
डॉ. सुनील परशुराम पाटील, धुळे || 142

34) ललित कला और संस्कृति पर विज्ञान और प्रौद्योगिकी का प्रभाव
डॉ. अश्विनीकुमार सिंह, बड़ौदा, गुजरात || 144

35) स्कूली बच्चों (बालक वर्ग)में मोबाइल फोन का प्रयोग : एक ......
डॉ. सुधीर कुमार श्रीवास्तव, रूद्रपुर, देवरिया उ.प्र. || 145

36) बुद्धकालीन गणिकाओं का संक्षिप्त अध्ययन
शिखा पाठक, लखनऊ || 157

37) दलित चेतना और डॉ. आंबेडकर
डॉ. बळीराम संभाजी भुक्तरे, उदगीर, जिला. लातुर || 159

38) शिक्षक प्रशिक्षणार्थियों की अधिगम उपलब्धि पर व्याख्यान विधि के प्रभाव .....
रूबी चौहान, प्रो. बी.सी. दूबे, मेरठ || 162

39) बाल श्रम और मानवाधिकार
प्रा. दिपक एस, मगरदे, वर्धा || 165

40) पाहड़ दा सांस्कृतिक अध्ययन
सोनिका जसरोटिया, जम्मू || 168

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printing-area.blogspot.com
2019.07.05 10:15
Scanned by CamScanner

Scanned with CamScanner

...ा हुआ जिससे "आश्रमशाला ज्ञात किया गया ...०.८३ प्राप्त हुआ जो स्वतन्त्रता अंश ३० ...स्तर ०.०५ के सारणी मान २.०४ से कम है। ...परिकल्पना सं. ३ को स्वीकारा एवं अध्ययनकर्ती ...निष्कर्ष पर पहुंची है कि व्याख्यान विधि से शिक्षण का ...बोर्ड व केन्द्र बोर्ड के छात्रों की अभिगम उपलब्धि पर ...अलग-अलग प्रभाव नहीं पडता है।

...र्ष:-

उपरोक्त आंकडों के विश्लेषण के अनुसार यह ...दृष्टिगोचर हो रहा है कि व्याख्यान विधि से जो शिक्षण ...या जाता है उसका छात्र एवं छात्राओं पर अलग–अलग ...प्रभाव नहीं पडता क्योंकि अभिगम एक ऐसा व्यक्तिगत ...गुण है जो व्यक्ति की व्यक्तिगत क्षमताओं, अभिप्रेरणा, ...से प्रभावित होता है लेकिन शिक्षण विधि (अभिप्रेरणा, ...लिंग से प्रभावित नही होती।

दूसरे कारक के रूप में शिक्षक प्रशिक्षणार्थियों ...शैक्षणिक योग्यता स्नातक व परास्नतक के आधार ...छात्रों के दो समूहों को एक साथ व्याख्यान विधि से ...पढ़ाया गया लेकिन आंकडों से दृष्टिगोचर हो रहा है कि ...शैक्षिक योग्यता का प्रभाव शिक्षक प्रशिक्षणार्थियों की ...उपलब्धि पर सार्थक रूप से प्रभावी नही हो रहा है जिसका ...मुख्य कारण यह हो सकता है की बी.एड. पाठ्यक्रम एक ...व्यावसायिक पाठ्यक्रम है जिसकी विषयवस्तु का ...स्नातक व परास्नातक स्तरों पर नही कराया जाता ...ऐसा लगता है कि शिक्षण की परम्परागत विधि दोनों ...समूहों पर समान रूप से प्रभावी रही।

तीसरे कारक के रूप में शिक्षक प्रशिक्षणार्थियों ...माध्यमिक शिक्षा मूल्यांकन बोर्ड के आधार पर दो ...समूहों को एक व्याख्यान विधि से विषय वस्तु सम्प्रेषित ...की गई परन्तु आंकडों के विश्लेषण में दोनों समूहों पर ...व्याख्यान विधि का अलग–अलग प्रभाव देखने को ...नहीं मिला जिसका कारण यह हो सकता है कि ...व्याख्यान विधि एक ऐसी पारम्परिक विधि है जिससे ...राज्य बोर्ड व केन्द्र बोर्ड दोनों में ही शिक्षण कराया ...जाता है जिससे दोनों समूहों में अलग–अलग प्रभाव ...देखने को नही मिला।

□□□

39

बाल श्रम और मानवाधिकार

प्रा, दिपक एस. मगरे
डॉ. अम्बेडकर कॉलेज ऑफ कॉमर्स ...

****

मानवाधिकार मनुष्य की गरिमा व उसके विकास और उत्कर्ष के लिये प्राप्त एक अधिकार है जो हर मनुष्य के लिए जरुरी है जिससे वह अपना शारीरिक मानसिक आर्थिक सामाजिक विकास कर सके। इसलिए मानवाधिकार जियो और जीने दो की संकल्पना से ओतप्रोत है ! इस संकल्पना की जरुरत तब पडी जब हर मनुष्य की गरिमा में खासा अन्तर दिखने लगा ! मानवाधिकार को अस्तित्व में इसलिए लाया गया कि कोई भी किसी की स्वतंत्रता को छिने नही बल्कि सभी एक दुसरे की स्वतंत्रता को बनाये रखें ! पहले विश्व युध्द और दुसरे विश्व युध्द की उत्पादक के पश्चात सन १९४५ में संयुक्त राष्ट्र संघ का गठन हुआ ! १० दिसम्बर १९४८ को संयुक्त राष्ट्र संघ की महासभा में मानवाधिकार की सार्वभौम घोषणा प्रस्तुत की गयी सभी देशों से अपील की गयी कि वे मानवाधिकार कानुन को सही तरीके से लागु करने की दिशा में अग्रेसर होंगे ! लेकिन ऐसा हो नही पाया कानुन तो बना दिया लेकिन उसे अमल में नही लाया गया ! आज समाज में हर जगह समस्याएं व्याप्त है ! मनुष्य होने की गरिमा केवल कुछ तबको तक ही सीमित है !

बालश्रम आज मानवाधिकार को चुनौती दे रहा है ! सरेआम बच्चो की मंडी लगाई जाती है जहां इनकी खुशियां गिरवी रखी जाती है ! आज के बच्चे देश का भविष्य है यह केवल कागजो तक ही सीमित है ! हकीकत से इसका कोई वास्ता नही है !

बालश्रम से अभिप्राय

बाल श्रम दो शब्दों से मिलकर बना है पहला बाल और दुसरा श्रमिक ! बाल से अभिप्राय उस

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318
UGC Approved Jr.No.62759
Vidyawarta®
Jan. To March 2018
Issue-21, Vol-01
0166

बालक से है जो अभी अपने माता–पिता पर आश्रित है और जिसके पालन पोषण का दायित्व उसके माता–पिता का है और जिसकी आयु १४ वर्ष या उससे कम है ! श्रमिक उसे कहा जाता है जो आर्थिक उद्देश्य हेतु शारीरीक या मानसिक श्रम करके धन अर्जित करता है ! श्रमिकों के अन्तर्गत वे स्त्री और पुरूष आते है जो व्यस्क होते है ! लेकिन सच्चाई इससे इतर है ! यह हमारे समाज की विडम्बना है कि बच्चों को पढने–लिखने की आयु में कठोर परिश्रम करना पडता है ! जिससे वे शिक्षा से वंचित रह जाते है और अस्वस्थ जीवन जीने तथा शारीरीक विकृती के साथ जीने के लिये विवश होते है !

बाल श्रमिकों का उदय

बालश्रम प्राचीन काल में उत्पन्न सामाजिक विषमताओं का परिणाम है जो दिन प्रतिदिन और भी विकराल होता जा रहा है ! औद्योगीकरण और शहरीकरण ने बाल श्रमिकों के घाव को भरने की जगह और अधिक गहरे कर दिये है! औद्योगिकरण ने बन्धुआश्रम को पुन: प्रारम्भ कर दिया है! वर्तमान समय में आर्थिक तंगी की वजह से माता–पिता भी अपने बच्चो को बन्धुआ बना रहे है!

आज के बच्चे ही देश के भविष्य निर्माता है! ठनके कंधो पर देश का भविष्य है पं जवाहर लाल नेहरू बच्चे हमारे भविष्य है, बच्चे कल के तकदीर है, बच्चे हमारी नींव है इस तरह के कई जुमले हमें सुनने को मिलते है! लेकिन इन जुमलो का हकीकत से कोई लेना–देना नही है! यह अत्यंत भयानक तथ्य है कि दुनिया में २४६ मिलीयन बच्चों को सामान्य जीवन नसीब नहीं होता! अंतर्राष्ट्रीय श्रम संगठन के अनुसार ये बच्चे कठिन खतरनाक व शोषणकारी स्थितियों में कारखानों उद्योगों व कृषि क्षेत्र मे कार्य करने के लिए अभिशप्त है ! यूनीसेफ के अनुसार भारत मे ५ से १४ वर्ष आयु वर्ग के १० करोड बच्चे स्कुल नहीं जाते तथा देश मे लगभग १० करोड बाल श्रमिक है! एक अनुमान के अनुसार लगभग ३१४७०० बच्चे मुंबई, कलकत्ता, चेन्नई, कानपुर, बंगलौर तथा हैदरावाद की सडकों पर जीवनयापन कर रहे है!

राष्ट्रीय ...

के अनुसार प्रतिवर्ष लगभग ४०,००० बच्चे गायब होते है! इनमें से कुछ तो वापस मिल जाते है और कुछ का पता ही नहीं चल पाता कि वे कहां है सोचने वाली बात ये है कि आखिर बच्चे इतने असुरक्षित क्यों है क्यों बच्चों को यौन प्रताडना व शारीरिक या मानसिक प्रताडना का शिकार बनाना इतना आसान होता है यौन शोषण से जुडे आकडे और भी चौंकाने वाले है। भारत में ५ लाख बच्चे वेश्यावृत्ती में संलग्न है! बच्चों के उपर हो रहे इन अत्याचारों के कारणों पर चिंतन करना बहुत आवश्यक है! आज की भागती–दौडती जिंदगी में संयुक्त परिवारों का विघटन माता–पिता की अति व्यस्तता बच्चों का अधिक समय तक अकेले रहना बच्चों की शोषण के प्रति अनभिज्ञता आदि ने भी बच्चों पर हो रहे अपराधों में वृध्दी की है। इसके अलावा कम उम्र में ही पढाई का अधिक बोझ अभिभावकों व शिक्षकों की महत्वकांक्षाएं आदि मिल कर बच्चे का बचपन छीन रहे है! कई बार इस तरह की प्रताडना झेलने वाले बच्चे मादक द्रव्यो का सेवन करने लगते है! अवसाद व मानसिक विकारों के शिकार इन बच्चों को लोग आसानी से गलत मार्ग पर ले जाते है और ये शोषण का शिकार हो जाते है!

आज सबसे महत्वपुर्ण काम बच्चो की हिफाजत करना है! संयुक्त राष्ट्र संघ ने बच्चो के कई मौलिक अधिकारों का निर्धारण किया है! साथ ही समय–समय पर अनेक अधिवेशनों में इनके राजनीतीक सामाजीक आर्थिक सांस्कृतीक अधिकारों पर पुनर्विचार किया है!

भारत मे भी संविधान ने सरकार को बच्चो के लिए अलग से कानून बनाने का अधिकार दिया है! अनुच्छेद २१ में ६ से १४ वर्ष के बच्चो को नि:शुल्क व अनिवार्य शिक्षा का अधिकार है! अनुच्छेद २३ बच्चों के क्रय–विक्रय व उनके व्दारा अनैतिक कार्य करने पर रोक लगाना है! अनुच्छेद २४ के अंतर्गत १४ वर्ष से कम आयु के किसी बच्चे को कारखानों आदि में नियोजन का प्रतिरोध करता है! अनुच्छेद ३९ के अंतर्गत बच्चों को स्वतंत्र व गरिमामय वातावरण में स्वस्थ विकास का अवसर तथा ...

Scanned with CamScanner

के बाद से ही बाल अधिकारिता के संरक्षण हेतु प्रयास किए जाते रहे हैं जिनमें वर्तमान समय में बाल श्रम अधिनियम व राष्ट्रीय बाल अधिकार संरक्षण आयोग का गठन प्रमुख है!

बाल श्रमिकों की समस्या

भारत कृषी प्रधान देश है यहाँ की समस्याओं को यहाँ के ही परिदृष्य के व्दारा ही समाप्त या कम किया जा सकता है! अन्य देश की नकल के व्दारा नही! हर देश की अपनी संस्कृती है जो उसको बनाये रखने मे सहयोग करती है! भारत गाँव मे बसता है उसकी आधे से अधिक जनसंख्या गाँव में निवास करती है इसलिए उन समस्त सुविधाओं को गाँव मे पहुँचाना होगा जो शहर में हैं! वैश्वीकरण औद्योगीकरण और शहरीकरण के चकाचौंध भरे वातावरण ने कृषी करने वाले और गरीब लोंगो के लिये और अधिक परेशानियाँ खडी कर दी है! शहर के वातावरण में वे न्युनतम वश्त्ती पर काम करने के लिये मजबुर होते है जिससें वे और अधिक गरीब होते जाते है! वे स्वयं तो शिक्षीत नही है और आर्थिक तंगी में बच्चो को भी शिक्षीत नहीं कर पाते बल्की वे बाल श्रमिकों की संख्या वृध्दी में सहयोग करते है! कम आमदनी के कारण न वे स्वच्छ वातावरण में निवास करते है न शिक्षीत हो पाते हैं और नही स्वस्थ नागरीक बन पाते है! आंकडे बताते हैं कि १९६१ की जनगणना में बाल श्रमिकों की संख्या १४५ करोड थी और ये आकडे निरन्तर बढते ही चले गये! विश्व स्वास्थ संगठन की २०१० की रिपोर्ट में ये आकडे ६ करोड हो गये है! विश्व स्वास्थ संगठन का मानना है कि विश्व का हर चौथा बच्चा बाल श्रमिक है! बाल श्रम के कारण बच्चों का बचपन छिन गया है उनके स्वास्थ पर प्रतिकूल असर पडा है! जिससे उनका शारीरीक मानसिक विकास नहीं हो पाता और वे उचित पोषण शिक्षा मनोंरंजन खेलकुद प्यार और दुलार से वंचीत रह जाते है!

बल श्रमिकों की समस्याओं के सुधार के उपाय

यू तो इस समस्या के उपाय उंट के मुहँ मे जीरा के समान है जो कि संयुक्त राष्ट्र संघ या अन्य संस्थाओं भारत के संविधान या पंचवार्षीय योजनाओं के व्दारा किये गये है! मानवाधिकार सभी को समान मानव सभी के अधिकारों [illegible] इसलिए इसे समानता [illegible] स्वतंत्रता और शोषण के विरुद्ध न्याय की बात कही है। भारत अपनी प्रत्येक पंचवर्षीय योजना के द्वारा इस समस्या को दूर करने की कोशीश कर रहा है। [illegible] भी २० सूत्रीय कार्यक्रम के द्वारा इसको कम करने की कोशीश की थी। इस समस्या के निदान के लिए मानवाधिकार की सम्पूर्णता का निर्धारित किया जाय तो शायद ये सम्भव हो कि इससे कुछ निदान पाया जा सके।

बाल श्रमिकों से सम्बन्धित कानून और नीतियाँ जिनसे बाल श्रमिकों के जीवन में सुधार आ सके वे है सन १८८८,१८९१,१९११ का फैक्टरी अधिनियम सन १९०१ और १९२३ का खदान अधिनियम सन १९२६ का बाल श्रम उन्मूलन तथा नियमन अधिनियम इसके साथ–साथ मौलिक अधिकार और नीती निर्देशक तत्व भी है!

१४ वर्ष से कम आयु के बच्चों को बालश्रम की श्रेणी में लाया गया है! इसीलिए बालश्रम को अपराध की श्रेणी में रखा गया है! भारतीय संविधान के अनुच्छेद २४,२१ क) ३९ च) ४५,३९,५ आदि में स्पष्ट उल्लेख है कि १४ वर्ष से कम उम्र के बच्चों को किसी भी कारखाने कुटीर उद्योग आदि मे काम करने पर प्रतिबंध है जिससें कि बच्चों के स्वास्थ शिक्षा एव विकास पर कुप्रभाव पडे एवं हर हाल में बच्चो के स्वास्थ शिक्षा विकास एवं कल्याण पर सरकारों का ध्यान केंन्द्रित रखना चाहीए! लेकिन धरातल पर ऐसा कुछ भी नही है!

यूनीसेफ से लेकर भारत सरकार व प्रदेश सरकारों से लेकर कई गैर सरकारी संगठनो ने बाल अधिकारों की सुरक्षा हेतु कई उपाय कर रखे है! भारतीय न्यायालयों ने भी अनेक निर्देश दिए है परन्तु इन सभी उपायों को पर्याप्त नहीं कहा जा सकता! बाल अधिकारों के संरक्षण व उनके प्रति होंनेवाले शोषण को रोकने के लिए सबसे पहले तो बच्चों को जागरूक बनाना होगा! इसके लिए सामाजिक व शैक्षणिक स्तर पर उन्हे प्रशिक्षण देना होगा! बच्चो को यौन दुर्व्यवहार के प्रति सचेत करने के लिए माता–पिता व स्कूलों व्दारा यौन शिक्षा जरूरी है! बाल अपराधो पर नजर रखने के लिए अलग थानों की व्यवस्था होनी

2019.07.05 10:18
Page 16
Scanned with CamScanner

इसके अलावा हम सभी को अभिभावक पडोसी रिश्तेदार व सबसे उपर एक इंसान के रूप में बच्चों की सुरक्षा के प्रति सदैव जागरूक रहना होगा तभी हम देश के भविष्य का वर्तमान बचा पाएँगे!

संदर्भ सूची

१. भारत का संविधान एक परिचय संविधान ,डी डी बसु

२. मनवाधिकार और मानव, डॉ करूणाशंकर मिश्र

३. भारत में मानवाधिकार सत्यनारायन साबत राधाकृष्ण प्रकाशन नई दिल्ली

4. International Human Rights Society and the Schools

5. Council of Europe The Teaching of Human Rights

□□□

40

पाडर दा संस्कृतिक

सोनिका जसरों

शोधछात्रा,

डोगरी विभाग, जम्मू विश्व

पाडर जम्मू–कश्मीर राज्
ऐ। जेह्‌दे दक्खन च हिमाचल प्
उत्तर च लेह–लद्दाख आदि। पा
असेंगी जम्मू सूबे दे पत्तनीटाप, डो
आदि लाके थमां होइयै जाना पैंद
जिला कितवाड़ दा लाका ऐ।

पाडर दा लाका भौगोलिक
थमां हिमाचल दी सरहद तक उ
घिरे दा ऐ। एह् पूरा लाका चंद्रभाग
ऐ। एह् सारा लाका दुर्गम प्हाडि
कन्नै घिरे दा ऐ। एह् पूरा लाका पत
ढके दा रौंह्‌दा ऐ। इस लाके च देअ
पाए जंदे न। इ'नें प्हाड़े दी उंचाई
कोला १८००० फुट तक ऐ। इस
कोला पद्धरा ते खुल्ला लाका अठो
ते इस ग्रां दे सारे घर लागै–लागै न
सारे लाके दा मु

College of Social Work

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Melghat Madhil Adiwasi Vidhyathyanchya Shaishnik Samsyanche Adhyan

76 Jr.No.43053 UGC Approved Refereed Journal

ISSN 2394-5303

Printing Area

International Multilingual Research Journal

Issue-34, Vol-01, October 2017

Editor

Dr.Bapu G.Gholap

www.vidyawarta.com

Verified

Scanned with CamScanner

16

UGC Approved Jr.No.43053

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

October 2017, Issue-34, Vol-01

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

Types: Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Verified

Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002(IIJIF) | Printing Area International Research journal | October 2017 Issue-34, Vol-01 | 06

Index

01) The Representation of Male Identity .....
Ambika Bhagat ,MUJ || 10

02) Combustion of prali: A challenging issue for environment
Dr. Sumarkant Kumar Bharati ,(UP). || 17

03) Challenges of teacher education in the context of globalization
Shahid Majeed Bhat, Anantnag. || 20

04) The Idea of Europe: Re-Reading Elias Canetti's Life and Works
Dr. Premlata Chandra, Shimla (India). ||25

05) A Study of Impact of Financial Crisis on Indian Banking Sector
Dr. Dinesh R. Chavda, Gadhinagar ||29

06) Effects of new culture of online shopping on indian society
Dr. Neha Chaudhari, Varanasi. || 35

07) Social Networking Tools: Impact, Issues ....
Dr. Purvendra Kumar Dixit, Dr. N. K. Pachauri, Agra (UP) || 39

08) MUDRA LOAN-AN OPPORTUNITY
Dr Prasad S.Madan, Sapana K.Gandhi || 46

09) Accountability of school leaders and teachers.....
Dr. Sarita Garg & Mrs. Sushma kela || 49

10) Portrayal of Women in Media
Dr. Hampesh K.S,Ujire Belthangady Taluk, DK. || 52

11) Emerging Role of Women Entrepreneurs ......
DR. RATAN KAURINTA,IMTIWALA, Nagaland University || 57

12) Role of Media and Technologies in ....
Kingshuk Karan, Purba Medinipur, W.B. || 62

13) Adjustment among Adolescents in Relation ......
Jasvir Kaur Grewal, Ludhiana || 66

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

18

28) Performance Analysis of Regional Rural Banks in India
Dr. Ch. Srinivas, A. Srinivas, Karimnagar || 137

29) Impact of Stress on employees performance
Dr. Y. R. Thorat, Pune || 141

30) Emerging Trend of Retail Trade in India
Dr. J. D. Wadate, Amravati. || 144

31) Magnitudes of Drug Addiction and the Connection with Crime
Dr. Bharatji Upadhyay, Almora || 147

32) HISTORIC AND POLITICAL REVIEW OF LANDHAURA RIYASAT
Dr. Sonia S. kaushik , uttrakhand || 150

33) 'भटका - विमुक्त समाज व संस्कृती'
प्रा. समीर आवनावे, जि. पुणे. || 156

34) अष्टपैलु व्यक्तिमत्व लाभलेले प्र. के. अत्रे
प्रा. क्षीरसागर प्रशांत बब्रुवान, बीड || 158

35) लोकसाहित्य प्रयोजनाचा एक चिकित्सक अभ्यास
श्री.अनिल हनमनलु मुनगेलवार, जि.नांदेड || 160

36) श्री तुकाराममहाराजांच्या गाथेतील दशावतार
डॉ. शाम नेरकर, परळी || 162

37) उच्च माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचा मानसशास्त्रीय समुदेशन गरजांचा तुलनात्मक अभ्यास
डॉ. यादव हरी सनेर, जि.धुळे || 166

38) मेळघाटमधिल आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक समस्यांचे अध्ययन
डॉ. माधुरी एच. झाडे, वर्धा. || 169

39) मुक्तिबोध के काव्य में बिम्ब योजना
प्रा. डॉ. रामकृष्ण बदने, जि. नांदेड || 174

40) संस्कृत साहित्य में सदाचार
श्रीमती बिन्दु देवी, हरि || 176

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002(IIJIF) | Printing Area International Research journal | October 2017 Issue-34, Vol-01 | 0169

38

मेळघाटमधिल आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक समस्यांचे अध्ययन

डॉ. माधुरी एच. झाडे
डॉ आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशलवर्क, वर्धा.

****

कोणत्याही समाज, समुदायाचा विकास हा त्या देशातील शिक्षण पध्दतीशी अधिक निगडीत असतो अगदी तळागाळातील व्यक्तींना विकासाच्या प्रवाहात आणणारा महत्वपूर्ण घटक म्हणजे शिक्षण होय. योग्य शिक्षण पध्दतीमुळे समाज बदलतो, नवराष्ट्र निर्माण करता येते, बेकारी दूर करता येते, नीतीमान चारित्र्यसंपन्न कार्यक्षम नागरिक तयार करता येतात. माणसा–माणसातील भेदभाव संपवून एक आदर्श नवसमाजाची निर्मिती करता येते.

स्वातंत्र्योत्तर काळामध्ये फार मोठया प्रमाणात शिक्षणाचा प्रचार व प्रसार करण्यात आला. आपल्या राज्यघटनेमध्ये देखील अनेक कलमांच्या माध्यमातून शिक्षणाची आवश्यकता नमूद करण्यात आली तसेच समाजातील वेगवेगळया वर्गाकरिता शिक्षणाची तरतुद करण्यात आली. तरी देखील आजही शिक्षणाविषयी उदासिनतेचे धोरण शासन व काही गटांमध्ये सुध्दा दिसून येते. आदिवासी समुदायांपर्यंत शिक्षण पोहचविण्याकरिता अनेक आयोग नेमण्यात आले. उदा ढेबर आयोगाने अनुसूचित प्रदेशामधील अनुसूचित जमातिच्या शिक्षणविषयक समस्यांची सर्व बाजूनी छाननी केली व आदिवासींच्या शैक्षणिक विकासाबाबत काही उपयुक्त सूचना केल्या. दिल्लीत नियोजन मंडळाने आयोजिलेल्या व उदयपूरला एन. सी. इ. आर. टी. ने. आयोजित केलेल्या परिसंवादामधूनही आदिवासींच्या शिक्षणाबाबत सर्वांगीण विचार करण्यात आला होता. भारतामध्ये आदिवासी शिक्षणासंदर्भात व अशासकीय संस्थेच्या माध्यमातून अनेक परिसंवाद, चर्चासत्रे, कार्यशाळांचे आयोजन करण्यात आले. प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षणाच्या बाबतीत आदिवासी समाजाची मागासलेपणा दूर करण्याच्या दृष्टीने करता येण्यासारख्या गोष्टींचा कोठारी आयोगाने विचार केला व त्या संदर्भात काही सूचनाही केल्या आहेत. आदिवासींचा शैक्षणिक विकास हा मुळात आर्थिक व सांस्कृतिक विकासाशी निगडीत आहे त्यामुळे आदिवासींच्या आर्थिक व सांस्कृतिक योग्य तो प्रतिसाद देऊन त्या गरजा पूर्ण करण्याची क्षमता आदिवासीमध्ये निर्माण करु शकेल अशी शिक्षण योजना आदिवासींकरिता प्रकार्यात्मक ठरेल. हे सुत्र लक्षात घेऊनच प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमधून आदिवासी विद्यार्थ्यांचे प्रमाण वाढविण्यासाठी उपाय योजण्यात आले पाहिजेत.

शासकीय पातळीवरुन आदिवासी समुदायाच्या विकासाकरिता वेगवेगळ्या योजना राबविण्यात येत आहे. कोठारी आयोगाने सुचित केल्याप्रमाणे आदिवासी वस्त्या व पाडयांवर जिल्हा परिषदेच्या शाळांसोबत काही ठिकाणी आश्रम शाळा सुरु करण्यात आल्या. आज यामध्ये विद्यार्थ्यांच्या संख्येत वाढ झालेली दिसून येत आहे परंतु गुणात्मक वाढ झालेली नाही. आजही आदिवासी समुदायामध्ये शिक्षणाची फार मोठी समस्या आहे.

नॅशनल करिक्युलम फ्रेमवर्क म्हणजे राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा हा एक महत्वाचा दस्ताऐवज आहे. गेल्या पन्नास वर्षात ज्या ज्या देशांनी शिक्षणाच्या क्षेत्रात जे नवीन तत्वज्ञान आणले त्याचा त्या त्या देशावर जो सकारात्मक परिणाम झाला त्याची जाणीव त्या दस्तावजात आहे. त्यातील पहिल गृहीतक आहे ते म्हणजे मानसिक, शारीरिक क्षमता असलेल प्रत्येक मूलं शिकू शकतं, त्याला शिक्षणाचा अधिकार आहे. दुसरं गृहीतक आहे मूलं शाळेत जात तेव्हा त्याच मन कोरी पाटी नसते, जन्मापासून ते विचार करतं असतं आणि त्याच्या प्रत्येक कृतीमागे काहीतरी हेतू असतो प्रत्येक मुलाला व्यक्तिमत्व असतं. त्याच्या त्या व्यक्तीमत्वाचा आदर होणं गरजेच असतं. तिसरं गृहीतक म्हणजे ज्ञान रचलं जातं ते कोणाला हस्तांतरीत होत नाही या सगळयामध्ये शिकण्याची प्रक्रिया ही प्राथमिक गोष्ट आहे त्यासाठीची संधी उपलब्ध करुन देणे हे शिक्षकाच काम आहे.

या सगळया विचारसरणीमागे असलेल्या पियाजो

Scanned with CamScanner

आणि वायगोस्की या दोन विचारवंताना आपण धन्यवाद दिले पाहिजे कारण त्यानांच मुलं लहानपणापासून विचार करतं त्याची विचारप्रकिया हळूहळू कशी वाढत जाते त्यातले टप्पे कोणते हे सगळ मांडलं. प्रत्येक विषय शिकण्यामागे संस्कृती असते ती शिक्षकांकडून मुलांपर्यंत जात असते त्यामुळे शिक्षकाची भूमिका महत्वाची असते.

महाराष्ट्रातील मेळघाट हा विभाग अतिशय दुर्गम आहे दऱ्याखोऱ्यामध्ये वसलेल्या या प्रदेशामध्ये प्रामुख्याने कोरकू जमातीचे लोक राहतात. अमरावती जिल्हयातील धारणी व चिखलदरा हे दोन तालुके मेळघाट विभागात येतात. विस्ताराने अधिक असलेले हे दोन्ही तालुके आहे. या दोन्ही तालुक्यामध्ये साधारणत: ९०% लोक कोरकू जमातीचे आहेत. अतिशय हलाखीच्या परिस्थितीमध्ये हे लोक जीवन जगतात. या विभागामध्ये अनेक समस्या आहेत त्यातील कुपोषण ही एक प्रमुख समस्या आहे. कुपोषणामुळे हा प्रदेश देशाच्याच नाही तर जगाच्या नकाशावर पोहचला आहे. दरवर्षी हजारो बालके कुपोषणाने बळी पडतात. यासोबतच मेळघाटमध्ये शिक्षण ही एक समस्या आहे. आजही मुलं शाळेमध्ये जात नाही किंवा गेली तरी गळतीचे प्रमाण फार मोठया प्रमाणात आहे. शिक्षक, शैक्षणिक वातावरण, आर्थिक स्थिती इत्यादी अनेक शिक्षणविषयक समस्या या विभागात आहे. त्याचा सविस्तर आढावा पुढे घेतलेला आहे.

विषयाची निवड :

संशोधनकर्तीने मेळघाटमध्ये पाच वर्षे विविध विषयांवर काम केले तसेच आता सहाय्यक प्राध्यापक म्हणून समाजकार्य महाविद्यालयामध्ये कार्यरत आहे. समाजकार्य महाविद्यालयातिल विद्यार्थी क्षेत्रकार्यानिमीत्त मळघाटमध्ये दरवर्षी भेटी देत असतात या भेटी दरम्यान मेळघाटमधील शिक्षक, स्वयंसेवी संस्थेचे कार्यकर्ते, पालकवर्ग, विद्यार्थी याच्याशा चर्चा केली. शिक्षकांशी व आदिवासी शैक्षणिक स्थितीशी संबंधीत, मासिकांमधील लेख, वर्तमान पत्रातील बातम्या, संपादकीय यांचे वाचन तसेच शिक्षण व आदिवासी संबंधीत पुस्तकांचे वाचन व अवलोकन केले सोबतच मेळघाटमधिल कार्याचा अनुभव व विविध कार्यक्रमाचे आयोजन व उपस्थिती, शैक्षणिक क्षेत्राशी संबंधित अधिकारी, पदाधिकारी यांच्यासोबत चर्चा करून हा शोध निबंध लिहीला आहे.

अध्ययनाची उद्दिष्टे :

१. विद्यार्थ्यांची कौटुंबिक व आर्थिक परिस्थिती जाणून घेणे.

२. विद्यार्थी व शिक्षकांची उपस्थिती जाणून घेणे.

३. मेळघाट मधील शिक्षणातील प्रमुख समस्या जाणून घेणे.

गृहीतकृत्ये :

१. मेळघाटमधील आदिवासींची आर्थिक व कौटुंबिक परिस्थिती हलाखीची असल्यामुळे शिक्षणाविषयी उदासिनता आहे.

२. मेळघाटमध्ये अनेक सुविधांच्या अभावामुळे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण विद्यार्थ्यांना मिळत नाही.

मेळघाटमधील आदिवासींच्या शैक्षणिक समस्या :

१. भाषा :

मेळघाटमध्ये प्रामुख्याने कोरकू आदिवासी जमातीचे लोक राहतात. त्यांची मातृभाषा ही कोरकू आहे. कोरकू व्यतिरिक्त इतरांसोबत व्यवहार करण्याची भाषा ही हिंदी आहे. प्राथमिक शिक्षणाचे व विशेषत: बारावी पर्यतच्या शिक्षणाचे माध्यम हे मराठी आहे. मेळघाटमध्ये कार्यरत असणारे ९०% च्या वर शिक्षकाची मातृभाषा व शिक्षणाचे माध्यम हे मराठी आहे. या शिक्षकांना कोरकू बोलता येत नाही त्यामुळे विचारांचे आदान प्रदान करताना अनेक समस्या निर्माण होतात व विद्यार्थ्यांना मराठीचे ज्ञान अत्यल्प असल्याने शाळेविषयी त्यांना आपुलकी वाटत नाही व शिक्षकांना देखील विद्यार्थ्याविषयी फारशी आपुलकी वाटत नसल्यामुळे फक्त औपचारिकता पूर्ण करण्याचे काम शाळांमधून पार पाडले जाते. त्यामुळे अनेक शैक्षणिक प्रश्न निर्माण होतात.

२. शैक्षणिक वातावरण :

शिक्षण घेण्यासाठी व देण्यासाठी एक चांगल्या शैक्षणिक वातावरणाची गरज असते. परंतु मेळघाटमध्ये अनेक ठिकाणी शिक्षणाकरिता योग्य वातावरण नाही. पावसाळ्यामध्ये वर्गखोल्यामध्ये पाणी गळत असतं त्यामुळे विद्यार्थ्यांचा वर्गात बसण्याचा प्रश्न निर्माण होतो. एकाच खोलीत अनेक वर्गाचे विद्यार्थी बसविले

Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002(IIJIF) | Printing Area International Research journal | October 2017 Issue-34, Vol-01 | 0172

या विभागात लवकर अनुदान मिळते या आशा अपेक्षा बाळगून अनेक संस्थाचालक आपली माध्यमिक उच्च माध्यमिक विद्यालये मेळघाटमध्ये सुरु करतात. बहुतांश ही विद्यालये पडक्या बिल्डींगमध्ये, एखाद्या पडक्या घरात, गोडावून, गोठयामध्ये सुरु केली जातात व विद्यार्थ्यांना अनेक भुलथापा देऊन प्रवेष घेण्यास सांगतात. या विद्यालयामध्ये शिक्षकांची सुध्दा दयनिय अवस्था असते. त्यांना वेतन मिळत नाही किंवा अत्यल्प वेतन दिले जाते त्यामुळे ते शिक्षक अधिकाधिक दिवस अनुपस्थित राहतात. दोन किंवा तिन शिक्षकावर संपूर्ण शाळेच्या अभ्यासक्रमाचा कार्यभार असतो. अशा स्थितीत विद्यार्थीही अनुपस्थित राहतात. प्रयोगशाळा व ग्रंथालयांच्या फक्त पाटया दिसतात. अशा परिस्थितीमध्ये अनुदान मिळविण्याकरिता १० वी व १२ वीचा निकाल चांगला लावायचा असतो तेव्हा अनेक केंद्रावर सामुहिक कॉपी करुन सोबतच ब्लॅकबोर्डवर लिहून विद्यार्थ्यांना उत्तीर्ण केल्या जाते व शाळेचा निकाल वाढविण्यात येतो. या एकंदरीत परिस्थितीमध्ये आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासाचा खेळखंडोबा चालू आहे.

८. विद्यार्थ्यांचा शिक्षणाविशयी दृष्टिकोण :

मेळघाटातील कुटुंबामधील सदस्यांमध्ये कुठल्याही प्रकारे शैक्षणिक वारसा नाही किंवा अनेक शाळांमध्ये/गावांमध्ये वातावरण निर्मिती नाही उलट अनेक शिक्षक, पालक देखील विद्यार्थ्यांमध्ये शैक्षणिक रुची निर्माण करण्याचा प्रयत्न करीत नाही त्यामुळे विद्यार्थ्यांचे शिक्षणावरुन लक्ष विचलित होते अनेक दिवस तो शाळेमध्ये गैरहजर असता. इथूनच विद्यार्थ्यांच्या गळतीला सुरुवात होते. शाळेमध्ये खेळीमेळीच्या वातावरणात त्याला शिक्षण दिले जात नाही. त्याला समजून घेतले जात नाही त्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये शाळेविषयी उदासिनता निर्माण होते.

एका सर्वेक्षणातून असे निदर्शनास आले की, शाळेत दाखल होणाऱ्या १०० मुलांपैकी पाचवीचा अभ्यास ४०% मुले पूर्ण करतात ८ वीचा अभ्यास २५% मूले पूर्ण करतात तर उच्च माध्यमिक (१२ वी) चा अभ्यास १०% मूलं पूर्ण करतात. यावरुन आपणास शिक्षणाची स्थिती लक्षात येते.

अशा प्रतिकुल परिस्थितीमध्ये १०% विद्यार्थी १२ वी उत्तीर्ण झाल्यानतर नजिकच्या शहरात प्रवेश घेतात परंतु आर्थिक परिस्थिती हलाखीची असल्यामुळे शहरामध्ये राहण्याचा प्रश्न निर्माण होतो. काही विद्यार्थी आदिवासी मुलांच्या वसतिगृहात राहतात. महाविद्यालयामध्ये गेल्यानंतर शहरातील मुला–मुलींचे राहणीमान, त्यांचे वाकचातुर्य यामुळे आदिवासी मुलांच्या मनामध्ये न्युनगंडाची भावना निर्माण होते व ते नियमित महाविद्यालयामध्ये उपस्थित राहत नाही पर्यायाने ते अनुत्तीर्ण होतात. फक्त दोन तिन टक्केच विद्यार्थी पदवीचे शिक्षण पूर्ण करतात.

९. गुणवत्तापूर्ण शिक्षण :

वरील अनेक कारणांचा विचार केल्यानंतर आपल्याला मेळघाटमधील गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाची स्थिती लक्षात येते. ज्याठिकाणी मुळात शैक्षणिक वातावरण नाही तिथे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण कसे मिळू शकेल? शासनाच्या अनेक योजना आहेत परंतु त्याची योग्य अंमलबजावणी होत नसेल, शिवाय वरील मानसिकतेचे शिक्षक, पालक असतील तर गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळणेच कठीण असते.

मेळघाटमध्ये यासोबतच शिक्षणा संदर्भातील अनेक समस्या आपणास दिसून येतात. उदा. मुल्यशिक्षण, आश्रमशाळेतील मुलींचे प्रश्न, अनधिकृत शिक्षण संस्था, विद्यार्थी व शिक्षक शिस्त व संबंध इत्यादी. शासन मेळघाटसंदर्भात किंवा मेळघाटातील कुपोशणासंदर्भात संवेदनशील असल्याचे आपणास दैनिक वृतपत्र व प्रसार, प्रचार माध्यमातून दिसून येते. अनेक योजनांच्या घोषणाही करताना दिसते परंतु या योजना नेमक्या कुठे मुरतात याचाही शोध गांभीर्याने घेण्याची गरज आहे. शिक्षणासंदर्भात आदिवासी विभागाने मेळघाटमध्ये अनेक अनुदानित आश्रमशाळेचे जाळे निर्माण केले असले तरी प्रत्यक्षात त्याचा दर्जा व त्यातून मिळणारे शिक्षण व राहण्याच्या सुविधा, मुलांचे प्रश्न याचाही वेगळा अभ्यास करण्याची गरज आहे. तो एक ज्वलंत अभ्यासाचा /संशोधनाचा विषय आहे.

निष्कर्ष :

मेळघाट आदिवासी विभागातील शैक्षणिक समस्याचे अध्ययन करीत असताना ज्या प्रमुख समस्याचा इथे विचार करण्यात आला आहे. त्यावरुन खालील निष्कर्श काढता येतात.

Scanned with CamScanner

72

१. मेळघाटमधील आदिवासी (कोरकू) समुदायाची आर्थिक स्थिती अतिशय हलाखिची आहे यामुळे विद्यार्थी देखील काम करायला जातात तसेच रोजगाराकरिता आई–वडिलांना स्थलांतरण करावे लागते. कधी कधी तर ते मुलांना सोबत घेऊन जातात त्याचा परिणाम प्रत्यक्ष मुलांच्या शिक्षणावर पडतो.

२. शिक्षणाविषयी मेळघाटमधील आदिवासी समुदायामध्ये उदासिनता दिसून येते व शिक्षकामध्येही उदासिनता दिसून येते. शिक्षक मेळघाटमध्ये काम करताना त्यांना मिळालेली शिक्षा आहे या दृष्टिकोनातून नोकरीकडे बघतात.

३. मेळघाट विभागाकरिता अनेक योजना आहेत परंतु त्याची अंमलबजावणी योग्य पध्दतीने होताना दिसत नाही. उलट कधी–कधी बजेटमधील पैसा परत जाण्याची वेळ अधिकारी पदाधिकाऱ्यावर येताना दिसते.

४. मेळघाटमधील गुणवत्तापूर्ण शिक्षणच काय तर संपूर्ण शिक्षणाचाच दर्जा खालावलेला आहे.

शिफारशी :

१. मेळघाटमधील उच्च शिक्षित तरुणाची शिक्षक म्हणून नियुक्ती करावी व त्याला चांगल्या प्रतिचे प्रशिक्षण देण्यात यावे. कारण त्या विभागाची अधिक माहिती त्यांना असते. त्या विभागातिल बोलीभाषा व रितीरिवाज याचे त्याला अधिक ज्ञान व जवळीक असल्यामुळे तो विद्यार्थ्यांच्या समस्या जाणून घेऊ शकेल व त्यांना योग्य मार्गदर्शन करेल. शिक्षक व विद्यार्थ्यांमध्ये भाषा व प्रादेशिकतेची जवळीक व संबंध असल्यामुळे शिक्षणाचे महत्त्व विद्यार्थ्यांना चांगल्या पध्दतीने समजेल व अधिकाधिक विद्यार्थी चांगल्या शिक्षणाच्या प्रवाहात येतील.

२. शिक्षणाविषयी जाणीव जागृती व समाजप्रबोधन करणे, हे जाणीव जागृती व समाजप्रबोधन करीत असताना त्या क्षेत्रातील आदिवासी शिक्षक, कर्मचारी यांचे सहकार्य घ्यावे. आदिवासीमधील सुशिक्षित तरुणांना रोजगार उपलब्ध करून द्यावा जेणेकरून इतरांसमोर शिक्षणाविषयी आस्था निर्माण होईल व भावी रोजगाराचे साधन म्हणून विद्यार्थी शिक्षणाकडे बघू लागतील. तसेच प्रत्येक गावामध्ये वाचनालय सुरु करण्यात यावे यामध्ये वर्तमानपत्रे, मासिके व दर्जेदार पुस्तकांचा संग्रह असावा जेणेकरुन विद्यार्थी पालक वाचतील व त्यांना शिक्षणाचे महत्त्व लक्षात येईल.

३. शिक्षणाचे गुणात्मक प्रमाण वाढविण्याच्या दृष्टीने गट पातळीवर एका शैक्षणिक समुपदेशकाची निवड करावी. समुपदेशक विद्यार्थ्यांना व पालकांना योग्य मार्गदर्शन करेल व त्यांच्या समस्या सोडविल यामुळे शिक्षणाचा दर्जा सुधारेल.

४. शिक्षणाचा गुणात्मक दर्जा सुधारण्याकरिता तालुका/जिल्हा पातळीवर शैक्षणिक झोन निर्माण करुन आदिवासी विद्यार्थ्यांना प्राथमिक ते उच्च शिक्षण पर्यंतचे शिक्षण मोफत देण्यात यावे. शैक्षणिक झोनमधील विद्यालये, महाविद्यालयातील शिक्षकाची नियुक्ती शासनामार्फत करण्यात यावी. तसेच वेगवेगळया स्पर्धाचे आयोजन करण्यात यावे. व्यक्तिमत्व व मूल्यशिक्षणाचे शिबिरे घेण्यात यावी जेणेकरुन विद्यार्थ्यांच्या मनातील न्युनगंड कमी होण्यास मदत होईल.

संदर्भ सूची :

१. बोरमोडे, के. यू. (२०००). बोरमोडे कला कृष्णा. भारतीय शिक्षण प्रणालीचा विकास आणि शालेय व्यवहाराचे अधिष्ठान. नागपूर : विद्या प्रकाशन.

२. देशपांडे के. वा., माळी आ. ल. भारतीय शिक्षणाचा इतिहास. पुणे : नित्य नुतन प्रकाशन.

३. मालेगावकर, शांता (संपादन) आजचे शिक्षण : एक वास्तव. पुणे : विद्यार्थी सहायक समिती फर्ग्युसन कॉलेज रोड शिवाजीनगर.

४. करंडे, सतिशकुमार ग्रामीण विद्यार्थ्यांच्या समस्या आणि उपाय. पुणे : सुगावा प्रकाशन.

५. सिंह वी. पी., पहुजा सुधा भारत मे शिक्षा व्यवस्था का इतिहास. मेरठ : आर. लाल बुक डिपो निकट गवर्मेन्ट कॉलेज.

६. गांगल रा. म., पेठे म. स., बोडस ल. वा. भारतीय शिक्षण (मासिक). मुंबई : प्रकाशक प्रा. धुंडीराज शिवराम.

७. संगवे, विलास भारतातील सामाजिक समस्या. मुंबई : पॉप्युलर प्रकाशन.

८. कुळकर्णी, शौनक (२००९). महाराष्ट्रातील आदिवासी. पुणे : डायमंड पब्लिकेशन.

□□□

Scanned with CamScanner

Impact Factor – 6.556

ISSN : 2278-9308

Sanshodhan Samiksha

Humanities, Social Sciences, Commerce,
Education, Law and Language

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

Special Issue - March -2018

- Chief Editor - Prof. Virag S. Gawande
- Editor - Dr. Sanjay J. Kothari
- Editor - Dr. Dinesh W.Nichit

- Published By -

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati, MS.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Impact Factor Value : 6.555 I S S N- 2278-9308

Sanshodhan Samiksha

Humanities,Social Sciences,Commerce, Education, and language& Law Monthly

Peer Reviewed International Research Journal

Special Issue

March - 2018

Chief Editor
Prof.Virag S.Gawande

Editor
Dr.Sanjay j. Kothari
Social Sciences

Editor
Dr. Dinesh W.Nichit
Commerce

Published By

Aadhar Publication – Amravati
(M.S.) India 444604

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social W...
College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

Impact Factor - 6.556

ISSN : 2278-9308

Sanshodhan Samiksha

Humanities, Social Sciences, Commerce, Education, Law and Language

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

Special Issue - March -2018

☐ Chief Editor - Prof. Virag S. Gawande
☐ Editor - Dr. Sanjay J. Kothari
☐ Editor - Dr. Dinesh W.Nichit

- Published By -

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati, MS.

Scanned with CamScanne

INDEX

	Author	Title of Research Paper	Pg.No.
1	Prof. V. K. Utture	impact of emotional intelligence on knowledge management	1
2	Prin. (Dr.) V. A. Patil	Vengurla and Dutch connection	9
3	Prof. Vasant V. Thakare	A Studay of significant changes in the current trends of kabbadi game	12
4	*Prof. Dr. G. L. Pedhiwal.*	Rats Menace or opportunity for the WTO?	16
5	Prof. Sangita Suryawanshi	Social Empowerment of Women in India	24
6	Prof. Dr. V.V. Kulkarni.	Women Empowerment in Rural-an important program for the benefit of the Society.	28
7	प्रा. डॉ. एच. डी. आकोटकार	कीर्तनसंस्था : एक दृष्टीक्षेप	31
8	प्रा. डॉ. बालासाहेब नारायणराव कुलकर्णी	स्वतंत्रतापूर्व हिन्दी काव्य में 'मातृ-रुप' में नारी	37
9	डॉ. सुनील अभिमान अवचार	दलित स्व-कथनाचा आविष्कार : एक शोध	41
10	प्रा. एन. एल. वाल्हे	भारतीय हिंदी साहित्य में स्त्रीयों का योगदान	55
11	प्रा. जयशीला बसवंत मनोहर	भारतीय राजकीय क्षेत्र में महिलाओंका स्थान	57
12	डॉ. ज्योती परब	स्त्रीयांची कविता : एक शोध	60
13	*डॉ. विजय हिरालाल उभाळे*	महात्मा गांधी आणि स्वातंत्र्योत्तर भारत	64
14	प्रा.सौ. चारुता पद्मनाभ गोखले	शंकराचार्यांचा अव्दैत सिध्दान्त आणि संत ज्ञानदेवांचा अमृतानुभव	69
15	डॉ. गिरीश नारायणराव सपाटे	अलक्षित संत कवींच्या व्यथा आणि वेदना	77
16	Dr. Anil P. Mude,	An Analysis of Agriculture Sector In Indian Economy	81
17	*Dr. Kamlakar K. Askar*	*Joothan*: A Saga of a Dalit Viewed from Fourth World Perspective	87
18	Surajprasad s. Shukla	An ecocritical study of 'place' in john steinbeck's californian novels	91

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

19	Dr.P B Kharche	Impact Of Demonetisation On Rural India	9.
20	Dr. Manjusha M Jagtap	Problems Of Small Scale Women Entrepreneurs In Rural Area	9
21	Dr. Chandrahas A. Dixit	Urban Poor living in India	1(
22	डॉ. अजय कुळकणी	'यश–अपयश' या आत्मचरित्राची भाषावैशिष्टये	1
23	Dr. Amit Pande	The Impact of Industrial Waste on Human Resources -In Butibori Industrial Area	1
24	Dr. B. S. Kavhar	Teaching Language – From Traditional Grammar to Functionalism	1
25	प्रा. दिपक मगरदे	सर्वसाधारण कुटुंबावर वाढत्या महागाईचा होणारा परिणाम	1
26	प्रा.डॉ.संध्या गो चर्जन	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज आणि समाजोन्नती	
27	प्रा. मोहन बाबुराव चव्हाण	मराठा- ऐक्येच्छू सभा : कृष्णराव केळूसकर	
28	प्रा.डॉ. अरविंद म. पुनवटकर	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे धर्मांतर : एक विश्लेषण	

Scanned with CamScanner

ISSN-2278-9308

सर्वसाधारण कुटूंबावर वाढत्या महागाईचा होणारा परिणाम

प्रा. दिपक मगरदे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा
मो. नं. ९४२१७१७१८४

विषयाची ओळख

महागाईचा अर्थ आहे- जीवनावश्यक वस्तुंच्या किंमतीमध्ये सतत होणारी वाढ. अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण, आरोग्य आणि मनोरंजन या मानवाच्या आवश्यक गरजा आहेत. जर सामान्य मानसाच्या गरजांची पूर्तता अगदी सहजपणे होत असेल तर महागाईचा प्रश्नच उभा राहत नाही. परंतु विविध कारणांमुळे बाजारातील वस्तुंच्या किंमती वाढत जातात. जेव्हा या किंमती सामान्य मानसांच्या हाताबाहेर वाढू लागतात. तेव्हा त्या परिस्थितीला गेल्या काही वर्षापासून महागाईचे नाव दिले जाते. गेल्या काही वर्षापासून महागाईने लोकांचे जगणे मुश्किल केले आहे. दुष्काळ, महापूर, बर्फवृष्टी यासारख्या नैसर्गिक संकटांमुळे शेतीचे मोठ्या प्रमाणावर नुकसान होते. त्यामुळे अन्नधान्याची कमतरता होते. बाजारामध्ये तांदूळ, कडधान्ये, फळे, भाजीपाला यांच्या किंमती वाढू लागतात. उत्पादनाची विक्री वाढल्यावर उत्पादीत वस्तुंच्या किंमती वाढू लागतात. कोळसा, पेट्रोल, डिझेल इत्यादी वस्तुंच्या किंमती वाढल्याने महागाई वाढते. युद्ध, हरताळ, दंगे यांच्या कारणानेही बाजारामध्ये वस्तुंचा पुरवठा पाहिजे त्या प्रमाणात होत नाही. आणि वस्तुंच्या किंमती वाढू लागतात. जेव्हा वाढत्या लोकसंख्येला आवश्यक असणाऱ्या वस्तुंचे उत्पादन होत नाही. तेव्हा महागाई वाढू लागते. भ्रष्टाचार, साठवणूक या कारणांनी सुद्धा वस्तुंच्या किंमतीमध्ये वाढ होते. अत्यावश्यक वस्तुंच्या किंमती वाढल्याने सामान्य जनतेसाठी आपला उदरनिर्वाह करणे कठीण होऊन जाते. मध्यम वर्गातील समस्या अधिकच वाढतात. जीव तोडून काम करूनही गरीब जनतेला पोटभर अन्न मिळत नाही. गरीब घरातील मुला-मुलींना आपले शिक्षण अर्ध्यावरच सोडावे लागते. सामान्य घरातील मुलांना योग्य पोषण आहार न मिळाल्याने त्यांचा योग्य विकास होत नाही. लग्नाचे वय झालेल्या मुलींचे लग्न वेळेवर होत नाही. मध्यम वर्गातील लोक कर्जाच्या ओझ्याखाली पार दबून जातात. आज सगळयाच वस्तुंच्या किंमती अगदी गगणाला भिडलेल्या आहेत. एखाद्या वस्तुची किंमत वाढली की ती कमी होण्याचे नावच नाही ! बाजारातील अन्नधान्य, भाजीपाला, फळफळावळ वगैरे जीवनावश्यक वस्तुंच्या किंमतीत दिवसेंदिवस भरमसाठ वाढ होत आहे. त्यामुळे सर्वच स्तरातील लोकांची आर्थिक कुचंबना झाली आहे. वाढत्या महागाईमुळे सर्वच अस्वस्थ झाले आहेत.

अन्न, वस्त्र, निवारा या माणसाच्या मुलभूत गरजा आहेत. पण वाढत्या किंमतींमुळे या मुलभूत गरजांची पूर्तता होणे दिवसेंदिवस कठीण झाले आहे. वर्तमानपत्रात कुपोषणाच्या बातम्या येतात. गरीबीमुळे स्वतःचे व कुटूंबाचे दोन वेळेचे पोट सुद्धा भरू न शकल्याने आत्महत्या करणाऱ्या पती-पत्नीच्या कहान्या वाचतांना मन गलबलून जाते. लोकसंख्या वाढली आहे, त्या प्रमाणात रोजगार, धंदा न वाढल्याने बेकारीचे प्रमाण एकसारखे वाढत आहे. महागाई रोखण्यासाठी सरकारला धारेवर धरले जाते. वेगवेगळे मोर्चे काढत या वाढत्या महागाईवर नियंत्रण ठेवण्याचे प्रयत्नही चालूच आहेत. जीवनोपयोगी वस्तुंच्या गगणाला भिडणाऱ्या किंमती वाजवीपेक्षा जास्त वाढूनही यासाठी प्रयत्न केले जात असले तरी त्याचे अपेक्षीत प्रमाणात परिणाम दुर्दैवाने दिसत नाही.

व्याख्या

1) "गरीब जनतेच्या जीवनावश्यक वस्तु ह्या न मिळणाऱ्या प्रयत्नाला महागाई असे म्हणतात."

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

2) "दैनंदिन जीवनात लागणाऱ्या जीवनावश्यक वस्तुस वाजवीपेक्षा जासत किंमत लावण्यात येत असल्यास अशा शास्त्रशुद्ध परिभाषेला महागाई असे म्हणतात."

3) "रोजच्या व्यवहारात लागणाऱ्या वस्तु च्या किंमती वाढत असल्यास वाढती महागाई असे म्हणतात."

वाढती महागाई ही गरीब जनतेवर येणारे सगळयात मोठे संकट आहे. सर्वसाधारण व श्रीमंत व्यक्ती आजच्या महागाईस दोन वेळ पोट भरण्यास सक्षम आहेच. परंतु देशात सगळयात मोठी गरीब जनता आहे. या महागाईवर गरीबांचे जगणे सुद्धा मुश्किल होऊन जाईल. त्यामुळे या देशाला वाचविण्यासाठी शासनाला महागाईवर आळा घालणे गरजेचे आहे.

अध्ययन विषयाचे उद्देश

1) वाढत्या महागाईमुळे कौटूंबिक व सामाजिक स्थितीवर झालेल्या परिणामांचे अध्ययन करणे.

2) सर्वसामान्य जनतेला उपलब्ध असलेल्या रोजगाराच्या संधी व उपजिविकेच्या साधनांचे अध्ययन करणे.

3) वाढत्या महागाईमुळे सर्वसामान्य जनतेच्या आर्थिक स्थितीवर व जीवनमानावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन करणे.

अध्ययन विषयाचे गृहितकृत्य

1) वाढत्या महागाईच्या तुलनेत होणाऱ्या उत्पन्नाचे प्रमाण कमी आहे.

2) वाढत्या महागाईमुळे जीवनमानाचा दर्जा निम्न स्वरूपाचा आहे.

अध्ययन क्षेत्र

प्रस्तुत अध्ययनाचे एकक हे सावंगी मेघे येथील असल्याने अध्ययनाचे क्षेत्र सावंगी मेघे ता.+जि. वर्धा हे आहे.

अध्ययन विश्व

अध्ययन विश्वामध्ये अध्ययन क्षेत्रातील दारिद्र्यरेषेखालील जीवन जगणाऱ्या कुटूंबातील सर्व विवाहीत महिलांचा समावेश आहे.

अध्ययन पद्धती

सदर अध्ययन हे गुणात्मक व संख्यात्मक पद्धतीचे आहे. सदर अध्ययनाकरीता वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याचा उपयोग केलेला आहे. गैरसंभाव्यता नमुना निवड पद्धतीचा उपयोग करून सोयीस्कर नमुना निवड पद्धतीने 30 उत्तरदात्यांची निवड केलेली आहे. तथ्य संकलनामध्ये मुलाखत अनुसूची व निरीक्षण तंत्राचा उपयोग केलेला आहे. तसेच जुने संशोधन साहित्य, ग्रंथसाहित्य, संकेतस्थळ इत्यादी साहित्यांचा उपयोग केलेला आहे. अध्ययन विश्वामध्ये दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जगणाऱ्या सावंगी गावांतील सर्व विवाहित महिलांचा समावेश होता. नमुन्याचा आकार 30 एककांचा आहे.

विषयाची निवड

वाढती महागाई असा एक शब्द आहे की, एका व्यक्तीला नाही तर पूर्ण समाजाला त्याचा दुष्परिणाम भोगावा लागतो. वाढती महागाई ही सर्व समाजावर आलेले आर्थिक संकट समजले जाते. प्रत्येक वस्तुची किंमत ही दिवसेंदिवस वाढत आहे. त्यामुळे कुठेतरी यावर नियंत्रण आनणे महत्वाचे आहे. दैनंदिन वापराच्या वस्तूंच्या किंमती महाग होत चालल्याने त्याचा परिणाम सर्वसाधारण कुटूंबावर होत आहे. गरीब जनतेच्या जीवनावश्यक वस्तु अन्न, वस्त्र, निवारा आहेत. पण वाढत्या महागाईमुळे त्याही पूर्ण करणे अशक्य होत आहे. कुटूंबाची उपजीविका भागवितांना महागाईची झळ ही सर्वात जास्त कुटूंबातील गृहीणींवर बसत असते. कारण दैनंदिन जीवनातील बऱ्याच

Scanned with CamScanner

ISSN-2278-9308

गोष्टी तिलाच पार पाडाव्या लागतात. संशोधनकर्ता सुद्धा कुटूंबात राहत असून त्यांच्याही कुटूंबाला वाढत्या महागाईची झळ बसत आहे. त्यामुळेच अशा गरीब कुटूंबातील लोकांच्या सामाजिक आणि आर्थिक स्थितीवर महागाईमुळे कोणते परिणाम होतात, ही जाणून घेण्याची जिज्ञासा व आवड संशोधनकर्त्यामध्ये निर्माण झाली. त्याच आवडीतून या विषयावर अध्ययन करुन पर्यायी उपाययोजनात्मक कार्य करण्याच्या हेतूने सदर अध्ययन कार्य करण्यात आले.

तक्ता क. 1

होणाऱ्या उत्पन्नात गरजा पूर्ण होण्याविषयी

गरजांची पूर्तता	वारंवारीता	शेकडा प्रमाण
पूर्णपणे	06	20.00%
अंशत:	09	30.00%
नाही	15	50.00%
एकुण	**30**	**100.00%**

यावरुन असे स्पष्ट होते की, होणाऱ्या उत्पन्नात जास्तीत जास्त (50%) लोकांच्या गरजा पूर्ण होत नाही.

गरजा पूर्ण होत नसल्याचे कारण

गरजा पूर्ण होत नसल्याचे कारण सांगणारे 23.33% आहे. कमविणारे व्यक्ती कमी हे गरजा पूर्ण होत नसल्याचे कारण सांगणारे 06.67% आहे. घरखर्चात वाढ हे गरजा पूर्ण होत नसल्याचे कारण सांगणारे 11.67% आहे. उत्पन्नाच्या साधनांचा अभाव हे गरजा पूर्ण होत नसल्याचे कारण सांगणारे 05.00% आहे. वाढती महागाई हे गरजा पूर्ण होत नसल्याचे कारण सांगणारे 53.33% आहे.

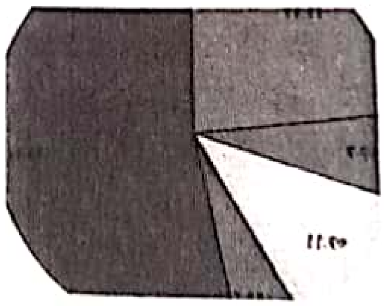

Scanned with CamScanner

तक्ता क्र. 2

वाढत्या महागाईमुळे राहणीमानावर झालेला परिणाम

परिणाम	वारंवारीता	शेकडा प्रमाण
राहणीमानाचा दर्जा घसरला	12	40.00%
गरजांची अपूर्तता	05	16.67%
उपजिविकेच्या साधनांची जुळवाजुळव	03	10.00%
आवश्यक वस्तूंचा अभाव	10	33.33%
एकुण	30	100.00%

ठळक निष्कर्ष

1) दारिद्र्यात जीवन जगणाऱ्या कुटूंबांची संख्या जास्त असून गरजांची पूर्तता होत नाही.

2) वाढत्या महागाईमुळे कुटूंबाचा राहणीमानाचा दर्जा खालावलेला आहे.

3) रोजगाराचा अभाव व वाढती महागाई यामुळेगरीब कुटूंबांच्या उपजिविकेची समस्या निर्माण होते.

4) वाढत्या महागाईमुळे आर्थिक समस्या निर्माण झाल्यामुळे कुटूंबात चिंतेचे प्रमाण वाढले.

उपाययोजनात्मक सूचना

1) दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जगणाऱ्या लोकांकरीता स्वस्त धान्य दुकानातून किमान गरजा पूर्ण होतील अशा जीवनावश्यक वस्तूंचा पुरवठा करण्यात यावा.

2) शासनाच्या स्तरावर दारिद्र्य रेषेखाली लोकांसाठी रोजगार निर्मिती करुन अशा लोकांना प्राधान्य देण्यात यावे.

3) दारिद्र्य रेषेखालील जीवन जगणाऱ्या लोकांसाठी विविध लघुउद्योग, हस्तउद्योग करण्यासाठी सुलभरित्या प्राप्त होईल अशी भांडवल उपलब्ध करुन द्यावे.

4) वाढत्या महागाईचा आढावा घेवून शासनाच्या वतीने जीवनावश्यक वस्तूंच्या किंमतीवर नियंत्रण ठेवून त्यांचे दर कमी करण्यात यावे.

5) वाढत्या महागाईवर आळा बसण्यासाठी स्वदेशी वस्तू निर्मितीला चालना देण्यात यावी.

संदर्भ ग्रंथ सूची

1) आगलावे प्रदिप (2002) "सामाजिक संशोधन पद्धती" श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर

2) बालक्रिष्ण, पी., "भारतातील किंमत आणि महागाई" ऑक्सफोर्ड युनिवर्सीटी, दिल्ली.

3) घाटोळे रा. ना. (2000) "ग्रामीण समाजशास्त्र व सामुदायिक विकास" मंगेश प्रकाशन, नागपूर.

4) खडसे, भा. की., (1998). "आजच्या सामाजिक समस्या", मंगेश प्रकाशन, नागपूर.

5) रिसमॅन जॉर्ज, (1996). "भांडवलशाही अर्थशास्त्र", ओटावा जेममन बुक्स.

6) सुरेश मेश्राम, "प्रात्याक्षिक सामाजिक संशोधन" यश प्रकाशन 92 वनराई नगर, मानेवाडा (पूर्व), नागपूर-34

7) डॉ. सुधीर बोधनकर, "सामाजिक संशोधन पद्धती" श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर

Scanned with CamScanner

Dr. V V

Printing Area
UGC
Jr.No.43053
UGC Approved Refereed Journal

ISSN 2394-53(

Issue-37, Vol-04, January-2018

Printing Area (TM)

International Multilingual Research Journal

Dr. Ambedkar ... WARDHA ... Work ...

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

www.vidyawarta.com

... of Social Work ... WARDHA ... Ambedkar ...

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

14) Depiction of Violence in Sleeping on Jupiterby Anuradha Roy
Dr. Uddhav Jane, Dist-Wasim ||73

15) A STUDY ON ROLE OF SEBI AWARENESS AND PERCEPTION: WITH SPECIAL ...
Rakesh bhoi ,Vallabh vidyanagar ||76

16) A study of Social Anxiety of Pupil Teachers in relation to Self-Esteem.
Chandrashekher Ashok Chakradeo, Chembur ||80

17) Mental Health Study of the Student Teachers on the basis of Religion
Gyanprakash Arya & Dr. (Mrs.) Indira S. Shukla, Mumbai ||87

18) Physicochemical behavior of Chemically treated agrowaste pineapple ...
Alok Ranjan Pradhan, Mayurbhanj, Odisha ||92

19) "संत ज्ञानेश्वरादी भावंडांच्या जीवन चरित्राचा वेध घेणारी कादंबरी : मुंगी उडाली आकाशी"
प्रा.यशवंत आश्रुबा हाके जि.जालना. ||97

20) बास्केटबॉल खेळाडूंच्या कौशल्यांवर प्राणायामाचा होणारा परिणाम : एक ...
प्रा. सुरेश जयराम फराकटे, कोल्हापूर ||103

21) अनुसूचित जमातीमध्ये बिगर अनुसूचित जमातीची घुसखोरी आणि राजकारण
प्रा. गणेश बंडूजी माघाडे , जि. यवतमाळ ||107

22) पचनसंस्थेच्या व्याधींवर आहार नियोजन: एक अध्ययन
डॉ.किरण वसंतअप्पा मोगरकर,जि. बुलडाणा ||109

23) महाराष्ट्रातील प्रादेशिक असमतोल
प्रा.सौ.संगिता भालचंद्र काटकर , पुणे. ||112

24) माहिती तंत्रज्ञान आणि ग्रामीण विकास
प्रा. डॉ. कृष्णा शंकर शहाणे, नाशिक ||116

25) मराठीतील २००० नंतरची दलित कविता
प्रा.डॉ.लक्ष्मण मोहनराव सोळंके जि. अमरावती ||118

26) आपत्ती व्यवस्थापन काळाची गरज
प्रा. डॉ. विजयता एम. विटनकर , वर्धा ||123

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

त्यामुळे मराठी साहित्य व कवितेला समृध्दता व सकसता प्राप्त होते.

संदर्भ:

१) दलित साहित्य : एक आकलन – बाळकृष्ण कवठेकर पृ.क्र.२१

२) जागतिकीकरण व मराठी कविता – संपा : उत्तम कांबळे पृ. क्र. १

३) दलित साहित्याचा इतिहास – डॉ. प्रा.म. सु.पगारे पृ.क्र.७८

४) आता माणसाचा शोध सुरू आहे – डॉ. सुदेश वर्धे पृ. क्र. २५

५) नंतर आलेले लोक –अरूण काळे .

६) संध्यारंग– संध्या रंगारी पृ. क्र. १२४

७) सुर्यफुल आणि काळोख – सुदाम सोनुले पृ. क्रं. ४०

८) अस्तिादर्श – विशेषांक २०१५ पृ. क्रं. ५८ .

९) पत्ता बदलत जाणारा गनिम – उत्तम अंभारे पृ.क्रं. ६७.

□□□

26

आपत्ती व्यवस्थापन काळाची गरज

प्रा. डॉ. विजयता एम. विटनकर
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा

****

मानवनिर्मित आणि निसर्गनिर्मित असे आपत्तीचे दोन प्रकार आहेत. विशेषत: हवामानातील बदलामुळे नैसर्गिक आपत्ती आकस्मिकपणे उद्‌भवते त्यामुळे अशा नैसर्गिक आपत्तीत जीवित आणि वित्तहानी होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. आपण दैनंदिन व्यवहारातही बघतो की जर एखाद्या वाहनाला खुप मोठा अपघात झाला किंवा एखादी व्यक्ती अपघातात जखमी झाली तर त्याच्या उपचारासाठी, त्यांचे प्राण वाचविण्यासाठी समाजातील अनेक लोक धावपळ करतात. एकंदरीत सांगावयाचे झाल्यास मानवी संवेदनामुळेच ही सकारात्मक कृती घडते. तसेच यामध्ये प्रशासनाद्वारे सुध्दा योग्य ती दखल घेतली जाते. म्हणून आपत्ती व्यवस्थापन आणि लोकांचा सहभाग यामध्ये जवळचे नाते आहे.

भुकंप, महापुर, चक्रीवादळ, अतिवृष्टी ह्या सर्व घटना नैसर्गिक आपत्तीमध्येच मोडणाऱ्या आहेत. अशा आपत्तीमध्ये होणारी जीवित आणि वित्तहानी टाळण्यासाठी महाराष्ट्र आपत्ती जोखीम व्यवस्थापना अंतर्गत विभागीय आणि जिल्हास्तरीय आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरणाची स्थापना करण्यात आली आहे. इतकेच नव्हे तर केंद्रशासनाने २००५ मध्ये आपत्ती व्यवस्थापन कायदा पारीत केला. याचा मुळ उद्देश नैसर्गिक आपत्तीमध्ये होणारे नुकसान टाळणे व सर्वांना सुरक्षितता प्रदान करणे. हा कार्यक्रम प्रशासकीय यंत्रणेकडून राबविला जात असला तरी देखिल संकटकालीन परिस्थितीचा मुकाबला करण्यासाठी लोकसहभागही तितकाच महत्वाचा आहे.

आपत्ती व्यवस्थापनामध्ये स्थानिक पातळी ही देखिल महत्वाची आहे. त्यामुळे विविध गट स्थापन करणे, जिल्हा आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरणाच्या वतीने जिल्हास्तरावर जिल्हा आपत्ती आराखडा तयार करणे, तो अद्ययावत करणे, विविध कार्यशाळा आयोजित करणे तसेच रंगित तालिम इ. उपक्रम जिल्हा पातळीवरील कार्यक्रमात राबविण्यात येतात. तालुका स्तरावरही अशाच प्रकारचे कार्यक्रम घेण्यात येतात. गावात आपत्ती व्यवस्थापन समिती आदी

Scanned with CamScanner

सदस्यांचे प्रशिक्षण, कार्यालयीन कर्मचारी, स्वयंसेवी संस्थांचे कर्मचारी यांचे प्रशिक्षण तसेच लोकसहभाग वाढविण्यासाठी पथनाट्य, भित्तीपत्रक, जाहीरात फलक, पोस्टर्स स्पर्धा आदि कार्यक्रमाद्वारे जागृती करण्यात येते.

स्थानिक पातळीवरील आपत्ती व्यवस्थापनाची गरज :

गावात येणारे महापुर वा अन्य नैसर्गिक संकटाचा मुकाबला करण्यासाठी सुरुवातीला गावकज्यांस हिमतीने सज्ज रहावे लागते. नागरिकांचे मनोबल वाढविण्यासाठी स्थानिक पातळीवर व्यवस्थापनाची गरज निर्माण होते. दरवर्षी सातत्याने येणाज्या आपत्तींना तोंड देण्यासाठी अज्ञान तसेच माहितीचा अभाव यामुळे होणारी हानी टाळण्यासाठी कमीत कमी जीवित आणि वित्त हानी होईल याची खात्री करण्यासाठी आपत्तीला सहज बळी पडणाज्या वर्गाचे रक्षण करण्यासाठी आपत्तीनंतर दैनंदिन जीवन उध्वस्त होऊ नये याची तयारी करावी लागते.

आपत्ती काळात तसेच आपत्तीनंतर विशेषत: अल्पवधीन बालके, वृध्द महिला तसेच अपंग ह्यांनी कमीत कमी त्रास होईल याची खातर जमा करण्यासाठी तसेच आपत्तीकाळात पाणी पुरवठा, जनावरांचा चारा, खानपान व्यवस्था, वैद्यकीय सेवा, औषध सामग्री, सांडपाण्याची व्यवस्था इ. सुरळीत चालतील याची खात्री करण्यासाठी स्थानिक पातळीवर व्यवस्थापन करणे गरजेचे आहे. त्याकरिता तितकाच उत्स्फुर्त लोकसहभाग मिळणेही आवश्यक आहे.

स्थानिक पातळीवर आपत्ती व्यवस्थापन का व कशासाठी ?

दरवर्षी सातत्याने येणाज्या आपत्तीचा सामना करण्याच्या पुर्वतयारीसाठी

आपत्तीनंतर दैनंदिन जीवन उध्वस्त होऊ नये म्हणून तयारी करण्यासाठी

अकस्मात येणाज्या आपत्तींना तोंड देण्यासाठी

अज्ञान तसेच माहितीचा अभाव यामुळे होणारी हानी टाळण्यासाठी

आपत्ती काळात तसेच आपत्तीनंतर विशेषत: अपेक्षित माता, अल्पवयीन बालके, वृध्द तसेच अपंग यांनी कमीत कमी त्रास होईल याची खातरजमा करण्यासाठी

कमीत कमी जीवित व वित्तहानी होईल याची खात्री करण्यासाठी

आपत्तीला सहज बळी पडणाज्या वर्गाचे रक्षण करण्यासाठी

आपत्तीकाळात पाणीपुरवठा, जनावरांचा चारा, खानपान व्यवस्था, वैद्यकीय सेवा, औषध सामुग्री, सांपडपाण्याची व्यवस्था इ. सुरळीत चालतील याची खात्री करण्यासाठी

विभाग स्तरावरुन करण्यात येत असलेल्या उपाययोजना

१. विभागीय स्तरावर नियंत्रण कक्ष स्थापन करण्यात येते.

२. याचप्रमाणे जिल्हा व तालुका स्तरावर नियंत्रण कक्ष स्थापन करण्याच्या सुचना देण्यात आल्या आहेत या नियंत्रण कक्षाची सेवा २४ तास उपलब्ध राहणार आहे.

३. निर्माण होणाज्या संभाव्य परिस्थितीला हाताळण्यासाठी प्रशासनाला सज्ज राहावे लागेल.

४. याशिवाय पुरपरिस्थितीमुळे साथीच्या रोगांना नियंत्रित ठेवण्यासाठी आरोग्य यंत्रणा, विद्युत पुरवठा सुरळित ठेवण्यासाठी महावितरण कंपनी, दुरध्वनी सेवा सुव्यवस्थित ठेवण्यासाठी, दुरसंचार विभाग, रस्त्याने वाहतुकीचा संपर्क असावा यासाठीही सार्वजनिक बांधकाम विभाग, राज्य परिवहन महामंडळ, पाटबंधारे विभाग व इतर संबंधित विभागांना आवश्यक सुचना देण्यात आल्या आहेत.

आपातकालीन परिस्थितीत प्रशासकीय यंत्रणेसोबतच शालेय, महाविद्यालयीन विद्यार्थी, होमगार्डस, पोलीस प्रशासन, स्वयंसेवी संस्था, सामाजिक कार्यकर्ते आदिंचा प्रामुख्याने सहभाग अपेक्षित आहे. तसेच आपातकालीन परिस्थितीमध्ये ग्रामस्थांनी देखील पुढाकार घेऊन सुरक्षा व्यवस्थेला सहकार्य करण्याची गरज आहे.

आपत्तीव्यवस्थापन व लोकसहभाग :

कोणतीही आपत्ती झाली तरी तात्काळ तिथे राहणारे लोकच एकमेकांच्या मदतीसाठी लगेच धाऊन येतात. त्यासाठी त्यांना प्रशिक्षण देणे, जागृत करणे आवश्यक आहे. तसेच त्याबद्दलची माहिती कार्यालयात असणे आवश्यक असते.

सर्वप्रथम संघाची स्थापना करणे आवश्यक आहे.

समाजस्तरावर प्रशिक्षणाचे व पुर्व तयारीचे आयोजन करणे.

कुटुंबात पुर्वतयारी करणे, अफवांवर नियंत्रण ठेवुन समाजात शांतता व सुव्यवस्था राखणे.

प्रथमोपचार, उपलब्ध मदत, वृध्द, महिला, मुले, अपंग व्यक्ती यांना मदत अन्न-धान्य वाटप इ. कार्यात प्रामाणिकपणा आणि सुत्रबध्दता राहिल याबद्दल जागृत करणे

हे कार्य योग्यरित्या पार पाडण्यासाठी

धोके व जोखीम यांचे मूल्यमापन होणे आवश्यक आहे.

शोध व बचाव साहित्य गावपातळीपर्यंत असावे.

शालेय आपत्ती व्यवस्थापन महत्वाचे आहे.

मोठ्या प्रमाणात जनजागृती होणे आवश्यक आहे.

आज खर तर आपत्ती व्यवस्थापन ही काळाची गरज आहे. भुकंप, पुर किंवा अन्य कुठल्याही नैसर्गिक आपत्तीनंतर झालेल्या जीवित आणि वित्त हानीच्या अंदाजानुसार शहरातील / गावातील / खेड्यातील नागरिकांचे पुनर्वसन करताना शासनातील संबंधित खात्यांना

Scanned with CamScanner

असंख्य अडी-अडचणींना तोंड द्यावे लागते. परंतु स्थानिक स्वरुपात ह्या मदत कार्यात लोकांचा सहभाग मिळाला तर मात्र हे मदतकार्य पार पाडता येते.

पुरामध्ये किंवा भुकंपात इमारत पडल्याने किंवा पुराच्या पाण्यात घरातील अतिमहत्वाचे दस्तऐवज गहाळ झाल्याने त्यांचे त्या इमारतीतील जागेच्या हक्काबाबतचे पुरावेच नष्ट झाल्याने भविष्यात निर्माण झालेल्या समस्याची कशी सोडवणूक होईल, राहत असलेल्या इमारतींचे बांधकाम कोण करेल, घरातील कर्ता व्यक्ती दगावल्यास त्या कुटुंबाचे काय होईल या सर्वांचे उत्तर शोधावयाचे म्हटल्यास सध्या अस्तित्वात असणारे कायदे आणि माहिती पत्रिका / शासन सक्षम आहे काय ह्यांचा देखील विचार करणे आजच्या स्थितीत अति महत्वाचे आहे.

सेंडाई फ्रेमवर्क :

जपानच्या सेंडाई शहरामध्ये आपत्ती जोखिम निवारणातील झालेल्या तिसज्या संयुक्त राष्ट्राच्या जागतिक संम्मेलनात सन २०१५ ते २०३० या कालावधीसाठी आपत्ती व्यवस्थापनाबाबत सेंडाई आराखड्यात आपत्ती निवारणासाठी कॉर्पोरेट सामाजिक बांधिलकी निधीचा (CSR) वापर करण्यास भारताने मान्यता दिली आहे.

सेंडाई आराखडा २०१५-३०. :

हा आराखडा म्हणजे १५ वर्षासाठी आंतर शासकीय अबंधनकारक करार आहे. आपत्ती जोखीम कमी करण्यातील मुख्य जबाबदारी राष्ट्रीय शासनाचे असल्याचे गृहीत करुन स्थानिक शासन आणि खाजगी क्षेत्रानी याबाबत आपले योगदान देण्याचे आवाहन करण्यात आलेले आहे.

आराखड्यातील महत्वाचे मुद्दे (सात लक्ष्ये) पुढील प्रमाणे आहे

१. २०२० पर्यंत जास्तीत जास्त देशांनी आपत्ती जोखीम निवारण्याची रणनिती तयार करणे.

२. २०२० पर्यंत सर्वांपर्यंत बहुधोका पुर्वसुचना प्रणालीद्वारे धोक्याची सुचना देण्याचे प्रमाण लक्षणियरित्या वाढविणे.

३. २०३० पर्यंत आपत्तीमुळे होणाज्या मृत्युचे प्रमाण लक्षणीयरित्या कमी करणे. (सरासरी प्रति एक लाख व्यक्तीपैकी आपत्तीमुळे होणाज्या मृत्युंची संख्या जागतिक आपत्ती मृत्युदर २००५-२०१५ च्या तुलनेत कमी करणे.

४. आपत्तीग्रस्त लोकांची संख्या सन २०३० पर्यंत कमी करणे.

५. आपत्तीमुळे होणाज्या वित्तहानीचे प्रमाण सन २०३० पर्यंत कमी करणे.

६. अतिमहत्वाच्या पायाभुत सुविधांचे आपत्तीमुळे होणारे नुकसान व आपत्तीमुळे मूलभूत सेवांमध्ये पडणारा खंड याचे प्रमाण २०३० पर्यंत लक्षणीयरित्या कमी करणे यासाठी या सेवा सुविधांची क्षमता, संवर्धन व शाश्वतता निर्मिती करणे.

७. विकसनशील देशांना या आराखड्याच्या राष्ट्रीय अंमलबजावणीमध्ये शाश्वत सहाय्य देण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्यामध्ये सन २०३० पर्यंत लक्षणीय वाढ करणे.

जगात नैसर्गिक संकटाची जास्त शक्यता असणाज्या देशामध्ये भारताचा समावेश होतो. महापुर, दुष्काळ, दरड कोसळणे, भुकंप, वादळ, अशा संकटाचा धोका १२० कोटी लोकांच्या डोक्यावर कायम असतो. देशातील काही भाग तर नैसर्गिक आपत्तीच्या बाबतीत फारच संवेदनशील आहेत. अशा नैसर्गिक संकटाचा सामना करण्यासाठी राष्ट्रीय पातळीवर २००६ मध्ये आपत्ती व्यवस्थापन विभाग सुरु करण्यात आला पण आपल्या देशातील आपत्ती व्यवस्थापन अत्यंत खराब असल्याचा ठपका विभागासंबंधित 'कॅगच्या' अहवालात ठेवण्यात आले. कॅगच्या अहवालानुसार या विभागाकडे योग्य सूचना नसतात. त्यावर योग्य अंमलबजावणी आणि नियंत्रणाची कमतरता असते. स्पष्ट शब्दात सांगायचे म्हणजे नैसर्गिक आपत्तीचा सामना करण्यात हा विभाग अयशस्वी ठरला आहे.

अपयशाची कारणे शोधताना अहवालात सांगण्यात आले की, साचेबध्द व्यवस्था असताना देखील माहितीच्या देवाणघेवाणीची कमतरता हे मुख्य कारण आहे. याच कारणामुळे संकटाचे पुर्व संकेत मिळत नाही. त्यामुळे मदत आणि बचावकार्याचे काम वेळेत सुरु होत नाही त्यामुळे धोक्याचे प्रमाण वाढते.

१ सप्टेंबर १९२३ रोजी जपानच्या केटो प्रांतात भीषण भुकंप आला यात लाव्हारस जमिनीवर आल्याने लागलेल्या आगीनें थैमान माजवले होते. यात एक लाखापेक्षा जास्त लोकांचा मृत्यु झाला तर संपूर्ण भाग बेचीराख झाला. या संकटातुन सावरत सरकारने तेथे अग्निप्रतिबंधक लाकुड आणि विटांचा वापर करीत घर आणि इमारत बांधल्या. मोटरवे बांधण्यात आले तर सबवे सिस्टिम सुधारण्यात आली. १९९५ मध्ये या शहराची तुलना न्युयार्क आणि लंडनसोबत होऊ लागली. १९९५ मध्ये कोबे भागात आलेल्या भुकंपातुनही जपान सावरला. त्यांनी भुकंपाची अचुक माहिती देणारी यंत्रणा तयार केली. १९५२ मध्ये जपानने त्सुनामी इशारा प्रणालीत ३०० सेक्टर आणि ८० ॲव्वारिक सेन्सर लावले. हे सेन्सर २४ तास समुद्रात होणाज्या घडामोडींची माहिती घेतात. त्सुनामीपासून वाचण्यासाठी किनारपट्टीवर शहरांसाठी वेगळे नियोजन करण्यात आले. सर्वात जास्त त्सुनामी येणाज्या पुर्व किनारपट्टीवर शेकडो भुकंप आणि त्सुनामी प्रतिबंधक

Scanned with CamScanner

घरे तयार करण्यात आली आहे तर काही शहरात त्सुनामी भिंती आणि फ्लडगेट तयार करण्यात आले आहेत. १९८१ मध्ये जपानने भुकंपाची तिव्रता पाहता इमारती बांधण्यासाठी नवी मार्गदर्शक नियमावली लागू करीत २००० इमातीचे पुनर्मूल्यांकन केले आहे. आपत्ती व्यवस्थापन आणि त्याबाबत सर्वसामान्यांना प्रशिक्षण ही काळाची गरज बनली आहे कारण आपत्तीनंतर तातडीने स्थानिक लोक एकमेकांची मदत तर करुच शकतात तसेच मानसिक आघातातून लवकर बाहेर पडुन बाहेरील मदत येईपर्यंत स्वत:सह इतर लोकांनाही सावरण्याचे कामही आपत्तीग्रस्तांनाच करावे लागते म्हणून आपत्ती व्यवस्थापनाचे प्रशिक्षण त्यांचे जुजबी ज्ञान प्रत्येकच नागरिकाला असणे अत्यंत आवश्यक आहे. कारण कुठलोही आपत्ती सांगून येत नाही. येणाऱ्या संकटाचा सामना करण्याची पुर्वतयारी म्हणजेच व्यवस्थापन होय त्यामुळे आपत्ती व्यवस्थापनालाही तितकेच महत्व आहे.

सदंर्भ ग्रंथसूची :

गुलारी, राकेश (२०१४). प्राकृतिक आपदा एवं प्रबन्धन. जयपूर : प्रियंका पब्लिशिंग हाऊस.

चौधरी ए. पी., चौधरी अर्चना (२०११). संपूर्ण पर्यावरणशास्त्र. जळगाव : प्रशांत पब्लिकेशन.

पुर परिस्थिती आपत्ती व्यवस्थापन कार्यक्रम, मदत व पुनर्वसन विभाग महाराष्ट्र शासन

आपत्ती व्यवस्थापन कशासाठी, जिल्हाधिकारी कार्यालय मार्गदर्शन पुस्तिका, मदत व पुनर्वसन विभाग महाराष्ट्र शासन

https://divyamarathi.bhaskar.com

https://mr.m.wikipedia.org>wiki>

mr.vikaspedia.in>socialawareness

□□□

Dr. Ambedkar College of Social Work * WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

27

ध्वनी परिवर्तन : एक चिंतन

डॉ. नागनाथ लक्ष्मण आवळे
जि. बिदर , (कर्नाटक)

ध्वनी परिवर्तन : ध्वनी परिवर्तनाचा अभ्यास करताना ध्वनी परिवर्तन म्हणजे काय याचा विचार करणे महत्वाच ठरते. भाषा ही नित्य परिवर्तनशील असत. भाषामध्ये परिवर्तन होते म्हणजे तिच्या अंतरगात व बहिरंगात बदल होतो. अर्थातील बदल म्हणजे अंतरगातील, तर बहिरंगात बदल म्हणजे ध्वनीतील बदल होय. एका विशिष्ट काळी एका विशिष्ट प्रदेशात बोलल्या जाणाऱ्या एका विशिष्ट समाजाच्या भाषेतील ध्वनी कालांतराने बदलतात. ध्वनीत होणाऱ्या या बदलाच्या प्रक्रियेस ध्वनिपरिवर्तन असे म्हणतात.

ध्वनीमध्ये होणारे, परिवर्तन अत्यंत हळूहळू असे होत असते. ते नकळतपणे होत असते असे होणरि परिवर्तन निरपवाद व सर्वव्यापी अस्ते, ते जगातील सर्व भाषांमध्ये होते. ध्वनिपरिवर्तन हे प्रवाही असतेय कारण प्रत्येक पिढिमध्ये ध्वनिपरिवर्तन होत असते. जस्जसा काळ बदलतो तसतसे भाषेतील ध्वनी बदलत जातात.

भाषेमध्ये होणारे परिवर्तन हे केवळ ध्वनी किंवा शब्दांपुरतेच मर्यादित नसून ते भाषेच्या रचनेमध्येही होते. म्हणूनच 'लीळाचरित्राची' भाषाशैली व 'गजानन विजय' ची भाषा भाषा शैली यात फरक आहे. भाषे मध्ये होणारे परिवर्तन हे ध्वनी उच्चारणात होत असते. मुखातील कंठ, तालू, दंत, जिव्हा, मूर्धन, फुफुसे यांचा ध्वनीच्या उच्चारणात संबंध असतो, तर अर्थाच्या बाबतीत मेंदूचा संबंध असतो. मुखोद्रियामध्ये तोडा जरी बदल झाला तरी ध्वनीमध्ये परिवर्तन होते. या परिवर्तनालाच उच्चारप्रक्रिया किंवा स्वरप्रक्रिया असेही म्हटले जाते.

ध्वनी परिवर्तनाची कारणे

मुख यंत्ररचनेची भिन्नता रू प्रत्येक व्यक्ती ध्वनीयंत्र व

Page 40 Scanned with CamScanner

2018-2019

Jr. No.43053

ISSN 2394-5303

International Multilingual Research Journal

Printing Area™

Issue-40, Vol-06, April 2018

Editor

Dr. Bapu G. Gholap

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work

Scanned with CamScanner

UGC Approved
Jr.No.43053

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

April 2018, Issue-40, Vol-06

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

Dr. Ambedkar College of Social Work

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Waruna

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Scanned with CamScanner

Printing Area

Editorial Board & Advisory Committee

1) Dr. Vikas Sudam Padalkar (Japan)
2) M.Saleem, Sialkot (Pakistan)
3) Dr. Momin Mujtaba (Saudi Arebia)
4) N.Nagendrakumar (Sri Lanka)
5) Dr. Wankhede Umakant (Maharashtra)
6) Dr. Basantani Vinita (Pune)
7) Dr. Upadhya Bharat (Sangali)
8) Jubraj Khamari (Orissa)
9) Krupa Sophia Livingston (Tamilnadu)
10) Dr. Wagh Anand (Aurangabad)
11) Dr. Ambhore Shankar (Jalna)
12) Dr. Ashish Kumar (Delhi)
13) Prof.Surwade Yogesh (Satara)
14) Dr. Patil Deepak (Dhule)
15) Dr. Singh Rajeshkumar (Lucknow)
16) Tadvi Ajij (Jalgaon)
17) Dr.Patwari Vidya (Jalna)
18) Dr.Varma Anju (Gangatok)
19) Dr.Padwal Promod (Waranasi)
20) Dr.Lokhande Nilendra (Mumbai)
21) Dr.Narendra Pathak (Lucknow)
22) Dr.Bhairulal Yadav (West Bangal)
23) Dr.M.M.Joshi, (Nainital)
24) Dr.Sushma Yadav (Delhi)
25) Dr.Seema Sharma (Indor)
26) Dr. Choudhari N.D. (Kada)
27) Dr. Yallawad Rajkumar (Parli v.)
28) Dr. Yerande V. L.(Nilanga)
29) Dr. Awasthi Sudarshan (Parli v.)
30) Dr Watankar Jayshree
31) Dr. Saini Abhilasha
32) Dr. Prema Chopde (Nagpur)
33) Dr. Vidya Gulbhile (M.S.)
34) Dr. Kewat Ravindra (Chandrapur)
35)Dr. Pandey Piyush (Delhi)
36) Dr. Suresh Babu (Hydarabad)
37) Dr. Patel Brijesh (Gujrat)
38) Dr. Trivedi Sunil (Gujrat)
39) Dr. Sarda Priti (Hydarabad)
40) Dr. Nema Deepak (M.P.)
41) Dr. Shukla Neeraj (U.P.)
42) Dr. Namdev Madumati (M.P.)
43) Dr. Kachare S.V. (Parli-v)
44) Dr. Singh Komal (Lucknow)
45) Dr. Pawar Vijay (Mumbai)
46) Dr. Chaudhari Ramakant (Ja

Indexed

UGC Approved Journal
ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC
Jr.No.43053

IMPACT 5.011 iijif FACTOR

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 3418002

Note : The Views expressed in the published articles,Research Papers etc. are their writers own. 'Printing Area' dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute,academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary. Disputes, If any shall be decided by the court at Beed (Maharashtra, India)

http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | April 2018 Issue-40, Vol-06 | 0107

रोजी पंचायत राज प्रतिनिधी संम्मेलन जमशेदपूर येथे आयोजीत करण्यात आले.

अशा पध्दतीच्या उपरोक्त सर्व योजना ह्या १९५२ पासून ते २०१६ पर्यंत शासकिय केंद्र तथा राज्य शासनाच्या माध्यमातून सुरु करण्यात आलया होण्या व त्यांची अंमलबजावणी मधून संपूर्ण भारत व महाराष्ट्र राज्यामध्ये ग्रामीण विकासासाठी स्वच्छता व पेयजल हे उपक्रम मोठ्या प्रमाणात राबविण्यात आले. व गरजेप्रमाणे योजनेमध्ये बदली, निधीमध्ये वाढ व योजनेच्या नावात बदलही करण्यात आले आहे.

संशोधन निष्कर्ष :

भारत स्वातंत्र्य झाल्यानंतर स्वतंत्र भारतामध्ये आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी पंचवार्षिक योजनांची निर्मिती करण्यात आली.त्याअंतर्गत वेगवेगळ्या घटकांना गरजेनूसार महत्त्व देवून शासनानी योजना बनविल्या ज्या कि, ग्रामिण आणि शहरी भागासाठी त्यांच्या समस्या सोडविण्यासाठी तयार करण्यात आल्या.परंतू कालानूरुप सर्व योजनांचा उपयोग हा सर्व स्तरापर्यंत पोहोचावा तसा पोहोचला नाही. ग्रामीण भागातल्या समस्या ह्या मुख्यत: आरोग्य, शिक्षण, स्वच्छता, पिण्याचे शुध्द पाणी आणि इतर भौतिक सेवा-सुविधा त्या प्रमाणात न मिळाल्यामुळे ग्रामिण भाग हा शहरी भागाच्या विकासापेक्षा मागेच राहिला. समृध्द भारत बनविण्यासाठी ७० % लोकसंख्या असलेला ग्रामिण समुदाय विकसित करणे आवश्यक आहे. त्यासंबधित स्वातंत्र्यानंतर पासून ते आतापर्यंत शासनाने वेगवेगळ्या योजनेच्या माध्यमातून गाव तथा शहर स्वच्छ करण्यावर व लोकांच्या प्राथमिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी वेगवेगळ्या गरजा समाजात रुजविण्याचे कार्य केले आहे.

संदर्भ सुची :

१) डॉ. आगलावे प्रदिप (२०११), ग्रामिण व नागरी समाजशास्त्र, साईनाथ प्रकाशन नागपूर.

२) गुंजाळ विष्णू रामदास (२०१२), पंचायतराज (ग्रामिण विकास आणि सरपंच), अथर्व पब्लिकेशन जळगाव.

३) ढगे एस.के. (२०११), संशोधन पध्दती, के.एस.पब्लिकेशन्स पुणे.

४) प्रेरणा (२०११), यशस्वीनी सामाजिक अभियान

५) प्रमोद नलावडे (एप्रिल २०१२), ग्रामोन्नती विशेष लेख, लोकराज्य मासिक

६) महेश शिंदे (२०१६), सामाजिक, आर्थिक व मानव विकासाच्या शासकिय योजना, ज्ञानदिप अॅकॅडमी प्रकाशन पुणे, पृष्ठ क्र. १५५, १५६, १५७, १५८.

25

विवाहपुर्व आणि विवाह पश्चात्य समुपदेशन

प्रा. डॉ. विजयता विटनकर
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा

विवाहपुर्व समुपदेशन :

विवाह हे दोन जीवांचे एकत्रीकरण असते असे म्हटले जाते परंतु विवाह हा केवळ दोन जीवांचे एकत्रीकरण नसुन दोन कुटुंबाचे आणि त्या कुटुंबा संबधीत इतरही नाते संबधाचे एकत्रिकरण असते. लग्नानंतर अशा अनेक बारीक सारीक कुरबुरी कुटुंबात घडतात की ज्यातुन दांपत्याना सहज वाटते की, लग्नापुर्वी ही गोष्ट मला माहीत असती तर लग्नचा केले नसते, अथवा घटस्फोटासाठी जेव्हा ही दांपत्य समुनदेशाकडे येतात तेव्हा त्यानांही सहज वाटते की लग्नापुर्वी हे समुनदेशनाकरिता आले असते तर हे लग्न वाचविता आले असते. म्हणुनच आज विवाह पुर्व समुपदेशनाची नितांत आवश्यकता आहे. परंतु आपल्याकडे याबाबत फारसे गांभीर्याने विचार करताना दिसत नाही. त्यातल्या त्यात ग्रामीण भागातील परिस्थिती अधिकच उदासिन आहे. बऱ्याचदा केवळ जात, कुळ, मामेकुळ, आर्थिक स्थिती, मुलीचा रंग, शिक्षण, मान–पान, अत्यंत महत्वाचे म्हणजे दोघांची कुंडली, त्या जुळल्या म्हणजे झाल. हया गोष्टी बघुन वडीलमंडळीव्दारे लग्न ठरविले जाते. बऱ्याचदा हा निर्णय मुलांकडील होकारावरच ठरला जातो. मुलीकडील निर्णय दुय्यम असतो परंतु सर्वात महत्वाचे म्हणजे ज्यांना आयुष्यभर सोबत राहायचे आहे त्या भावी पती–पत्नीला आपली आवड –निवड सांगण्याचा फारसा वावच नसतो. खरतर दोघांच्या कुंडलीतल्या गुणाबरोबर त्याचे स्वभाव जुळणे देखिल तितकेच महत्वाचे आहे शिवाय कुंडली इतकीच दोघाची

Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research Journal | April 2018 Issue-40, Vol-06 | 0108

आरोग्यात्मक स्थिती तपासणे आवश्यक आहे, नाहीतर नात्याची ही घुसमट आयुष्यभर दोघानाही आनंदी जिवन जगू देत नाही.

ग्रामीण क्षेत्रातील महिलांची आणि मुलीची स्थिती तर अधिकच दयनिय आहे, माझ्या महाविद्यालयात प्रामुख्याने ग्रामीण भागातील मुली शिकावयास येतात, एक–दोन वर्ष शिक्षण घेतल्यानंतर अचानक एक–दोन मुली आपल्या लग्नाची पत्रिका मला आणुन देतात आणि काही प्रश्न विचारण्याआधीच सांगतात की, मॅडम मी घरातील मोठी मुलगी आहे आणखी घरातील लहान बहिणीचे लग्न, भावाचे शिक्षण पूर्ण व्हायचे आहे म्हणुन घरच्यानी घाई केली घरची परिस्थिती बघुन मी हो म्हटल. तसेही तिच्या हो–नाही म्हणण्यानी काहीच बदलणार नसते हे मला तिच्या डोळयातील भावामध्ये कळते पण उगाच ती त्याला लपवण्याचा प्रयत्न करते, लग्न म्हणजे काय हे कळण्या आधीच ती लग्नाच्या जबाबदारीत अडकली जाते हया निमित्याने मला आवर्जुन ग्रामीण क्षेत्रातील पालकानां सांगावयाचे आहे की तुम्ही असे करु नका मुलाबरोबर मुलीनांपण शिक्षण घेऊ दया तिलाही तिच्या पायावर उभे होऊ दया तिच्या पंखाना बळ दया कधाचित तीच उद्या तुमचा खंबीर आधार होईल.

आजही आपल्या समाजात विवाहपुर्व समुपदेशनाची फारशी गरजच भासत नाही, हयाला अनेक घटक जबाबदार आहेत बऱ्याचदा हे समुपदेशन अनौपचारी करित्या कुंटुबातुनच केले जाते. कधी आजी– आजोबा, आई–वडील, भाऊ – बहीण, मित्र–मैत्रिणी तर कधी ताई, वहिणी इ. सदस्याकडुन ते केले जाते परंतु प्रत्येकच नात्याच्या स्वत:च्या अश्या काही मर्यादा आहेत आणि प्रत्येकाचें हया नात्या बद्दलच्या अपेक्षा आणि ज्ञान मर्यादित आणि व्यक्तीपरत्वे भिन्न आहे त्यामुळे विवाहाविषयक सर्वच बाजुची सांगोपाग चर्चा, ज्ञान आणि समुपदेशन कुटुंबातुन होईलच असे नाही, त्यामुळे अशा प्रकारचे समुपदेशन घडवुन आणण्यासाठी व्यावसायिक समुपदेशक एखाद्या रोग प्रतिबंधक लसीप्रमाणे असते, ज्यात एखादा आजार अथवा रोग होऊ नये म्हणुन आपण ती लस रोग होण्याआधीच घेतो त्यामुळे १०० टक्के तो आजार होणारच नाही याची शाश्वती व्यक्तीला प्राप्त होत असते. विवाहपूर्व समुपदेशन सुध्दा एखाद्या रोग प्रतिबंधक लसीप्रमाणेच काम करते कारण विवाहानंतर उद्भवणाऱ्या संभाव्य समस्या, त्यातील आपली भूमिका, वास्तविक स्थिती हया सर्वच बाबतची पूर्वकल्पना विवाहपूर्व समुपदेशनात भावी पती–पत्नी आणि आवश्यक तेथे त्याच्या कौटुंबिक सदस्यांना दिली जाते. ज्यातुन १०० टक्के विवाह विषयक समस्या सुटु शकत नसल्या तरी हया समस्याची तिव्रता मात्र नक्कीच १०० टक्के कमी करता येते तसेच साधारणत: उद्भवणाऱ्या अनेक समस्याची कल्पना आधीच प्राप्त होत असल्यामुळे तशी आधीच मनाची तयारी अथवा हया समस्या उद्भवूच नये म्हणून प्रयत्न करता येतात.

ज्याप्रमाणे एखाधा परीक्षेत यशस्वी व्हायचे असेल तर आपण त्या परीक्षेकरिता आवश्यक असणारा अभ्यासक्रम, पाठपुस्तक, संभाव्य प्रश्नाची तयारी त्यासंदर्भात करतो, आपली तयारी जितकी चांगली तितकी त्या परीक्षेत यशाची खात्री अधिक असते त्याप्रमाणे विवाहाच्या सुखद बंधनात अडकण्यापूर्वी त्या संदर्भातील सर्व ज्ञान प्राप्त करुन घेतले तर वैवाहिक जिवनात मिळणारे सुख आणि समाधान जास्त असते हयात तिळमात्र शंका नाही म्हणुनही विवाहपूर्व समुपदेशनाला अतिशय महत्व आहे.

आज विवाहईच्छुक तरुण–तरुणीच्या लग्न आणि जोडीदाराबाबतच्या कल्पना बदलत आहेत. आर्थिक दृष्टया आत्मनिर्भर आणि स्वच्छंद झालेल्या हया पिढीला जोडीदार निवडीचे आणि संसाराचेही स्वातंत्र हवे आहे, हयामध्येच प्रेमविवाहातुन झटपट लग्न करुन त्याच त्वरेन घटस्फोट घेणाऱ्याचेही प्रमाण वाढत आहे.

विवाहपुर्व समुपदेशनाच्या माध्यमातुन वधु–वराचा भावी संसाराच्या विचारांना एक दिशा दिली जाते तसेच लग्नापुर्वी कोणकोणत्या गोष्टीवर आवर्जुन बोललं पाहीजे हे देखिल कळते तर विवाहीनंतर उद्भवणाऱ्या अनेक प्रश्नाचे ते प्रतिबंधात्मक निवारणही ठरु शकते. आज आसपास घडणाऱ्या घटस्फोटाच्या अनेक बातम्या आपल्या कानावर येतात, हया घटना आपल्या दरवाज्यावर येऊन ठाकल्या तरी विवाहपूर्व

Scanned with CamScanner

समुपदेशनाला येणाऱ्याची संख्या नगण्यच आहे. एकुणच समुपदेशकाच्याबाबत बरेच गैरसमज आपल्याकडे आहे घरातील वडीलधारी मंडळी जे ठरवतील ते योग्यच किंबहुना समुपदेशक काय वेगळे सांगणार अशीच विचारधारा प्रामुख्याने आढळते.

परंतु आता काळ बदलेला आहे, बदलत्या काळाची पाऊल ओळखुन आपण देखिल विवाहपूर्व समुपदेशनाची गरज ओळखली पाहीजे, प्रेमविवाह असो अथवा आई–वडीलांव्दारे ठरवुन केलेला विवाह असो जो पर्यंत पती–पत्नी २४ तास एकत्र रहायला सुरुवात करत नाही तोपर्यत ऐकमेकाच्या स्वभावाचा अंदाज येणे तसे कठीणच, आज मुला–मुलीचे विवाहाचे वय वाढले आहे, साधारणपणे लग्न होईपर्यत मुलीचे वय २५ ते ३० आणि मुलाचे वय ३० ते ३२ पर्यत झालेले असते, त्यामुळे बऱ्याचदा त्याची मते पक्की झालेली असतात, स्वभावातील लवचिकता त्यामानाने कमी झालेली असते तर स्वत:ची मी पणाची भावना प्रखर झाली असते. त्यामुळे इतराच्या मताचां, भावनाचा विचार करण्यापेक्षा स्वत:चा 'मी' पणा जपण्याचाच जास्त प्रयत्न केला जातो सुरुवातीला वाद आणि वादातुन भांडणे आणि पुढे ही भांडणे विकोपाला जाऊन घटस्फोटापर्यंत पोहचतात, हया दांपत्याची घटस्फोट घेण्यामागील कारणे जाणुन घेण्याचा प्रयत्न केला तर दोघांनाही घटस्फोट घेण्यामागील मुख्य कारण सांगता देखिल येत नाही ही आजची स्थिती आहे.

तसेच नोकरी निमित्य कामाच्या वाढलेल्या वेळामुळे एकमेकांना वेळ देता न येणे, दोघानीही नोकरी करणे, दोघांच्या जीवनशैलीत असलेला फरक, भावी आयुष्यात अपत्य होण्याबाबत, त्याच्या जबाबदारी याबाबत अनेक कारणांवर विवाहपुर्वीच समुपदेशनाच्या माध्यमातुन चर्चा करण्यात येतात, ऐकमेकाची मते जाणुन घेता येतात तर दुसऱ्या बाजुला आपली स्वत:ची मते तपासता येतात. लग्नापूर्वी एकमेकामधील मनमोकळा आणि प्रामाणिक संवाद हे नाते मजबुत करायला खुप उपयोगी पडतो. लग्नापूर्वी संवादाच्या माध्यमातुन आपली स्वप्न, आकांक्षा एकमेकांना सांगितल्या गेली पाहीजे समुपदेशकाकडुन त्यावर योग्य सल्ला मसलतही घेतली पाहीजे. अतिशय किरकोळ प्रश्न वाटत असला तरी आपल्या प्रायव्हसी बाबत, तसेच कौटुबिक जबाबदाऱ्याबाबत, आर्थिक स्थितीबाबत, परस्पराशी बोलेले पाहीजे. तर केवळच प्रेमापोटी आईवडीलांची मुलाच्या संसारातील मध्यस्थी हळूहळू मोठया वादाचा विषय बनायला लागतो त्यामुळे ही अनावश्यक मध्यस्थी टाळण्याबाबत परस्पराशी संवाद साधला पाहीजे सर्वच बाबतीत असणारा खुलेपणा नात्यातील बंध घट्ट करायला विवाहपूर्व समुपदेशनाची भूमिका आजची वर्तमान गरज झाली आहे.

विवाह जुळण्यापुर्वी पालकानीही आपल्या मुला–मुलीनां ऐकमेकाशी संवाद साधण्याची मुभा द्यावी जेणेकरुण ते आपले मत मांडु शकतील, तर विवाह करण्यापुर्वी मुला–मुलीनी देखील ही बाब लक्षात ठेवावी की, केवळ वरवरच्या आकर्षणाना न भुलता ऐकमेकाच्या गुण, दोष, मर्यादा, छंद, आवडी–निवडी, धारणा, जीवनमूल्य, अपेक्षा इ. बाबीवर सविस्तर चर्चा करुन आपल्या आयुष्याचा भावी जोडीदार निवडावा.

विवाह ही जीवनातील अत्यंत सुखद आणि आनंददायक बाब आहे ती अधिक आनंददायी आणि निरोगी बनवण्याकरिता पती–पत्नी दोघामध्ये आपुलकी, जिव्हाळा आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे एकमेकाविषयी आदर आणि विश्वास असायला पाहीजे, त्यामुळे त्याचे भावी जीवन सुखकर आणि आनंददायी होऊ शकते, विवाहपूर्व समुपदेशनामुळे भावी आयुष्यात विवाहपश्चात येणारे अनेक छोटे– मोठे अनावश्यक धोके सहज टाळता येतात जे एक समृध्द जीवन जगण्यासाठी अत्यंत आवश्यक आहे.

विवाहपश्चात्य समुपदेशन :

विवाहपश्चात समुपदेशन विवाहपूर्व समुपदेशना इतकेच महत्वाचे आहे कुटुंबात येणारी नववधु सर्वांकरिता एक कुतुहलाचा विषय असतो, ती कशी असेल? तिचा स्वभाव कसा असेल? सांभाळेल ना ती घरातील सर्वांनां ? घेईल ना कुंटुबातील सर्वांची काळजी ? करेल ना घरातील सर्व रितीरिवाज ? असे एक ना हजार प्रश्न घरातील वडीलधारी मंडळीच्याच मनात नव्हे तर इतरही सदस्याच्या डोक्यात घोंघावत असतात. हयातुन एक बाब सहज लक्षात येते, ती म्हणजे घरातील प्रत्येकाच्याच मनात येणाऱ्या नववधुविषयी

Scanned with CamScanner

अपेक्षाचे डोंगर आणि हया सर्व अपेक्षामध्ये जर ती पूर्ण नाही उतरू शकली तर रोजच वादाचे नव--नवीन विषय.

तर दुसरीकडे हिच्या मनातही विचाराचे काहुर माजलेले असते, कसे असतील माझ्या कुटुंबातील सर्व सदस्य, मला समजुन तर घेतील ना? देतील ना माझ्या व्यक्ती स्वातंत्र्याला थोडी मोकळीक? असेल का माझा आदर माझ्या कुटुंबात? सासु--सासरे कसे असतील? घेईल ना मला समजुन? पुढे शिकु देईल का मला? नोकरी करू देतील का? नवरा कसा असेल? असे एक ना अनेक प्रश्न तिच्याही मनात पिंगा घालत असतात हया सर्व प्रश्नांचे ओझे घेऊन ही नवविवाहीत आपल्या कुटुंबात प्रवेश करत असते.

पती--पत्नीचे नाते हे नैसर्गिक नाते नाही हे निवडलेले नाते आहे आणि निवडलेले नाते टिकवणे एक कला आहे, प्रत्येक दांपत्याला आपले वैवाहिक जीवन सुखी आणि समाधानी करण्याकरिता ही कला आत्मसात करणे आवश्यक आहे,

वैवाहिक नाते संबधात सर्वात मोठी चुक होते ती म्हणजे आपल्या जोडीदाराने आपल्यासारखेच सर्व बाबतीत असावे असे वाटणे हे कधीच शक्य नसते कारण आपल्या जोडीदाराचे दिसणे, विचार, मूल्य, आवडी--निवडी अगदीच आपल्या सारख्या असतीलच कश्या, तसेच लग्नानंतर ती बदलेल किंवा त्याला आपण आपल्यासारखे बनवु असा अतिरिक्त आशावादच खर तर वादाचा विषय बनतो कारण पुढे ती बदलत नाही आणि तोही बदलत नाही., पुढे पुढे आपल्या जोडीदाराला बदलविण्याचा अट्टहास दोघा मधील दुराव्याचे मुख्य कारण बनते. आपला जोडीदार हा आदर्श जोडीदार असावा असे प्रत्येक दांपत्याला वाटत असते, आदर्श जोडीदार बनण्याचा किंवा मिळविण्याचा परिपूर्ण असा कोणताही मार्ग नाही, आदर्शवाद हा केवळ कथा, कादंबऱ्या, सिनेमा अथवा नाटकातच आढळतो त्यामुळे वास्तविक जीवनात तो मिळविण्याचा अट्टाहास करु नये.

पती--पत्नी बनण्यापूर्वी दोघानीही निष्ठावंत आणि प्रेमळ मित्र--मैत्रिण असणे आवश्यक असते. समजुतदारपणा, विश्वास, सहानुभुती, निष्ठा, प्रांजळपणा, परस्पराची त्रुटी स्वीकारणे आणि परस्पराच्या व्यक्तिगत भिन्नतेचा स्विकार करणे तसेच सर्वात महत्वाचे म्हणजे परपस्पराचा आदर करणे हया सर्व बाबी वैवाहिक जीवन सुखी करण्याकरिता अत्यंत महत्वाच्या आहे. त्याचप्रमाणे वैवाहिक जीवनात निकोप लैंगिक संबध असणे देखिल तितकेच महत्वाचे आहे, पती--पत्नीचे नाते मुळात समाज बांधणीसाठी निर्मिलेले नाते असल्यामुळे कामजीवन हा त्यातील अत्यत महत्वाचा पाया आहे आणि त्याकरिता कामजीवनात जोडीदाराला समजुन घेणे त्याला अथवा तिला काय हवे--नको हे लक्षात घेऊन वागणे गरजेचे असते. कामजीवनाला नाकारुन अथवा त्याकडे दुर्लक्ष करुन नात्यामधील दुरावा आपण अधिकच वाढवत असतो शिवाय जबदस्तीने अथवा जुलमी काम संबंध हा सुध्दा जोडीदारावर केलेला एक प्रकारचा अत्याचारच असतो म्हणुन सुदृढ वैवाहिक जीवनासाठी दोघानीही कामजिवनाला योग्य महत्व देणे आवश्यक आहे तसेच हया संदर्भात आवश्यकता भासल्यास योग्य तज्ञाचा सल्ला घेणे देखिल तेवढेच महत्वाचे आहे हयाबाबत संपूर्ण मार्गदर्शन विवाह पश्चात समुपदेशनात करण्यात येते.

सध्याच्या पिढीवर प्रसार माध्यमाचा खुप मोठया प्रमाणात परिणाम झाल्याचे दिसुन येतो, कामजीवनावर आधारीत जाहीराती, टॉनिकच्या नावाखाली विकली जाणारी औषधे, स्प्रे, मलम, टॅबलेट्स इ. गोष्टीचा अनावश्यक वापर करुन जोडीदाराला बळजबरी केल्याची अनेक उदाहरणे आहेत त्यामुळेही दोघामध्ये विकोपाचा वाद होतो, बऱ्याचदा ही कारणे इतरानां सांगता देखिल येत नाही तसेच सतत होणाऱ्या वादामुळे जोडीदाराबाबत घृणा, तिरस्कार आणि, व्देष वाटायला लागतो, वाद हे संवादाचे भ्रष्ट रुप आहे, वादाने एखाद्यावेळी परिस्थिती जिंकता येईल परंतु त्यामुळे दोघामध्ये काही अंशी दुरवा निर्माण होतो आणि हा दुरावा सतत वाढल्यास त्याचे पर्यावसन घटस्फोटात व्हायला वेळ लागत नाही. घटस्फोट म्हणजे वैवाहिक नातेसंबध कायदेशिररित्या संपुष्टात आणणे, त्याचे शारीरिक, मानसिक, भावनिक आणि आर्थिक स्वरुपाचे फार दुरगामी परिणाम केवळ व्यक्तिवरच नाही तर

Scanned with CamScanner

त्याच्या अपत्यावर आणि संपूर्ण कुटुंबावर पडत असतात, प्रत्येकच लग्न करताना ते चिरंतर टिकावे म्हणुन केले जाते त्याची परिणिती घटस्फोटात व्हावी म्हणुन नाही. एखाद्याचा घटस्फोट ही इतरांना अचानक घडणारी धक्कादायक घटना वाटत असली तरी ती अचानक घडलेली घटना नाही ज्या गोष्टीकडे लक्ष द्यायला पाहीजे त्याकडे जाणिवपूर्वक बऱ्याच काळापर्यंत दुर्लक्ष केले जाते, जोडीदाराला नको इतके गृहीत धरले जाते याचीच परिणीती हळुहळु घटस्फोटात होते. पती–पत्नी दोघानीही सदैव परस्पराच्या भावनिक आणि तार्कीक विचाराचे भान ठेवायला पाहीजे बऱ्याचदा भावनाचा हा उद्रेक, मानसिक कुचबंना केवळ समुपदेशकापुढे पती–पत्नी व्दारे व्यक्त केली जाते त्यावेळी त्यातुन योग्य पर्याय अथवा मार्ग शोधले जातात त्यामुळे नात्याचा गोडवा टिकविण्यासाठी विवाहपश्चात समुपदेशन अत्यंत आवश्यक आहे.

आज बरीचशी दांपत्य कामजीवनांतील श्रृंगार विसरुन विकृतीला बळी पडण्याचे प्रमाण वाढत आहे, यशस्वी लैंगिक सहजीवन हे केवळ शारीरिक संबधां एवढे क्षणिक नाही योग्य शारीरिक संबध हे यशस्वी सहजीवनाचे एक अंग आहे ते अधिक यशस्वी कण्याकरिता एकमेकाबद्दल आत्मीयता, प्रेम, काळजी, सामाजिक भान असणे आवश्यक आहे नाहीतर बरीचशी विवाह आजही केवळ आपल्या अपत्यासाठी टिकवले जातात केवळ त्यांची फरफट होऊ नये म्हणुन पुढे ओढली जातात हया ओढाताणीचा घरातील सर्वावरच परिणाम होतो विशेषत: मुलाच्या शैक्षणिक आणि व्यक्तिगत विकासावर त्यातुन पुढे पुन्हा सामाजिक समस्या निर्माण होतात शेवटी यशस्वी वैवाहिक जीवनासाठी पती–पत्नी दोघांमध्य विश्वास, आपुलकी, परस्परानां समजुन घेण्याची मानसिकता आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे परस्पराविषयी आदर आवश्यक आहे, त्यामुळे विवाहपूर्व समुपदेशन आणि विवाह पश्चात समुपदेशन आज काळाची गरज आहे, ही गरज लक्षात घेउन विवाहपूर्व प्रत्येकच विवाहइच्छुक तरुण–तरुणींनी आणि विवाहपश्चात्य दांपत्यातीनी व्यावसायिक समुपदेशकाच्या माध्यमातुन समुपदेशन घेतले पाहीजे.

संदर्भ सुची :

निंबाळकर, के. पी. (२०११) मानसप्रज्ञा. वर्धा : सायकोस्कॅन.

गोस्वामी, सुबुध्दि (२००३). महिला एवं बाल विकास. जयपुर : पोइस्टर पब्लिशर्स.

गोयल, आभा (२०१५). किशोरावस्था समस्याएँ एव समाधान. जयपुर.

फरकाडे, त्रिवेणी. विवाह आणि कौंटुबिक संबंध. नागपुर : विधा प्रकाशन.

प्रभु, विठ्ठल (२००३). निरामय कामजिवन. मुंबई : मॅजेस्टिक प्रकाशन.

प्रश्न युवकांचे उत्तरे आमची, आरोग्य सेवा संचालनालय, १९९८, पुणे

Guidance and counseling, Indira madhukar, 2000,Delhi

www.mastersincounseling.com

www.askmile.com/marriage/counseling

https://www.desiringgod.org

❑❑❑

Scanned with CamScanner

UGC Approved Refereed Journal Jr.No.43053

ISSN 2394-5303

printing AREA™

Issue-37, Vol-07,
January-2018

International Multilingual Research Journal

डॉ. शेलेकर

17-18

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

Scanned with CamScanner

Index

01) Financing Small & Medium Scale Enterprises by .....
Dr. Pratima Dwivedi—Shivendra Dwivedi,Maihar (M.P.) || 10

02) DIRECTORIES AS A READY REFERENCE TOOL OF INFORMATION
Gaikwad Vrundavani Venkatrao, Ausa, Dist. Latur || 15

03) Post Modern Bengali Poetry
Dr. Tushar Kanti Halder, Amarkanan, Bankura || 18

04) Importance of English Language in Higher Education
Vijay A. Khade, Pravaranagar (MH) || 20

05) CORRELATION BETWEEN EMOTIONAL AND SOCIAL INTELLIGENCE OF......
Vaishali Jagannath Korde, Dhule. (Maharashtra) || 23

06) The Curriculum that Caters to the Needs of Present Day English at Colleges
S.Mallibabu, Andhra || 26

07) Entrepreneurship & Micro Small & Medium Enterprises MSMEs
Dr. Manish Kumar—Dr. Jyoti Mishra, Lucknow (U.P.) || 29

08) A COMPARATIVE STUDY OF EMPOWERMENT OF RURAL AND URBAN....
Dr. Lalima—Ms. Priyanka Singh, Lucknow U.P. || 33

09) TWO YEAR B.ED. PROGRAMME : CHALLENGES AHEAD
Meenakshi Chatruvedi, Kanpur || 41

10) VALUE EDUCATION : DUTIES & RESPONSIBILITIES OF TEACHERS
Dr. Manju Sharma, Sonepat, Haryana || 49

11) Sustainable Development: India & Goal 4Ensuring Quality Education
Kajal Sharma, Chandigarh || 55

12) TRAUMA NARRATIVE: ETHNIC DIVISION OF SOCIETIES IN PARTITION FICTION
Dr. Tanweer K. Shaikh, Kedgaon. || 60

www.vidyawarta.com/03 — http://www.printingarea.blogspot.com

PRINCIPAL I/c.
...bedkar College of

Scanned with CamScanner

25) भारत में बौध्द धम्म की उत्क्रांती एक पुनरावलोकन
डॉ. आनंदप्रकाश आर. भेले, वर्धा, महाराष्ट्र || 118

26) महर्षि वाल्मीकी एवं तुलसीदास के राजनीतिक विचारों के आधार पर राजा के कर्तव्य
रविन्द्र कुमार,बुलन्दशहर (उ०प्र०) || 127

27) व्यवस्था के विरुध्द आक्रोश की दस्तक:टीस
डॉ. संजय गडपायले, पालम, जि.परभणी. || 131

28) श्रीमद्‌भगवद्‌गीता का माहात्म्य
डॉ. डाली गिरी गोस्वामी, सराफा, उज्जैन || 135

29) भूमिसूक्त मे मातृभूमि वंदना
डॉ. जागृति आर. दोशी, कालावड || 138

30) मुक्तीपर्व उपन्यास में अभिव्यक्त जीवन (भाग-१)
डॉ.विलास कांबळे, ता.अहमदपूर जि. लातूर || 140

31) आदिवासी स्त्री मजदूरों के संघर्ष की गाथा: 'सीता' और 'मौसी' उपन्यास'
प्रा. सुधाकर इंडी, इचलकरंजी। || 143

32) विज्ञान संचार और प्रिंट मीडिया
डॉ. सी. पी. महेन्द्रा, दौसा || 147

33) मनरेगा एवं ग्रामीण समाज: एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण
डॉ० सत्या मिश्रा, लखनऊ। || 153

34) काव्यशास्त्रपरम्परा
सोनम, नवदेहली || 155

35) ज्ञान समृध्धि का संबसे शक्तिशाली माध्यम: दूरवर्तीशिक्षा
प्रा .जी .आर .पोंकिया वल्लभ विध्यानगर || 159

36) मीडिया और स्टिंग ऑपरेशन
डॉ. सतीश चन्द सिंहल, दौसा (राजस्थान) || 163

http://www.printingarea.blogspot.com | www.vidyawarta.com/03

Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha
Page 51
Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | January 2018 Issue-37, Vol-07 | 0118

७— अग्रवाल आई०पी०:रिसर्चेज इन इमर्जिंग फील्डस ऑफ एजूकेशन कन्सेप्टस ट्रेन्डस एण्ड प्रासपैक्टस, नई दिल्ली स्टर्लिंग पब्लिशर्स, १९८८

८— आर्य डोनाल्ड:इट आल इन्ट्रोडक्शन टू रिसर्च इन एजूकेशन, न्यूयार्क, १९७२

९— एण्डरसन, आर०एल० एवं वेन राफ्ट, टी०ए०: स्टेटिएटिकल थियरी ऑफ रिसर्च न्यूयार्क मैकग्रा हिल बुक कम्पनी, १९६२

१०—ए०आर०एन०जे०डब्लू० वर्नवस एवं जे० शाह व ए०बी०:एजूकेशनल रिफार्म ऑफ इण्डिया, अजमेर, सचिन पब्लिकेशन्स, १९७९

११—ओड एल०के०:शिक्षा के नूतन आयाम जयपुर, राजस्थान हिन्दी ग्रंथ, अकादमी, १९७८

१२—कपिल एच०के०:सांख्यिकी के मूल तत्त्व, आगरा विनोद पुस्तक मंदिर, १९९४

१३—कबीर हुँमायु:स्वतंत्र भारत में शिक्षा— दिल्ली राजपाल एण्ड सन्स, १९७६

१४—गुप्ता एस०पी०:आधुनिक मापन एवं मूल्यांकन इलाहाबाद, शारदा पुस्तक, भवन, २००४

१५—गुप्ता एस०पी० एवं गुप्ता अल्का भारतीय शिक्षा का इतिहास, विकास तथा समस्याएँ, इलाहाबाद, शारदा पुस्तक मंदिर, २००५

१६—गुप्ता, एस०पी०:सांख्यिकीय विधियाँ विकास एवं समस्याएँ, इलाहाबाद, शारदा पुस्तक भवन, २००४

१७—कर्लिंगर एफ० फाउण्डेशन:न्यूयार्क हाल्ट राइनहर्ट एण्ड विन्सटन, १९६६

१८—कामत ए०आर० व देशमुख ए०जी०: बेस्टेज इन कालेज एजूकेशन पूना, गोखले इंस्टीटयूट ऑफ पालिटिक्स एण्ड इकोनॉमिक्स एशिया पब्लिसिंग हाउस, १९६३

१९—क्रीगन डी०:द फाउण्डेसन्स एजूकेशन्स लन्दन क्रूम हेलम, १९८०

□□□

Ambedkar College of Social Work WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

25

भारत में बौध्द धम्म की उत्क्रांती:एक पुनरावलोकन

डॉ. आनंदप्रकाश आर. भेले
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा, महाराष्ट्र

भगवान बुध्द के काल मे दो संस्कृतीयाँ अस्तित्व मे थी एक उत्तर भारत मे श्रमण संस्कृती और यमूना नदी के पुर्व मे वैदिक एवंम पश्चिम वैदिक। वैदिक संस्कृती पूरब और दक्षिण के तरफ धिरे धिरे प्रसारित होते जा रही थी। इसवी सन के पहले करिब करिब १५०० के कालमे आर्य के आगमन के पुर्व ही भारत मे सिन्धू संस्कृती (इंडस व्हॅली सिव्हिलायझेशन) सर्वत: प्रसारित थी। इस घटना की पुष्टी हमे मोहेनजोदरो—हराप्पा उत्खनन मे प्राप्त अवशेष से मिलती है। यह संस्कृती पशुपतीनाथ नाम से भी जानी जाती थी। इस उत्खननसे और एक तथ्य भी सामने आया की कुछ ध्यानस्थ मुनीवर की मुद्राये थी। ध्यान यह (श्रमण) संस्कृती श्रमण का अभिन्न अंग था। वैदिक संस्कृती को शुरु मे ध्यान मालूम नही था। इस निरीक्षण मे यह निष्कर्ष निकलता है की, सिन्धू संस्कृती थी लेकीन इसबाबत मे अभी तक भरकस अनुसंधान नही हुआ। लेकीन यह तर्क पक्का है की बुध्द की खोज नविनतम थी और प्रचलीत धर्म के प्रवाह बिलकुल उलट थी। बुध्द की परंपरा सभी काल मे केवल धम्म की अंगभूत शक्ती और मौलीक गुणवत्ता के कारण टिकी रही।

प्रस्तुत लेख यह संशोधनपर साहित्यीक तथ्य के आधार पर संकलन है। इसमे बुध्द की शिक्षा, प्रचार, संस्कृती, लोकजीवन, साहित्य, राजाश्रय तथा राजाओंकी भूमिकाये एवं प्रजाजन

Scanned with CamScanner

का सहभाग का वर्णन मिलता है।

श्रमण संस्कृती मे समता, स्वतंत्रता, स्वावलंबन, अहिंसा एवंम शांती यह मुलतत्वे प्रमूख थी। मनुष्य की पराधिनता, ईश्वरावलंबन तथा कर्मकांड इन बातो को श्रमण संस्कृती मे स्थान नही था। पशुबली, नरबली या किसी चिजकी आहुती श्रमण संस्कृती को मान्य नही थी। अभी इस संस्कृतीसे जैन और बौध्द धम्म ही जीवीत मिलता है। (मोरे मा. श. २००६, पृ.९–१०)

भगवान बुध्द और जैन के समय तथा समय पुर्व भी कुछ तत्वज्ञ हुओे। इनमे से एक पुरणकस्सप था। इन्होने आक्रियावाद की स्थापना की। इनका मानना है की हिंसा या परस्त्रीगमन पाप नही इस कारण इसे अहेतूवाद भी कहा जाता है। मक्खली गोशाल ने नियतीवाद का पुरस्कार किया और अजीत केशकम्बल यह भौतिकवादी था। इनके सिध्दान्त को उच्छेदवाद तथा जडवाद कहा गया। इन सभी मे और एक प्रसिध्द तत्वज्ञ थे जिन्हे चार्वाक के नाम से जाना जाता है। आपने लोकायत (प्रत्यक्षवाद) का जिक्र किया। पकुदक कच्चायन भी आक्रियावादी था। इन सभी के तत्व बुध्द को मान्य नही थे। (डॉ. आंबेडकर २००६, पृ.७९–८०)

लेकीन बुध्द ने कपील के कुछ बाते मान्य की थी। कपील की उन्हे तीन बाते ही मान्य थी वह यह की सत्य प्रमाणाश्रीत होना चाहिये यथार्थता का आधार बुध्दवाद होना चाहिये। ईश्वर के अस्तीत्व व उसके सृष्टीकर्ता होने का कोई कारण विद्यमान नही है और संसार मे दु:ख है।

कपिल की शेष शिक्षा की उन्होने उपेक्षा की, (भदन्त आनन्द कौसल्यायन, २००० पृ. ७३–७४) बुध्द ने यह जाना की मन सभी चिजो का केन्द्र बिंदू है वह ही सब मानसिक क्रिया–प्रक्रिया मे प्रधान है। मन उन चैतसिक क्रियाओकी ही उपज है उनका कहना था की मनही सब भलाई–बुराई का स्त्रोत है। उन्होने ईश्वर का अस्तित्व और सृष्टीका निर्माता ईश्वर इस सिध्दान्त को अस्विकार किया। उन्होने पुराने कर्म–वाद के स्थानपर एक बहुत ही अधिक आधुनिक कर्मवाद की स्थापना की। उन्होने आत्मा, मोक्ष, किस्मत ये बाते अस्विकार की। (इविड पृ. ८३–८४)

बुध्दत्व प्राप्ती के बाद धम्म सर्व अर्थ मे सभी मनुष्य मात्र तक पहूचने लगा। यह काल इ. स. पुर्व पॉचवा–छॅटवा शतक कहा जाता है। बुध्द के ही जीवीत काल मे वह सर्वसामान्य लोगो तक पहुचा था। इस शिक्षा को लोकहित का मार्ग, निब्बाण प्राप्तीका मार्ग भी कहा जाता है। यह मार्ग न्याय, स्वतंत्रता, समता मुल्य का पुरस्कार करने के कारण और जातीयता पर प्रहार करने के कारण सभी वर्ण के लोग, गरिब दुर्बल, हीन, वंचित शुद्र, रोगी एवंम क्षत्रीय और राजवंशी को अपना लगने लगा।

बुध्द के धम्म प्रसार के बारे मे भिन्न मतप्रणालीया मालूम होती है। महावग्ग मे उल्लेख है की, संबोधी प्राप्त होने के बाद उन्हे तपस्सू और भल्लिक उपासक मिले थे। वह कलींग, म्यानमार और पुष्कर (राजस्थान का प्रदेश) के व्यापारी थे। मध्य आशिया के तोरवार मे भी उनका व्यापार था। (मोरे मा. श. २००६, पृ. ११) परंतु कोसंबी के लिखान के सिवा यह संदर्भ और नही मिलता लेकीन यहा भी धम्मचक्र प्रवर्तन का उल्लेख नही मिलता। इसी कारण पंचवर्गिय भिक्खूकाही धम्मचक्र प्रवर्तन प्रथम मानना चाहीये। जो आषाढ पौर्णिमा के दिन सारनाथ के ऋषीपतन मृगदायवन मे कौडिण्य, महानाम, भद्दिय, अस्सजीत और वप्प को दिया गया। (डॉ. आंबेडकर २००६, पृ. ८९–९०) इसका उल्लेख भारहूत, सारनाथ और नागार्जून कोण्डा के शिलालेख मे भी मिलता है। कुछ अभ्यासक कहते है की बुध्द ने तीन बार धम्म का चक्र प्रवर्तीत किया १) सारनाथ मे थेरवादी धम्म का उगम करते हुओे २) गृधकुट पर्वतपर महायानी धम्म का उगम करते समय और ३) धान्यकटक मे तंत्रयानी धर्म का उगम करते समय। (मोरे २००६, पृ. १३) इस संदर्भ ऐसा की मोरे इन्होने महायानी धर्मग्रंथ का आधार लेकर लिखा है। इस बात को गृहीत मानते हुओे डॉ. आंबेडकर, कोसंबी, अनागरिक धम्मपाल के तर्क पर परिक्षण किया जायेगा।

धम्मप्रचार के साथ ही संघ का निर्माण

College of Social Work WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

हुआ। पंचवर्गिय भिक्खू के बाद यश और उनके ५४ मित्रो ने दीक्षा ली। इस तरह ६० सदस्य का संघ निर्माण हुआ। भिक्खू को प्रचार के बारे मे कहते हुये बुध्द कहते है—

मुत्ताह, भिक्खवे सब्ब पासेहि, ये दिब्बाये च मनुस्सा तुम्हे पि भिक्खवे, मुत्ता सब्ब पासेहि, ये दिब्बा ये व मनुस्सा चरथ, भिक्खवे, चारिक बहूजन हिताय, बहूजन सुखाय, लोकानुकंपाय, अत्थाय हिताय, सुखाय देवमनुस्सान(डोंगरे २०१४, पृ. १४९ कोसंबी मोरे २००६, पृ.१२)

अर्थात हे भिक्खू सभी प्राणीओ मे थोडा शेष है, अगर वे धम्म का श्रवण नही करते तो हानी ही जायेगी, तब बहुजनो के हीत और सुख के लिए उनपर अनुकंपा करने के लिये देव और मनुष्य के लिये उनके हीत और सुख के लिये विचरण करो। दोनो का मार्ग एक न हो। मै भी उरुवेला (सेना निगाव) यह मार्गस्थ हो रहा। (मोरे २००६, पृ.१२ कोसंबी १९९३, पृ.४५)

इस तरह भगवनने धम्म प्रचारकी शुरुवात की, मार्ग मे उन्होने तीन भद्वर्गीय कुमार उरुवेला काश्यप, नदी कश्यप और गया कश्यप को दीक्षीत किया। राजगृह मे राजा बिंबीसार को दीक्षा दी। बिंबीसार राजा ने उन्हे बेलूवन दान दिया। कपिलवस्तू जाने के बाद उन्होने इतर शाक्य एवंम राहूल को प्रवज्जीत किया। भगवन पुन: राजगृह गये यहा संजय बेल्लट्ठी पुत्र के शिष्य सारिपुत्र व महामोग्गलान को अस्सजीत के कारणवश दीक्षा दी। (डॉ. आंबेडकर २००६, पृ.१०५—११४)

बुध्द ने महिलाओको भी प्रवज्जीत किया गया। इस संदर्भ मे यह उल्लेख मिलता है की, महाप्रजापती गौतमीने बुध्द से प्रार्थना की, आनन्द ने भी महिलाओका समर्थन किया और बुध्द ने महाप्रजापती के साथ ५०० महिलाओंको संघ की दीक्षा दी। धम्म के प्रसार मे महिला भिक्खू संघ का योगदान भी अमूल्य रहा। कुछ महिला भिक्खू महाज्ञानी हुओ, खेमा, पटाचारा, किसा गौतमी, सोणा, उत्पलवर्णा, भद्दा कच्चना थी। पुरुष भिक्खू संघमे सारिपुत्र, महामोग्गलायलन, कश्यप, अनुरुध्द भद्दिय, उपाली, आनंद और पुर्ण भी धम्म के वाहक बने। इन्होने गांव गांव मे लोकभाषा मे धम्मका प्रसार किया। धम्म की निव सत्य, विज्ञान, अहिंसा, मेत्ता, दु:ख, दु:ख निवारण, निब्बाण, व्यक्ती, मन एवंम नितीपर आधारीत होने के कारण सभी जन को धम्म व्यवहारिक तथा जीवनदायी लगने लगा। (मोरे २००६, पृ.१२—१३ कोसंबी १९२३, पृ. ४५—४६) धम्म के विकास का और एक कारण भी है की वह वर्णव्यवस्था के विरुध्द था वह सभी के लिए खुला था। न्वाही उपाली, भंगी सुप्पीय तथा कुष्ठरोगी, सोपाक सभी शुद्रवर्ग के लोक दीक्षीत हुओ, आम्रपाली जैसी गणिका भी धम्म मे प्रवेशित हुओ। यह एक अपनेआप बहुत बडी क्रांती थी। बुध्द का उपासक—उपासिका, भिक्खुनी—भिक्खू के चार भाग से बना जिसे आर्य संघ कहलाया गया। बुध्द ने बुध्दत्व प्राप्ती के बाद अपने उम्र ३५ वे साल से लेकर ८० वर्ष तक धम्म का प्रचार किया व अंत मे कुशिनारा यह महापरिनिर्वानस्थ हुओ। वयधम्मा संखारा अप्पमादे न संपादेथ यह उनका संदेश था। (कोसंबी १९२३)

बुध्द के महापरिनिर्वाणपरोपरांत भिक्खू संघ मे वादविवाद एवंम बेबनाव की स्थिती उत्पन्न हुओ। सुभद्र नामक भिक्खू स्वच्छंदवादी था। इस कारण आनंद को धम्म का विनय का संकलन करने की जरुरत महसूस होने लगी। महापरिनिर्वाण के चार माह बाद ही इ. स. पूर्व ४८७ मे राजगश्ह के पास वैभवगिरी सप्तवर्ण गुफा मे पहिली धम्म संगिती का आयोजन महाकश्यप की अध्यक्षता मे किया गया। यह संगिती अजात शत्रू के द्वारा बुलाई गयी। इस संगितीमे कुल ५०० अर्हत और ५००० भिक्खूओंकी सहभागिता थी। आनंद सुत्तपिटक के संगायक बने और उपाली विनय पिटक के मुख्य संगायक बने। इस प्रकार धम्म नियम पूर्णसंकलित किया गया।

दुसरी धम्म संगिती वज्जीपुतक भिक्खूओंके वर्तन के कारण बुलाई गयी। इनका बर्ताव १० नियम के विरुध्द था। अत: यश ने १०० साल बाद इ. स. पूर्व ३८७ मे भिक्खू रेवत महाथेरो की अध्यक्षता मे वैशाली मे आयोजन किया। यह संगिती कालाअशोक

Scanned with CamScanner

के काल मे बुलाई गयी। इस संगिती मे ७०० अर्हत तथा १०००० भिक्खुओने सहभाग लिया। इसी संगितीसे महास्थविर वाद एवंम महासंघिकवाद का निर्माण हुआ। हर संगिती मे बुध्द शिक्षाका परिक्षण करके उसे और परिशुध्द बनाने का प्रयास किया जाता था। (कोसंबी १९२३, पृ.६८—६९, देशभ्रतार २०१२, पृ.२७)

इसी तरह तिसरी संगिती का आयोजन सम्राट अशोकाने बुलाई, इस समय अधिकांश भिक्खू मठाधीश बने थे। बुध्द की शिक्षा को अपने नाम करने लगे थे। इस संगिती के अध्यक्ष महाथेरो मोगल्लीपुत्र तिस्स थे। इस संगिती का आयोजन पाटीलपुत्र मे हुआ था। इसमे १७ पंथोके खंडण के लिए 'कथावस्तू' लिखा गया। अभिधम्मपिटक का संकलन भी हुआ। (देशभ्रतार २०१२, पृ. ४१,४२,४३) इसके बाद चौथी धम्म संगिती सम्राट कनिष्क के काल मे बुलाई गयी तद्पश्चात और तीन संगिती का आयोजन श्रीलंका मे किया गया। प्रथम देवनाम प्रिय तिस्स, इ. स. पूर्व २४७ ते २०७ दुसरी वट्टगामीनी अभय (१०१—७७) द्वारा हुअी। म्यानमार ब्रम्हदेश मे ४ थी पाचवी धम्मसंगिती मंडाले मे आयोजित हुअी। यहा संपूर्ण त्रिपीटक संगमरवरी पाषाण पर लिखा गया। १९५४ मे छटवी धम्मसंगिती का आयोजन ब्रम्हदेश रंगून मे हुआ। इस संगिती मे बाबासाहब डॉ. आंबेडकर भी उपस्थित थे। इन्होने बुध्द और कार्लमार्क्स निबंध का वाचन किया। इस प्रकार हर संगिती मे धम्म की चौकट मजबुत करने का प्रयास किया गया। सभी संगिती मे उस समय के राजाओंने पुरा पुरा सहयोग दिया। हर समय राजाओंकी धम्म रक्षण की ही भूमिका रही थी।

प्राचीन सम्राट का धम्मप्रचार—प्रसार मे योगदान:

बुध्द के जिवीत् काल मे ही धम्म सकल भारत पहुचा था। सभी प्रकार के लोग धम्म की दीक्षा लेकर धम्मप्रवेश कर रहे थे। सम्राट तथा राजा भी दीक्षीत होने लगे। मगध के राजा बिंबीसार, कोशल देश का राजा प्रसेनजीत, कपीलवस्तु के शाक्य राजाओं एवंम कोशंबीके उदयन देश तक बुध्द का धम्म पहुचा था। इसी तरह शाक्य, लिच्छवी, मत्स्य, भग्ग, कोलीय, अलकप्प के बुली, पिप्पलवन के मेरिय तथा केसपुत्र के आगम सभी के राजाओने धम्म की दीक्षा ली थी। (आंबेडकर २००६, पृ. १११—१२६, मोरे २००६ पृ.१२—१३)

भगवंत के महापरिनिर्वाण से सम्राट अशोका के काल तक धम्म को विशेष राजमदत नही मिली ऐसा कुछ इतिहासकार लिखते है तथापी यह विधान गृहितक करके यहा लिया गया है। उपरोक्त विधान की पडताल तथा चिकित्सा कि जायेगी। इस संदर्भ मे ऐसा दिखाई देता है। बुध्द के महापरिनिर्वाण बाद तुरंत अजातशत्रू ने प्रथम धम्म संगिती बुलायी थी। जीवक के मार्गदर्शन कारण वह धम्मादीक्षीत बने बाद मे उन्होने धम्म के लिए बहुत काम किये। राजगृह के पास बुध्द के अस्थिके आठवे भाग पर बडा स्तुप बनाया। इनके पश्चात मगध के राजा शिशूनाथ पूत्र काला अशोक ने भी २८साल गद्दी सभांली। उन्होने वैशाली मे दुसरी संगिती का आयोजन किया। इस संगिती मे देश—विदेश के भिक्खू गण जैसे पाथेय, अवन्ती, कोशंबी, शंकाश्व, कनौज आये थे। इसी काल मे उजैनी तथा मथूरा बौध्द केंद्र हुआ करते थे। उज्जैनी मे धम्म को राजाश्रय मिलने हेतू तथा राजाओ को दीक्षा देने के काम मे भिक्खू सोन कुट्टीकन व महाकच्चायान ने बडी मौल्यवान भूमिका निभायी। (देशभ्रतार २०१२, पृ.२५—२६)

भारतीय भूमि तथा विदेश मे भी बुध्द धम्म पहुचा था। इस काम मे सम्राट अशोक का योगदान इतिहास मे अवर्णनीय है। इ. स. पूर्व २६१ मे कलिंग विजय के बारे मे कहा है 'आज के दिन राज्य विजय के शिवाय धम्म विजय दिन करुंगा और मेरे राज्य तथा दुसरो के राज्य के लोग का दिल मैत्री से जितूंगा' तब से धम्म विजयादशमी कहलाने की प्रथा शुरु हुअी। (मोरे २००६, पृ. १९—२०) सम्राट अशोक ने कल्याणकारी कार्य भी राज्य मे प्रजा के लिये किये विश्रामगृह, पिणे का पाणी, महामार्ग, शेती, व्यापार, दवाईखाना इ. सेवा विपूल प्रमाण मे उपलब्ध की। धम्म प्रचार के लिये अपना पुत्र महेन्द्र को सिलोन भेजा । पुत्री संघमित्रा भी दीक्षीत होकर श्रीलंका गयी इसी तरह

Scanned with CamScanner

छह दिशा मे भिक्खू गण भेजे उसमे चोल एवं पांडव के राज्य तथा विहार मे ८४ स्तुप बनाये उत्खनमे अभी तक उनके द्वारा लिखीत ४० लेख मिले। उन्होने काश्मिर–गांधार मे धम्म प्रचार के लिये मज्झन्तिक महाथेरो को भेजा। महिश मंडल (म्हैसुर) मे महादेव गये, वनवासी (उत्तरकर्नाटक) मे भिक्खू भेजे गये। अपरान्त देश मे योनधम्मरक्खित, महाराष्ट्रमे महाधम्मरक्खित तथा सोण व उत्तर मे महिन्द, इतिय, उत्तीय सम्बल तथा भद्द भेजे गये। (मोरे २००६, पृ. १९–२०)

सम्राट कनिष्क ने अनेक स्तूप व चैत्य बनवाये। राज तरंगणी (पेशावर) यहा महाविहार बनवाये। यह महाविहार बुध्द जगत मे संस्कृती का केन्द्र हुआ करते थे। (हर्ष नववा शिलालेख) इस काल मे पार्श्व, वसुमित्र, अश्वघोष, नागार्जून जैसे विद्वान भिक्खू हो गये। राजा कनिष्क ने पेशावर यहा ४०० फिट उँचा स्तूप बनवाया। इस स्तूप का पाया का चबूतरा चढने के लिये पाँच पाँच शिडीया लगायी गयी थी। खूद चबूतरा १५० फिट उँचा था। कनिष्कमे इ. स. १०१ तक अपना राज किया था। इनके बाद दुसरा कनिष्क (बसिक) हुविष्क, एवंम वसुदेव इन्होने राज्य किया। ये सभी बौध्द राजाओ थे। बुध्दगया मे जो महाविहार बनाया इसी काल की निर्मिती थी। (इबीड पृ.६५)

गुप्तकाल सांस्कृतिक विकास का काल समझा जाता है। इसकाल मे बौध्द संस्कृती का विकास परमोच्च शिखर पर पहुँचा। लेकीन डोंगरे अपने ग्रंथ मे कहते है की, यह समय बौध्द धम्म के लिए रुकावट था। क्योंकी ३५०–७६ मे समुद्रगुप्त ने राज्यकारभार संभाला। उन्होने नाग साम्राज्य को नष्ट किया। विहार नष्ट किये (डोंगरे पृ. १९२–१९३) लेकीन ऐसा भी कहा जाता है मौर्य कालसे विकसित बौध्द संस्कृती गुप्त काल मे परमोच्च शिखर पर पहूच गयी। यहा साहित्य, कला, गणित, विज्ञान सभी क्षेत्र मे विकास हुआ। आर्यभट्ट, वराहमिहीर यह गणिती तज्ञ और खगोल तज्ञ थे। सुश्रूत यह वैद्यकशास्त्रज्ञ तथा कालीदास सुप्रसिध्द संस्कृत साहित्यीक थे। समुद्रगुप्त (३५०–७६), दुसरा चंद्रगुप्त (३७६–४१४), कुमारगुप्त (४१५–५५), स्कंधगुप्त (४५६–४७) और बाद मे बुध्दगुप्त राजे बने यह सब ब्राम्हण राजे थे फिरभी बुध्द प्रचार एवंम वृध्दी के लिये खुले हात से मदत की । इसी काल मे चिनी प्रवासी इ–त्सिंग व हयु–एन–त्संग भारत आये । इनके लिखीत प्रवास वर्णन मे भारत मे बौध्द परंपरा के बारे मे बताया गया । हयु–एन–त्सॅग लिखते है श्रीगुप्त इन्होंने चिनी प्रवासीयो के लिए मृगशिख वन मे बौध्द विहार बनवाये थे । समुद्रगुप्त ने श्रीलंका के राजा मेघवर्ण को बुध्द गया मे विहार बनवाने अनुमती प्रदान की थी। बुध्दगुप्त यह नालंदा विश्वविद्यालय का आश्रयदाता थे। फा–ही–यान के नुसार बालदित्य और बुध्दगुप्त यह बौध्द राजा थे । इन्ही के काल मे नालंदा विश्वविद्यालय का पूर्ण विकास हुआ। मथुरा भी बौध्दो का महत्वपूर्ण केन्द्र था। यहा बीस बौध्द विहार मे ३०००० बौध्द भिक्खू रहा करते थे । इस काल मे हीनयान तथा महायान दोनो सांप्रदायकी स्थिती अच्छी थी। गुप्तकाल मे बौध्द धम्म भारत के बाहर पहुचा था । श्रीलंका, मध्यआशिया तथा चीन तक यह पहूच चुका था । साहित्य भी लिखा गया । इसी काल मे महायान संप्रदाय की उपशाखाये स्वतंत्रिका, प्रासंगिका, मंत्रयान, तंत्रयान भी विकसित हुओ। (मोरे २००६, पृ.२५–२६)

गुप्त के बाद वर्धन कालखंड शुरु होता है। यह कालखंड बौध्द के दृष्टिकोन से खुशहाल समझा जाता है। वर्धन का राज्य इ. स. ५८३ से चालू होता है। प्रभाकर वर्धन यह नागवंशीय राजा थे। ५८२–८३ साल मे बाईस साल तक राज्यकारभार किया। बाद मे सम्राट हर्षवर्धन गद्दीपर आये (इ. स. ६०६)। हर्षवर्धन यह शुरु मे शीव के उपासक थे परंतु भ्राता राज्यवर्धन और भगिनी राजश्री बौध्द थे । हर्षवर्धन स्वयं विद्वान थे उन्होने 'रत्नावली', 'प्रियदर्शिका' व 'नागानंद' इ. नाटय कृती लिखी। सम्राट अशोका जैसे उन्होने भी लोककल्याण के बहुत सारे कार्य किये। सम्राट हर्षवर्धन ने हयू–एन–त्संग के सन्मानार्थ कनौज मे २१ दिन की परिषद बुलवायी तथा सौ फुट उँची

Scanned with CamScanner

बुध्द की मुर्ती स्थापीत की। वह नालंदा विश्वविद्यालय के आश्रयदाता थे। नालंदा विश्वविद्यालय जगविख्यात हुआ इसका मुख्य कारण भी हर्षवर्धनही थे। हर्षवर्धन ने अपने आखरी काल मे संपूर्ण राज्य एवंम संपत्ती का दान किया। इसकाल बुध्द का धम्म उर्जित अवस्था मे था। (डोंगरे, पृ. २०४—२१४, मोरे २००६ पृ. २५—३०)

दक्षिण भारत मे बुध्द का धम्म:

इतिहास के संदर्भ बताते है, उत्तरभारत समान दक्षिण भारत मे भी बुध्द धम्म का अस्तित्व विस्तृत प्रमाण मे था। दक्षिण भारत मे आंध्रप्रदेश, तामिलनाडू, केरल तथा कर्नाटक मे हुये उत्खनन से पता चलता है की इ. स. पूर्व ४०० से इ. स. ६०० तक याने करीब १००० साल तक यहा बौध्द धम्म था। उत्तर से शालिहुंदम से लेकर दक्षिण के पेदगंजम तक और भत्री प्रोलूप से पश्चिम के गुती तक बौध्द धम्म जीवीत था। इस काल मे श्रीपर्वत तथा नागार्जून कोंडा बौध्द के प्रमुख केन्द्र हुआ करते थे। इक्ष्वांकू के काल मे दामोधर वर्मानि बनवाया हुआ बौध्द मंदीरही था। इन्होने आंध्रप्रदेश मे बुध्द धम्मका प्रचार करनेका बडा कार्य किया। आंध्रप्रदेश से धम्मप्रचारक ब्रम्हदेश गये थे। श्रीपर्वत (नागार्जून कोण्डा) यह बौध्द के विशाल केन्द्र थे। इसी प्रकार २००३ मे भी हैद्राबाद यहा हुसेनसागर तलाव के बिचमे खडकपर ८० फिट बुध्द मुर्ती की स्थापना की गयी है। और सिकंदराबाद मे महेन्द्र टेकडी पर तीन करोड तीस लाख रुपये लागेत का भव्य विहार भी बनवाया गया। (मोरे २००६ पृ.३०—३६)

तामिलनाडू मे इसवी सन की चौथी एवं पाचवी शताब्दी बुध्द धम्म विकास की शताब्दी मानी जाती है। ९ वी शताब्दी मे यहा बुध्द का धम्म बडे पैमानेपर फैला चुका था। हयू—एन—त्संग के नुसार तामिलनाडू मे बुध्द का धम्म सम्राट अशोकाने पहुचाया था। म्हैसूर राज्य के सिध्दपूर मे कुछ शिलालेख मिले। वहापर पाण्डेय और केरलपुत्र के नाम का उल्लेख मिलता है। मणिमेखलाई कांचीपूरम मे बौध्द स्तूप और संघाराम हुआ करते थे ।अनेक विद्वान तथा इतिहास अभ्यासकने चोल प्रदेश मे प्राप्त हुअी बुध्द मूर्ती एवंम स्तूप का अध्ययन किया। उनमे से एक टी. एन. रामचंद्रन के The Nag pattinam And other Buddhist Branches in the Madras Musium इस ग्रंथ के नुसार ब्रॉझ धातू की बुध्द मुर्तियाँ आठवी शताब्दी से लेकर सतरावी शताब्दीयॉकी है। इसपरांत पल्लवराजा भी बुध्द धम्म के प्रती विधायक थे। अमरावती (आंध्रप्रदेश) मे पल्लव वंश के राजा दुसरे सिंहवर्मन का एक शिलालेख मिला है। इसमे यह राजा बुध्द के पुजक थे ऐसा संदर्भ मिलता है। कालभ्रा कांचीपुरम इस जगह तामिलनाडू मे बौध्द केन्द्र थे। (मोरे २००६ पृ. ३६—३८)

तामिलनाडू के समान केरल भी बुध्द भूमि थी ऐसा निष्पन्न हुआ है। केरल का पहिला बौध्द राजा जयसिंह पेरुमल था। तिसरी शताब्दी मे बाणपेरुमल व तिसरा बौध्द राजा विक्रमादित्य वरगुणना यह था। मुशकवंशम ग्रंथ से पता चलता है की, केरल मे अनेक विहार तथा बौध्द मंदिर होते थे । राजा वरगुणनने केवल दक्षिण भारत मे ही नही बल्की उत्तरभारत मे भी धम्म प्रसार किया है । कर्नाटक राज्य के सांस्कृतिक जीवन विकास मे बौध्द धम्म का बडा योगदान रहा है। कर्नाटक मे सम्राट अशोका द्वारे बनाये हुअे सतरा लघु शिलालेख मिले है। यह रायचूर, चित्रदुर्ग, गुलबर्गा इन जिलो मे मिले है। वनवासी के भूतपाल नामक व्यापारी ने जम्बुद्विप मे सुंदर कार्ला लेणी बनवाई थी। मौर्य के उपरांत सातवाहन और बाद मे गंगा एवंम कदम्बा इन्होने केरल मे राज्य किया था। इसीकाल मे अनेक विहार थे ऐसे ऐतिहासिक तथ्य मिलने लगे है। (मोरे २००६ पृ. ३८)

मध्यभारत मे बौध्द धम्म (महाराष्ट्र):

मध्यभारत मे बौध्द धम्म का अस्तित्व बुध्द के कालसेही मालूम पडता है। यहा भिक्खू पूर्ण आये थे। थेरगाथा, सुत्तनिपात तथ सुत्तपीटक से यह पता चलता है की, बुध्द कालसेही महाराष्ट्र मे धम्म का प्रवेश हुआ। सुप्पारक का भिक्खू पुण्ण (पूर्ण) भगवंत से दीक्षीत होकर सोपारा मे आये थे। इसीदिन्नाने कोंकण मे धम्म प्रसार किया। नादेड के नजदीक बावरी ब्राम्हण ने जब बुध्द के सोला शिष्य आये तब दीक्षा ली। भारत मे कुल १२०० बौध्द लेणी तथा गुफाये है।

Scanned with CamScanner

इनमेसे अकेले महाराष्ट्र मे ८०० लेणीया मिलती है। इसवीसन पुर्व दुसरी शताब्दी से लेकर सातवी शताब्दीतक यह काम चलता रहा। इन बौध्द गुफाये महाराष्ट्र मे भाजे, कार्ले, बेडसा, कोंडाणे, शेलारवाडी, कान्हेरी, नागोठाणे, कोल्डीवते, कुडा, महाड, कोल, दाभोळ, नादसूर, चिपळून, जुन्नर, नाशिक, अजिंठा, एलोरा विदर्भ मे भद्रावती इस जगह पर्वती इलाखोमे मिलती है।

महाराष्ट्र मे बौध्द धम्म करीब करीब एक हजार साल तक उर्जिता अवस्था मे रहा है। सातवाहन के कुछराजा क्षरहत राजे, कर्दमक तथा वाकाटक का एक मंत्री महोदय ने दान देने का संदर्भ मिलता है। फिर भी बहुत लेणीया, व्यापारी, उपासक, उपासिका, कारगीर एवंम सर्वसामान्य प्रजा ने दान करके बनवाई है। विसवी शताब्दी मे एकबार फीर बाबासाहब डॉ. भिमराव आंबेडकरने नागपूर मे दीक्षा भूमि मे ५००००० लोगो को दीक्षा दिलाकर धम्मचक्र का प्रवर्तन किया। (सोनवणे शिवाजी जुलै २०१२, पृ.२८–३६)

महाराष्ट्र के समान गुजरात मे भी बुध्द धम्म की परंपरा प्राचीन मालूम होती है। भगवान बुध्द के कालमेही बुध्द का धम्म गुजरात मे गया होगा ऐसा दावा इतिहासतज्ञ करते है। थेरगाथा एवंम थेरीगाथा मे भरुकच्छने (भरुच व कच्छ) इन जगह का उल्लेख मिलता है। गुजरात के पार्श्वभूमि पर आधारीत अनेक जातक कथाये मिलती है। उनमे से कुछ सुरभडग जातक (५२२), इंद्रिय जातक (४१३), भरुजातक (२१३), सुप्परक जातक (४६३), संसादी जातक (३७०) इ. जातक कथाये मिलती है। श्रीलंका पर राज करनेवाले राजा विजयसिंह भी गुजरात के थे। भगवान बुध्द के एक शिष्य महाकच्चायन ने अवन्ती देश के उज्जैन से आजूबाजू लगत के प्रदेशमे धम्म का प्रसार तथा प्रचार भी किया। साबरकंठा उत्खनन के देवरी मोरी मे बुध्द की अस्थिया मिली है। इसीतरह जूनागढ, तलाजा, साना, खम्बालीया, ढाक, केडीओ डुंगर, रानपूर, गुंताली, कडेश्वरी, भूज, देवनीमोरी यहा २७० ते ४७० के शताब्दीकी लेणीया एवंम स्तूप प्राप्त हुअे। भगवान बुध्द के अस्थिया का कलश बडोदा विश्वविद्यालय के आर्किओलाजी विभाग मे रखा गया है। गुजरात मे मैत्रक राजाओने (४७०–७८९) विशेष करके बुध्द धम्म को मदद दी। चौथा प्राचीन बौध्द विश्वविद्यालय वलभी की स्थापना गुजरात मे की यहा १०० विहार तथा ६००० भिक्खू रहते थे। ह्यू–एन–त्संग ने ६४८ मे समस्त गुजरात मे भ्रमण किया था। (मोरे २००६ पृ.४२–४३)

उत्तर पूर्व भारत यह भी प्राचीन कालमे बौध्द भूमि थी। सम्राट अशोका के कलिंग (ओरिसा) यहा धौलगिरी व जौगड शिलालेख मिले है। इस पर उल्लेख मिलता है की, नागार्जून ने राजा मुंजा को दुसरी शताब्दी मे दीक्षीत किया था। भगवान बुध्द के दाढ का एक दात श्रीलंका मे और एक ओरिसा मे रखा गया है। यहा के बहुतांश लोक बौध्द ही थे। भौमि, भौमकार राजाओने आठवी शताब्दी के मध्य मे बुध्द धम्मको बडी मदद की थी। ओरिसामे सभी जगह बौध्द स्तूप, विहार, चैत्य एवंम स्तंभ मिले है। सिंहप्रस्थ उत्खनन मे १० फुट उँचाई की भूमिस्पर्श मुद्रावली बुध्द मुर्ती भी मिली है। इसके अलावा बुध्द की १०० (एक सौ) मुर्तिया इसमे अवलोकीतेश्वर, तारा, पण्डारा, भामकी, लोचना तथा वज्रेश्वरी की थी। इस मूर्ती पर से अनुमान लगता है की यहा विशेष करके महायानी बुध्द धम्म था। इसके साथ साथ यहा मिट्टीके बर्तन, सिंहकी मुर्तिया, सिक्के तथा सांस्कृतिक प्रतिक भी मिले है। इसे यह अनुमान लगता है की यहा बुध्द का धम्म ६००–८०० सालो तक था।

स्वतंत्रता के बाद मे धवलगीरी यहा बौध्द भूमि घोषित कर दिया गया और १९७२ मे यहा भव्य स्तूप बनवाया गया इसे धवलगीरी चैत्य स्तूप कहा जाता है। आज भी यह स्तूप बहुत प्रसिध्द तथा पवित्र भी माना जाता है।

औरिसा के साथ साथ आसाम, पश्चिम बंगला तथा बिहार के पाल राजाओने बुध्द के धम्म को बढावा दिया है। पश्चिम बंगाल तथा बिहार मे गोपाल का पुत्र धर्मपाल ७७० मे राज गद्दीपर आया। उन्होने पिताश्री का मार्ग अपनाया। उन्होने विक्रमशिला विश्वविद्यालय की स्थापना की। इस विश्वविद्यालयसे अनेक विद्वान बौध्द भिक्खू कल्याण गुप्त, सुंदरव्युह, सागरमेघ, प्रभाकर पूर्णवर्धन तयार हुये। (मोरे २००६ पृ.३८–४८)

Scanned with CamScanner

उत्तर की सिमामे काशिमर, लडाख, लेह राज्य भी बौध्द की थी। काशिमर मे मेघवाहन राजाओ ने बुध्द धम्मका प्रचार तथा प्रसार किया। उन्होने अनेक विहार का निर्माण किया। अमृता भवन विहार आपने पत्नी के स्मश्ती मे बनवाया और आमितायू नदीको अर्पण (दान) किया। लडाख मे सम्राट अशोका के ही काल मे बुध्द धम्म पहूच गया था। उन्होने काशिमर और गांधार देश मे भिक्खू माध्यंतिक को भेजा था। चिनी प्रवासी फा—ही—यान यहा इ. स. ४०० आसपास आये थे। उस समय यहा एक हजार से भी ज्यादा हीनयानी लडाखी बौध्द भिक्खू एवं श्रामणेर हुआ करते थे। १८३४ मे डोग्रा राजा गुलाब सिंह का सेनापती झोरावर ने लडाख व बाल्टीक पर कब्जा किया। (मोरे २००६ पृ.५०) यहा के बौध्दो ने सदैव बाहय आक्रमणकारी योसे देशवासी को बचाने मे सहायता की थी। बौध्दोका यह राष्ट्रप्रेम देखकर लोगोमे इनके लिए और श्रध्दा और आदर की भावना बढी। मई १९५० मे यहा सारिपुत्र और महामोग्गलान की अस्थिया लदाख मे लोगो के दर्शन के लिए रखी गयी थी और वह यहा देड महिना रखी। यही के लोगो पर तिबेटी बौध्द धम्म का बडा प्रभाव दिखता है। यहा थुबा (बुध्द), जाम्या (मंजुश्री), चतराझिक (अवलोकीतेश्वर)। मैत्रेय, गोल्मा (तारा) पदमपाणी तथा वज्रपाणी इनकी पुजा की जाती है। यहा महायान, तंत्रयान के अनुयायी थे। यहा प्रमुख लामाको कुशोक कहते है। यहा के लोग गरीब है फिर भी वह अत्यंत खुश, आनंदी, उत्साहप्रिय तथा चरित्र्यसंपन्न है। (मोरे २००६ पृ. ५०)

इन महत्वपूर्ण तथ्य तथा ऐतिहासिक संदर्भ से पता चलता है की, बौध्द धम्म यहा का एक प्रमुख धर्म था यह शांती, मैत्री, अहिंसा व मुल्य रखने के कारण सभी का (सार्वजनिक) धर्म बना था। आदर्श समाज व्यवस्था की स्थापना इसी धर्म के कारण हुआी थी।

परिकल्पना के परिक्षण:

भगवान बुध्द ने तीन बार धम्म चक्र को प्रवर्तीत किया इस विधान का जिक्र मोरे के ग्रंथ मे मिलता है। इस विधान की सत्यता जाँच करने हेतू अलग अलग संदर्भ देखे गये। भल्लीक, तपस्सू बुध्द को मिलते है। बुध्द ने गृधकुट पर्वत पर निवास किया धम्म देसना की उच्चस्तरीय शिक्षा भी दी, और धान्यकटक मे भी थे। लेकीन वहा धम्मचक्र का संदर्भ नही मिलता क्योकी उसवक्त संघ का निर्माण हुआ था। डॉ. आंबेडकर के भी ग्रंथ मे पंचवर्गिय भिक्खूओके आषाढ मास मे दिया प्रवचन को प्रथम धम्मचक्र प्रवर्तन तथा बुध्द के बाद मे अशोका ने किया हुआ द्वितीय ऐतिहासिक प्रर्वचन और बीसवी शताब्दी मे बाबासाहेब डॉ. भिमराव आंबेडकर द्वारा किया गया नागपूर दीक्षा भूमि का १९५६ का तशतिय धम्मचक्र प्रवर्तन माना जाता है। धर्मानंद कोसंबी भी पंचवर्गिय भिक्खूका पहिला धम्मचक्र प्रवर्तन मानते है।

बुध्द के धम्म को खास राजाश्रय नही मिला

बुध्द के समय राजा बिंबीसार, प्रसेनजीत, अनाथकिंडक जैसे लोगोने खुले हात दान किया जगह दी, विहार बनवाये। बुध्द के बाद अजातशत्रू, काला अशोक से लेकर हर राज्य के बौध्द तथा ब्राम्हण राजाओने मदत की है। स्तूप बनवाये, साहित्य तथा बौध्द संस्कश्ती का निर्माण किया। इसे यह अनुमान मिलता है की, बौध्द धम्म को राजा क्षत्रिय, ब्राम्हण से लेकर सभी वर्ण, अवर्ण, शुद्र इनका साथ मिला है। राजाश्रय के साथ—साथ लोगोकी भूमिका सकारात्मक रही और हजारो सालतक एक आदर्श सार्वजनिक धर्म के रुप मे बुध्द धम्म जिवीत रहा। स्वामी विवेकानंद अपने आत्मचरित्र मे लिखते है (पृष्ठ १६) 'बौध्द धम्म प्रकाशमान सुवर्ण युग था' उसके ऱ्हास के साथ भारत मे तमयूग का निर्माण हुआ।

प्रमुख शोध तथा निष्कर्ष:

१. बुध्द मे धम्म की एक स्वतंत्र खोज है। इसकी शिक्षा सिध्दार्थ को संबोधी (बुध्दत्व) प्राप्त होने के बाद मे दी गयी। यह किसी भी पूर्व धर्म की उपशाखा या समान धर्म नही है। यह जीवन जीने का अध्यात्मिक रुपसे व्यावहारिक पथ है।

२. बुध्द के काल मे ही यह धम्म पूरे भारत वर्ष मे पहुच चुका था।

३. बुध्द काल से लेकर बौध्द धम्म अस्तित्व मे रहने तक लोकजीवन सामान्य, साधा, चारित्र्य संपन्न,

Scanned with CamScanner

दान धर्मवाला रहा है। बहुत सारी लेणी–गुफाये उपासक, उपासिका, प्रजा तथा कारागीर के दानसे बनी।

४. सभी काल मे सभी स्थल के बहुतांश राजाओने बुध्द के धम्म का सम्मान किया है और राजाश्रय भी दिया, प्रचारक रहे।

५. बौध्द धम्म का तत्वज्ञान पुराने धर्म विरोधी था। वह विषमतावादी व्यवस्था पर पहिला आक्रमण था। लोकहित के लिऐ पूर्ण समर्पित था।

६. प्रज्ञापूर्ण शिक्ष वैज्ञानिक मानवतावादी मूल्य, साधी शिक्षा, मैत्री, अहिंसा सत्य आचरण तथा समान संधी और समानता, न्याय बंधुता का तत्वज्ञान होने के कारण सभी लोक आचरण करने लगे.

७. यह धम्म भारत तथा विदेश मे भी १२० से १५०० साल तक संकट मे भी जीवीत रहा। हिंदू मोगल आक्रमण के बाद भी स्वयंशक्ती सत्यता होने के कारण जीवीत रहा आज संपूर्ण विश्व मे इसका प्रसार हो रहा।

८. बुध्द का संघ लोकशाही मुलका उगम स्थान है। वही लोकशाही राज्यव्यवस्था की भी प्रेरणा रही है।

९. भारत मे हीन यान थेर–थेरी–गाथा इन्हे महत्व है दुसरी संगिती के बाद महायान संप्रदाय का निर्माण हुआ।

१०. बौध्द धम्म कला, संस्कृती, तत्वज्ञान, शिक्षा का एक अमोघ स्त्रोत रहा है। स्थापत्य कला बुध्द भिक्खू की खोज है। राजाओने विहार बनवाये वही विहार आज हिंदूओने अपने मंदीर के रुप मे लाये है। उस समय भी यहा प्राचीन काल से लेकर आज भी बौध्द जगत का लोकजीवन, कलागुण, साहित्य तथा चरित्र से संपन्न रहा है।

११. आज भारत मे हिंदू धर्म की बडी वाहवा होती है। बुध्द को अवतार कहा जाता है। बुध्द को लोग जानते नही यह एक वैदिक तथा हिंदूओकी कुटनिती रही है। अभी दुनिया के सामने हिंदूओका खोखलापन सामने आने लगा है।

१२. इसलिए इतिहास का सच होना आवश्यक है। इतिहास तज्ञ ने संशोधन करके लिखना चाहिये। नया इतिहास लिखना चाहिये। उससे धम्म का प्रसार होने मे मदद मिलेगी।

१३. बुध्द ही शांती के महादूत थे और लोककल्याणकारी धम्मके निर्माता प्रथम विज्ञानपर निष्ठता रखनेवाले और पाखंडका विरोध करनेवाले महान क्रांतीकारक और राजाओके महान मार्गदर्शक और लोक गुरु थे।

१४. दक्षिण भारत जहा हिंदू, वैदिक धर्म की भूमि मानी जाती है वह भी बौध्द की भूमि थी यह नया निष्कर्ष सामने आने लगा है।

१५. हिंदूओने वही विहार अपने नाम करवाकर मंदिर के रुप मेब डे तिर्थक्षेत्र बनवाये है।

संदर्भ ग्रंथ:

- आंबेडकर, बी. आर. (२००६). भगवान बुध्द और उनका धम्म. धम्मचक्र सुवर्ण वर्ष प्रवर्तन दिन आवृत्ती, केळझर:(महाराष्ट्र) सद्धम्म साहित्य प्रकाशन.
- भदन्त आनंद कौसल्यायन (अनु.) (१९९३, २०००). बुध्द और उनका धम्म. नागपूर: समता सैनिक दल प्रदीप लतिकाबाई गायकवाड.
- मोरे, मा. श. (२००६). जगातील बुध्द धम्माचा इतिहास. औरंगाबाद:कौशल्य प्रकाशन.
- डोंगरे, कृष्णकांत क. (२०१४). भारतीय इतिहासाचे साक्षीदार. नागपूर:बहुजन साहित्य प्रसार d æ ½BSPK).
- कोसंबी, धर्मानंद (१९२३). धर्मानंद कोसंबी यांचे बौध्द धर्मावरील चार निबंध, बुध्द आणि धर्म आणि संघ. पुणे : रघुवंशी प्रकाशन.
- देशभ्रतार, धम्मपाल (२५ आक्टोबर २०१२). बुध्दत्व सत्ता मंथन (तक्षशिला से नालंदा व सिरपूर से नागपूर) (मृधंण्ड पुरातात्विक व ऐतिहासिक अंतर्ग्रंथन). धम्मकुटी रायपूर:धर्मदर्शन साहित्य प्रकाशन.
- सोनवणे, शिवाजी (जुलै २०१२). सोपारा–बौध्द संस्कृतीचे केंद्र. पुणे : उषा वाघ सुगावा प्रकाशन.

□□□

College of Social Work WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work

Scanned with CamScanner

Dr. Zade- Laigik Shikshnababat prashikshanatr zalele pari...

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
Marathi Part - III

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

PRINCIPAL

Ajanta Prakashan

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VII | Issue - IV | Marathi Part - III | October - December - 2018

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.), M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Scanned with CamScanner

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal **"AJANTA"**. Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Published by :

Ajanta Prakashan, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)
Cell No. : 9579260877, 9822620877, Ph.No. : (0240) 2400877
E-mail : ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Scanned with CamScanner

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salmau Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerece, Nirzwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. A. Koli
Professor & Head (Retd.),
Department of Economics,
Shivaji University, Kolhapur.

Scanned with CamScanner

EDITORIAL BOARD

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

Dr. Jagdish R. Baheti
H.O.D. S. N. J. B. College of Pharmacy,
Meminagar, A/P. Tal Chandwad, Dist. Nashik.

Dr. Sadique Razaque
Univ. Department of Psychology,
Vinoba Bhave University,
Hazaribagh, Jharkhand.

Prof. Ram Nandan Singh
Dept. of Buddhist Studies University of Jammu.

Prof. Dinesh R. Jaronde
Head of Psychology Dept.
Indira Mahavidyalaya, Kalamnb, Yavatmal.

Prof. Sidhharth Bhagat
Head of Marathi Dept. Art & Commerce
Mahavidyalaya, Ralegoan, Yavatmal.

Prof. Pravin Walke
Dept. Of History, Jagannath Maharaj Mahavidyalaya,
wani, Yavatmal.

Ku. Manjusha S. Walke
Assistant Teacher, ZPUP School Narsapur,
Kalamb, Yawatmal

Social Work ★ Dr. Ambedkar College of

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Scanned with CamScanner

CONTENTS OF MARATHI PART - III

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२९	रस्त्यावरील मुलांचा विकास : विकसनशील भारतापुढील एक आव्हान **डॉ. अनिल आनंद सरगर**	१२४-१२९
३०	आर्थिक सुधारणा काळानंतर भारतातील महिला साक्षरता आणि महिला सबलीकरण एक अभ्यास **भगवान शंकरराव देशमुख**	१३०-१३४
३१	लैंगिक शिक्षणाबाबत प्रशिक्षणार्थिंमध्ये प्रशिक्षणपुर्व व प्रशिक्षणानंतर झालेले परीवर्तन **डॉ. माधुनी झाडे**	१३५-१४२
३२	डॉलरच्या तुलनेत रुपयाच्या मूल्यातील घसरण २०१८ **प्रा. अजय तगलपल्लेवार**	१४३-१४७
३३	दहशतवाद - एक सामाजिक समस्या **प्रा. डॉ. संजय बाबुराव वाकळे**	१४८-१५२
३४	स्त्रियांवरील घरगुती हिंसाचार **प्रा. सुजाता आर. नाईक**	१५३-१५८
३५	आधुनिक काळातील डिजीटल ग्रंथालयाचे स्वरुप **डॉ. जी. पी. उरकुंदे**	१५९-१६२
३६	महाराष्ट्र : शेतकरी आत्महत्या स्थिती व उपाय **प्रा. डॉ. विवेक अ. चौधरी**	१६३-१६७

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Page 66

Scanned with CamScanner

...ME - VII, ISSUE - IV - OCTOBER - DECEMBER - 2018
...NTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

64

३१. लैंगिक शिक्षणाबाबत प्रशिक्षणार्थिंमध्ये प्रशिक्षणपुर्व व प्रशिक्षणानंतर झालेले परीवर्तन

डॉ. माधुनी झाडे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशनलवर्क वर्धा, जि. वर्धा.

आज एकीकडे समाजात विकास आणि विज्ञानाच्या गप्पा सर्वत्र सुरू असतांना आपणास दिसत आहे. परंतू ...देखिल या विज्ञान युगात अनेकदा, अनेक ठिकाणी लैंगिक शिक्षण हा शब्द देखिल उच्चारण्याकरीता संकोच ... जातो. तंत्रज्ञानाचा वापर करून, स्मार्ट फोनचा वापर करून मोठया प्रमाणात वयस्कांबरोबर लहानगेही एका ...वर सर्व काही बघतात. यातच किशोरवयीन तर बिना कठडयाच्या पुलासारखे वय असते. या वयात त्यांच्या मनात ... प्रश्न असतात. शारीरिक वाढ झपाटयानी होण्याच हे वय असतं. शारीरिक बदलासोबतच मानसिक आणि ...निक बदलही होतात. शरीर, मन आणि भावना यांची सततची होणारी गुंतागुत त्यातून बाहेर पडण्यासाठी इतरांची ...त या सर्वांना शास्त्रशुध्द पध्दतीने समून घेण्याची गरज असते. वयात येणाऱ्या मुलामुलींच्या मनात अनेक गैरसमज ...तात अज्ञान, संकोच यामुळे मनात असणारी अनेक प्रश्नासंदर्भातील गुंतागुंत कुणाकडे बोलून दाखवावी हे ही ...त नाही. आपल्याला नेमकं कोण व्यक्ती समजून घेईल याबद्दल खात्री नसते. तशी विश्वसनीय व्यक्ति त्यांना ...णी वाटत नाही लहान वयात योग्य माहितीच्या अभावी चुकिचे पाउल पडून अनेक कुमारवयीन मुली माता झालेल्या दिसतात. मुलामुलींचे लैंगिक शोषण होत असतांना आपण या संदर्भात बोलले पाहिजे हे देखिल त्यांना शास्त्रिय ...द्धतीने अतिशय संवेदनशिलतेने व प्रामाणिकपने लैंगिकता शिक्षणासंदर्भात माहिती देणे आवश्यक आहे.

आजही अशी अडचन दिसते की, शाळेत या विषयाला शिक्षक संवेदनशीलपणे द्रेष्टेपणाने हाताळतांना दिसून येत नाही. सर्वच पालकांना या बावत शास्त्रिय ज्ञान असेल असेही नाही. काही वेळेला या संदर्भात ज्ञान असेल तरीही पालकांना त्यांच्या पाल्यासोबत लैंगिकतेसंदर्भात बोलतांना वाटणारा संकोच या सर्वांमुळेच किशोरवयातच आवश्यक असणाऱ्या या विषयाकडे अत्यंत जाणिवपुर्वक दुर्लक्षच केल्या जाते. म्हणूनच लैंगिक शिक्षण हा विषय समजावून देण्याकरीता संवेदनशिल, काळजीपूर्वक तसेच जबाबदारीपूर्वक ही माहिती केवळ शारीरिक नाहि तर अंतरमनापर्यन्त संवाद साधणारी व्यक्ती तयार करण्याकरीता लैंगिकता शिक्षण देणारे प्रशिक्षक तयार करण्याची आवश्यक्ता आहे. लैंगिकता शिक्षण देणाऱ्या प्रशिक्षकांची संख्या समाजात वाढली तर अधिकाअधिक किशोरवयीन व तरूण यांच्यापर्यन्त पोहचता येईल. योग्य वयात योग्य ती शास्त्रिय माहिती मिळाली तर लैंगिकशोषण, लैंगिक आजार, मासिक पाळी, मासिक पाळीसंदर्भातील गैरसमज, प्रेम, आकर्षन इत्यादी बद्दल ते जागृक होतील. त्यांना मिळालेली माहिती इतरांपर्यन्त पोहचवतील आणि स्वतः ते सावध राहून कशाला बळी पडणार नाही. सुदृढ शरीरात सुदृढ मन कार्यरत असते आणि सशक्त मनात चांगल्याच विचारांची निर्मिती होते. हा सर्व विचार लक्षात घेवून ' वयात येतांना ' या विषयावर प्रशिक्षक तयार करण्याकरीता ' प्रशिक्षकांकरीता प्रशिक्षण ' घेण्याचे ठरविले.

Scanned with CamScanner

VOLUME - VII, ISSUE - IV - OCTOBER - DECEMBER - 2018
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

किशोरवयीनांना विविध देशात आणि आपल्या देशात देखिल विविध नावांनी हे शिक्षण देण्यात येते कारण लैंगिक शिक्षण ' या नावाखाली प्रशिक्षण ध्यायच म्हटलं की समाजातील भ्रामक कल्पनांमुळे ते सर्वच ठिकाणी शक्य होत नाही. अशा वेळी शरीर साक्षरता, वयात येतांना, कळी उमलतांना, जीवन कौशल्य शिक्षण, गुजगोष्टी काही वेळा तर व्यक्तीमत्व विकास अशा विविध नावाचा वापर करून कार्यक्रमाचे आयोजन केले जाते. विविध देशांना या विषयासंदर्भात आलेले अनुभव अभ्यासल्यावर आपल्या लक्षात येईलच की या बाबत डब्ल्यु एच ओ. इतर देशात व आपल्या देशात या संदर्भात काय परीस्थिती आहे.

डब्ल्यु. एच. ओ.

- 'शाळेतून लैंगिक शिक्षण' या संदर्भात डब्ल्यु. एच. ओ. ने अभ्यास केला असता दिसून आले की, लैंगिक शिक्षण दिल्यानंतर मुलांमध्ये नको ते धाडसी प्रयोग करण्याची प्रवृत्ती कमी होते. जबाबदार लैंगिक सबंध ठेवण्याचे वय होईपर्यन्त थांबवण्याच मनोबल त्यांना प्राप्त होतं. योग्य माहिती मिळाल्यामुळे फाजिल कुतूहल, घातकी प्रयोग करण्याची उत्सुकता व गैरसमजामुळे आलेले न्युनगंड यांना आळा बसतो लैंगिकतेचा सहज स्वाभाविक असा स्वीकार व्यक्तीमध्ये निर्माण होतो. अशा व्यक्ती मग निरामय कामजीवन जगू शकते.

1) 2009 ला युनेस्कोनी स्पान्सर्ड केलेली. ' इंटरनॅशनल सेक्स अन्ड रीलेशनशीप एज्युकेशन कॉनफरन्स ' ब्रिमीनगम युके येथे ' लिव्हर्स ऑफ सक्सेस ' या शिर्षकाखाली घेण्यात आली. चीन, केनिया, लॅटिन अमेरीका, कॅरेबीयन तसेच व्हियतनाम या देशांनी स्थानिक, प्रांतीय व देशपातळीवर शालेय स्तरावरील प्रभावी लैंगिक शिक्षणाच्या यशस्वीतेच्या अंमलबजावणीकरीता सहयोग देणाऱ्या घटकांच्या अभ्यासाला ' लिव्हरर्स ऑफ सक्सेस ' असे संबोधले आहे. या सर्व देशांच्या अभ्यासात असे दिसून आले की,

लैगिक शिक्षण हे स्थानिक भाषेत शालेय स्तरावर दिल्या गेल्यामुळे सामाजिक आरोग्य सुधारणेकरीता त्याचा सकारात्मक परिणाम झाला.

- लहान वयातील गर्भधारणेचे प्रमाण कमी झाले.
- एच. आय. व्हि. संसर्ग नियंत्रणात मोठया प्रमाणात सहाय्यक ठरते.
- लैंगिक शिक्षण देण्याकरीता काही ठिकाणी शालेयप्रशासन, शिक्षक, व कॅथलिक चर्च यांनी विरोध केला पण वेळोवेळी सरकारनी हस्तक्षेप करून, सुचना व निर्देशनामुळे या अडचणींवर मात करण्यात आली यावरून असे निदर्शनास आले की सरकार व राजकीयांना या शिक्षणाचं महत्त्व पटले की हे काम सुकर होते.

2) कोलंबिया येथे अल्टो चॉग आणि त्यांच्या सहकार्यांनी ' ऑनलाईन लैंगिक शिक्षण ' या संदर्भात अध्ययन केले. याचे सर्वत्र चांगले परीणाम त्यांना दिसून आले. ते असे

- असुरक्षित लैंगिक सबंधाच्या प्रमाणात घट.
- मित्रांमधील संवाद वाढल्यामुळे लैंगिकतेसंदर्भात सतत बोलने, चर्चा करणे यामुळे लैंगिक संबंधामधील वारंवारीता कमी झाली.

Scanned with CamScanner

- एकापेक्षा अधिक जोडीदारांसोबत संबंध ठेवण्याचे प्रमाण कमी झाले.

3) इंग्लंड येथिल लायब्ररी हाउस ऑफ कॉमन्स यांद्वारे ' शाळेतील विद्यार्थ्यांचे शिक्षण आणि लैंगिकता यांचा सहसंबंध ' या विषयावर अभ्यास केला. यावरून त्यांनी केलेल्या सुचना

1998 मध्ये 38 टक्के किशोरवयीन मुलींना केवळ अज्ञानापोटी गर्भधारणा झाली ही बाब अतिशय गंभीर आहे. हे लक्षात घेवून काही सुचना केल्या,

- प्रत्येक शाळेतील मुलांच्या मानसिक व शारीरिक स्वास्थ्याकरीता सेक्स आणि रीलेशनशीप या कार्यक्रमाची गरज आहे.
- किशोर वयातील शारीरिक बदलाचे मानसिक समायोजन करण्याकरीता विद्यार्थ्यांना तयार करणे शाळेची जबाबदारी आहे.
- या संदर्भातील अभ्यासक्रम तयार करून शिक्षकांना प्रशिक्षण दयावे तसेच पालकांना या प्रकारच्या कार्यक्रमाची पुर्वसूचना दयावी. प्रशासणाने लक्ष घालून या शिक्षणाची अंमलबजावणी करावी.

4) जगभरात अनेक अभ्यास या संदर्भात झाले. अनेक प्रयोग झाले त्यातील काहीच संदर्भ आपण इथे अभ्यासू या

- डॅनिसल वेट 2011 यांनी, ' द इफेक्टीव्हनेस ऑफ स्कुल वेस सेक्स एज्युकेशन 'हा अभ्यासक्रम ब्रिटनमधील सरकारच्या या विससुत्री कार्यक्रमाचे मुल्यमापण करण्याकरीता केला गेला.
- अमेरीकेच्या स्टेट रीसर्च सेंटर च्या किंममेअर मॅन आणि त्यांच्या चमुने ' सिंगल सेक्स एज्युकेशन ' या कार्यक्रमाचा पडलेल्या परिणामांचा अभ्यास केला.
- कॅरोल जे.ए. आणि किर्क पॅट्रिक आर.एल. 2011 यांनी ' किशोरवयीनांच्या आरोग्य वर्तनासंदर्भात, सामाजिक वर्तनासंदर्भात प्रसारमाध्यमांचा प्रभाव ' या विषयावर अध्ययन केले.
- नॅशनल पब्लीक रेडीओ, कैस फॅमीली फाउंडेशन आणि स्कुल ऑफ गव्हरमेंट यांनी ' लैंगिक शिक्षणाची गरज महत्व आणि जागृती याबाबत असणारी संवेदनशीलता व त्यामागची कारणे अभ्यासली.
- टेक्सास येथिल सार्वजनीक शाळांमध्ये राबविण्यात येणाऱ्या ' लैंगिक शिक्षणाच्या पध्दती व परीणाम'यावर अभ्यास केला.
- युनायटेड नेशन युथ 2012 यांनी 'युथ ॲन्ड कॉम्प्रन्सीव्ह सेक्स्युअॅलीटी एज्युकेशन ' या अभ्यासात लैंगिक शिक्षणामध्ये मुलभूत बाबी काय असाव्यात या संदर्भात विश्लेषण करण्यात आले.
- किस कोलीन, प्रिया अलगीरी, टॉड समर्स (2012) याच्या संयुवीक अशा 'ॲबस्टीनन्स व्हरसेंस कॉम्प्रन्सीव्ह सेक्स एज्युकेशन' हा धोरण आधारीत संशोधन अभ्यासाक्रमावर अध्ययन केले.
- 'सेक्स एज्युकेशन इन स्कुल ऑफ कॅनडा' या शिर्षकाखाली ओटॅरीओ येथिल किशोरवयीन मुलांवर अभ्यासक्रम केला.

Page 69
Scanned with CamScanner

VOLUME - VII, ISSUE - IV - OCTOBER - DECEMBER - 2018
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

- ○ या सर्वच संशोधणातून अभ्यासातून दिसून आले की लैंगिक शिक्षणासंदर्भात सर्वत्र काम होणे गरजेचे आहे. त्यामुळे
- किशोरवयीन व तरूणांमध्ये जबाबदारपुर्व वर्तन वाढीस लागते.
- किशोरवयीन मुलींमधील गरोदर पणाच्या टक्केवारीमध्ये घट झाली.
- लिंगसांसर्गिक आजारांना आळा बसण्यास मदत होते.
- पालकांनी देखिल या शिक्षणाचा पुरस्कार केला.
- समाजामध्ये लिंग भाव समानता वाढिस लागून समाजस्वास्थ्य वाढिस लागते.
- आंतरदेशातील संदर्भासोबतच भारतातील संदर्भ अभ्यासले असता पुढिल बाबी निदर्शनास आल्या.
  - ○ डब्ल्यु. एच. ओ. नी भारतासंदर्भात या विषयावर 2003 ला संशोधन केले असता काही बाबी समोरआल्या त्या पुढिलप्रमाणे.
- भारतात दरवर्षी 15 ते 19 वर्षे वयोगटातील मुलिंचे 50 लाख गर्भपात केल्या जाता.
- शाळेत जाणाऱ्या 67.02 टक्के तरूणींनी सेक्स चा अनुभव बॉयफ्रेंड अथवा परिचीत नातेवाईकसोबत घेतला आहे.
- 2002 मध्ये 14 टक्के मुली व 26 टक्के मुलांनी आत्महत्येचा प्रयत्न केला होता. यांनी कमी वयात सेक्स चा अनुभव घेतला होता व ज्यामुळे ते सातत्याने तनाव डिप्रेशन मध्ये होते.
- डॉ. राजन भोसल लैंगिक तज्ञ असे म्हणतात की,"जोपर्यन्त एखादी व्यक्ती स्वतःच्या लैंगिकतेचा सहज व पूर्ण स्विकार करत नाही व तिला जाणिवपुर्वक अंगिकारत नाही तोपर्यन्त ती व्यक्ती लैंगिक पातळीवर दुसऱ्याशी स्वस्थ व निरोगी संबंध कधीच प्रस्थापीत करू शकत नाही."
- सचिन गोडांबे म्हणतात की, " पुरूषांवर व स्त्रियांवर होणाऱ्या बलात्कारांना इंटरनेटवरून तसेच सीडी, डिव्हिडी व इतर माध्यमातून मोठया प्रमाणावर प्रसारीत होणारे अश्लील साहित्यही तितकेच जबाबदार आहे. यावर सर्वात महत्वाचा उपाय म्हणून शालेय व महाविद्यालयीन स्तरावर लैंगिक शिक्षण तातडीने सुरू करण्याची गरज आहे. "
- डॉ प्रभू या संदर्भात र. धो कर्वे याचे विचार मांडतात ते असे, "अश्लीलता वस्तूत नसून ती माणसाच्या मनात असते. जे जगायचे आहे त्याविषयी वैज्ञानिक माहिती मिळविणे गरजेचे आहे. अन्यथा लैंगिक समस्या उत्भवतात. त्यातून न्युनगंड, भीती, संघर्ष, घटस्पोट, वैंदुकडून शोषण, आत्महत्या किंवा खूण असे पर्यवसान होते. या करीता महत्वाचा उपाय म्हणजे वैज्ञानिक माहिती मिळविणे व गैरसमज दूर करणे हा होय.
- डॉ. विठ्ठल प्रभू हे म्हणतात की, लैंगिकता शिक्षण देण्याची सर्वप्रथम जबाबदारी पालकांची असते. अन्न, वस्त्र, निवारा, प्रेम, संरक्षण या गरजांसारखीच लैंगिकता शिक्षण, हि काळाची गरज असते. पालकांनंतर हि जबाबदारी शिक्षकांची असते.हे शिक्षण देणाऱ्या शिक्षकांना प्रशिक्षणाची गरज असते. त्याचबरोबर त्यांची मानसिक तयारी असनेही गरजेची आहे.

Scanned with CamScanner

- डॉ अनंत साठे व शांता साठे यांनी तर लैंगिक शिक्षणाची उपयुक्तता लक्षात घेवून आपले संपुर्ण जीवनच याकरीता वाहीले आहे.
- डॉ. प्रतिमा हवालदार, डॉ. ममता सावरकर, डॉ बोरकर, डॉ. नंदा पांगुळ या आणि अशा अनेकांच्या अभ्यासात देखिल लैंगिक शिक्षणाचे महत्व स्पष्ट झाले आहे.'

जागतीक आरोग्य संघटना, जगभरातील विविध देश तसेच भारतातील विविध संघटना व व्यक्तींनी केलेल्या अभ्यासावरून लैंगिक शिक्षणासंदर्भात अनेक सकारात्मक बाबी पुढे आल्या.

संशोधन कर्ती मागिल 20 वर्षापासून लैंगिक शिक्षणावर काम करते. राज्यसरकारच्या प्रजनन आरोग्य प्रकल्पामध्ये वर्धा जिल्हयातील माध्यमिक शिक्षकांना प्रशिक्षित करण्याचे काम केले आहे. विविध शाळा, महाविद्यालयांमध्ये कार्यक्रम घेवून आतापर्यन्त 50 हजार विद्यार्थ्यापेक्षाही अधिक विद्यार्थ्यापर्यन्त माहिती पोहचविली आहे. अमरावती जिल्हयातील मेळघाटमधिल आदिवासी आश्रम शाळेतील माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळेतील [illegible]र्थ्यांकरीता जीवन कौशल्य शिक्षण या विषयावर कार्यक्रम घेण्याकरीता 10 तरूण व 10 तरूणीना प्रशिक्षीत करण्याचे काम केले आहे, या वेळी विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण साहित्य देतांना लैंगिक शिक्षणावर सतत त्याच्याकडे रहावी म्हणून एक पुस्तीका तयार केल्या गेली. त्या पुस्तीकेचे नाव आहे 'स्वतःला जाणू या' ही पुस्तीका विद्यार्थ्यांना फार उपयोगी पडली असे प्रशिक्षणाअंती लक्षात आले. संशोधनकर्तिने लैंगिक शिक्षण या विषयावर आचार्य पदवी प्राप्त केली आहे. सर्वच ठिकाणी आपणच या विषयावर कार्यक्रम घेणे आपल्याला शक्य होणार नाही. अधिक व्यापक प्रमाणात समाजात इतरत्र पोहचविण्याकरीता आपल्याला मर्यादा येतात. त्यामुळे अशा कार्यक्रम घेण्याकरीता अधिकाअधिक प्रशिक्षकांची संख्या वाढविण्याची गरज आहे. हि गरज लक्षात घेवूनच महाविद्यालयीन विद्यार्थीनिना प्रशिक्षित करण्यात आले.

या प्रशिक्षण कार्यक्रमात वर्धा शहरातील डॉ आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशलवर्क , कुंभलकर कॉलेज ऑफ सोशलवर्क तसेच अनिकेत समाजकार्य महाविद्यालय या तिनही महाविद्यालयातील प्रत्येकी 10 अशा एकूण 30 विद्यार्थिनींचा समावेश करण्यात आला. यांना प्रत्येक दिवशी 3 तास प्रशिक्षण देण्यात आले. दि 3 ते 8 सप्टेंबर 2018 [illegible]कालावधित हे प्रशिक्षण होते. प्रशिक्षणामध्ये कार्यक्रमाकरीता लागणारे साहित्य तयार करण्याचे व ते वापरण्याचेही प्रशिक्षण देण्यात आले.

उद्देश

- प्रशिक्षणार्थिंना लैंगिकता शिक्षणाबाबत असणारी माहिती अभ्यासणे
- प्रशिक्षणार्थिंना लैंगिक शिक्षण देवून प्रशिक्षीत करणे
- प्रशिक्षण साहित्य तयार करण्यास शिकविणे
- प्रशिक्षण साहित्याचा वापर करण्यास प्रशिक्षित करणे
- प्रशिक्षणानंतर झालेला बदल अभ्यासणे.

गृहितके

- प्रशिक्षणापुर्वी प्रशिक्षणार्थिंमध्ये लैंगिकशिक्षणाबाबत गैरसमज होते

Scanned with CamScanner

- प्रशिक्षणार्थिंना लैंगिक शिक्षणबाबत प्रशिक्षित केल्यामुळे त्यांच्यामध्ये असणारे गैरसमज दूर होतात.
- प्रशिक्षणार्थिंना लैंगिक शिक्षणबाबत प्रशिक्षिन दिल्यामुळे ते इतर ठिकाणी लैंगिकशिक्षणावर कार्यक्रम घेवू शकतात.

संशोधन आराखडा

- प्रस्तुत संशोधनाकरीता प्रयोगात्मक व निदानात्मक संशोधन आराखडा वापरण्यात आला आहे.

संशोधनात प्रशिक्षणपुर्व व प्रशिक्षणानंतर काय बदल झाला हे जाणून घेण्यात आले. त्यातील काही निवडक संशोधन तक्त्यावरून लैंगिक शिक्षणाची गरज आपल्या लक्षात येईल.

प्रशिक्षणपुर्व व प्रशिक्षणानंतर प्रशिक्षणार्थिंच्या ज्ञानात, माहितीत झालेला बदल दर्शक तक्ता

अ.क्र.	प्रश्न	माहिती असण्याचे प्रमाण				एकूण
			पुर्ण माहिती	काही प्रमाणात	माहिती नाही	
1	किशोरवयात होणाऱ्या शारीरिक, मानसिक व भावणीक बदलांबाबत	प्रशिक्षणापुर्वी	03	08	19	30
		प्रशिक्षणानतर	29	01	00	30
2	मसिक पाळी संदर्भात शास्त्रिय माहिती	प्रशिक्षणापुर्वी	00	05	25	30
		प्रशिक्षणानतर	28	02	00	30
3	मासिक पाळी सदर्भात असणाऱ्या गैरसमजाबाबत माहिती	प्रशिक्षणापुर्वी	04	06	20	30
		प्रशिक्षणानतर	28	02	00	30
4	मसिक पाळीच्या वेळी घ्यावयाच्या काळजीसंर्भात शास्त्रिय माहिती	प्रशिक्षणापुर्वी	05	12	13	30
		प्रशिक्षणानतर	28	02	00	30
5	प्रजनन इद्रियाला होणाऱ्या ससर्गाबाबत माहिती	प्रशिक्षणापुर्वी	01	08	21	30
		प्रशिक्षणानतर	29	01	00	30
6	गरोदर रहाण्यासदर्भातील प्रक्रियेबाबत माहिती	प्रशिक्षणापुर्वी	01	16	13	30
		प्रशिक्षणानतर	27	03	00	30
7	वाढावू वयातील पुरक पोषण आहारासदर्भात माहिती	प्रशिक्षणापुर्वी	02	13	15	30
		प्रशिक्षणानतर	29	01	00	30

या तक्तयावरून असे निदर्शनास येते की,

- लैंगिक शिक्षणासंदर्भात प्रशिक्षणार्थिंमध्ये फारशी जागृकता दिसून आली नाही. परंतु त्यासंदर्भात जर आपण त्यांना योग्य प्रकारे माहिती दिली तर त्यांना समृध्द जीवन जगण्यास मदत होईल
- प्रशिक्षणार्थिंना प्रशिक्षणापुर्वी मासिकपाळी व गर्भधारणा या संदर्भात शास्त्रशुध्द माहिती नव्हती. अनेक गैरसमज देखिल होते परंतु प्रशिक्षणानंतर त्यांना या विषयासंदर्भात शास्त्रिय माहिती मिळून त्या इतरांना या विषयासंदर्भात माहिती देतील असे दिसून आले.
- लिंगसांसर्गिक आजारा संदर्भात जागृकता येते.
- वयात येतांना या विषयावर कार्यक्रम घेण्यासंदर्भातही प्रशिक्षणार्थिंनी आश्वस्त केले.

Scanned with CamScanner

- या शिबीरात प्रशिक्षणार्थी प्रशिक्षण साहित्य तयार करण्याकरीता व त्याचा वापर करण्याचे शिकल्या हे त्यांनी दिलेल्या प्रात्याक्षिकावरून दिसून आले.

ठळक निष्कर्श.

- विविध देशांनी केलेल्या अभ्यासावरून व या प्रशिक्षणावरून सामाजिक स्वास्थ्याकरीता लैंगिक शिक्षणाची नितांत गरज आहे.
- लैंगिक शिक्षणामुळे लैंगिक शोषणाचे प्रमाण कमी हाईल.
- मासिक पाळी, मासिक पाळीसंदर्भातील गैरसमज, लैंगिक आजार, गरोदरपण यासंबंधी शास्त्रिय माहिती मिळून जागृ कता येईल.

शिफारशी

- पालक व शिक्षकांनी वयात येणाऱ्या मुला मुलींन सोबत या विषयावर मोकळेपणाने संवाद साधला पाहिज.
- शासनानी स्वत: याकडे गांभिर्याने बघुन शाळांमधून हे शिक्षण देण्याकडे जातीने लक्ष घालायला पाहिजे.
- प्रशिक्षीत वर्ग तयार करायला पाहिजे
- या विषया संदर्भात तज्ञ व्यक्तीच्या मार्गदर्शनाखाली अभ्यासक्रम तयार करावयास पाहिजे.

संदर्भ ग्रंथ सुची.

- भांडारकर पु. ल. ; (1999) 'समाजिक संशोधण पध्दती',नागपूर : साईनाथ प्रकाशन
- आगलावे प्रदिप ; (2001) 'समाजिक संशोधण पध्दती',नागपूर : साईनाथ प्रकाशन
- बोधनकर सुधीर ; (2003) 'समाजिक संशोधण पध्दती',नागपूर : साईनाथ प्रकाशन
- साठे अनंत ; (2003) 'कुटुंबस्वास्थ शिक्षण', नाशिक : यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापिठ प्रकाशन
- प्रभू विठ्ठल ; (2006) 'लैंगिकता शिक्षण', पुणे : राजहंस प्रकाशन
- भोसले राजन ; (2010) 'समग्र कामजीवन', मुबई : मनोविकास प्रकाशन
- सावरकर ममता ; (2011) 'नागपूर शहरातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये एड्स सबंधीची जागृकता आणि अभिवृत्ती यांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन', रा.तु.म.ना. विद्यपीठ, नागपूर
- साठे अनंत, शांता ; (2006) 'हे सार मला माहिती हवं ', पूणे : राजहंश प्रकाशन
- प्रतिमा हवालदार ; (6.8.2008) ,'उमज देनारे शिक्षक हवेत', लोकसत्ता चतुरंग पुरवणी, नागपूर.
- Alexander Mckay, Mary Bissell : 2010, "Sesual Health Education in the School : Question and Answer (3rd edition), Sieccan Sex information and education Council of Canada (SIECCAN)
- Alice Kleberg : 2011, "Sex Education in Texas Public School: Progress in the Lone Star State", TEXA Freedom Network Education Fund.

Page 73 Scanned with CamScanner

- Carroll J.A. and R.L.: 2011 " Inpact of Social media on adolescent behavioural heal... Oakland", CA California, Adolescent Health Collaborative.
- Chesson, H.W., Blandford, J.M., Gift, T.L., Tao, G., and Irwin K.L. (2004) The estimated direct medical cost of sexually transmitted infection among American yout... 2000. Prevention of sex education and Reproductive Health ,36,11-19.
- Chris Collins, Priya Algari, Todd summers: 2002 "Abstinence only V.S Comprehensive Sex Sex Education : What are the arguments ? What is the evidence? " , AIDS prevention studies, AIDS research institute , University of Californiya. San Franciosco.
- Marcus D. Rosenbaum: 2003-4, "Sex Education in America – General public/ Parents Survey", National Public Redio/ Kaiser Family Foundation/ Kennedy School of Government.
- Pangul Nanda (2011). Sex Education in School Curriculum in The World, International ISSN 2249-9849P.No.71-75
- UNECSCO : 2010, " Levers of Success case studies of national sexuality education programme", Section of HIV and AIDS, Division for the coordination of UN priorities in Educational sector, Pairs and France.
- UNITED NATIONS YOUTH : 2012, " Youth and Comprehensive Sexuality Education", United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) and the United Nations Population Fund.(UNFPA).

Scanned with CamScanner

Number of Research papers published per teacher in the Journals notified on UGS Care list during the last five year

2019

list of papers – 72

Sr. No	Author Name	Title of Paper	Year	Name of Journal
9	Dr. Vijayata Vitankar	Enrolments Consignation act and balance	2019	Ajanta International multilingual Quarterly Research Journal
10	Dr. Deepak Magarde	Impact of Climate Change on Rural Farmers.		Sanshodhan Samiksha multilingual Quarterly Research Journal
11	Mr. P.R. Ghulaxe	Entensive network of Child line (1098) in the right of child		Ajanta International multilingual Quarterly Research Journal
12	Dr. Madhuri Zade	Changes of Ujwala Pradharimaitri gas cylinder Schemes in Beneficiaries		Ajanta International multilingual Quarterly Research Journal
13	Dr. Sunita Bhoikar	Women's injustice and Rote of Government		Ajanta International multilingual Quarterly Research Journal
14	Dr. Vijayata Vitankar	A Study of family Economic and health issues of old age people		Printing Area, Interdisciplinary referred journal
15	Dr. Vijayata Vitankar	Counselling for stress Reduction		International Journal of Economics prospective

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-II
April - June - 2019
Marathi / Hindi Part - II

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

IMPACT FACTOR /
INDEXING 2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - II April - June - 2019

Marathi / Hindi Part - II

Peer Reviewed Refereed and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Scanned with CamScanner

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal **"AJANTA"**. Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Published by :

Ajanta Prakashan, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)
Cell No. : 9579260877, 9822620877, Ph.No. : (0240) 2400877
E-mail : ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Scanned with CamScanner

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	महाराष्ट्रातील माध्यमिक शिक्षणातील संस्कृत विषय अभ्यासणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे जीवन कौशल्य शिक्षण मूल्यमापन **नितीन हिरालाल संगई**	१-६
२	विंदांच्या कवितेतील स्त्रीदर्शन **प्रा. डॉ. सुनंदा चरडे-दुबे**	७-११
३	अपंग विद्यार्थ्यांचा शैक्षणिक विकास व सामाजिक, आर्थिक समस्या एक अभ्यास **भोसले उमेश सुदामराव**	१२-१७
४	विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशील विकासात मातृभाषेचे महत्त्व / योगदान ''एक अभ्यास'' **वर्षा खडसे**	१८-२३
५	पर्यावरण संरक्षण कायदा आणि पर्यावरण संतुलन **डॉ. विजयता एम. विटनकर**	२४-२९
६	कौटुंबिक हिंसाचारापासुन महिलांचे संरक्षण कायदा २००५ आणि स्त्रियांपुढील आव्हाने -एक समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. तंगलवाड दत्ता एम.**	३०-३५
७	वैवाहिक विसंवाद निवारणातील कुटूंब न्यायालयांची भुमिका **रंगराव पांडुरंग हेंडगे**	३६-४२
८	कृषीसुधारणा आणि डॉ. आंबेडकर **भवरे क्रांतीदर्शन अशोक**	४३-४९
९	भारतातील दहशतवाद समस्या : एक अभ्यास **डॉ. दिनकर संतुकराव कळंबे**	५०-५३
१०	विजयनगर साम्राज्याची अर्थव्यवस्था **डॉ. सुलभा अंबादासराव मुरलीधर**	५४-५६

Dr. Ambed... Social Work
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

५. पर्यावरण संरक्षण कायदा आणि पर्यावरण संतुलन

डॉ. विजयता एम. विटनकर
सहाय्यक प्राध्यापक, डॉ. आंबेडकर कॉलेज आफ सोशल वर्क, वर्धा.

प्रस्तावना

एखादा व्यवसाय सुरु करण्यासाठी किंवा त्याची वाढ करण्यासाठी व्यावसायीक पर्यावरणातील विविध घटकांचे भान ठेवावे लागते, याचे कारण असे की व्यावसायीक पर्यावरणातील विविध घटकांचे प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष रीतीने व्यवसायावर परिणाम होत असतात. व्यावसायिक पर्यावरणातील विविध घटक व्यवसायाच्या प्रगतीस अनुकुल असतील तर व्यवसायाची प्रगती किंवा भरभराट होण्यास मदत होते. परंतु जर हे घटक व्यवसायाच्या प्रगतीस पोषक नसतील तर उद्योजकाला सभोवतालच्या परिस्थितीशी जुळवून घ्यावे लागते.

ज्याप्रमाणे सभोवतालच्या वातावणाचा व्यवसायावर परिणाम होत असतो. त्याचप्रमाणे व्यवसायाचीही परिणाम भोवतालच्या वातावरणावर होत असतो. परस्परावर बरेवाईट परिणाम करण्याची ही प्रक्रिया व्यवसाय आणि पर्यावरण यांच्यात सतत चालु असते उदाः- व्यवसायामुळे हवा , पाणी , आवाज यांचे प्रदुषण होते. अशी तक्रार वारंवार केली जाते म्हणजेच आपल्या व्यसायामुळे हवा पाण्याचे प्रदुषण होऊ नये म्हणुन उद्योजकाला योग्य ते निर्णय व योग्य ती काळजी घ्यावी लागते.

व्यावसायिक पर्यावरण

१) व्यवसायांच्या वाढीकरिता ज्याप्रमाणे अनुकुल परिस्थितीची गरज असते त्याचप्रमाणे उद्योजकतेचा विकास होण्याकरिता योग्य असे पर्यावरण गरजेचे असते. पर्यावरण म्हणजे सभोवतालची परिस्थिती योग्य पर्यावरणात जसे व्यवसाय वाढतात त्याचप्रमाणे योग्य पर्यावरणामध्ये उद्योजकतेची वाढ होते.

२) व्यवायाभोवतालच्या परिस्थितीतील जे घटक व्यवसायाच्या विविध कार्यावर किंवा प्रगतीवर परिणाम करतात, त्या सर्व घटकांचा व्यावसायिक पर्यावरणाच्या संकल्पनेत समावेश होतो.

बी. सी. टंडन यांच्या व्याख्येवरुन खालील वैशिष्टये सांगता येतील.

१) व्यवसाय स्वतंत्रपणे वाढु शकत नाही.

२) व्यवसायाभोवतालचे वातावरण पोषक असावे लागते.

३) बदलांचा परिणाम व्यवसायावर होत असतो.

४) व्यवसायांवर परिणाम करणाऱ्या घटकांचा अभ्यास.

५) उद्योजकांनी जागरुक असावे.

Dr. Ambedkar College of Social Work
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Page 80
Scanned with CamScanner

तात्पर्य उद्योजकास पर्यावरणाच्या व्यावसायिक पर्यावरणातील विविध घटकातुन बदलाप्रमाणे योग्य ते निर्णय घेता येतात. निर्णय योग्य घेतले गेल्याने व्यवसाय सुरु करणे अथवा वाढविणे सोपे जाते तसेच व्यवसायामुळे जर नैसर्गीक पर्यावरण विपरित होत असेल तर उद्योजकाला प्रतिबंधक उपाय योजता येतात.

व्यावसायिक पर्यावरणाचे वैशिष्टये

१) परिणामकारक व यशापयश अवलंबुन असते.

२) व्यावसायिक पर्यावरण हे सापेक्ष आहे.

३) संख्यात्मक विचार केला जातो.

४) काही घटक स्थिर तर काही घटक अस्थिर असते.

५) बहिर्गत घटकांचा परिणाम होतो.

६) व्यावसायिक पर्यावरण गुंतागुंतीचे असते.

७) विविध घटकांचा परिणाम

व्यावसायिक पर्यावरणाचे घटक

व्यवसायाभोवतालच्या परिस्थितीतील जे घटक व्यवसायाच्या विविध कार्यावर किंवा प्रगतीवर परिणाम करतात. त्या घटकांचा व्यावसायिक पर्यावरणात समावेश होतो. व्यवसायांवर परिणाम करणाऱ्या विविध व्यावसायिक घटकांचा पुढीलप्रमाणे अभ्यास करता येईल.

व्यावसायीक - राजकीय परिस्थिती
- नैसर्गिक परिस्थिती

पर्यावरणातील - तांत्रीक परिस्थिती
- मनुष्यबळाची उपलब्धता

घटक - कायदेविषयक परिस्थिती
- आंतरराष्ट्रीय परिस्थिती

उपरोक्त व्यावसायिक पर्यावरणातील घटकामधील येथे आपण नैसर्गिक परिस्थितीचा अभ्यास करु :-

नैसर्गिक परिस्थिती

नैसर्गिक परिस्थितीचा व्यवसायांवर परिणाम होतो याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे शेतीसारखा सर्वस्वी निसर्गावर अवलंबुन असणारा व्यवसाय होय. जमी कोणत्या पिकांना अनुकुल आहे. हवामान कोणत्या पिकांना पोषक आहे. एखाधा विकास किती पावसाची आवश्यकता असते यासारख्या प्रश्नाच्या उत्तरावर शेती व्यवसायात आपण कोणते पीक काढायचे हे शेतकरी ठरवतात. त्याचप्रमाणे कापड तयार करणाऱ्या कारखान्याला दमट हवामानाची आवश्यकता असते म्हणजेच व्यवसायांवर नैसर्गिक परिस्थितीचा परिणाम होत असतो. हे सिध्द होते ज्याप्रमाणे नैसर्गिक परिस्थितीचा व्यवसायावर परिणाम होत असतो. त्याचप्रमाणे

Page 81 Scanned with CamScanner

VOLUME – VIII, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

व्यवसायांचाही परिणाम नैसर्गिक परिस्थितीवर होत असतो. रासायनिक पदार्थ बनवणाऱ्या व्यवसायामुळे हवेवर तसेच पाण्यावर अर्थात एकंदरित नैसर्गिक वातावरणावरच दुषित परिणाम होतो.

हया दुषित वातावरणामुळेच मानवावर नाहीतर इतरही सजिव सृष्टीवर विपरित परिणाम होतो आहे. अनेक नव - नवीन आजारांच्या विळख्यात अनेक सजिव बळी पडत आहे.

ऐका बाजुला यांत्रीकीकरणामुळे मानव जिवन सुखी समाधानी झाले असे आपण म्हणतो तर दुसरीकडे हया यांत्रीकीकरणाच्या , औद्योगिकरणाच्या प्रगतीमुळे नैसर्गिक वातावरण प्रभावित होत आहे. दिवसें दिवस दुषित होणाऱ्या हया वातावरणाला नियंत्रित करण्यासाठी भारतात पर्यावरण संरक्षण कायदा अस्तित्वात आला आहे. हया कायदयांच्या थोडक्यात काय तरतुदी आहे त्यांचा विचार आपण पुढे करु.

पर्यावरण संरक्षण कायदा १९८६ (Environment Protection Act 1986)

पर्यावरण संरक्षण कायदा १९८६ अंमलबजावणी केंन्द्र सरकारचे पर्यावरण , वन आणि वन्यप्राणी मंत्रालयाव्दारे केली जाते. त्याचे सर्व अधिकार केंन्द्र सरकारच्या अखत्यारीतील असतात. त्या दृष्टीने केंन्द्र सरकार अधिकाऱ्यांच्या नेमणुका करतो आणि त्या अधिकाराऱ्याचे अधिकार आणि कार्यपध्दती ठरवुन देते. त्यानुसार केंन्द्र सरकार अशा अधिकारी वर्गास आदेश देते , एखादया कारखान्याचे प्रदुषनाबाबत , हवेचे दर्जाबाबत, पाण्याच्या दर्जाबाबत, मातीच्या दर्जाबाबत तपासणी करुन त्यानुसार गॅझेटमध्ये त्याची माहिती प्रकाशित केली जाते. दुषित होण्याचे प्रमाण आणि त्याबाबतचे निर्देशांक ठरवते व प्रकाशित केले जातात. त्यात आवाजाचाही समावेश होतो. त्यानुसार विविध औद्योगिक उत्पन्नाच्या संदर्भात कारखान्यात मर्यादा ठरवुन दिली जाते. हया मर्यादेच्या उल्लंघन केल्यास त्यावर कारवाई केली जाते.

व्याख्या

१. " पर्यावरण " याचा अर्थ पाणी, हवा व जमीन आणि मनुष्यप्राणी तसेच इतर सजीव सृष्टी वनस्पती , सुक्ष्मजीव आणि संपत्ती यांच्यामध्ये आपसात आणि दोघांमध्ये परस्पर असलेला संबंध यांचा समावेश होतो.

२. " पर्यावरणविषयक प्रदुषण " याचा अर्थ पर्यावरणास अपायकारक असेल किंवा तसा ठरु शकेल अशा संकेद्रणात विद्यमान असलेला कोणताही घनरुप , द्रवरुप किंवा वायुरुप पदार्थ असा आहे.

३. " जोखमीचा पदार्थ " याचा अर्थ आपल्या रासायनिक किंवा भौतिक रासायनिक गुणधर्मामुळे किंवा हाताळण्यामुळे माणसांना इतर जीवसृष्टीस, वनस्पतींना , सुक्ष्मजीवांना , संपत्तीला किंवा पर्यावरणाला अपाय करु शकतो असा कोणताही पदार्थ किंवा सिग्ध पदार्थ असा आहे.

कायद्याची उद्देश, कारणे, यंत्रणा व त्यात दिलेल्या उपाययोजना

नवनवीन उद्योगधंदयांना बाहेर सोडल्या जाणाऱ्या द्रवरुप, वायुरुप वा अन्य स्वरुपातील पदार्थामुळे वातावरणातील नैसर्गिक घटकांना त्याच्या वाढीला आणि टिकुन राहण्याला विरोध होत आहे व परिणामी या सर्वांचाच मानवी जीवनावरही प्रतिकुल असाच परिणाम होत आहे. या सर्वांमधुन योग्य अशी उपाययोजना करुन याव्दारे बाहेर पडण्याच्या दृष्टीने कायद्याची

Scanned with CamScanner

VOLUME – VIII, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

गरज निर्माण झाली. जुन १९७२ मध्ये स्टॉकहोम येथे झालेल्या संयुक्त राष्ट्रांच्या मानवी पर्यावरणासंबधीच्या परिषदेत मानवी पर्यावरणाचे संरक्षण व सुधारणा करण्यासाठी समुचीत उपाययोजना करण्यासंबंधी निर्णय घेण्यात आला होता. या परिषदेच्या आधी आणि नंतरही पर्यावरण संरक्षणविषयक अनेकविधे उपाययोजना योजण्यात आल्या. मात्र या उपाययोजनांची अधिक चांगली अंमलबजावणी होण्यासाठी एक सर्वसाधारण असा कायदा असणे गरजेचे असल्याने जाणवल्यावरुन असा कायदा करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

पर्यावरण विषयक अनेक कायदे अस्तित्वात होते , मात्र हे सर्व कायदे एखाद्या विशिष्ट प्रकारच्या प्रदुषणाविषयी किंवा एखाद्या पर्यावरणाला घातक अशा पदार्थाविषयी होते व त्यामुळे संपुर्णपणे सर्वसमावेशक अशा उपाययोजनांचा अशा कायद्यामध्ये अभाव असल्याचे आढळुन येते. म्हणुन पर्यावरणाचा आणि त्यांच्यावर परिणाम करणाऱ्या सर्वच प्रकारच्या घटनांचा पदार्थांचा आणि इतर घटकांचा विचार करुन पर्यावरण व मानवी आरोग्य यांना पुरक अशा उपायांची योजना करण्याच्या उद्देशाने हा कायदा करण्यात आला.

मानवी आरोग्याला , वनस्पतींना आणि मालमत्तेला तसेच पर्यावरणाला धोका पाहेचणार नाही या दृष्टीने त्यासाठी सुरक्षित पर्यावरणाची गरज लक्षात घेऊन हा कायदा तयार करण्यात आला.

पर्यावरण अस्वच्छ , मलीन होणार नाही आणि पर्यावरण दुषित होऊन बिघडणार नाही याची काळजी घेणे आवश्यक आहे. एखाद्या पदार्थांचे साठवणुकीमुळे, वाहतुकीमुळे, वापराच्या वेळी, गोळा करण्याच्या वेळी, त्याचा नाश करण्याच्या वेळी त्यात बदल करण्याच्यावेळी किंवा विक्रि करतांना प्रदुषण होणार नाही याची काळजी सर्वांनी घ्यावी, उत्पादन पर्यावरणविषयक संरक्षित, सुरक्षित असेल या सर्वांवर नियंत्रण ठेवणारी याबाबतची यंत्रणा केंन्द्र सरकारची असेल आणि त्या यंत्रणेव्दारे या अधिनियामानुसार केंन्द्र सरकार योग्य त्या उपाययोजना करेल की, ज्याव्दारे पर्यावरणाचा समतोल बिघडणार नाही. पर्यावरणाची प्रत सुधारली जाईल , तसेच ही दक्षता घेतली जाईल, की ज्यामुळे पर्यावरण दुषित होणार नाही या कायद्याची अंमलबजावणी करतांना प्रादेशिक राज्याची सरकारे आणि त्या सरकारमध्ये या संबंधीत काम करणारे अधिकारी यांची मदत घेतली जाते. मात्र त्याची अंमलबजावणी या अधिनियमातील तरतुदीनुसार केली जाते. या अधिनियमाची अंमलबजावणी करतांना या संबंधात असलेले उपलब्ध कायदेही विचारात घेतले जातात आणि त्यांचाही आधार घेतला जातो. ज्यामुळे उद्दिष्टांची पुर्तता होईल, त्यासाठी देशपातळीवर हा कार्यक्रम राबवितांना हेच उद्देश ठेवले जातात. ते म्हणजे पर्यावरणाचे संरक्षण पर्यावरण दुषित होणार नाही आणि त्या दिशेने नियोजन करुन त्यांची अंमजबजावणी केली जाते त्यासाठी पर्यावरणप्रतीबाबतचे निश्चित निर्देशांक ठरवले जातात.

त्यात प्रामुख्याने पर्यावरण दुषित होणारे घटक म्हणजे चिमण्यांमधुन तसेच वाहनांमधुन बाहेर पडणारे घातक वायु यांचाही विचार केला जातो. मात्र त्यात कोणत्या स्वरुपाचा वायु , धुर बाहेर पडत आहे आणि त्यापासुन पर्यावरणाचे प्रदुषण वाढण्यात कितपत घातक आहे याचे निर्देश ठरवले जातात. त्यासाठी काही सुरक्षिततेचे उपाय योजले जातात.

Scanned with CamScanner

VOLUME – VIII, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

केंन्द्र सरकारचे सर्वसाधारण अधिकार

पर्यावरणाचे संरक्षण व सुधारणा करण्यासाठी उपाययोजना करण्याचा केंन्द्र सरकारचा अधिकार

i) या कायदयाच्या तरतुदींच्या अधीनतेने, पर्यावरणाचे संरक्षण करण्याच्या आणि त्याचा दर्जा सुधारण्याच्या आणि पर्यावरणी प्रदुषणास प्रतिबंध करण्याच्या त्यांचे नियंत्रण करण्याच्या आणि त्या उपशम करण्याच्या प्रयोजनांकरिता आवश्यक किंवा समयोचित वाटतील असे सर्व उपाय योजण्याचा अधिकार केंन्द्र सरकारला असेल.

ii) विशेशतः आणि पोटकलम १ :- च्या तरतुदींच्या सर्वसाधारणतेला बाधा न आणता उपाय करता येतील.

१) पर्यावरणीय प्रदुषणास प्रतिबंध करणे, त्यांचे नियंत्रण व उपशम यासाठी एक राष्ट्रव्यापी कार्यक्रम आखणे व त्यांची अंमलबजावणी करणे.

२) पर्यावरणाच्या विविध स्वरुपांच्या संबंधात दर्जाविषयक मानके विहित करणे.

३) कोणत्याही विविध साधनांपासुन होणाऱ्या पर्यावरणविषयक प्रदुषकांच्या उत्सर्जनासंबंधी किंवा निस्सारणासंबंधी मानके घालुन देणे.

४) ज्या अपघातामुळे पर्यावरणविषयक प्रदुषण होण्याची शक्यता असेल अशा अपघातांना प्रतिबंध करण्याच्या कार्यपध्दती आणि संरक्षण तरतुदी अपघातांवरील सुधारात्मक उपाययोजना घालुन देणे.

५) पर्यावरणविषयक प्रदुषणास कारणीभुत ठरु शकतील अशा निर्मिती प्रक्रिया सामग्री आणि पदार्थ यांची तपासणी करणे.

६) पर्यावरणविषयक प्रदुषणाशी संबंधीत बाबी संबंधीची माहिती गोळा करणे आणि तिचा प्रसार करणे.

७) पर्यावरण प्रदुषनास प्रतिबंध करणे , त्यांचे नियंत्रण उपशम यांचेशी संबंधीत नियम पुस्तिका , संहिता किंवा मार्गदर्शिका तयार करणे.

८) कोणत्याही जागा , संयंत्रक , सामग्री , यंत्रसामग्री निर्मिती किंवा इतर प्रक्रिया सामग्री किंवा पदार्थ यांचे निरिक्षण करणे आणि पर्यावरण विषयक प्रदुषनास प्रतिबंध करण्याचे , त्यांचे नियंत्रण आणि उपशम करण्याचे उपाय योजन्याकरीता त्यास आवश्यक वाटतील अशा प्राधिकाऱ्यांना, अधिकाऱ्यांना किंवा व्यक्तिंना असे निर्देश आदेशाव्दारे देणे.

पर्यावरण (विवरणपत्र) सादर करणे

उद्योग, प्रचालन किंवा प्रक्रिया पार पाडणारी जल प्रदुषनास प्रतिबंध व नियंत्रण अधिनियम १९७४ (१९७४ चा ६) याच्या कलम २५ अन्वये किंवा हवा प्रदुषनास प्रतिबंध व नियंत्रण अधिनियम १९८१ (१९८१ चा १४) याच्या कलम २१ अन्वये किंवा या दोनही कलमान्वये संमती आवश्यक असणारी किंवा धोकादायक कचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम १९८९ या खालील पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम १९८६ (१९८६ चा २९) या अन्वये दिलेल्या प्रतिकृतीची आवश्यकता असणारी प्रत्येक

Scanned with CamScanner

व्यक्ति ३१ मार्च रोजी संपणाऱ्या वित्तीय वर्षासाठीचे पर्यावरण विषयक (विवरणपत्र) संबंधीत राज्य प्रदुषण नियंत्रण मंडळाकडे १९९३ पासुन सुरु होणाऱ्या प्रत्येक वर्षाच्या (सप्टेंबर महिन्याच्या ३०) या तारखेला किंवा त्यापुर्वी सादर करावे.

शास्ती

न्यायधिकरणाच्या आदेशाचे अनुपालन करण्यात कसुर केल्याबद्दल शिक्षेची तरतुद पुढील प्रमाणे आहे.

१) जो कोणी या अधिनियमाखाली निर्णयाचे पालन करण्यास कसुर करणे , त्याला तीन वर्षापर्यंत कारावास किंवा १० कोटी पर्यंत दंडात्मक कार्यवाही , किंवा दोन्ही शिक्षा होवु शकते. या शिक्षेनंतरही अश्याच प्रकारची कार्य सुरु ठेवल्यास , शिवाय अपराध सिध्द झाल्यास प्रत्येक दिवसासाठी २५,०००/- पर्यंत अतिरिक्त दंड होवु शकतो.

परंतु असे की , एखाद्या कंपनीने न्यायधिकरणाच्या व अधिनियमाखाली कोणत्याही आदेशांचे , निवाडयाचे किंवा निर्णयाचे पालन करण्यात कसुर केली असेल त्याबाबतीत अशी कंपनी २५ कोटी रुपयांपर्यंत असु शकेल अशा प्रकारचे वर्तन सुरु राहिल्यास प्रत्येक दिवसासाठी एक लाख रुपयापर्यंत अतिरिक्त दंडात्मक कार्यवाही होवु शकते.

२) फौजदारी प्रक्रिया संहिता १९७३ (१९७४ चा २) यामध्ये काहीही अंतर्भुत असले , तरी या अधिनियमाखालील प्रत्येक अपराध उक्त संहितेच्या अर्थांतर्गत बिगर जमानती असल्याचे मानण्यात येईल.

कायदयाच्या कक्षेत पर्यावरणाला नियंत्रीत करण्याकरिता कीतीही उपाययोजना केल्या तरी आपले पर्यावरण आणि त्यांची जपवणुक ही आपली जबाबदारी आणि कर्तव्य आहे, असे मानुन आपण आपले वर्तवणुक करित नाही तोपर्यंत पर्यावरणाची हानी थांबविणे तिचा आपल्या स्वार्थासाठी अधिकाधिक उपयोग करणे थांबविता येणार नाही. परंतु आपले पर्यावरण हे कोण्या एका व्यक्ती गट अथवा समुदायाची व्यक्तिगत मालमत्ता नाही तर तिची जपवणुक तिचा सांभाळ करणे हे प्रत्येकाचेच समतुल्य कर्तव्य आहे. ही जाणीव ठेऊनच आपण आपल्या पर्यावरणाचा सांभाळ करायला पाहिजे.

संदर्भ

१) बेले आकाश , तायवाडे बबनराव ; (२०१६), व्यवसाय संघटन , नागपुर : साई - ज्योती पब्लिकेशन

२) किशोर वंगळ ; (२०१५), उद्योजकता आणि विकास , नागपुर : साई - ज्योती पब्लिकेशन

३) नेरकर किरणचंद्र, कोल्हटकर मल्हार ; (२०१५), व्यावसायिक व औद्योगिक कायदे , नागपुर : साई - ज्योती पब्लिकेशन

४) पंडित र. वी. , देशपांडे प. श्री. ; (१९८०), कर्मचारी आणि औद्योगिक मानसशास्त्र, नागपुर : सुविचार प्रकाशन मंडळ

Page 85
Scanned with CamScanner

Impact Factor Value : 6.561 ISSN : 2278-9308

Sanshodhan Samiksha

Humanities, Social Sciences, Commerce, Education, Law and Language

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2019

☐ Chief Editor - Prof. Virag S. Gawande
☐ Editor - Dr. Sanjay J. Kothari
☐ Editor - Dr. Dinesh W.Nichit

- Published By -

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati, MS.

Dr. Ambedkar College of Social Work ★ WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Impact Factor Value : 6.561 I S S N- 2278-9308

Sanshodhan Samiksha

Humanities,Social Sciences,Commerce, Education, and language& Law Monthly

Peer Reviewed International Research Journal

Special Issue

March - 2019

Chief Editor
Prof.Virag S.Gawande

Editor
Dr.Sanjay j. Kothari
Social Sciences

Editor
Dr. Dinesh W.Nichit
Commerce

Published By

Aadhar Publication – Amravati
(M.S.) India 444604

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Sanshodhan Samiksha
Humanities.Social Sciences,Commerce, Education, and language
Monthly Peer Reviewed International Research Journal
Special Issue

Chief Editor
Prof.Virag Gawande
Director,
Aadhar Social Research &
Development Training Institute, Amravati.

Editor
Prof.Dr.Sanjay j. Kothari
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar
Dist. Amravati

Editor (Commerce)
Prof.Dr.Dinesh W.Nichit
Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage Walgaon
Dist. Amravati

©Publisher
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or any means without permission. Any person who does any unauthorized Act in relations to this publication may be liable to criminal prosecution and civil claims for damages.The facts, figures and views contained in various papers and abstracts being published in this book are obviously given by the authors of the papers. The editors are not responsible for the statements made or the opinions expressed by the authors.

Date of Publication :

5, March – 2019 ,
ISSN - 2278-9308

Published By:Bahujan.Aadhar Peer Reviewed International Research Journal &Aadhar Publication & Aadhar Social Research & Development Training Institute, New Hanuman Nagar, In Front Of Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College,Amravati (M.S) India Pin- 444604
9595560278, Emial: aadharpublication@gmail.com

Price : Rs 200 /-

Dr. Ambedkar College of Social Work

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

International Advisory Committee Aadhar Social Research & Development Training Institute Amaravati M. S

ADVISORY BOARD

Jiro Akita
Professor Of Economics
Tohoku University. Japan

Kate W.Strully
Professor Of Sociology
University at Albany ,Suny
1400 ,Washington Albany,

Dr.Usha Sinha
Principal
G.D.M. Mahavidyalay,Patna,
Magadh University.Bodhgay Bihar

Dr.J.N.Bagchi
Principal Malda , Mahavidyalay
Malda ,University op North Bengal

PEER COMMITTEE

Dr. Dhnyaneshwar Yawale
Sant Gadge Maharaj Mahavidyalay
Walgaon, Dist. Amravati, S.G.B.A.
Amravati,University Amaravati.

Dr. Udaysinh R. Manepatil
Smt. A. R. Patil Kanya
Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
Dist- Kolhapur Shivaji University,
Kolhapur .

Dr. Patil Bhagwan Shankar
Asst. Prof. N. D. Patil Night College of
arts and comerce, Sangli

EDITORIAL BOARD

Dr.J.N.Purwar
Hod- Economics,Allahabad,
University (U.P)

Dr. Sharda S. Gawande
B.S.Patil Mahavidyalaya, Paratwada &Chairman, Board of Studies -Home EconomicsS.G.B. Amravati University

Dr. Sou. Patil Parvati Bhagwan
HOD, Economic Dept. ASC College,
Ramanand Nagar, Tal. Palus, Dist.
Sangli Shivaji University, Kolhapur

Dr.Bhagwan Mane
Department of Political
Science,Shivaji University, Kolhapur

PEER REVIEWED COMMITTEE

Dr. Vijay Sarthi,
Principal, S.P. College Pulgaon, Dist.
Wardha. Rashtrasant Tukadoji
Maharaj Nagpur University

Prof.Dr. Shabab Rizvi
Pillai's College of Arts, Commerce &
Science, New Panvel, Navi Mumbai,
Mumbai,University

Dr. Priya Wanjari
Vice Principal Santaji Mahavidyalay,
Nagpur, Rashtrasant Tukadoji
Maharaj Nagpur University.

Scanned with CamScanner

19	Dr. Davesh Ranjan Tripathi	Gandhi Economic Idea and Corona Virus	83
20	डॉ० अदिति गोस्वामी	गाँधी के सर्वोदय दर्शन की वर्तमान में प्रासंगिकता	87
21	विजय बळीराम गावंडे	असंघटीत क्षेत्र मे बालश्रम – समस्याएँ, गंभीरता और समाधान	91
22	डॉ. धैर्यवर्धन ह. पुंडकर	महात्मा गांधी आणि ग्रामिन विकास	97
22	Dr. Umendra B. Sangolkar	Population Growth Rates : In Empowered Action Group States and Non Empowered Action Group States in India	101
23	Dr. Pratibha Taksande	Extent of the Use of Services in Academic Libraries with the Context of NAAC Guideline	103
24	प्रा.एन.डी.बालपांडे	राष्ट्रनायक महाराणा प्रताप यांचे कर्तुत्व – एक राजकीय आढावा	109
25	डॉ. माधव कांडणगिरे	'तांडो' सामाजिक आणि सांस्कृतिक संदर्भ	114
26	डॉ. अविनाश देशकर	अध्यापक पदविका अभ्यासक्रमातील विद्यार्थी व विद्यार्थीनीची प्राथमिक शुध्दलेखन क्षमता व एक सेर्वक्षणात्मक अभ्यास	118
27	Nitin R. Tatte	Components Of Business Environment	128
28	Dr. Anil R. Bansod	Indian Agriculture: Growth And Investment	132
29	प्रा.डॉ.संध्या गो चर्जन	महात्मा ज्योतिबा फुले: व्यक्तित्व आणि विचार	137
30	प्रा.डॉ. अरविंद म. पुनवटकर	आधुनिक भारताच्या जडणघडणीत फुले दाम्पत्यांचे योगदान	141
31	प्रा. चेतना दिनेश सवाई	आधुनिकरण्यातल्या बदलत्या शैक्षणिक वातावरणात लैंगिक शिक्षणाचा गरज -एक अध्ययन	144
32	प्रा. दिपक मगरदे	हवामान बदलाचा ग्रामीण शेतकऱ्यावर होणारा परिणाम	148
33	प्रा. श्याम येवतीकर	महिला सबलीकरण -- समाज सुधारकांचे कार्य व विचार	154

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

हवामान बदलाचा ग्रामीण शेतकऱ्यावर होणारा परिणाम

प्रा. दिपक मगरदे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा
मो. नं. ९४२१७१७१८४
E-Mail ID : deepakmagarde9@gmail.com

गोषवारा

गेल्या दशकात पृथ्वीवरील अनेक प्रदेशांचे तापमान वाढत आहे. गेल्या दशकात पृथ्वीचे सरासरी तापमान ०.२ ते ०.६ अंशानी वाढलेले आहे. गेल्या काही दशकांत आशीया व आफ्रिका खंडातील काही देशांत दुष्काळी परिस्थिती निर्माण झाली. समुद्रातील एल निनो प्रवाहामुळे निर्माण होणाऱ्या समस्यांमुळे गेल्या वर्षात भीषण वादळे निर्माण झाली. गेल्या शंभर वर्षांच्या तुलनेत १९७० पासून आजपर्यंत वादळांचे प्रमाण वाढले आहे. पृथ्वीचे पर्यावरण ढासळत असल्याची ही चिन्हे आहेत. पृथ्वीचे वातावरण बदलून मानवी अस्तित्वासाठी ते अधिकाधिक गंभीर होत आहे. मानवी उपक्रमांमुळे निर्माण होणाऱ्या समस्यांमुळे पृथ्वीवरील पर्यावरणाचा तोल ढासळत आहे. जगभरातील मानवी सुदायांना पूर तसेच दुष्काळी परिस्थितीचा सामाना करावा लागत आहे. वातावरणातील बदलांमुळे हवामानातील चढ–उतारांची तीव्रता वाढत आहे. या बदलांचा परिणाम मानवी आरोग्यावरही होत आहे. या संशोधनामध्ये हवामान बदलामुळे ग्रामीण शेतीवर होणाऱ्या परिणामांविषयीचे अध्ययन कार्य केले. ग्रामीण शेतकऱ्यांना हवामानाच्या बदलाविषयी तांत्रिक ज्ञान किंवा माहीती उपलब्ध होत नाही. त्यामुळे अचानक होणाऱ्या हवामान बदलामुळे ग्रामीण शेतकऱ्यांना कधी नापीकी, किडीचा प्रादुर्भाव, कोरडा व ओला दुष्काळ, पूरपरिस्थिती अशा अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. त्यामुळे बदलत्या हवामानाच्या अंदाजाविषयी कृषी व ग्रामपंचायतीमार्फत त्यांना वेळोवेळी सूचना व मार्गदर्शन मिळणे अपेक्षीत आहे.

विषयाची ओळख

वाढत्या लोकसंख्येच्या दैनंदिन गरजा भागविण्यासाठी पर्यावरणातून मिळणारी उत्पादने व नैसर्गिक प्रक्रियावरील ताण वाढत आहे. त्यासाठी उपलब्ध जमीन व जंगले व हरित पट्ट्यांवर प्रचंड ताण पडत आहे. या गोष्टीचा थेट संबंध भारतातील ग्रामीण जनतेशी आहे. कारण स्थानिक लोकांना दैनंदिन गरजांसाठी जंगले व जमीनीवर अवलंबून रहावे लागते. त्यासाठी वनशेतीवर आधारीत शेती व वनिकरणाचा विकास करणे आर्थिक विकासासाठी आहे. बदलत्या वातावरणामुळे तापमानाचे प्रमाण वाढत आहे. त्यामुळे वनस्पतींचे आवरण नष्ट झाल्याने जमीनीची अतोनात हाणी होते. त्यामुळे जमीनीची धूप होऊन सुपीक जमीन पडीक जमीनीत रूपांतरीत होते. पडीक जमीन ही भारतातील पर्यावरण विषयक प्रमुख समस्या आहे.

कृषीप्रधान देशात शेतजमीन ही निसर्गाची फार मोठी व महत्वाची देणगी असते. देशाचे भवितव्य तसेच बहूतांश आर्थिक विकास शेतीवर निर्भर असतो. शेतजमीनीचे स्वरुप, प्रकार, उत्पादकता, भौगोलिक स्थान व पोषक वातावरण इत्यादी गोष्टी महत्वाच्या ठरतात. क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने विचार करता जगामध्ये भारताचा सातवा क्रमांक लागतो. भारतीय भूमीचे एकूण क्षेत्रफळ ३२.८८ कोटी हेक्टर आहे. त्यापैकी उपलब्ध जमीनीच्या केवळ ४५.५ टक्के जमीनीचा वापर शेतमालाच्या लागवडीकरीता होत असतो. भारतात पाणी पुरवठ्याच्या सोयी फारच तुटपुंज्या आहेत.

Scanned with CamScanner

ISSN-2278-9308

प्रतिनिधी उपस्थित होते. हवामान बदलाचा परिणाम व उपाययोजना विषयी यामध्ये चर्चा करण्यात आली.

महाराष्ट्राचा विचार केला तर २१ व्या शतकाच्या सुरुवातीपासूनच हवामान बदल जाणवू लागले.

वर्ष	हवामानातील बदल
२००० ते २००२	सरासरीपेक्षा जास्त पाऊस
२००३	दुष्काळी वर्ष
२००४	जुलै अखेरपर्यंत पाऊस नाही
२००५ ते २००७	अतिवृष्टीचे वर्ष, मुंबई जलमय (२००५)
२००८ ते २००९	जून–जुलै महिण्यात खंड व नोव्हेंबर मध्ये अवकाळी पाऊस
२०१०	चांगला पाऊस
२०११	अपुरा पाऊस
२०१२	भीषण पाणी टंचाई (१८ जिल्ह्यातील १२३ तालुके दुष्काळग्रस्त घोषीत)
२०१३–२०१४	सासरी पाऊस
२०१५	कोरडा दुष्काळ (२८ जिल्ह्यातील १३६ तालुके दुष्काळग्रस्त, चारा छावण्या, रेल्वेने पाणी वाहतूक)
२०१७	गारपीट

एकूणच हवामान बदलाने कधी दुष्काळ तर कधी अतिवृष्टी आणि गारपीट तसेच अवेळी व अवकाळी पाऊस या सर्व समस्या निर्माण झाल्या आहेत. यातून शेतकरी वर्गाचे व शेतीचे नुकसान होत आहे. कारण ग्रामीण शेती ही पूर्णपणे निसर्गावर अवलंबून असते. हा निसर्ग लहरी असल्यामुळे कधी अतिवृष्टी होते. तर कधी अनावृष्टी होते. त्यामुळे पिकांचा नाश होतो. दुष्काळाला तोंड द्यावे लागते.

तक्ता क्र. १

शेती करण्याच्या पद्धती

पद्धती	वारंवारीता	टक्केवारी
परंपारिक	१५	५०.००
आधुनिक	०९	३०.००
मिश्र	०६	२०.००
एकूण	३०	१००

ग्रामीण शेतकरी परंपरागत पद्धतीने शेती करतो. शेतीचे उपकरणे प्राचीण आहेत. त्यात अपेक्षीत प्रमाणात सुधारणा नाही. आधुनिक युगात नव–नवीन यांत्रिक उपकरणाचा शेतीसाठी उपयोग करीत आहेत. परत ग्रामीण व अविकसीत भागामध्ये अजूनही शेतकरी या विकसीत तंत्राचा उपयोग करीत नाही. म्हणून उत्पादन कमी होते.

Scanned with CamScanner

शेतमाल उत्पादनात होणारा परिणाम

विवरण	वारंवारीता	टक्केवारी
उत्पादन क्षमतेत घट	०८	२६.६६
पिकांच्या गुणवत्तेत घट	०६	२०.००
किड व रोगांचा प्रादुर्भाव	०५	१६.६६
उत्पादन खर्चात वाढ	११	३६.६७
एकूण	**३०**	**१००**

हवामान बदलामुळे शेतमालाच्या क्षमतेत, गुणवत्तेत घट होत असते. तसेच विविध किड व ांचा प्रादुर्भाव वाढतो. परिणामी उत्पादन खर्चामध्ये वाढ होत असते. अवर्षण, ओला दुष्काळ, रपीट, तापमान वाढ, हवामानात बदल यांमुळे पिकांच्या उत्पादनावर विपरीत परिणाम होत असतो.

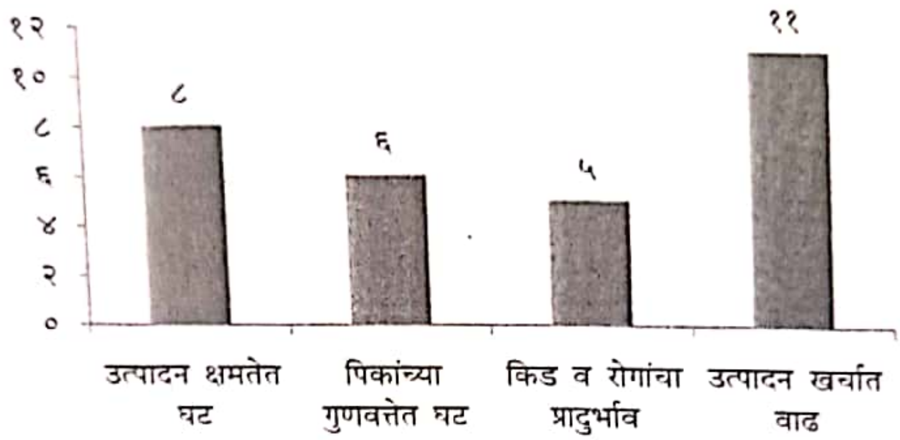

तक्ता क्र. २

आर्थिक जीवनावर होणारा परिणाम

विवरण	वारंवारीता	टक्केवारी
बँकांचे कर्ज थकीत	०५	१६.६७
आत्महत्येच्या प्रमाणात वाढ	०३	१०.००
कर्जबाजारीपणा	०७	२३.३३
आवश्यक गरजांची अपूर्तता	०३	१०.००
दारिद्र्याची स्थिती	१२	४०.००
एकूण	**३०**	**१००**

भारतातील शेकडा ७० टक्के लोक कृषीवर अवलंबून आहेत. तसेच भारताच्या लोकसंख्येत दिवसेंदिवस एक सारखी भर पडत आहे. त्यामानाने कृषी भूमी मर्यादित. त्यामुळे येणारे उत्पादन कमी ग्रामीण भागात तुकड्याची शेती मोठ्या प्रमाणात केली जाते. त्यामुळे अनेकदा

Scanned with CamScanner

शेतमाल उत्पादनात होणारा परिणाम

विवरण	वारंवारीता	टक्केवारी
उत्पादन क्षमतेत घट	०८	२६.६६
पिकांच्या गुणवत्तेत घट	०६	२०.००
किड व रोगांचा प्रादुर्भाव	०५	१६.६६
उत्पादन खर्चात वाढ	११	३६.६७
एकूण	**३०**	**१००**

हवामान बदलामुळे शेतमालाच्या क्षमतेत, गुणवत्तेत घट होत असते. तसेच विविध किड व गांचा प्रादुर्भाव वाढतो. परिणामी उत्पादन खर्चामध्ये वाढ होत असते. अवर्षण, ओला दुष्काळ, रपीट, तापमान वाढ, हवामानात बदल यांमुळे पिकांच्या उत्पादनावर विपरीत परिणाम होत असतो.

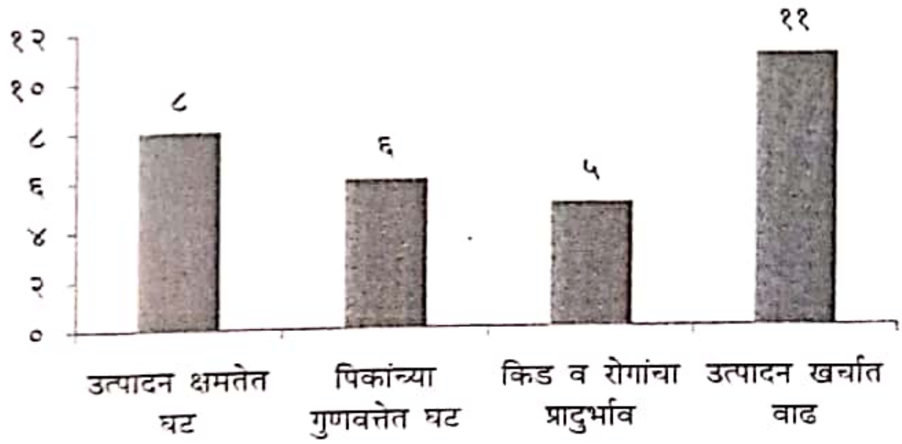

तक्ता क्र. २

आर्थिक जीवनावर होणारा परिणाम

विवरण	वारंवारीता	टक्केवारी
बँकांचे कर्ज थकीत	०५	१६.६७
आत्महत्येच्या प्रमाणात वाढ	०३	१०.००
कर्जबाजारीपणा	०७	२३.३३
आवश्यक गरजांची अपूर्तता	०३	१०.००
दारिद्र्याची स्थिती	१२	४०.००
एकूण	**३०**	**१००**

भारतातील शेकडा ७० टक्के लोक कृषीवर अवलंबून आहेत. तसेच भारताच्या लोकसंख्येत दिवसेंदिवस एक सारखी भर पडत आहे. त्यामानाने कृषी भूमी मर्यादित. त्यामुळे येणारे उत्पादन कमी ग्रामीण भागात तुकड्याची शेती मोठ्या प्रमाणात केली जाते. त्यामुळे अनेकदा

Scanned with CamScanner

शेती कसतांना तांत्रिक साधनांचा किंवा आधुनिक पद्धतीने शेती करण्यात अडचणी येतात. त्यातच हवामानामध्ये होणारे बदल, अवेळी व अवकाळी होणारा पर्जन्यमान, तापमान, ग्रामीण शेतकरी वर्गातील अशिक्षीतपणा व अडाणीपणा यामुळे त्यांच्या आर्थिक जीवनावर वाईट परिणाम होतात. हवामान बदलाचा थेट परिणाम शेतीच्या उत्पादनावर होत असल्याने त्याचा प्रभाव शेतकऱ्यांच्या आर्थिक जीवनाशी परिणामी शेतकऱ्यांना उत्पादनात घट, दारिद्र्य, कर्जबाजारीपणा या समस्यांना तोंड द्यावे लागते.

प्रमुख शोध

१) ग्रामीण खेड्यामध्ये परंपरागत पद्धतीने शेती कसण्याचे प्रमाण जास्त आहे.

२) ग्रामीण खेड्यामध्ये छोट्या–मोठ्या तुकड्यात विभागलेली शेती कसण्याचे प्रमाण जास्त आहे.

३) आधुनिक तंत्रज्ञान शेती साहित्याचा वापर खर्चिक असल्याने शेतकरी जुन्याच पद्धतीने शेती करतात.

४) हवामान बदलाच्या स्वरुपाविषयी शास्त्रीय माहीती उपलब्ध होत नाही.

५) युवा शेतकरी वर्गामध्ये शेती करण्याविषयी उत्साह दिसून येत नाही.

६) हवामान बदलामुळे पिकाच्या उत्पादन क्षमतेवर परिणाम होतो.

७) हवामानातील झालेल्या बदलामुळे पाणी टंचाई, किडीचा प्रादुर्भाव, गारपीट व अतिवृष्टीसारख्या घटनांमुळे होणाऱ्या नुकसानीमुळे उत्पादन खर्चात वाढ होते.

८) हवामान बदलाचा शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीवर परिणाम होतो.

९) हवामानातील बदल व शेतीमाल उत्पादन यांचा जवळचा संबंध असल्याने उत्पादन कमी व खर्चात वाढ झाल्याने कर्जबाजारीपणा वाढतो.

निष्कर्ष

१) हवामानातील होणाऱ्या बदलांमुळे शेतकरी वर्गामध्ये कर्जबाजारी, दारिद्र्याची स्थिती व उत्पादनात घट, उत्पादन खर्चात वाढ होते. परिणामी शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती हलाखीची होत असल्याचे दिसून येते.

२) हवामानातील बदलांविषयी वेळोवेळी माहीती मिळण्याचा अभाव, अडाणीपणा यामुळे पिकपद्धतीत फेरबदल करण्यात अडचण निर्माण होते. परिणामी शेतकऱ्यांना नुकसान सहन करावा लागतो.

उपाययोजनात्मक सुचना

१) शेतीच्या विखंडनाला प्रतिबंध घालून किफायतशीर धारण क्षेत्राच्या योजनेला उत्तेजन देणे आवश्यक आहे.

२) विकसित यंत्रे व उपकरणांचा वापर करण्याविषयी ग्रामीण शेतकऱ्यांमध्ये जागृकता निर्माण करणे, संबंधीत साधने माफक दरात उपलब्ध करण्यात यावे.

३) ग्रामपंचायत स्तरावर हवामान बदलांविषयी वेळोवेळी माहीती मिळण्याची व्यवस्था करण्यात यावी.

४) हवामानाच्या बदलत्या स्वरुपानुसार पिकपद्धतीत बदल करण्याविषयी कृषी विभागाकडून ग्रामीण शेतकऱ्यांना थेट मार्गदर्शनाची सोय पलब्ध करून देण्यात यावी.

५) पाणी पुरवठा /पाणी सिंचनाची उपलब्धता करुन देण्यात यावी.

६) वृक्ष लागवडीवर जास्त भर देण्यात यावा.

Scanned with CamScanner

f सूची

एरक भरूचा, (२००७), (मराठी अनुवाद, डॉ. सिद्धीविनायक बर्से) "पर्यावरण शास्त्र" ओरियंट लॉगमन प्रायव्हेट लिमीटेड, मुंबई.

बेहरे सुमन, (१९९८), "सामाजिक संशोधन पद्धती" विद्या प्रकाशन, नागपूर.

सावळे रामचंद्र, (ज्येष्ठ हवामान तज्ज्ञ) यांचा "समता" वर्तमान पत्रातील दिनांक २६ मार्च २०१७ रोजी प्रकाशीत लेख.

घाटोळे, प्रा. रा. ना. (२००२) "भारतीय समाज व्यवस्था", मंगेश प्रकाशन, नागपूर.

घाटोळे, प्रा. रा. ना. (२०००) "ग्रामीण समाजशास्त्र व सामुदायिक विकास", मंगेश प्रकाशन, नागपूर.

कविमंडन डॉ. विजय (२०१२), "डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक चिंतन", मंगेश प्रकाशन, नागपूर.

काचोळे डॉ. सा. धो. (१९८३), "सामाजिक संशोधन पद्धती", कैलास पब्लिकेशन्स, गोकुळवाडी, औरंगाबाद.

पाटील, प्रा. वा. भा. (२००९), "संशोधन पद्धती", मंगेश प्रकाशन, नागपूर.

पांगूळ बारहाते, डॉ. नंदा. (२०१६), "समुदाय संघटन", आर. बी. प्रकाशन, नागपूर.

झामरे, डॉ. जी. एन. (२०१५), "भारतीय अर्थव्यवस्था विकास व पर्यावरणात्मक अर्थशास्त्र"

www.hoyanhishetican.com

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)
ISSN 2277 - 5730 AN
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

IMPACT FACTOR / INDEXING 2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Kannada / English / Marathi / Hindi

Ajanta Prakashan

Dr. Ambedkar College of Social Work
WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I January - March - 2019

Kannada / English / Marathi / Hindi

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal "AJANTA". Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Published by :

Ajanta Prakashan, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)
Cell No. : 9579260877, 9822620877, Ph.No. : (0240) 2400877
E-mail : ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Scanned with CamScanner

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salman Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerece, Nirzwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. A. Koli
Professor & Head (Retd.),
Department of Economics,
Shivaji University, Kolhapur.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

EDITORIAL BOARD

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

Dr. Jagdish R. Baheti
H.O.D. S. N. J. B. College of Pharmacy,
Meminagar, A/P. Tal Chandwad, Dist. Nashik.

Dr. Sadique Razaque
Univ. Department of Psychology,
Vinoba Bhave University,
Hazaribagh, Jharkhand.

Prof. Ram Nandan Singh
Dept. of Buddhist Studies University of Jammu.

Prof. Dinesh R. Jaronde
Head of Psychology Dept.
Indira Mahavidyalaya Kalamb, Yavatmal.

Dr. Sidhharth Bhagat
Head of Marathi Dept. Art & Commerce
Mahavidyalaya, Ralegoan, Yavatmal.

Prof. Pravin Walke
Dept. of History, Jagannath Maharaj Mahavidyalaya,
Wani, Yavatmal.

Ku. Manjusha S. Walke
Assistant Teacher, ZPUP School Narsapur,
Kalamb, Yawatmal.

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Scanned with CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF ENGLISH/MARATHI/HINDI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
1	Synthesis and Characterization of 2, 3 bis (4'- Hydroxyphenyl) 4, 5, 6, 7, 8, 9 Hexahydroquinoxaline HPQ **Vidhyadhar B. Patil** **Umesh S. Shelke**	1-12
२	आर्थिक विषमता कमी करण्याकरीता उपाययोजना **प्रा. डॉ. अर्चना विजयकुमार भांगडीया**	१३-१७
३	सरोगसी आणि मानवी प्रतिष्ठा **डॉ. शिवाजी गायकवाड**	१८-२३
४	भारतात डॉ. बी. आर. आंबेडकरांच्या स्वप्नातील सामाजिक विकास प्रक्रीयेला गतिमान करणारे राज्य - उत्तरप्रदेश **डॉ. विजयकुमार एम. गवई**	२४-३१
५	चंद्रपूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेत काम करणाऱ्या अधिकारी आणि कर्मचाऱ्यांच्या कार्यसमाधानतेचे - एक चिकित्सक अध्ययन **Prof. P. S. Meshram**	३२-३४
६	प्रधानमंत्री उज्ज्वला योजना अंतर्गत गॅस - सिलेंडर लाभधारक महिलांना जीवनमानात झालेले परिवर्तन **डॉ. माधुरी झाडे**	३५-४३
७	बाल हक्क संरक्षणात चाईल्डलाईन १०९८ चे विस्तारिक भाळे **प्रा. श्री. प्रशांत र. पुलके**	४४-५०
८	प्रकृति : एक अधिगम-पध्दति **डॉ. लेखराम दन्नाना**	५१-५७

Scanned with CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

७. बाल हक्क संरक्षणात चाईल्डलाईन १०९८ चे विस्तारीक जाळे

प्रा. श्री. प्रशांत र. घुलक्षे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, सावंगी मेघे रोड, वर्धा.

प्रत्येक बालकांचे शोषणापासुन संरक्षण होणे जसे गरजेचे आहे तसेच बालका बालकांमध्ये भेद केल्या जाणार नाही याचीही दक्षता घेणे ही प्रत्येक नागरिकांची प्रथम जबाबदारी आहे. संपूर्ण भारतातच नव्हे तर संपूर्ण विश्वात विविध शोषणाला बालके बळी पडलेली दिसुन येतात. रस्त्यावरील बालकेच सुरक्षित नाहीत असे जरी वाटत असले तरीही बऱ्याच मोठ्या प्रमाणात शिक्षण संस्था, शासकीय– स्वयंसेवी संस्थांचे बालगृह, बालकांचे स्वत:ची घरे, सार्वजनिक ठिकाणे देखील बालकांच्या शोषणाची स्थळे झालेली आहे. आजचा बालक म्हणजे त्या–त्या देशाचे भविष्य असे जर असेल तर त्या भविष्याला सुरक्षित करणे हि वर्तमानाची प्रथम गरज आहे. बालकांच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टिकोणातुन विचार करता विविध यंत्रणा कार्यरत असतांना दिसुन येतात. यातील एक महत्वपूर्ण यंत्रणा म्हणजे चाईल्डलाईन. चाईल्डलाईन हा प्रकल्प १९९६ पासून बालकांच्या सुरक्षिततेकरीता कार्यरत झाला. तो आज वर्ष २०१८ मध्ये देखील अविरतपणे महत्वाची भूमिका पार पाडत आहे. बालकांशी संबंधित विविध यंत्रणांना प्रोत्साहीत करुन स्वयंसेवी संस्थांचे बाल संरक्षणात योगदान निश्चित करणे व त्या अनुषंगाने बाल संरक्षणयुक्त समाज निर्मिती करणे या प्रमुख उद्देशासह सतत कार्यरत आहे.

बालकांची सुरक्षितता व विकास हा महत्वपूर्ण व गंभीर प्रश्न प्रत्येक देशासमोर कमीजास्त प्रमाणात उभा आहे. त्या–त्या देशाच्या उज्वल भविष्याच्या दृष्टिकोणातुन वर्तमानातील बालकाला सुरक्षित करणे व त्या सोबतच त्याचा सर्वांगिण विकास करणे या संदर्भात प्रत्येक देश विविध नियोजन, योजना, प्रकल्प, शासकीय यंत्रणा, आयोगांची स्थापना करुन सातत्याने प्रयत्नशिल असतात. बालकांचा सर्वांगिण विकास व सुरक्षा या बाबत संयुक्त राष्ट्र संघाचे योगदान प्रशंसनिय आहे. त्याच्याच फलस्वरुप सन १९८९ मध्ये संयुक्त राष्ट्र संघाने बाल हक्क संहिता संपूर्ण राष्ट्रां समोर प्रस्तुत केली व मित्र राष्ट्रांनी या बाल हक्क संहितेवर स्वाक्षरी करुन त्यांच्या–त्यांच्या राष्ट्रातील बालकांना एक सुरक्षित व विकसित जीवन देण्याचे आवाहन केले. या आवाहनाला प्रतिसाद म्हणुन ११ डिसेंबर १९९२ मध्ये या बाल हक्क संहितेवर स्वाक्षरी करुन बाल हक्क संरक्षनाकरीता भारत एक राष्ट्र म्हणुन कटीबध्द असल्याचे जाहिर केले. या बाल हक्क संहितेमध्ये एकुण चौपन्न आर्टीकल आहेत. या चौपन्न आर्टीकलमधील तरतुदींना चार प्रमुख बाल हक्कांमध्ये समाविष्ठ करुन भारतामध्ये प्रामुख्याने पुढील चार बाल हक्कांचा समावेश करण्यात आला.

१. जीवन जगण्याचा अधिकार
२. विकासाचा अधिकार
३. सहभागाचा अधिकार
४. संरक्षणाचा अधिकार

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Page 103
Scanned with CamScanner

बालकांचे एकुण विकास व बालकांचे मुलभूत अधिकार जोपासण्याकरीता व सुरक्षिततेकरीता विशेषतः युनिसेफ, सेव द चिल्ड्रन, क्राय, हक, चाईल्डलाईन इंडिया फाउंडेशन अशा अनेक राष्ट्रीय व अंतरराष्ट्रीय संस्था सातत्याने कार्यरत आहेत. या आणि अशा अनेक महत्वपूर्ण संस्थांचे योगदान उल्लेखनिय व प्रशंसनिय आहे.

या सर्व यंत्रणाच्या सोबतच चाईल्डलाईन ही योजना बाल सुरक्षेच्या दृष्टिकोणातुन महत्वपूर्ण योगदान आहेत. बालकांना सुरक्षित करावयाचे असेल तर विविध शासकीय यंत्रणा, योजना, प्रकल्प यांना त्यांच्या पर्यंत (गरजु बालकांपर्यंत) पोहोचवुन कार्य करावयाची गरज आहे. हे प्रयत्न विशिष्ट पध्दतीने नियोजनबध्द व उद्देशपूर्ण असणे जसे गरजेचे आहे तसेच बालकांच्या सुरक्षेकरीता सर्वात महत्वाचे योगदान देणारी कुटूंब संस्थेवर देखील कार्य होणे गरजेचे आहे. बालकांच्या सुरक्षेकरीता विविध कायद्यांची निर्मिती दिसुन येते. परंतु त्याच कायद्यांची अपेक्षित प्रभावी अंमलबजावणी होतांना निदर्शनास येत नाही. बालकांच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टिकोणातुन कायद्याच्या व योजनांच्या प्रबल अंमलबजावणीसाठी विविध संस्था, दबाव गटाचे कार्य पार पाडताना सातत्याने निदर्शनास येतात.

बालकांच्या वेगवेगळ्या समस्यांवर चाईल्डलाईन ही केंद्र शासनाची योजना मागील एकविस वर्षांपासुन सातत्याने प्रयत्नशिल आहे. या योजनेच्या अंमलबजावणी बाबत संशोधन करता सातत्याने सबंधीत शासकीय विविध विभाग जसे महिला व बाल विकास, पोलीस विभाग, जिल्हाधिकारी कार्यालय, कामगार विभाग तसेच प्रामुख्याने चाईल्डलाईन विभागासोबत संपर्कात आहे. विविध शहरातील चाईल्डलाईनचे कर्मचारी व संबंधीत संस्था यांच्या सोबत संपर्क येउन चाईल्डलाईनच्या स्थापनेपासुन तर अद्यापर्यंत चाईल्डलाईनचे जाळे विकसित होत आहे का? असे अनेक प्रश्न घेउन सदर पेपरचे लिखान करण्यात येत आहे.

संशोधनाचे उद्देश

१. बाल संरक्षणात चाईल्डलाईनच्या योगदानाचा आढावा घेने.

२. चाईल्डलाईनचे जाळे (नेटवर्क) अभ्यासने

३. चाईल्डलाईन मुख्यालय व स्थानिक चाईल्डलाईन यांचा सहसंबंध तपासणे

गृहीतकृत्य

१. बाल संरक्षणात चाईल्डलाईन महत्वपूर्ण योगदान देत आहे

२. चाईल्डलाईनचे जाळे संपूर्ण भारतात सक्रिय कार्यरत आहे

३. भारतात चाईल्डलाईनची सेवा असणाऱ्या शहरांची संख्या वाढत आहे

४. चाईल्डलाईन मुख्यालय व स्थानिक संस्था यांचा जवळचा, सहकार्याचा व समन्वयाचा सहसंबंध असतो.

चाईल्डलाईन ही बालकांकरीता कार्य करनारी योजना असल्यामुळे बालकांची व्याख्या नमुद करणे महत्वपूर्ण ठरते.

Page 104
Scanned with CamScanner

१. बाल म्हणजे असा व्यक्ती ज्याच्या वयाने अठरा वर्षे पूर्ण झालेले नाही (बाल न्याय(बालकांची काळजी व संरक्षण) अधिनियम २०१५ नुसार).

२. बालक याचा अर्थ अठरा वर्षे वयाखालील कोणताही व्यक्ती असा आहे (पोक्सो अधिनियम २०१२).

या व्यतीरिक्त इतरही कायद्यांमध्ये जसे शिक्षणाचा हक्क कायदा २००९, कारखाना अधिनियम १९४८, बाल कामगार (प्रतिबंध व नियमन) कायदा १९८६ यामध्ये बालकांच्या व्याख्या देण्यात आलेल्या आहेत. परंतु सारासार विचार करता, बाल न्याय काळजी व संरक्षणाची गरज असलेली बालके अधिनियम २००० सुधारीत २०१५ यामध्ये व लैंगिक अत्याचारापासुन बालकांचे संरक्षण अधिनियम २०१२ (पोक्सो) यातील बालकांच्या व्याख्येचा उल्लेख प्रामुख्याने वर करण्यात आलेला आहे.

चाईल्डलाईन ही काळजी व संरक्षणाची गरज असलेल्या बालकांकरीता चोविस तास, मोफत आपात्कालिन स्थितीत फोन व आउटरिच सेवा आहे. चाईल्डलाईन ही आपात्कालीन स्थितीतील बालकांपर्यंत पोहोचून त्यांना असुरक्षित वातावरणातुन काढून त्यांच्या पूर्नवसनाकरीता प्रयत्नशिल असते. ही सेवा पथदर्शी प्रकल्प म्हणुन १९९६ मध्ये मुंबई येथुन सुरु करण्यात आली होती. या प्रायोगिक प्रकल्पाची सुरुवात जेरु बिलीमोरीया (टाटा इन्स्टिट्युट ऑफ सोशल सायन्सेस, मुंबई) यांनी केली. हा प्रकल्प टाटा इन्स्टिट्युट ऑफ सोशल सायन्सेस, मुंबई च्या कुटूंब व बाल कल्याण विभाग यांच्या मार्फत १९९६ मध्ये सुरु करण्यात आला. ही बालकांकरीता कार्यरत असणारी भारताची पहिली आपात्कालीन फोन सेवा ठरली. या प्रकल्पाचा टोल फ्री दुरध्वनी क्रमांक १०९८ हा बीएसएनएल च्या सौजन्याने मोफत करण्यात आला होता. आज स्थितीत सर्वच मोबाईल कंपन्यांकडून या क्रमांकाला सेवा पुरविण्यात येत आहे. संकटातील बालकांच्या सहकार्यासाठी कोणताही व्यक्ती १०९८ या दूरध्वनी क्रमांकावर संपर्क करुन आपात्कालीन स्थितीतील बालकांकरीता सहकार्य प्राप्त करु शकते. संयुक्त राष्ट्र संघाच्या बाल हक्क संहितेच्या अंमलबजावणीच्या दृष्टिकोणातुन ही पहिली सेवा बाल हक्क संरक्षणासाठी कार्यरत झाली. या सोबतच या सेवेचा उल्लेख बाल न्याय काळजी व संरक्षणाची गरज असलेली बालके अधिनियम २००० सुधारीत २०१५ यात प्रामुख्याने कलम ३१–३ यामध्ये करण्यात आला आहे. जून १९९८ मध्ये सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण मंत्रालय, भारत सरकार (मिनिस्ट्री ऑफ सोशल जस्टिज अॅण्ड एम्पावरमेंट, गव्हंरमेंट ऑफ इंडिया) यांनी चाईल्डलाईन इंडिया फाउंडेशन, मुंबई यांच्यासोबत मैत्री करार करुन प्रकल्प राबविण्यास सुरुवात केली. सद्यस्थितीत ही सेवा केंद्र शासनाच्या एकात्मिक बाल संरक्षण योजने अंतर्गत कार्यरत असून महिला व बाल विकास विभागा अंतर्गत कार्यरत आहे. चाईल्डलाईन पुढील घटकांवर प्रामुख्याने कार्य करते.

१. रस्त्यांवरील असे बालके जी रस्त्यावरच एकटी वास्तव्यास आहे.

२. भावनिक संतूलन बिघडलेली बालके.

३. बाल कामगार असलेली क्षेत्रे विशेषतः कामगार क्षेत्रातील असंघटीत क्षेत्रे.

४. अशा बालकांची कुटूंबे जी कौटूंबिक वादात अडकलेली आहे.

Scanned with CamScanner

५. अशी बालके ज्यांची शोषण होण्याची शक्यता आहे किंवा शोषित बालके.

६. देह व्यापारात अडकलेली बालके.

७. व्यसनी बालके.

८. विधी संघर्षग्रस्त बालके.

९. संस्थे अंतर्गत येणारी बालके.

१०. मनोरुग्ण असलेली बालके.

११. एनआयव्ही / एड्सग्रस्त बालके.

१२. नैसर्गिक आपत्तीग्रस्त बालके.

भारत शासनाच्या अकराव्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये एकात्मिक बाल संरक्षण योजने अंतर्गत संपूर्ण भारतात म्हणजेच ६०० पेक्षा जास्त जिल्ह्यांमध्ये चाईल्डलाईनची सेवा उपलब्ध करुन देणे बाबत सूचित करण्यात आले आहे. चाईल्डलाईन योजने अंतर्गत गरजु बालकांना प्रामुख्याने पुढील सेवा प्रदान करण्यात येतात.

१. अनाथ व गरजु बालकांना निवारा उपलब्ध करुन देने.

२. अनाथ व गरजु बालकांना वैद्यकीय सेवा उपलब्ध करुन देने.

३. हरविलेल्या व भरकटलेल्या बालकांची त्यांच्या कुटूंबात पूर्नस्थापना करने.

४. बालकांचे शारीरिक, मानसिक, लैंगिक, भावनिक इत्यादि होणाऱ्या किंवा संभावित शोषणांपासुन संरक्षण करणे.

५. गरजु बालकांना प्रायोजकतेच्या माध्यमातुन सहकार्य उपलब्ध करुन देने.

६. विधी संघर्षग्रस्त बालकांचे हक्क सुरक्षित करने.

७. गरजु बालकांना समुपदेशन उपलब्ध करुन देने.

८. कामावर जाणाऱ्या बालकांचे हक्क सुरक्षिततेकरीता कार्य करने.

९. शिक्षणापासुन वंचीत बालकांना शिक्षणाच्या प्रमुख प्रवाहात आणनेकरीता लोक सहभाग प्राप्त करने.

चाईल्डलाईनचा प्रमुख उद्देश हा आपात्कालीन स्थितीतील बालकांना किंवा काळजी व संरक्षणाची गरज असलेल्या बालकांना सुरक्षितता प्रदान करण्यासाठी व त्यांचे बाल हक्क जोपासण्याकरीता विविध विभागांच्या समन्वयाने सुरक्षित समाज वातावरणाची स्थिती निर्माण करणे होय.

चाईल्डलाईन इंडिया फाऊंडेशन ही चाईल्डलाईन करीता नोडल ऑर्गनाइजेशन म्हणून संपूर्ण भारताकरीता कार्यरत आहे. संपूर्ण भारतातील चाईल्डलाईनचे जाळे विकसित करणे, गुणवत्तापूर्ण सेवा बालकांना प्राप्त होतील या दृष्टिकोणातून कार्य करणे, शासन व स्वयंसेवी संस्था यामधील दूवा म्हणून कार्य करणे, वेळोवेळी केंद्र, राज्य व जिल्हा पातळीवर प्रशिक्षण, जनजागृती कार्यक्रम, कार्यशाळा इत्यादिंचे आयोजन करणे, प्रशासकिय अधिकारी व सर्व सामान्य जनतेचा बालविकास व बाल संरक्षणाच्या दृष्टिकोणातून

Page 106 Scanned with CamScanner

सहभाग प्राप्त करणे इत्यादि प्रकारचे कार्य चाईल्डलाईन इंडिया फाऊंडेशन पार पाडत असते. स्थानिक स्वयंसेवी संस्था मार्फत ही योजना कार्यरत जरी असली तरीही स्थानिक चाईल्डलाईनचे वेळोवेळी तपासणी करुन, तांत्रिक सहकार्याची गरज चाईल्डलाईन इंडिया फाऊंडेशन पूर्ण करत असते. एक प्रकारे स्थानिक चाईल्डलाईनवर दैनंदिन नियंत्रण ठेवण्याचे कार्य चाईल्डलाईन इंडिया फाऊंडेशन करत असते. चाईल्डलाईन जवळ स्वतःची पूर्नवसनात्मक यंत्रणा उपलब्ध नसून उपलब्ध शासकीय, निमशासकीय, खाजगी यंत्रणा व गरजु बालकांमधील दूवा म्हणून चाईल्डलाईन कार्य करते.

बाल न्याय (बालकांचे काळजी व संरक्षण) कायदा, २००० सुधारित २०१५ मध्ये काळजी व संरक्षणाची गरज असलेली बालके कोण असतील याची स्पष्टता नमुद केलेली आहे. या कायद्यानुसार कलम २–१४ अंतर्गत पुढील बालकांना काळजी व संरक्षणाची गरज असलेली बालके घोषीत केले आहे.

According to Juvenile Justice (Care & Protection of children) Act, 2015, section 2(14) clearly mentioned;

'Child in need of care and protection'

i) Who is found without any home or settled place of abolde and without any ostensible means of subsistence; or

ii) Who is found working in contravention of labour laws for the time being in force or is found begging or living on the streets; or

iii) Who resides with a person (whether a guardian of the child or not) and such person

   a) has injured, exploited, abused or neglected the child or has violated any other law for the time being in force meant for the protection of the child; or

   b) has threatened to kill, injure, exploited or abuse the child and there is a reasonable likelihood of the threat being carried out; or

   c) has killed, abused, neglected or exploited some other child or children and there is a reasonable likelihood of the child is question being killed, abused, exploited or neglected by that person; or

iv) Who is mentally ill or mentally or physically challenged or suffering from terminal or incurable diseases, having no one to support or look after or having parents or guardians unfit to take care, if found so by the Board or the Committee; or

v) Who has a parents or guardians and such parents or guardians is found to be unfit or incapacitated by the Committee or the Board, to care for and protect the safety and well being of the child; or

Scanned with CamScanner

vi) Who does not have parents and no one is willing to take care of, or whose parents have abandoned or surrendered him; or

vii) Who is missing or run away child, or whose parents cannot be found after making reasonable inquiry in such manner as may be prescribed; or

viii) Who has been or is being or is likely to be abused, tortured or exploited for the purpose of sexual abuse or illegal acts; or

ix) Who is found vulnerable and is likely to be inducted into drug abused or trafficking; or

x) Who is being or is likely to be abused for unconscionable gains; or

xi) Who is victim of or affected by any armed conflict, civil unrest or natural calamity; or

xii) Who is at imminent risk of marriage before attaining the age of marriage and whose parents, family members, guardians and any other person likely to be responsible for solemnization of such marriage.

चाईल्डलाईनचे मुख्यालय चाईल्डलाईन इंडिया फाउंडेशन, मुंबई असून स्थानिक पातळीवर बालकांच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टिकोणातुन स्थानिक बालकांच्या क्षेत्रात कार्यरत प्रभावी समाजसेवी संस्था, सहभागी संस्था असणे गरजेचे आहे. ही गरज लक्षात घेता काळजी व संरक्षणाची गरज असलेल्या बालकांना सुरक्षित करण्याच्या दृष्टिकोणातुन त्या–त्या शहरातील बालकांच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या ईच्छुक असणाऱ्या संस्थांसोबत चाईल्डलाईन इंडिया फाउंडेशन, मुंबई व संबंधीत निवडण्यात आलेली संस्था यांच्यात सामंजस्य करार करुन अधिक प्रभावी कार्य करण्यास सुरुवात करण्यात आली. त्याचेच फलस्वरुप पुढील तक्त्यानुसार स्पष्ट होते.

वर्ष	सहभागी जिल्हे/शहरे	सहभागी संस्था
२००७–०८	८२	१९६
२००८–०९	८३	१९६
२००९–१०	८८	
२०११–१२	२०४	४५८
२०१२–१३	२७७	५५३
२०१३–१४	२८०	५४६
२०१४–१५	३१६	५९७
२०१५–१६	३९६	७५५
२०१६–१७	४१२	६७४

एकंदरीत उपलब्ध वर्षातील आकडेवारीचा तुलनात्मक अभ्यास करता असे निदर्शनास येते की, १९९६–९७ या वर्षात सुरु करण्यात आलेला चाईल्डलाईनचा पथदर्शी प्रकल्प २०१६–१७ वर्षापर्यंत ४१[illegible]

Scanned with CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

शहरांमध्ये कार्यरत आहे. या अंतर्गत ६७४ सहभागी संस्था त्या–त्या शहरात बाल हक्क संरक्षणाच्या दृष्टिकोणातुन कार्यरत आहेत. यावरुन असे स्पष्ट होते की, वर्षनिहाय चाईल्डलाईन कार्यरत असलेल्या शहरांच्या संखेत वाढ होत असून हा प्रकल्प स्थानिक समाज सेवी संस्थेच्या सहकार्याने कार्यरत असल्यामुळे, समाज सेवी संस्थेच्या संख्येत देखील मोठ्या प्रमाणात वाढ होत आहे. यावरुन हा प्रकल्प बाल हक्क व बाल संरक्षणाच्या दृष्टिने अतिशय महत्वपूर्ण भूमिका पार पाडत असल्याचे स्पष्ट होते.

प्रमुख निष्कर्श

१. चाईल्डलाईन प्रकल्पाच्या प्राप्त आकडेवारीनुसार चाईल्डलाईनचे जाळे सातत्याने वाढत आहे.

२. चाईल्डलाईनचा १०९८ या क्रमांकावरील करण्यात आलेले फोन कॉल्सच्या आधारे चाईल्डलाईन सतत बालकांना सुरक्षित करण्याकरीता कार्यरत असल्याचे स्पष्ट होते.

३. चाईल्डलाईन इंडिया फाउंडेशन, मुंबई व स्थानिक स्वयंसेवी संस्था यांच्यातील सामंजस्य करारामुळे स्थानिक पातळीवर चाईल्डलाईनचे जाळे अधिक मजबुत झाले आहे.

संदर्भ सुची

१. डॉ. आगलावे प्रदीप - आधुनिक भारतातील सामाजीक समस्या, विद्याप्रकाशन नागपूर.
२. प्रा. मेश्राम सुरेश - प्रात्यक्षिक सामाजीक संशोधन
3. J.J.Act 200 amended 2015
४. www.cif.ac.in
५. Childline Annual report

Dr. Ambedkar College of Social Work

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)
ISSN 2277-5730 AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

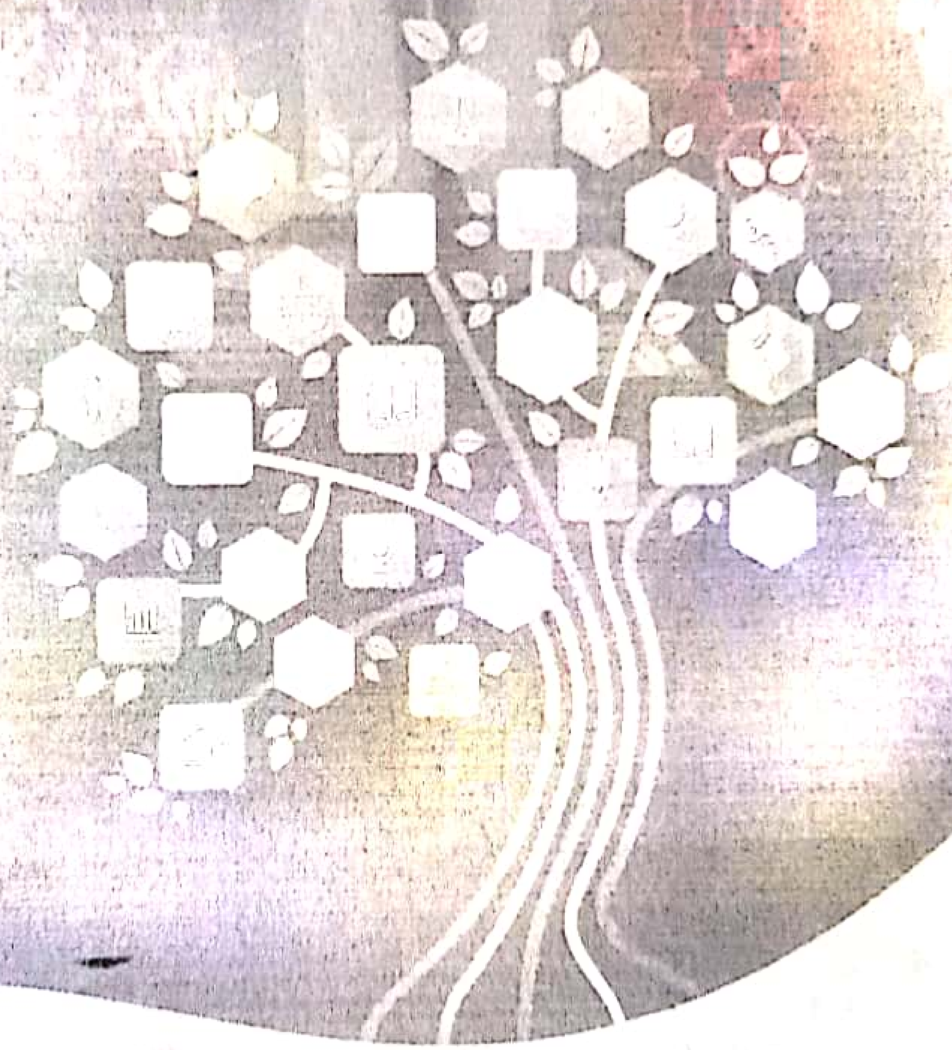

Volume VII, Issue I
January_March 2018
Kannada / English / Marathi

IMPACT FACTOR / INDEXING 2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

Verified

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I January - March - 2019

Kannada / English / Marathi / Hindi

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Verified
LECTURER
Dr. Ambedkar Col... of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salmau Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head. Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerece, Nirzwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. A. Koli
Professor & Head (Retd.),
Department of Economics,
Shivaji University, Kolhapur.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

CONTENTS OF ENGLISH/MARATHI/HI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव
1	Synthesis and Characterization of 2, 3 bis (4'- Hydroxyphenyl) 4, 5, 6, 7, 8, 9 Hexahydroquinoxaline HPQ **Vidhyadhar B. Patil** **Umesh S. Shelke**
२	आर्थिक विषमता कमी करण्याकरीता उपाययोजना **प्रा. डॉ. अर्चना विजयकुमार भांगडीया**
३	सरोगसी आणि मानवी प्रतिष्ठा **डॉ. शिवाजी गायकवाड**
४	भारतात डॉ. बी. आर. आंबेडकरांच्या स्वप्नातील सामाजिक विकास प्रक्रीयेला गतिमान करणारे राज्य - उत्तरप्रदेश **डॉ. विजयकुमार एम. गवई**
५	चंद्रपूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेत काम करणाऱ्या अधिकारी आणि कर्मचाऱ्यांच्या कार्यसमाधानतेचे - एक चिकित्सक अध्ययन **Prof. P. S. Meshram**
६	प्रधानमंत्री उज्ज्वला योजना अंतर्गत गॅस - सिलेंडर लाभधारक महिलांचा जीवनमानात झालेले परिवर्तन **डॉ. माधुरी झाडे**
७	बाल हक्क संरक्षणात चाईल्डलाईन १०९८ चे विस्तारीक जाळे **प्रा. श्री. प्रशांत र. घुलक्षे**
८	प्रकृति : एक अधिगम-पध्दति **डॉ. लेखराम दन्नाना**
९	डॉ. भीमराव अम्बेडकर एवं उनके शैक्षिक विचारों की प्रासंगिकता **डॉ. जितेन्द्र कुमार सिंह** **डॉ. रामबाबू सिंह**
१०	डॉ. आंबेडकर की पत्रकारिता एवं राष्टीय चेतना **श्री नरायन सिंह गौतम**
११	वैदिक वाङ्मय में पुनर्जन्म **प्रा. डॉ. अखिलेश शर्मा**

Scanned with CamScanner

. प्रधानमंत्री उज्ज्वला योजना अंतर्गत गॅस - सिलेंडर लाभधारक महिलांचा जीवनमानात झालेले परिवर्तन

डॉ. माधुरी झाडे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशलवर्क, वर्धा.

भारतीय समाजामध्ये आजही ७० टक्के लोकसंख्या ग्रामिण भागात वास्तव्यास आहे. त्यांचे जीवनमान हे निसर्गाशी जवळीक साधणारे आहे. महिला या पुर्वापार सातत्यानी कुटुंबाच्या भोजनाची व्यवस्था करतात. स्वयंपाक तयार करण्याकरीता ग्रामिण भागात मोठया प्रमाणात चुलींचा वापर केल्या जातो. चुलींच्या वापरा होणारा त्रास महिलांनाच सहण करावा लागतो. हळूहळू त्यांच्या स्वास्थ्यावर त्याने गंभीर परीणाम होतात पण त्याकडे देखिल दुर्लक्षच केल्या जातं. या सर्वाकडे अधिक गांभिर्यानी मां. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी बघीतले असे दिसते. त्यांनी प्रधानमंत्री उज्वला योजना सुरू करून महिलांना मोठा दिलासा दिला. या योजनेची सुरूवात मा. पंतप्रधान श्री. नरेंद्र मोदी यांनी उत्तर प्रदेशच्या बलिया येथे १ मे २०१६ ला प्रधानमंत्री उज्वला योजनेला सुरूवात केली होती. त्यानंतर १४ ऑगस्ट २०१६ ला स्वतंत्रता दिवसाच्या पुर्व संध्येला या योजनेची सुरूवात नजरूल मंचापासुन करण्यात आली. संपुर्ण देशातील गावांना धुर विरहीत बनवण्याच्या पंतप्रधानाच्या स्वप्नाला साकार करण्याच्या दृष्टीने हे पहिले पाऊल होते. आता ही योजना दारिद्रय रेषेखालील जीवन व्यतित करणाऱ्या महिलांना सन्मान रूपातील एक ओळख झाली आहे. प्रत्येक घरात एल. पी. जी. ची संलग्नता देणारी हि योजना महिलांसाठी एक विशेष ओळख आहे.

पश्चिम बंगालमध्ये दोन कोटी तीन लाख परिवार आहेत. ज्यामध्ये एक कोटी सहा लाख कुटुंबाना या योजनेने सन्मानित केले जाते. ज्यामध्ये एक कोटी सहा लाख कुटुंबाना लाभान्वित करण्याचे लक्ष ठरविण्यात आले आहे. या कुटुंबीयांना वर्षे २०१९ पर्यंत उज्वला योजनेअंतर्गत आणायचे आहे. तेल विपणत कंपन्यांचे राज्यांमध्ये १० बॉटलिंग प्रोजेक्ट आहेत. तसेच वर्तमान एल. पी. जी. ग्राहकांसाठी यांची संयुक्त क्षमता ९९० टिएमटीपीए आहे. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेचे लक्ष्य बघता सर्व तेल कंपन्या येणाऱ्या दिवसांमध्ये आपली बॉटलिंग क्षमता वाढवतील त्यामुळे एलपीजी सिलेंडरच्या वाढत्या मागणीला पुर्ण करता येईल. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेमध्ये आधिच साडे सहा पेक्षा जास्त लोक प्रतिक्षा यादीत आहेत. सरकारतर्फे सर्व तेल कंपन्याना आदेश जारी करून सिलेंडर रेग्युलेटर आणि सहायक उपकरणांनी पर्याप्त संख्या सुनिश्चित करण्यासाठी सांगण्यात आले आहे.

या योजनेला अधिक कार्यक्षम बनविण्यासाठी आणि मोठया प्रमाणावर या योजनेची अंमलबजावणी करण्यासाठी प्रधानमंत्री उज्वला योजनेअंतर्गत लाभार्थ्यांना एलपीजी कनेक्शन देण्यासाठी विशेष उज्वला

Page 114
Scanned with CamScanner

मेळयांचे आयोजन करण्यात येत आहे. १५ ते १७ ऑगस्ट २०१६ दरम्यान सर्व एलपीजी वितरण केंद्रावर या मेळयांचे आयोजन करण्यात आले.

भारतात २४ कोटी पेक्षा जास्त कुटुंब राहतात. ज्यामध्ये जवळपास १० कोटी कुटुंब अजुनही एल. पी. जी. गॅस पासुन वंचीत आहे आणि या लोकांना जेवन बनविण्यासाठी लाकुड, कोळसा किंवा शेणावर अवलंबुन राहावे लागते. प्रधानमंत्रीद्वारे राष्ट्रीय स्तरावर या योजनेच्या सुरूवातीनंतर ही योजना मे मध्ये उत्तर प्रदेश, राजस्थान तसेच गुजरात आणि जुन २०१६ मध्ये उत्तराखंड, ओडीसा आणि बिहारमध्ये लागु करण्यात आली. या योजनेचा शुभारंभ मध्यप्रदेशात करण्यात आला होता.

'स्वच्छ इंधन, बेहतर जीवन' असा नारा देत केंद्र शासनाने प्रधानमंत्री उज्वला योजने अंतर्गत देशातील दारिद्रय रेषेखालील ५ कोटी महिलांना मोफत घरगुती एल. पी. जी. गॅस उपलब्ध करून दिल्यामुळे महिलांच्या चेहऱ्यावर हास्य फुलले आहे. ग्रामीण भागात पारंपारिक पध्दतीने स्वयंपाक करताना धुरामुळे डोळयांवर व शरिरावर होणारा दुष्परिणाम टाळण्यासाठी ही योजना यशस्वीपणे राबविल्यामुळे महिलांचे सक्षमीकरण तर झालेच त्यासोबतच त्यांच्या आरोग्याची काळजी घेतांना पर्यावरणाचा मोठया प्रमाणात ऱ्हास थांबविण्यात ही योजना यशस्वी ठरली आहे. घरगुती इंधनासाठी दरवर्षी हजारो झाडांची कत्तल होत होती. परंतु या योजनेमुळे ग्रामीण भागातील घरापर्यंत एल.पी.जी. सिलेंडर पोहचले आहे. प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी यांच्या दुर दृष्टीतुन साकारलेली ही योजना राज्यात मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांच्या कुशल नेतृत्वामुळे घराघरापर्यंत पोहचली आहे.

ग्रामीण व निमशहरी भागात स्वयंपाक करण्यासाठी आजही अनेक गावात चुलीचा वापर केला जातो. ग्रामीण भागातील स्त्रिया पारंपारिक चुलीत जळणाऱ्या इंधनामुळे होणाऱ्या प्रदुषणाच्या बळी ठरत आहेत. यावर कायमस्वरूपी उपाययोजना करण्यासाठी 'स्वच्छ इंधन, बेहतर जीवन' असा नारा देवुन केंद्र सरकारने १ मे २०१६ रोजी संपुर्ण भारतात प्रधान मंत्री 'उज्वला योजनेचा शुभारंभ केला. या योजनेचा मुळ उद्देश भारतातील दारिद्रय रेषेखालील सुमारे ५ कोटी महिलांना मोफत घरगुती एलपीजी गॅस देण्याचा केंद्र शासनाने संकल्प केला आहे. प्रधानमंत्री उज्वला योजजेअंतर्गत नागपुर विभागातील सहा जिल्हयातील दारिद्रय रेषेखालील २ लाख ६ हजार कुटुंबाना उज्वला योजनेअंतर्गत एलपीजी गॅस जोडण्या देण्यात आल्या. हिंदुस्थान पेटोलियम कॉर्पोरेशन लिमिटेडने १ लाख ६ हजार ४९२ भारत पेट्रोलियम कॉर्पोरेशन लिमिटेडने ५३ हजार ३०६ अशा तिन कंपन्यानी गॅस वितरीत केल्या आहेत.

गेल्या अनेक वर्षापासुन ग्रामीण भाग चुल विहरीत करण्यासाठी प्रयत्न केले जात आहे. अनेक प्रकारच्या चुलींच्या रचना वापरात आल्या. तरीही त्यांची परिस्थिती मात्र आहे तशीच राहीली. चुलीतील धुरामुळे महिलांना त्रास होतो आणि त्यामुळे त्या विविध आजारांना बळी पडतात. स्वयंपाक करत असतांना घराच्या आतल्याआतच खेळत राहणाऱ्या या धुरामुळे स्त्रिया व त्यांच्या आसपास वावरत असलेले लहान बालके रोगग्रस्त होऊ शकतात. जवळच्या जंगलातुन व शेतातुन गोळाकरून आणलेली लाकडे, चिपाड, वाळलेले गवत व थापवलेल्या शेणाच्या गोवऱ्या इ. चा वापर करून ग्रामीण भागातील स्त्रिया स्वयंपाक

Scanned with CamScanner

करतात. अनेकवेळा इंधन जमा करण्याकरीता महिलांची पायपीट ही होते. त्यामुळे चुलीभोवती ग्रामीण भागातील सामाजीक, आर्थिक व आरोग्य विषयक समस्यांचे जाळे पसरलेले जाणवते ते दुर करण्याकरिता पुढाकार घेवुन प्रधानमंत्री उज्वला योजना कार्यान्वित करण्यात आली. या योजनेचा महिलांच्या जीवनमानात नेमकं काय परीवर्तन झाले या योजनेची वरवर पहाता जी जाहीरात झालेली आहे, तेच वास्तव आहे की वास्तव काही वेगळे आहे हे जाणून घेवून ते इतरांपर्यन्त पोहचविने अशा प्रकारचे महत्वाचे अभ्यासन या माध्यमातून केल्या जात आहे. या योजनेचे महत्वपुर्ण उद्देश शासणाला जी वाटली ती अशी.

१. महिलांचे सक्षमीकरण व त्यांच्या आरोग्याची निगा राखणे.

२. स्वयंपाक करतांना लागडी जळण वापरल्यामुळे होणारे तीव्र दुष्परिणाम कमी करणे.

३. स्वयंपाकाकरीता अस्वच्छ जळण वापरल्यामुळे भारतात होणारे मृत्यु कमी करणे.

४. घरात लाकडी जळण वापरल्यामुळे लहान बालकांना बऱ्याच मात्रेत होणाऱ्या श्वासोच्छावासाच्या तक्रारी दुर करणे.

५. दारिद्रय रेषेखालील जीवन जगणाऱ्या कुटुंबाना (ठच्स) निशुल्क स्वच्छ गॅसकनेक्शन उपलब्ध करून देणे.

६. भारतामध्ये स्वच्छ इंधन वापरात वाढ घडवुन आणणे.

प्रधानमंत्री उज्वला योजनेस आवश्यक कागदपत्रे

१. बी. पी. एल. रेशनकार्ड

२. पंचायत अधिकारी किंवा नगरपालिका अध्यक्षाद्वारे अधिकृत बी. पी. एल. प्रमाणपत्र

३. एक फोटो व ओळखपत्र उदा. आधारकार्ड किंवा मतदान ओळखपत्र

४. एक पासपोर्ट आकाराचा फोटो

५. ड्रायव्हींग लायसेन्स

६. टेलीफोन, विज किंवा पानी बिल

७. पासपोर्ट झेरॉक्स

८. रेशनकार्ड

९. घराची अधिकृत कागदपत्रे

१०. LIC पॉलीसी

११. बॅंक स्टेटमेंट

या योजनेचा लाभ घेण्यासाठी लाभार्थ्यांना केवळ एक अर्ज आपल्या जवळच्या एलपीजी वितरण केंद्रावर जाऊन सादर करावयाचा आहे. एलपीजी वितरण केंद्रावर अर्ज निशुल्क मिळतो अथवा ऑनलाईन अर्ज भरता येतो. अर्ज सादर करतांना अर्जदाराला आपले संपुर्ण नाव, पत्ता, आधार कार्ड नंबर, जन–धन बॅंक खात्याचे नंबर देणे आवश्यक आहे.

Scanned with CamScanner

अर्ज सादर करताना अर्जदार वयाची १८ वर्षे पुर्ण केलेला असावा. तसेच दारिद्रयरेषे खालील महिलांनी अर्ज करणे आवश्यक आहे. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेच्या पात्र लाभार्थ्यांना योजने अंतर्गत गॅस कनेक्शन खरेदी करण्याकरिता १६०० रूपयाचे आर्थिक सहकार्य करण्यात येणार आहे.

प्रधानमंत्री उज्वला योजनेकरीता पात्रतेचे निकश

१. ग्राहकाद्वारे देण्यात आलेली सर्व माहिती २०११च्या माहिती बरोबर जोडली जाईल व त्यानंतरच हा निर्णय घेतला जाईल की, ग्राहक योजनेस पात्र आहे की नाही

२. ग्राहकाने वय १८ वर्षे किंवा त्यापेक्षा अधिक असणे गरजेचे आहे

३. ग्राहक उच्च कुटुंबातील महिलाच असली पाहिजे. पुरूषांना या योजनेसाठी अर्ज करता येणार नाही.

४. ग्राहकांच्या घरामध्ये कोणाच्याही नावे पहिले स्वळ कनेक्शन नसावे

५. ग्राहकांद्वारे अर्जामध्ये देण्यात येणारी संपूर्ण माहिती सत्य असावी

गरीबांच्या घरात ही योजना पोहचविण्याकरीता येत्या तीन वर्षात ८ हजार कोटी रूपये खर्च करून उज्वला योजना यशस्वी करण्याचा मानस केंद्र सरकारचा आहे. तसेच प्रधानमंत्री उज्वला योजनेला एलपीजी सबसीडीमधुन जमा झालेल्या रक्कमेतुन गती दिली जाणार आहे. केंद्र सरकारने सन २०१५ मध्ये सुरू केलेल्या 'गिव्ह–इट–अप' अभियानाअंतर्गत आतापर्यंत ०१.१३ कोटी नागरिकांनी स्वेच्छेने सबसीडीचा लाभ घेण्यास नकार दिला असुन ते बाजारमुल्यानुसार गॅस–सिलिंडर खरेदी करतात. या अभियानाला नागरिकांनी दिलेला भरघोस प्रतिसाद आणि त्या माध्यमातुन बँक खात्यात जमा झालेल्या रक्कम रक्कमेने प्रधान मंत्री उज्वला योजनेला यश मिळवुन देणार आहे.

या योजनेसंदर्भात काही महत्वपुर्ण अभ्यासू व्यक्तींनी केलेले अभ्यासपुर्ण [illegible]

१) धर्मेंद्र प्रधान (पेट्रोलियम मंत्री)

धर्मेंद्र प्रधान यांनी २०१८–१९ पर्यंत संपुर्ण गॅस कनेक्शन देण्यात येईल असे त्यांनी सांगितले. त्याकरिता ८ करोड प्रावधान सरकारने केले आहे आणि १ वर्षाच्या आत ३ करोड नवीन कनेक्शन करण्याचे यायोजने अंतर्गत ठरविले आहे. प्रधानमंत्री यांनी सांगितले आधिचे गॅस कनेक्शन २०११ च्या सोशल इकोनॉमिक कास्ट सेंससच्या आधारावर वाटप करण्यात येत होते. आता SC, ST वर्ग आदीवासी मागासलेले आणि भटकंती करणाऱ्या सोबतच काही आणखी जातींच्या लोकांना गॅस – कनेक्शन देण्यात येईल.
https://indiatimes.com – feb 8, 2018 , Time – 07:35pm

२) अमित त्यागी

केंद्र सरकारच्या प्रधानमंत्री उज्वला योजने अंतर्गत कमजोर वर्गातील समाजातील परिवारातील महीला वर्गांना खुप मदत झाली. या योजनेला १ मे २०१६ ला उत्तरप्रदेशाच्या बलिया या जिल्ह्यामध्ये (सावरजीद्ध सुरू करण्यात आली. या योजने अंतर्गत सरकारच्या दारिद्रय रेषेखालील जीवन जगणाऱ्या परिवारांना घरेलू गॅस कनेक्शन देण्यात आले. प्रधानमंत्री उज्वला योजना ही पेट्रोलिअम आणि प्राकृतिक गॅस मंत्रालयाच्या सहयोगाने चालवण्यात येत आहे. https://m.economictimes.com – Aug 17, 2018, Time – 3:36pm

Scanned with CamScanner

३) विवेक आनंद

सरकारच्या योजनांची पडताळणी केली असता आम्ही लोकांचे मत जाणुन घेण्याचे प्रयत्न केले. उत्तरप्रदेशमधील सहारनपुर मध्ये आम्ही दलितांच्या वस्तीमध्ये गेलो असता आम्ही एका घरी बैठक घेतली. संध्याकाळचे ५ वाजताचा वेळ असेल. त्या वस्तीतील सामान्य लोक हे मनमोकळे पणाने बोलु लागले. तेव्हाच एका घरातील कुकरच्या सिट्टीचा आवाज आमच्या कानावर पडला. मी सहजच विचारले. बहुतेक स्वयंपाक बनत आहे. उत्तर आले की, गॅसवर काही ठेवलेले आहे. मी विचारले आपण केव्हापासुन गॅसचा उपयोग करता? घरच्या मुख्य व्यक्तिने उत्तर दिले जास्त वेळ नाही झाला आहे. सरकारच्या उज्वला योजने मधुन गॅस मिळालेला आहे. तेव्हापासुन गॅसचा उपयोग सुरू आहे. तर काही लोक सरकारच्या विचारांना नाराजी व्यक्त करित आहे. परंतु उज्वला योजना ही लागु झाल्यापासुन थोडा आनंद झाला आहे. कारण या योजनेचा काही लोकांना याचा फायदा मिळालेला आहे. संध्याकाळच्या वेळेस ज्या घरातुन धुर निघतांना दिसत होता त्या ...ुन आता भांडयांचा आवाज येतो परंतु धुराचा कण सुध्दा दिसत नाही.

प्रश्न असा आहे की, प्रत्येक वेळी प्रत्येक जागी वेळ बदलत राहते का? सरकारची योजना ही एकसारख्या स्तरावर पोहचली की, सरकारी योजनेचा गळबळ घोटाळा आपल्याला दिसुन येतो का? उज्वला योजनेचे लाभार्थी याबद्दल खुश आहेत का? ही योजना काही वेगळे बदल घेऊन आली आहे का? या सगळ्या प्रश्नांचो उत्तरे आम्ही शोधत आहोत. https://hindi.firstpost.com – May 23, 2018, Time – 2:29pm

४) सुरेंद्र कुमार वर्मा (नवी दिल्ली)

सुरेंद्र कुमार वर्मा यांच्या मते प्रधानमंत्री उज्वला योजने अंतर्गत या योजनेचा लाभ बहुतांश लोकांना मिळत नाही आहे. ही योजना घेणारे जास्तीत जास्त लोक पाहडी ग्रामीण भागातील आहे. म्हणुन एकदा सिलेंडर भरण्यासाठी त्यांना जास्त पैसे दुसऱ्यांदा मोजावे लागतात. जास्तीत जास्त गरिब परिवार हा जास्त किमतींचे सिलेंडर भरून आणण्यास असमर्थ असतो म्हणुन या भागातील लोक जास्त सिलेंडर भरण्यास असमर्थ असतात. म्हणुन ते (रिफलींग) करू शकत नाही. https://aajtak.intoday.in – Jan 31, 2018 Time – 15:10pm

५) बबीता झा.

नवी दिल्ली 'स्वच्छ इंधन सुंदर जीवन' या विचारानुसार मे २०१६ ला प्रधानमंत्री उज्वला योजना सुरू केली. बबीता झा यांच्यामते धुर रहीत ग्रामीण भारताचे निर्माण करायचे आहे. महीलांच्या स्वास्था कडे लक्ष केंद्रीत करून २०१९ पर्यंत ५ करोड परिवारा पर्यंत ही योजना पोहचवण्याचा प्रयत्न होता.

बबीता झा यांच्या मते महीलांना चुली पासुन सुटका आणि धुरापासुन उद्‌भवणारा दुष्प्रभाव नाहीसा करणे. या योजनेचे ध्येय, जिवाश्म इंधनाच्या जागी एल. पी. जी. गॅसला मान्यता देणे आहे. तसेच महिलांचे सक्षक्तीकरण करून त्यांना प्रयत्नशिल आणि प्रोत्साहीत करणे व महीलांना समोर जायची संधी देणे हाव आहे. जिजचेरूध्धीपदकपणवदमपदकपंण्बवउ दृ श्रनस १२ए २०१८ जपउम १५रू१५च्उ

Page 118 Scanned with CamScanner

या योजनेसंदर्भातील साहित्य परीक्षण केल्यावर प्रस्तुत विषय [illegible] का निवडला हे स्पष्ट करणे आवश्यक आहे.

अध्ययन विषय निवडीचे कारण

प्रस्तुत संशोधनासाठी विषय निवडीचे कारण म्हणजे मा. श्री. [illegible] राबविण्यात आलेल्या उज्वला योजनेचा लाभ सामान्य महिलांना मिळावा जेणेकरून त्यांच्या [illegible] प्रकारची हाणी पोहचू नये व त्यांचे शरिर सुदृढ राहावे. हा या योजनेचा हेतु होता [illegible] लाभार्थ्यांचे पुर्ण निराकरण झाले नाही. योजनेअंतर्गत ज्या काही वस्तु होत्या. उदा. [illegible] घरी पोहचावा परंतु असे झाले नाही. ज्यांच्या पर्यंत ही योजना पोहचली परंतु त्यांना याचा [illegible] नाही. जसे उदा. चालु किंमतीने सिलेंडर त्याच किंमतीत घ्यावे लागत आहे व त्यांची सबसीडी [illegible] नाही. ही योजना गरीब महिलांकरीता असुन त्यांना याचा लाभ पुर्णपणे मिळालेला नाही [illegible] या योजनेसंदर्भात लाभार्थ्यांचे सविस्तर मत जाणुन घेण्याच्या उत्सुकतेमुळे सदर विषयाची [illegible] निवड केली आहे.

उद्देश

१. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेचा लाभ घेतांना लाभार्थ्यांना येणाऱ्या [illegible] अभ्यासणे.

२. प्रधानमंत्री उज्वला योजना ही लाभार्थी महिलांना कितपत [illegible] हे अभ्यासणे.

३. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेमुळे लाभार्थ्यांचे झालेले निराकरण [illegible]

उपकल्पना / गृहीतकृत्य

१. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेचा लाभ घेतांना लाभार्थ्यांना अनेक [illegible]

२. प्रधानमंत्री उज्वला योजना ही लाभार्थी महिलांना त्यांच्या [illegible] ठरते.

३. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेमुळे लाभार्थ्यांचे निराकरण झालेले नाही.

अध्ययनाचे क्षेत्र

वर्धा जिल्हयातील देवळी तालुक्यातील विजयगोपाल, नाचनगाव व गुंजखेडा हि गावे अध्ययनाचे क्षेत्र आहे.

संशोधनकर्त्यांनी देवळी तालुक्यातील विजयगोपाल, गुंजखेडा व नाचनगाव हि गावे निवडण्यात आली. त्यापैकी विजयगोपाल मध्ये उज्वला योजनेचे ४० लाभार्थी आहे. नाचनगाव मध्ये [illegible] आहे व गुंजखेडा येथे २० आहे. असे एकुण ८० लाभार्थी हे अध्ययनाचे विश्व आहे.

संशोधन आराखडा

प्रस्तुत विषयाचे अध्ययन करण्यासाठी वर्णनात्मक व निदानात्मक [illegible] वापर केला गेला आहे.

नमुना निवड पध्दती

प्रस्तुत संशोधनामध्ये जणगणना पध्दतीने ८० हि लाभधारकांचा [illegible] आला आहे.

Scanned with CamScanner

तथ्य संकलनाकरीता प्राथमिक तथ्य संकलन पध्दतीतील निरीक्षण व मुलाखत अनुसुची या तंत्राचा माहिती संकलनासाठी उपयोग करण्यात आला आहे. तसेच दुय्यम पध्दतीमध्ये विषयासंबंधीत पुस्तके, वर्तमानपत्रे व इंटरनेटचा वापर करून माहिती संकलीत करण्यात आली. लिखीत साहित्य सांख्यिकीय माहितीचा वापर प्रस्तुत अध्ययनात करण्यात आला.

तक्ता क्र. १

लाभधारक महिलांना येणाऱ्या अडचणीचे प्रकार दर्शक तक्ता

अ.क्र.	अडचणी आल्यात का ?	अडचणीचा प्रकार				
		कार्यालयीन त्रास	कागदपत्रांची जुळवाजुळव	पैशाचा त्रास	लागू नाही	एकूण
१	होय	०९ (११.२५)	११ (१३.७५)	४७ (५८.७५)	—	६७ (८३.७५)
२	नाही	—	—	—	१३ (१६.२५)	१३ (१६.२५)
	एकूण	०९ (११.२५)	११ (१३.७५)	४७ (५८.७५)	१३ (१६.२५)	८० (१००)

प्रधानमंत्री उज्वला योजनेचा लाभ घेतांना ८३.७५ टक्के महिलांना अडचणी आल्या त्यात पैशाची मागणी करण्यात आली असे म्हणणाऱ्या महिलांची संख्या आधिक असून त्यांनी टक्केवारी ५८.७५आहे. या सोबतच कागदपत्रांची जुळवाजुळव करण्याकरीता व कार्यालयीन त्रास होतो. तर १६.२५ महिलांना काहिही अडचणी आल्या नाही

यावरून असे दिसून येते की, अधिकाअधिक महिलांना प्रधानमंत्री उज्वला योजनेचा लाभ घेतांना पैशाच्या मागणीचा त्रास होतो.

तक्ता क्र. २

लाभधारक महिलांना पैशाची मागणी करण्याचे कारणं दर्शक तक्ता

अ.क्र.	पैशाची मागणी केली काय ?	पैशाची मागणी करण्याचे कारण			
		कागदपत्र तयार करण्याकरीता	गॅस कनेक्शन देण्याकरीता	लागू नाही	एकूण
१	होय	२९ (३६.२५)	१८ (२२.५०)	—	४७ (५८.७५)
२	नाही	—	—	३३ (४१.२५)	३३ (४१.२५)
	एकूण	२९ (३६.२५)	१८ (२२.५०)	३३ (४१.२५)	८० (१००)

प्रधानमंत्री उज्वला योजनेच्या लाभधारक महिलांना योजनेचा लाभ घेतांना पैशाची मागणी प्रामुख्याने कागदपत्रांची तयारी करण्याकरीता तसेच गॅस कनेक्शन देण्याकरीता केल्या गेली असे ५८.७५ टक्के महिलांनी सांगितले

यावरून असे निदर्शनास येते की,कागदपत्राच्या नावाखाली अधिकांश महिलांची लुबाडनूक होते.

Scanned with CamScanner

तक्ता क्र. ३

बी.पी.एल. धारकापर्यन्त उज्ज्वला योजना न पोहचण्याचे कारण दर्शविणारा तक्ता

अ.क्र.	प्रत्येक बी.पी.एल. धारकापर्यन्त योजना पोहचते का ?	योजना न पोहचण्याचे कारण				
		योजनेबद्दल माहिती नाही	निकषांची पुर्तता होत नाही	योजनेचा गैरवापर करतात.	लागू नाही	एकुण
१	होय	—	—	—	१९(२३.७५)	१९(२३.७५)
२	नाही	१२ (१५.००)	२६ (३२.५०)	२३(२८.७५)	—	६१(७६.२५)
	एकुण	१२ (१५.००)	२६ (३२.५०)	२३(२८.७५)	१९(२३.७५)	८० (१००)

प्रत्येक बी.पी.एल. धारकापर्यन्त पंतप्रधान उज्ज्वला योजना पोहचत नाही असेच मत ७५.७५ टक्के महिलांनी व्यक्त केले. योजना न पोहचण्याचे कारण म्हणजे अनेक जाचक अटी निकषांची पुर्तता होत नाही असेच ३२.५० टक्के महिला सांगतात. योजनेचा गैरवापर करणे व योजनेबद्दल माहितीच लोकांपर्यन्त पोहचत नाही असेही मत व्यक्त केले.

यावरून असे दिसून येते की अधिकाअधिक बी.पी.एल धारक महिलांपर्यंन्त पंतप्रधान उज्ज्वला योजना पोहचत नाही.

तक्ता क्र. ४

योजनेचा लाभ घेतल्यानंतर लाभार्थ्यांना येणाऱ्या अडचणी दर्शविणारा तक्ता

अ. क्र.	योजनेचा लाभ घेतल्यानंतर अडचणी येतात का ?	अडचणी				
		त्यानंतर सिलेंडरच घेतले नाही	सिलेंडर फार महाग आहे	सिलेंडर लवकरच संपून जाते	लागू नाही	एकूण
१	होय	१७ (२१.७५)	३६ (४८.००)	०६(७.५०)	—	५९(७३.७५)
२	नाही	—	—	—	२१(२६.२५)	२१(२६.२५)
	एकूण	१७ (२१.७५)	३६ (४८.००)	०६(७.५०)	२१(२६.२५)	८० (१००)

पंतप्रधान उज्ज्वला योजनेचा लाभ घेतल्यानंतरही लाभार्थ्यांना अनेक अडचणी येतात असे ७३.७५ टक्के महिलांनी सांगितले यामध्ये ४८ टक्के महिला म्हणतात की, सिलेंडर फार महाग आहे. त्यामुळेच एकदा सिलेंडर घेतल्यानंतर २१.७५ टक्के महिला उत्तरदात्यांनी नंतर सिलेंडर घेतले नाही.

यावरून असे लक्षात येते की, उज्ज्वला योजनेमुळे लाभार्थी महिलांना अनेक अडचणींनाच सामोरे जावे लागत आहे.

Scanned with CamScanner

उत्तक निष्कर्ष

१. अधिकाधिक महिलांना प्रधानमंत्री उज्वला योजनेचा लाभ घेतांना पैशाच्या मागणीचा त्रास होतो.

२. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेचा लाभ घेतांना ८३.७५ टक्के महिला उत्तरदात्यांना अडचणी आल्या.

३. प्रधानमंत्री उज्वला योजनेचा लाभ घेतांना कागदपत्रे जोडण्याकरीता अधिकांश महिलांना अडचणींना सामोरे जावे लागले.

४. उज्वला योजनेचा लाभ घेतल्यानंतरही महिलांना अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते त्यात प्रामुख्याने सिलेंडर फार महाग आहे, सिलेंडर लवकरच संपून जाते असे निश्कर्ष समोर आले.

सुचना व शिफारशी

१. प्रधानमंत्री उज्वला योजना राबवितांना लाभार्थ्यांना संपुर्ण लाभ मिळावा म्हणुन संबंधीत उच्च अधिकाऱ्यांनी स्वतः लक्ष देणे आवश्यक आहे.

२. योजना लोकांपर्यंत वेळेवर पोहचत नाही त्यासाठी विविध माध्यमांच्या साहाय्याने त्या लोकांपर्यंत पोहचविण्याचे कार्य शासनाने केले पाहिजे.

३. योजनांची माहिती लोकांना पाहिजे त्या प्रमाणात माहिती नसते व त्यांच्यापर्यंत पोहचत नाही तेव्हा शासनाने माहितीसाठी व्यवस्था करायला हवी.

४. या योजनांचा लाभ देतांना रक्कमेबाबत भ्रष्टाचार झाल्यास अश्या अधिकाऱ्यांवर योग्य कारवाई करण्यात यावी.

५. अधिकारी वर्गांनी योजना पुरवित असतांना पक्षपात न करता लाभार्थ्यांना योजनेची पुरेपुर सुविधा दयावी.

६. शासनाने जे कर्मचारी आहेत ते सर्व काम करतांना तो खरोखरच त्या योजनेकरीता लाभार्थी आहे किंवा नाही हे बारकाईने पाहिले पाहिजे.

७. योजना मिळविण्यासाठी लाभार्थ्यांना कमीत कमी अटीचे बंधन असावे.

८. उज्वला गॅस–सिलेंडर या योजनेमार्फत ही सुविधा गरजु आणि आवश्यक व्यक्तींना दयावी.

संदर्भ ग्रंथ सुची

१. सुधीर बोधनकर . (२००३) सामाजिक संशोधन पध्दती, नागपुर, साईनाथ प्रकाशन

२. घाटोळे रा. ना. : (२००३) समाजशास्त्रीय संशोधन तत्वे व पध्दती, नागपुर श्री. मंगेश प्रकाशन

३. प्रा. सुरेश मेश्राम: प्रात्यक्षिक सामाजिक संशोधन, यश प्रकाशन ९२, वनराई नगर,मानेवाडा (पुर्व) नागपुर –३४

४. https://indiatimes.com – feb 8, 2018 , Time – 07:35pm

५. https://m.economictimes.com – Aug 17, 2018, Time – 3:36pm

६. https://hindi.firstpost.com – May 23, 2018, Time – 2:29pm

७. https://aajtak.intoday.in – Jan 31, 2018 Time – 15:10pm

Verified
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work
Page 122
Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

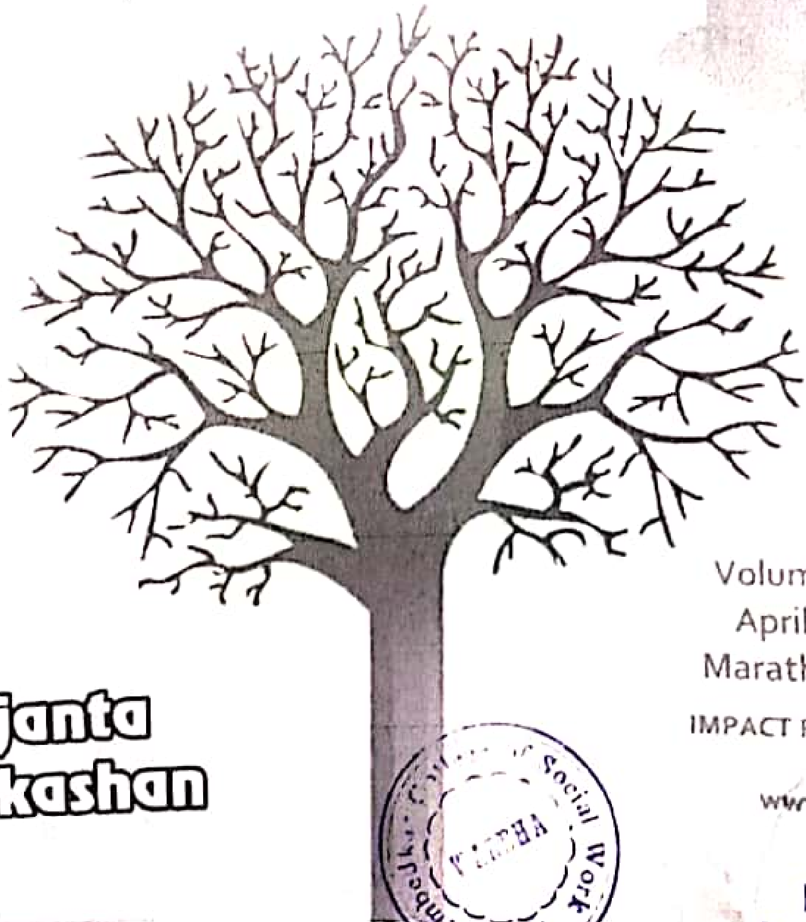

Volume-VIII, Issue-II
April - June - 2019
Marathi / Hindi Part - I

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

Dr. Ambedkar College of Social Work
WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - II April - June - 2019

Marathi / Hindi Part - I

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal **"AJANTA"**.
Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Published by :

Ajanta Prakashan, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)
Cell No. : 9579260877, 9822620877, Ph.No. : (0240) 2400877
E-mail : ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Scanned with CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	जागतिक भूक निर्देशांक आणि भारत **डॉ. महेश प्रभाकरराव देशमुख**	१-७
२	आजची परीक्षा पध्दती **अनिल जनार्दन पांडे**	८-११
३	प्रधानमंत्री उज्ज्वला योजना अंतर्गत गॅस सिलेंडर लाभधारक महिलांचा जीवनमानात झालेले परीवर्तन **डॉ. माधुरी झाडे**	१२-२०
४	धनगर समाजाची बदलती आर्थिक परिस्थिती व उपजिविका **नामदेव श्रीपती हेडे**	२१-२६
५	बाल हक्क संरक्षणात चाईल्डलाईन १०९८ चे विस्तारीत जाळे **प्रा. श्री. प्रशांत र. घुलक्षे**	२७-३३
६	मराठी बालमासिके : परंपरा आणि सद्यस्थिती **डॉ. राजाराम झोडगे**	३४-३७
७	कृषी विकास : शेतकऱ्यापुढील आव्हाने **डॉ. राखी सिद्राम सलगर**	३८-४०
८	भारत आणि जागतिकीकरण **प्रा. शहाणे रंजना प्रल्हादराव**	४१-४६
९	मराठवाड्यातील शेतकऱ्यांची आत्महत्या एक अभ्यास **डॉ. सोमनाथ संभाजी लांडगे**	४७-५३
१०	महिला अत्याचार व शासनाची भूमिका **डॉ. सुनिता डी. भोईकर**	५४-६०
११	दलित कथेतील जातीयतेचे चित्रण एक अवलोकन **प्रा. कांबळे डी. आर.**	६१-६४
१२	नाटकातील वेशभूषा : अभिनेता समन्वय **प्रा. डॉ. गहिनीनाथ वळेकर**	६५-६७
१३	ग्रथालय संगणकीकरण : गरज आणि महत्त्व **धोंगडे रवि देवराव**	६८-७१

Dr. Ambedkar College of Social Work
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

127

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	महाराष्ट्राच्या गोंदिया जिल्ह्यातील आदिवासी लोकसंख्येचे जैवशास्त्रीय वैशिष्ट्ये **निलकंठ आर. भेंडारकर** **डॉ. रजनी ए. चतुर्वेदी**	७२-८०
१५	ग. ज. लॉर्ड विल्यम बेंटिकच्या सुधारणा आणि ग. ज. लॉर्ड डलहौसीचे विलीनीकरण धोरण **डॉ. सचिन उत्तमराव हंचाटे**	८१-८४
१६	महिला आरक्षणावावतची उदासिनता : एक अभ्यास **डॉ. शाम कदम**	८५-८६
१७	नांदेड जिल्ह्यातील आदिवासींच्या शैक्षणिक विकासात आश्रमशाळांची भूमिका **डॉ. टि. व्ही. मुंडे** **शेषराव सयाजी पालेपवाड**	८७-९३
१८	अपंग विद्यार्थ्यांचा शैक्षणिक विकास व सामाजिक, आर्थिक समस्या एक अभ्यास **भोसले उमेश सुदामराव**	९४-९९
१९	सार्वत्रिक मूळ उत्पन्न : गरीबी व सामाजिक न्यायाच्या दृष्टिने एक महत्त्वपूर्ण योजना **डॉ. वाल्मिक दगडू परहर**	१००-१०४
२०	भारतातील जगप्रसिद्ध बौद्ध विद्यापीठ **प्रा. राजेश उत्तमराव शेगांवकर**	१०५-१०७
२१	कठपुतली कलेचा उगम, विकास आणि सद्यस्थिती **डॉ. मीनल श्रीगिरीवार**	१०८-११२
२२	शासकीय आरोग्य धोरणानुसार बिदर जिल्ह्यातील आवश्यक प्राथमिक आरोग्य केंद्र **पाटील भाग्यश्री शंकरराव**	११३-११४

Scanned with CamScanner

CONTENTS OF HINDI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	अध्यात्म और संगीत डॉ. अश्विनीकुमार सिंह	१-४
२	सामाजिक परिदृश्य में नारी की दोहरी भूमिका (वर्तमान स्थिती के संदर्भ में) जयश्री शुक्ला	५-९
३	शिक्षा में डिजिटलीकरण की भूमिका : एक समीक्षात्मक अध्ययन मो. फैसल ईसा डॉ. सरोज यादव	१०-१६
४	हिंदी उपन्यासों में दलित चेतना : एक अध्ययन डॉ. पठाण ए. एम. डॉ. वेग एम. ए.	१७-२०
५	श्रीमद्रगवद्गीता में भक्ति का स्वरुप Dr. Preeti Srivastava	२१-२५
६	रूपनारायण सोनकर के नाटकों में दलित उत्पीड़न : एक मूल्यांकन प्रा. किरण आत्माराम चव्हाण डॉ. सुरेश तायडे	२६-३१
७	हिन्दी साहित्य में आदिवासियों की समस्याएँ और समाधान डॉ. संतोष पवार	३२-३८
८	अध्यापक शिक्षा की दशा एवं दिशा डॉ. सरोज राय	३९-४४
९	पाणिनीयव्याकरणे संज्ञानुशीलनम् । स्वाती का. थर्मे डॉ. हरेकृष्ण अगस्तिः	४५-५५

Scanned with CamScanner

126

OLUME – VIII, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

१०. महिला अत्याचार व शासनाची भूमिका

डॉ. सुनिता डी. भोईकर
सहाय्यक प्राध्यापक, डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा.

सामाजिक विषमता ही जात , धर्म आणि लिंग या तीन घटकावर आधारीत आहे. पुरुषप्रधान संस्कृतीत स्त्रियांना नेहमीच दुय्यम स्थान मिळत आले आहे. स्त्री हि केवळ उपभोगाची वस्तु आहे अशी पारंपारकि , प्रतिगामी मानसिकता आहे. स्त्रियांना शिक्षण , सत्ता, संपत्तीचे सारे अधिकार नाकारण्यात आले होते. धार्मीक कायद्यांचा आधार घेवुन स्त्रियांवर अधिकाधिक बंधने लादली गेली. सतीप्रथा, हुंडाप्रथा, बालविवाह यासारख्या अनेक अन्यायकारक चालीरीतिनी लाखो स्त्रियांचे अवघे आयुष्यच करपुन टाकले. भारतात ब्रिटीशांचे आगमन होईपर्यंत या निर्दयी प्रथा चालुच होत्या. ब्रिटीशकाळात जोतीबा फुले आणि सावित्रीमाई, राजा राममोहन रॉय यासारख्या भारतीय समाजसुधारकांची स्त्रीस्वातंत्र्याची चळवळ आणि ब्रिटीशांचा स्त्री विषयक पाश्चात्य दृष्टीकोन यामुळे ब्रिटीशांनी अनेक वाईट चालीरीती बंद करण्यासाठी कठोर कायदे केले.

गेल्या अनेक वर्षांत स्त्रियांवर होणाऱ्या शारीरिक आणि मानसिक अत्याचाराचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढतच चालले आहे. प्रत्यक्षात सरकारी आणि सामाजिक संस्थांनी स्त्री अत्याचाराची जी आकडेवारी उपलब्ध करुन दिली आहे, ती पोलीस स्टेशनला प्रत्यक्ष नोंद हेणाऱ्या तक्रारीवरुन दिली आहे. परंतु नोंद होणाऱ्या घटनांपेक्षाही अनेक कारणांमुळे अंधारात राहणाऱ्या घटनांची संख्या जास्त आहे. खालील आकडेवारीवरुन एक नजर टाकली तर स्त्री अत्याचाराचे भिषण वास्तव दिसुन येईल. स्त्रियांवरील अन्याय / अत्याचार दुर करण्यासाठी प्रभावी कायदे आणि त्याची कठोर अंमलबजावणी आवश्यक आहेच. परंतु त्याचबरोबर आवश्यक आहे ती जनजागृती स्त्रिया / मुलींना मार्गदर्शन अत्यंत महत्वाचे आहे आणि शाळा, कॉलेज , स्वयंसेवी संस्था यांनी प्रयत्न करुन हे उपक्रम राबवले पाहिजेत. आजकाल प्रेमप्रकरणांमध्ये झालेली वाढ लक्षात घेता मुलगा आणि मुलगी या दोघांचेही समुपदेशन करण्याची गरज आहे. प्रेम करणे हि वाईट गोष्ट नाही. परंतु प्रेमाच्या नावाखाली अश्लीलतेचा जो नंगानाच चालु असतो, तो फार भयंकर आहे. महाविद्यालयीन तरुण - तरुणी यात फरक आघाडीवर आहेत. अनेक तरुणांची जी प्रेम प्रकरणे चालु आहेत, ते आपल्या जोडीदारावरोबर निर्जन स्थळी जावुन अश्लील चाळे करतात (अपवाद आहेत) हे निश्चितच सामाजिक हिताचे लक्षण नाही. प्रेम हि उदात्त भावना बाजुलाच राहते आणि वासनेचा बाजार सुरु होतो. अशा घटनांमध्ये बहुतांशी वेळा मुलीच बळी ठरतात. महिलांना आजच्या युगात दिले जाणारे स्थान हे खालच्या पातळीचे आहे. परंतु आता सरकारने केलेले कायदे हे फार महत्वाची भूमिका पार पडत आहेत. महिलानां दिले जाणारे स्थान आता हल्लीच्या काळात बदलत जात आहे. परंतु हा बदल होत असतांना असे जाणवते कि, खरच हा बदल होतो आहे का ? कारण आपण प्रत्येकजण म्हणतो कि, स्त्रियांना त्यांचे सर्व अधिकार दिले गेले पाहिजेत, त्यांचे हक्क प्रदान केले पाहिजेत पण खरे पाहिले असता पुरुषप्रधान संस्कृतीत मात्र महिलांना दुय्यमच स्थान आजही दिले जात असलेले दिसुन येते. आजही अनेक ठिकाणी मुलगी जन्मास आली की, तिला घरातुनच वागणुक मिळत नसल्याचे दिसते. हीच स्त्री आज पुरुषाच्या खांद्यास खांदा लावुन प्रत्येक

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

क्षेत्रात आपले कर्तुत्व सिद्ध करीत असतांनाही तिला आजही पुरुषी अहंमपनाचा सामना करावा लागतोय. आजकालच्या लोकांच्या मानसिक विचारात बदल होण्याची गरज आहे.

देशात आणि राज्यात स्त्रियांवरील अत्याचार आणि बलात्कार होण्याच्या घटना मोठया प्रमाणात वाढत आहेत. त्यामुळे देशभरात अनेक वाद नव्याने निर्माण होत आहेत. प्रसारमाध्यमे ही ते वाद चवीने चघळत आहेत. या सर्वांत मुळ प्रश्न नेहमी सारखाच बाजुला पडत आहे. या सर्व घटनांसाठी पोलीस सुरक्षा संबंधीत मंत्री आणि अधिकारी यांच्यासह खुद्द स्त्रियांनाही आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभ करुन या समस्या सुटणार नाही देशातील प्रत्येक सुजान नागरीकांनी शांतपणे आणि विचार पुर्वक या समस्येकडे पहायला हवे. देशभरातील स्त्रीयांना आता असुरक्षित वाटु लागत असले तरी आपल्या देशात स्त्रीयांची सुरक्षितता , त्यांच्यावर होणारे अत्याचार आणि त्यांच्या होणारे बलात्कार या तीनही गोष्टीकडे थोडया वेगवेगळया दृष्टीने पहायला हवे. या तीनही प्रकारच्या घटनांना आळा घालण्यासाठी एकच मार्ग अवलंबीता येणार नाही.

स्त्रीयांच्या असुरक्षिततेचा विचार करता देशात फक्त स्त्रियाच असुरक्षित आहे अस नाही. देशभरात सुरक्षेअभावी कित्येक पुरुषांनाही आपले प्राण गमवावे लागत आहे याकडे दुर्लक्ष करुन चालणार नाही. एका घटनेत रस्त्याने चालणाऱ्या एखादया स्त्रीच्या गळयातील दागीणा बाईकवरील एका चोराने हुसकावला आणि दुसऱ्या घटनेत एका पुरुषाने एका स्त्रीवर बलात्कार केला या दोन्ही घटनात स्त्रीवर अन्याय करणारा पुरुषच असला तरी बलात्काराच्या घटनेत बलात्कार करणारा पुरुष आहे आणि चोरीच्या घटनेत चोरी करणारी एक प्रवृत्ती आहे. या दोन्ही घटना एकाच तराजुत नाही तोलता येणार हे येथे लक्षात घ्यायला हवे. स्त्रियांवर होणाऱ्या कौटूंबिक अत्याचाराला जेवढे पुरुष जबाबदार आहे तेवढेच स्त्रीयाही जबाबदार आहे कारण कायदयाच्या भाषेत सांगायचे झाले तर अन्याय करणारा इतकाच अन्याय सहन करणारा गुन्हेगार असतो.

बलात्कार हा एकमेव गुन्हा आहे जो फक्त पुरुषांकडुन स्त्रीयांच्या बाबतीत केला जातो. या गुन्हासाठी आपल्या देशात दिली जाणारी शिक्षा ही त्यामानाने कठोरातील कठोरच आहे. असे असतांना ही आपल्या देशात बलात्काराचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढतच आहे याचाच अर्थ असा होतो की बलात्कारासारखा गुन्हा करणाऱ्याला आता कायदयाच्या आणि शिक्षेचे भय उरलेले नाही हे तर अधिकच भयंकर आहे.

स्त्रियांचा पोषाख , वाढता चंगळवाद , वाढती आधुनिकता बलात्कारासारख्या घटना घडण्याला कारणीभुत आहे असे वरवर जरी वाटत असले तरी त्यात तथ्य नाही. पुरुषांची बदलती मानसिकता यासर्व घटनांच्या मुळाशी आहे पुरुष हा स्त्रीपेक्षा श्रेष्ठच आहे ही मानसिकता आपल्या देशातील पुरुष आजही सोडायला तयार नाही आणि हजारो वर्षांपुर्वी पासुनची पुरुषांची गुलामगीरी पुर्णपणे नाकारायला आपल्या देशातील स्त्रीयाही तयार नाही. जी प्रसारमाध्यमे स्त्रियांवर अन्याय - अत्याचार झाला की रान पेटवितात. ती प्रसारमाध्यमे नकळत स्त्रियांच्या पुरुषांप्रती गुलामगीरीला काही अंशी खतपाणी घालतात हे सत्य नाकारता येणार नाही.देशभरात स्त्रियांवरील वाढत्या अत्याचारासाठी सरसकट सर्व पुरुषांना आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभे करणे योग्य होणार नाही कारण स्त्रियांच्या सुरक्षिततेसाठी , त्यांच्यावर होणाऱ्या अन्यायाला वाचा फोडण्यासाठी त्यांच्यावर अत्याचार करणाऱ्या अत्याचाऱ्यांचा नाश करण्यासाठी लाखो पुरुषांनी आपले प्राण संकटात टाकले आहे हे विसरुन चालणार नाही. स्त्रीयांवर अत्याचार करणारा एक पुरुष असतांनाही आपले संरक्षण करण्याची जबाबदारी दुसऱ्या पुरुषानेच घ्यायला हवी अशी अपेक्षा स्त्रीयांनी करणे तेही स्त्री - पुरुष समानतेच्या काळात योग्य नाही. आता आपल्या देशातील प्रत्येक स्त्रीने स्वतःच्या रक्षणाची

Scanned with CamScanner

जबाबदारी स्वतःच घ्यायला हवी , देशातील प्रत्येक स्त्रीने स्व संरक्षणासाठी सज्ज असायला हव. आपल्या देशात हजारो वर्षांत स्त्रीची जी प्रतीमा तयार झालेली आहे ती आता बदलायला हवी. पुरुषांसारखाच आपल्या डोळयातील अश्रुंवर ताबा मिळवायला हवा. आपल्या देशातील स्त्रीयांवरील अत्याचार रोखण्यासाठी आपल्या देशातील पुरुषांची मानसिकता बदलायला हवी. नग्नता , अश्लीलता ही प्रत्यक्षात नसते, ते पाहणाऱ्याच्या नजरेत असते. त्यामुळे पुरुषांनी प्रथम स्त्रीयांकडे पहाण्याच्या आपल्या दृष्टीत आणि दृष्टीकोनात बदल करायला हवा. आज स्त्रीया प्रत्येक बाबतीत , प्रत्येक क्षेत्रात पुरुषांच्या खांदयाला खांदा लावुन चालत असतांना जी कामे खास स्त्रीयांची म्हणुन समजली जातात ती सर्वच्या सर्व कामे करण्याची मानसिक तयारी आज आपल्या देशातील किती पुरुषांची असते. आजही आपल्या देशातील सुशिक्षित महिलांना नवरा आपल्या पेक्षा जास्त शिकलेला आणि जास्त कमवणारा हवा असतो ही मानसिकता काही अंशी स्त्रियांनीही बदलवायला हवी. पुरुषांनाही धुनीभांडी करतांना आता लाज वाटुन चालणार नाही त्यासाठीची मानसिक तयारी आज पुरुषांनी करायलाच हवी. पुरुषार्थ वगैरे गोष्टी काळाच्या ओघात कधीच मागे पडले आहे. आता आपल्या देशातील पुरुषांना संस्कृती आणि संस्कार याच गाठोड फारकाळ वाहता येणार नाही आणि वाहायचच असल तर त्या गाठोडयात आणखीन भर घालावी लागेल. स्त्रीया एकवेळ पुरुषांची बरोबरी करु ही शकतील पुरुष कधीच करु शकणार नाही कारण पुरुषांना जन्माला घालणाऱ्या स्त्रिला मात्र तो कधीच जन्माला घालु शकणार नाही . देशभरात स्त्रियांवर होणाऱ्या अत्याचाराला आळा घालायचा असेल तर भारतीय पुरुषांच्या मानसिकतेचा नव्याने अभ्यास करुन त्यांची पुरुषी मानसिकता बदलण्यासाठी प्रयत्न व्हायला हवे आहे.

महिलांवरील अत्याचाराचा प्रश्न केवळ भारतापुरता मर्यादीत नाही. खरे म्हणजे हा महिलांच्या हक्कांचा प्रश्न नसुन मानवी हक्कांचा प्रश्न आहे. जर महिलांना सुरक्षित वाटत नसेल तर संपुर्ण समाजाचीच उलथा पालथ होते आणि त्यामुळे पुरुष आणि स्त्रिया दोघांनी उठुन अन्यायाविरुध्द झगडुन योग्य मार्ग शोधला पाहिजे. मानवी मुल्यांचे जतन करुन महिलांवरील अत्याचार रोखण्यासाठी आपण जागतीक स्तरावर एकत्र येवुन आवाज उठवला पाहिजे.

भारतीय परंपरेत महिला आणि पुरूष दोघांनाही जीवनाच्या सर्व स्तरांवर सारखाच मान दिला जातो याचेचे प्रतिक म्हणजे अर्धनारी नटेश्वराचे रुप , ज्यात देव अर्ध नराच्या रुपात आणि अर्ध नारीच्या रुपात दाखवलेला आहे. त्यातुन हे सांगायचे असते की सृष्टीची निर्मिती तिचे पालन यात त्या दोघांचा समान सहभाग असतो आपल्या शरीरातील पेशी ही आई आणि वडील दोघांच्या गुण सुत्रांपासुन बनलेल्या असतात. प्रत्येकामध्ये दोन्ही शक्ती सम प्रमाणात असतात. यीन आणि यांग मध्ये हीच संकल्पना मांडलेली आहे. चांगल्या आणि प्रगतीशिल समाजासाठी प्रत्येकामधील हे संतुलन असणे गरजेचे आहे आपण महिलांचा आदर करायला हवा आणि त्यांच्या पदाचा मान राखायला हवा.

आपल्याला हे लक्षात घ्यायला हवे की चिंता आणि आक्रमकतेने उपाय सापडणार नाही . आपल्याला शांत डोक्याने आणि सुस्पष्ट विचाराने काम करुन हे ठरवायला हवे की आपल्याला कशाच्या विरोधात लढायचे आहे आणि कसे ? जेव्हा आपण शांत डोक्याने आणि सुस्पष्ट विचार करुन पावले उचलु तेव्हाच दिर्घकालीन उपाय सापडेल. आध्यात्मिक ज्ञान आणि साधना यामुळे आपल्याला मन शांत ठेवायला मदत होईल. समाजात मानवी मुल्ये टिकविण्यसाठी जीवन व्यतीत केलेल्या महान गुरुवर्यांच्या शिकवणीमुळे आपल्याला फायदा होऊ शकतो. सर्वांमध्ये कारुण्याची भावना जागवली पाहिजे. यासाठी ध्यान,

Scanned with CamScanner

प्राणायाम, आणि इतर आध्यात्मिक साधना करण्याने फायदा होतो. त्यामुळे आपल्यात साठलेला ताण निघुन जातो आणि मन चेतनावाणे होते आणि आपण योग्य निर्णय घेऊ शकतो.

महिलांवरच्या अत्याचाराच्या रोगाचा परिणाम जगभरातील समाजावर होतो. अशा घटनांबद्दल लोकांमध्ये जागरुकता निर्माण करण्याची महत्वाची भूमिका प्रसारमाध्यमांची असते त्यांच्यामुळे मार्ग निघण्याच्या दृष्टीने चर्चा सुरु होऊ शकते. बरेचदा अशा नकारात्मक घटनांवर लक्ष केंन्द्रीत केल्याने भिती आणि चिंता यांचे एक दृष्टचक्र सुरु होते. मानवी मुल्ये आणि आपल्या जीवनातील अध्यात्माचे स्थान याकडेही आपल्याला लक्ष द्यायला हवे. आपण एक मैत्रीपुर्ण आणि करुणामय असे वातावरण तयार करु शकु. आपल्या भोवतालच्या लोकांशी आपला काही संबंध आहे असे जेव्हा आपल्याला वाटते तेव्हा आपण होऊ न देण्यासाठी काही तरी करण्याची शक्यता आहे. त्याचप्रमाणे गुन्हेगारांना कडक शासन करणारे कायदेही असायला हवेत.

दारुमुळे समाजात जे अराजक माजले आहे त्याबद्दलही आपल्याला विचार करायला हवा. मद्यपान हे बरेचदा एक फॅशन म्हणुन केले जाते. पण वास्तव हे आहे की दारु पायल्यानंतर एखादा सुशिक्षित माणुसही दारुच्या प्रभावाखाली जातो. दारुची नशा हे महिलांवरील अत्याचाराचे मुळ कारण आहे, अगदी प्रगत समाजातदेखील.

सर्वात महत्वाचा मुद्दा हा आहे की समाजातील विकृत घटना घडण्याचे मुळ कारण मानवी मुल्ये नष्ट होणे हा आहे. एकमेकांची काळजी घेणे एकमेकात वाटुन घेण्याची वृत्ती ठेवणे , अपलेपणा बाळगणे, सेवा करण्यासाठी बांधील असणे या सारखी निरोगी, आनंदी , आणि सुसंवादी समाजाचे मुळ असलेली अध्यात्मिक मुल्ये पुन्हा एकदा रुजवण्याची जबाबदारी प्रत्येकाने पुढे येऊन घेण्याची गरज आहे.

शासनाची भूमिका

महिला अत्याचारा संदर्भात शासन सतत विविध कायदे व यंत्रणा राबवुन प्रदानशील आहे त्या पुढील प्रमाणे आहेत.

१) महिला अत्याचार प्रतिबंधक विभाग (PAW)

महाराष्ट्र (गृहविभाग) शासन निर्णय क्र. पी. पी. ए. १३९४/५/पोल-८दिनांक २९/०९/१९९५ अन्वये महाराष्ट्र राज्य पोलिस मुख्यालय याठिकाणी महिला अत्याचार प्रतिबंध विभागाची प्रथमतः स्थापना करण्यात आली. सद्या हा विभाग राज्य गुन्हे अन्वेषण विभाग संगम ब्रिज पुणे याठिकाणी कार्यरत आहे. विशेष पोलिस महानिरीक्षक दर्जाचे अधिकारी या विभागाचे प्रमुख आहेत.

२) महिला पोलिस कक्ष (महिला सहाय्यता कक्ष)

महाराष्ट्र राज्यामध्ये महिलाविरुध्द गुन्हास प्रतिबंध करणे, गुन्हे उघडकीस आणणे व गुन्हांचा तपास करणे इ. कामे संबंधीत पोलीस ठाण्याकडुन केले जातात. महिलाविरुध्द प्रकरणे हाताळण्यासाठी सर्व पोलिस ठाण्यामध्ये महिला पोलिस कक्षाची निर्मिती करण्याबाबत पोलिस महासंचालक महाराष्ट्र राज्य यांनी परिपत्रक पारीत केले आहे. महिला पोलिस अधिकारी आणि महिला पोलिस कर्मचारी यांची उपलब्धतेनुसार या कक्षामध्ये नेमणुक करण्यात आली आहे. आज पावेतो एकुण ९७५ महिला पोलिस कक्ष स्थापन करण्यात आले आहेत.

Scanned with CamScanner

३) महिला सुरक्षा समिती

राज्यातील सर्व पोलिस ठाण्यात व ४५ पोलीस घटकांच्या मुख्यालयात महिला सुरक्षा समिती स्थापन करण्यात आल्या आहेत. या समितीव्दारे संघर्षग्रस्त महिलांना कायदेविषयक सहाय्यता मिळवुन देण्याकरीता पोलिसांच्या अध्यस्थिने पुर्ण सहकार्य करण्यात येते. या समितीमध्ये महिला डॉक्टर , महिला वकील, महिला प्राध्यापक , सामाजिक कार्यकर्त्या इत्यादींचा समावेश करण्यात येतो.

४) सामाजिक सुरक्षा विभाग

पोलिस मुख्यालयामध्ये सामाजिक सुरक्षा विभाग कार्यरत असुन या विभागाकडुन महिलांवरील अत्याचारासंबंधी गुन्हांचा तपास करण्यात येतो. सद्या अशा प्रकारचे ३३ विभाग कार्यरत आहेत.

५) विशेष समुपदेशन केंन्द्र (स्पेशल कौनसिलींग सेंटर)

महाराष्ट्र राज्यामध्ये आज पावेतो एकुण ९० विशेष समुपदेशन केन्द्र पोलिस ठाण्याच्या आवारात कार्यरत आहेत. अशा केंन्द्रांना स्वतंत्र कार्यालय , प्रसाधनगृह, फर्निचर, दुरध्वनी इत्यादी सर्व सुविधा पोलिस खात्याकडुन पुरवण्यात आल्या आहेत. उच्च न्यायालयाच्या निर्देशानुसार हे केंन्द्र महिला व बाल कल्याण विभागाशी समन्वय साधुन काम करते. हे केन्द्र विशेष कौटुंबिक वादासंबंधी संघर्षग्रस्त महिलांना सहकार्य करते. शासनाने ५४ नवीन केंन्द्रास मान्यता दिली आहे.

६) बसस्थानकातील मदत केंन्द्र

न्यासाधीश धर्माधिकारी समितीच्या शिफारशीनुसार महिला व बालकांच अनैतिक व्यापारास आळा घालण्यासाठी बसस्थानकांमध्ये मदत केंन्द्रे स्थापन करण्यात आली आहे.

७) स्त्री भृणहत्या प्रतिबंधक उपाययोजना

गर्भधारणापुर्व व प्रसुतीपुर्व लिंग निदान तंत्र प्रतिबंधक अधिनियम १९९४ व वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम १९७१ या कायदयाची परिणामकारक अंमलबजावणी करण्याकरीता पोलीस उपअधिक्षक / उपविभागीय पोलिस अधिकारी या दर्जाच्या अधिकाऱ्याची समन्वय अधिकारी (नोडल ऑफिसर) म्हणुन नियुक्ती करण्यात आली आहे.

८) हेल्पलाईन

संकटात असणाऱ्या महिलांना मदत करण्यासाठी मुंबई, ठाणे आणि नवी मुंबई या पोलिस घटकांमध्ये टोल फ्रि हेल्पलाईन नं. १०३ व उर्वरीत महाराष्ट्रासाठी टोल फ्रि हेल्पलाईन नं. १०९१ सुरु करण्यात आली आहे.

९) विशेष बाल सहायक पोलिस पथक आणि बाल कल्याण अधिकारी (स्पेशल ज्युवेनाईल युनिट ॲण्ड चाईल्ड वेलफेअर ऑफिसर)

संघर्षग्रस्त मुलांची काळजी घेण्यासाठी व तथ्यांचे संरक्षण करण्यासाठी महाराष्ट्रातील सर्व जिल्हामध्ये बाल कल्याण समिती (चाईल्ड वेलफेअर कमिटी) आणि बाल न्यायमंडळ (ज्युवेनाईल जस्टीस बोर्ड) स्थापन करण्यात आले आहे. राज्यातील सर्व ४५ पोलिस घटकामध्ये विशेष बाल सहाय्यक पोलिस पथक स्थापन करण्यात आले असुन १०२८ पोलिस ठाण्यामध्ये बाल कल्याण अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे.

Scanned with CamScanner

१०) लैंगिक अपराधापासुन मुलांचे संरक्षण अधिनियम २०१२

या कायदयान्वये गुन्हे दाखल करण्याचे प्रशिक्षण पोलिस अधिकाऱ्यांना देण्यात आले असुन १५२ कार्यशाळ आयोजीत करुन १७०५ पोलिस अधिकारी व ४५४८ पोलिस कर्मचाऱ्यांना या कायदयाची परिणामकारक अंमलबजावणी करण्याबाबत प्रशिक्षण देण्यात आले आहे.

११) कौटुंबिक हिंसाचार अधिनियम २००५

महिलांचे कौटूंबिक हिंसाचारापासुन संरक्षण करण्यासाठी हा कायदा अंमलात आणण्यात आला आहे. महिला व बाल कल्याण विभागाने नियुक्त केलेले संरक्षण अधिकारी (प्रोटेक्शन अधिकारी) या कायदयाची अंमलबजावणी करतात.

१२) विशेष आणि जलदगती न्यायालय

महिला अत्याचारासंबधी गुंन्हांचा जलद गतीने निपटारा करण्यासाठी अहमदनगर, अकोला , अमरावती, औरंगाबाद, बुलढाणा, बीड, जळगाव, नागपुर , यवतमाळ , ठाणे, पुणे आणि कोल्हापुर या ठिकाणी विशेष न्यायालये कार्यरत आहेत. महिला आणि मानसिक विकलांग मुलीवरील अत्याचारासंबधी गुंन्हांचा निपटारा करण्यासाठी २५ जलदगती न्यायालये प्रस्तावीत आहेत.

१३) हुंडाबळी प्रतिबंधक कारवाई

महाराष्ट्र शासन निर्णय क्र. डी. पी. ए. -१०८३/८०५१९/ सी. ए. -३ दिनांक २९/०१/१९८५ अन्वये महाराष्ट्रातील प्रत्येक जिल्हामध्ये जिल्हा दक्षता कक्ष स्थापन करण्यात आले आहेत. जिल्हा अधिकारी या कक्षाचे अध्यक्ष असुन पोलिस अधिक्षक , समाज कल्याण अधिकारी , वकील , महिला वैद्यकीय अधिकारी, स्थानिक महाविद्यालयाचे प्राचार्य , सामाजिक कार्यकर्ते आणि महिला संघटनांचे सभासद या कक्षामध्ये काम करतात. या कक्षाची मिटींग दर तीन महिन्यांनी जिल्हाधिकारी आयोजीत करतात.

१४) कामाच्या ठिकाणी तक्रार कमिटी (तक्रार निवारण समिती)

सर्वोच्च न्यायालय नवी दिल्ली यांच्या न्यायनिर्णयातील मार्गदर्शक तत्वे (विशाखा जजमेंट) विचारात घेवुन ४५ पोलिस घटकांच्या मुख्यालयात व राज्य गुन्हे अन्वेषण विभाग पुणे येथे या समित्या स्थापन करण्यात आल्या आहेत. महिला पोलिस अधिकारी / कर्मचारी व पोलिस कार्यालयात कार्यरत असणाऱ्या मंत्रालयीन महिला कर्मचारी यांच्या कामाच्या ठिकाणी होणाऱ्या लैंगिक छळाची प्रकरणे या समितीकडुन हाताळण्यात येतात.

१५) महिलांच्या तक्रारीबाबत पोलीसांची संवेदनशिलता

महाराष्ट्र पोलीस अकादमी नासिक याठिकाणी पोलिसांच्या पायाभुत अभ्यासक्रमामध्ये महिला व मुलांवरील अत्याचार व लैंगिक गुन्हे याबाबतच्या कायद्यांचा समावेश करण्यात आला आहे.

१६) न्यायाधीश धर्माधिकारी समिती

महिलांवरील अत्याचाराच्या गुन्हास आळा घालण्यासाठी शासनाने निवृत्त न्यायाधीश श्री. चंद्रशेखर धर्माधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती स्थापन केली आहे. या समितीने तीन अंतरीम अहवाल सादर केले असुन पहिल्या दोन अहवालातील सूचनांची अंमलबजावणी पोलीस खात्याकडुन करण्यात येते आणि तिसऱ्या अहवालातील सूचनांची अंमलबजावणी विचाराधीन आहे.

Scanned with CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

१७) अनैतिक व्यापार विरोधी कक्ष (अँन्टी हयुमन ट्राफिकींग सेल)

अनैतिक व्यापाराच्या विविध समस्या तत्परतेने परिणामकारक व जदगतीने सोडवण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने राज्य गुन्हे अन्वेषण विभागाच्या अधिपत्याखाली अनैतिक व्यापार विरोधी कक्ष दिनांक ३१/०३/२००८ रोजी स्थापन केला आहे. तसेच विशेष पोलिस महानिरीक्षक (म. अ. प्र. वि.) गुन्हे अन्वेषण विभाग म. रा. पुणे यांची महाराष्ट्र राज्याचे समन्वय अधिकारी म्हणुन नियुक्ती केली आहे.

महाराष्ट्र राज्यामध्ये १२ अनैतिक व्यापार विरोधी पथके स्थापन करण्यात आली असुन मुंबई, ठाणे शहर, ठोण ग्रामीण . पुणे, सांगली, नागपुर, अहमदनगर , नवी मुंबई, सोलापुर शहर, बीड , कोल्हापुर, आणि यवतमाळ या जिल्हांमध्ये ही पथके पुर्णतः कार्यरत आहेत. प्रत्येक पथक २ अशासकीय संघटना (एन. जी. ओ) आणि महिला व बाल कल्याण अधिकारी यांचेशी निगडीत ठेवण्यात आले असल्याने ते अनैतिक व्यापाराचा बिमोड करण्यास कटीबद्ध आहेत. त्यांना पायाभुत सुविधा उपलब्ध करुन देण्यात आल्या असुन ते सुटकेची कारवाई (रेस्क्यु ऑपरेशन) करण्यात अग्रस्थानी आहेत. ही पथके स्थापन झाल्यापासुन वेगवेगळी रेस्क्यु ऑपरेशन घडवुन आणली आहेत व पीडीतांची सुटका करुन तसकरांना अटक करण्यात आली आहे. महाराष्ट्रात पोलीस आयुक्तालयातील समाजसेवा शाखेमध्ये व जिल्हातील गुन्हे शाखेमध्ये कार्यरत असणारे पोलीस निरीक्षक अनैतिक व्यापार विरोधी विशेष पोलीस ऑफिसर म्हणुन जाहीर करण्यात आले आहेत.

संदर्भ

१) महिला अत्याचार विकीपिडीया ; https/mr.m.wikipedia.org
२) अनुमती नरसिंहन ; आर्ट ऑफ लिव्हिंग , महिला सबंलिकरण आणि बालकल्याण विभाग संचालिका (लेख)
३) निलेश बामणे ; वैचारीक लेख , https/www.marathisrushti.com
४) महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी महा. शासन , उपाययोजना, https/mr.m.wikaspedia.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Printing Area®

Issue-60, Vol-02 December 2019

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

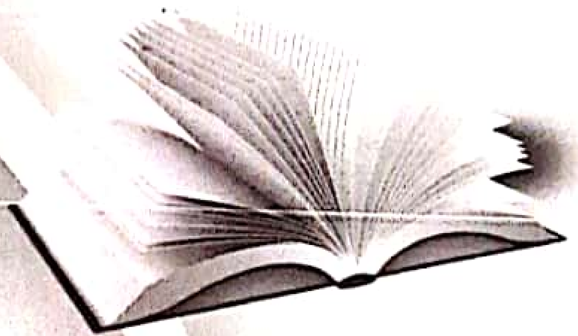

Dr.[illegible]holap

Dr. Ambedkar College of Social Work

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

22

ग्रामीण भागातील वृद्धांच्या कौटुंबिक, आर्थिक आणि आरोग्यविषयक समस्यांचे अध्ययन

(विशेष संदर्भ — वर्धा शहरातील शांती नगर समुदाय)

डॉ. विजयता विटणकर
साहाय्यक. प्राध्यापक,
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क वर्धा

****

मानवी जिवनचक्रातील अतिशय महत्वाचा आणि प्रेरणादायी कालखंड म्हणजे वृध्दावस्था आयुष्यभर प्राप्त केलेले अनुभव, ज्ञान आणि जिवनाविषयीचा उदार दृष्टिकोन आपल्या गाठीस बांधुन भावी पिढीला खऱ्या अर्थाने आपल्या अनुभवाचा फायदा व्हावा असा उददेश प्रत्येकच ज्येष्ठ नागरिकांचा असतो आणि त्यामुळेच ते प्रत्येकाला कधी आपल्या अनुभव संपन्न आयुष्याची माहीती देत असतात तर कधी — कधी तारूण्यामध्ये एखादी चुक होउन आयुष्य उध्वस्त होऊ नये हया करिता आजच्या तरूणानां जागरूक करत असतात परंतु त्यांनी सांगितलेल्या माहीतीचा किंवा दिलेल्या सल्याचा उपयोग आपल्या जिवनात करण्यापेक्षा सध्या परिस्थितीत आजची तरूण पिढी त्याची अवहेलना करण्यातच धन्यताच मानतात. आयुष्याच्या अखेरच्या टप्प्यात खऱ्या अर्थाने हया वृध्दांना त्यांच्या आप्ताची, नातेवाईकांची, मुलांची, नांतवडाची आवश्यकता असते नेमके त्याच कालखंडात त्यांना हया सर्वाकडुन डावलेले जाते. सतत कुणाशी तरी बोलावे असे वाटत असतानां नेमके हयाच वयात त्याच्याशी बोलालयला वेळ नसतो, आयुष्यात अनेक अडचणी आणि संकटानां समोर जातानां केवळ आपल्या मुलांना विचार करणाऱ्या हया वृध्दांकडे त्यानां जेव्हा हया मुलांची आवश्यकता असते तेव्हा मात्र त्याच्याकडे अजिवात वेळ न[...] कमी अधीक प्रमाणात आज वृध्दाची ही स्थिती र[...] समाजातच दिसायला लागली आहे. उच्च अ[...] मध्यम वर्गातच नव्हे तर आर्थिक दृष्टया निम्न [...] मध्ये असणाऱ्या वृध्दाची देखील अवहेलनां हो[...] दिसत आहे. घरातुन बाहेर काढुन टाकणे, सतत टा[...] बोलने, त्याच्यावर योग्य औषधउपचार न करणे, त[...] मार — झोड करणे, पोटभर जेवायला न देणे [...] सारख्या अनेक समस्या दिवसेंनदिवस प्रकर्षाने जाण[...] आहे. वृध्दाची समाजात होणारी ही अवहेलना खरोख[...] चिंतेचा विषय बनत चालला आहे. वृध्दाची समाजात[...] वर्तमान स्थितीती, समाजातील एंकदरीत त्याचा [...] व त्याचे स्थान त्याच्या शारीरीक, मानसिक स्थितीत[...] होणारा परिणाम जाणुन घेण्याकरिता संशोधनक[...] वर्धा शहरातील शांतीनगर हया समुदयातील वृध्दा[...] वर्तमान स्थितीचे अध्ययन करून मुलाखत अनुसुची[...] माध्यमातुन हया परिसरातील वृध्दाचे माहीती प्र[...] करून वृध्दाच्या वर्तमान स्थितीचे अध्ययन करण[...] आले. हया परिसरात राहणारे सर्वच्या सर्व म्हणजे [...] वृध्दाची माहीती प्राप्त करून त्या आधारे काही नि[...] मांडण्यात आले आणि त्या निष्कर्षाच्या माध्यम[...] वृध्दाची कौटुंबिक आणि सामाजिक दर्जा व स्थि[...] सुधारावी हया करिता काही सुचना आणि शिफा[...] सुचवण्यात आल्या.

महत्त्वपुर्ण अभ्यास —

टाटा इंन्स्टिटयुट ऑफ सोशल सायन्सेस[...] ऐका पाहणीनुसार वृद्धांच्या आर्थिक समस्या हया [...] ८० टक्के आहेत. मोकळा वेळ कसा घालवा[...] समस्या २७.३५३ टक्के तर आरोग्य व वैद्य[...] समस्या १०.२९ टक्के आहेत. एकटेपणाची स[...] फक्त ७.०६ टक्के आहे. हया अभ्यासातुन [...] आहे की, वृद्धत्वात आर्थिक साहाय्य किंवा [...] प्राप्ती होणे आवश्यक ठरते.

ग्रामीण भागातील वृद्धांची स्थिती [...] राहण्याच्या सोयीवरून अभ्यासली त्यात [...] वृद्ध हे संयुक्त किंवा एकत्र कुटुंबात राह[...] ग्रामीण भागात वृद्धांच्या आरोग्य व वैद्यकी[...] हया शहरी वृद्धाप्रमाणेच असतात.

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

कुटुंबात वृध्दाना मार झोड करू नये, वृध्दाश्रमात टाकु नये, घरातील छोटया मोठया निर्णयाबाबत सल्ला — मस्लत केली जावी, कुटुंबातील वृध्दांच्या गरजा पुर्ण केल्या जाव्यात असे मत व्यक्त करणाऱ्या वृध्दानी संख्या ५५.५३ टक्के वृध्द आहेत म्हणजेच हया वृध्दानां कुटुबात साधारणतः हया समस्या जाणवतात आणि त्या होउ नये असे त्यानां वाटते.

अर्थात आज वृध्दाच्या संदर्भात होणारे हींसात्मक प्रकरण वाढायला लागले आहे, त्यावर उपाय म्हणुन वृध्दाश्रम सुचविल्या जात असले तरी १००टक्के वृध्दांच्या समस्येवर प्रभावी उपाय असुच शकत नाही त्यामुळे वृंध्दांची वर्तमान स्थिती सुधारण्याकरिता किंवा वृध्दाना सन्मानाने आपले जिवन जगता यावे याकरिता वृध्दानां आदर देणे आवश्यक आहे.

अशा प्रकारे वृध्दाच्या वर्तमान स्थिती आणि सामाजिक दर्जा जाणुन घेण्याच्या दृष्टिकोनातुन करण्यात आलेले संशोधनाच्या माध्यमातुन वर्धा शहरातील शांतीनगर समुदायात केलेल्या सर्वेक्षणातुन वृध्दांच्या संदर्भात उपरोक्त निष्कर्ष प्राप्त झाले हया निष्कर्षाच्या माध्यमातुन वृध्दाच्या समस्यावर सुचना, उपाय योजना आणि शिफारशी सुचवण्यात आल्या.

सुचना— शिफारशी

वृध्द समाजातील महत्वाचा घटक आहे, मानवी जिवनचक्रातील अतिशय महत्वाचा आणि आवश्यक घटक आहे. आजच्या पिढीला मार्गदर्शन करण्याकरिता वृध्द अत्यंत मार्गदर्शक ठरू शकतात त्या अनुसंघाने वृध्दाच्या समस्या सोडविण्याच्या दृष्टिने काही सुचना हया संशोधनाच्या माध्यमातुन सुचविण्यात आल्या आहेत.

१. घरातील वृध्द हे आपली वैयक्तिकच नाही तर सामाजिक जबाबदारी आहे समाजातील प्रत्येकच वृध्दानां आदर—सन्मान दिला पाहीजे.तशी मुल्य जोपासुन तसे संस्कार आपल्या पाल्यानीं दयायला पाहीजे.

२. वृध्दाच्या गरजा समजुन घेउन त्यानां आदर सन्मान दयावा, वृध्दाअवस्थेतील त्यांच्या गरजा समजावून घेवून त्यांची पुर्तता करावी.

३. वृध्दांनी स्वतःला विविध कामामध्ये गुंतवून ठेवून त्यांना आवड असनाऱ्या सामाजिक कार्यात रूची घ्यावी.

४. आर्थिक गरजा लक्षात घेवून घरातील मंडळींनी वृध्दांना औषधोपचार, जीवनावश्यक वस्तु पुर्ती करण्याकरीता आर्थिक मदत करावी.

५. वृध्दाच्या वसाहती करिता वृध्दाश्रम हा पर्याय होवून शकत नाही त्यामुळे घरातील वृध्दांना कोणत्याही परीस्थितीत वृध्दाश्रमात जाण्यास भाग पाडू नये.

६. घरातील जबाबदार व्यक्तींने आपल्या वरिष्ठांसोबत सदैव सन्मानानेच बोलावे जेणे करून घरातील लहान मुले देखिल आपली वर्तनूक तशीच ठेवतील. एकंदरीत तोच सन्मान घरातील वृध्दांना प्राप्त होईल.

७. वृध्दांना देखिल आपल्या हक्क आणि अधिकाराबाबत जागरूक असावे. घरातील मंडळी त्यांच्यावर शारीरिक, मानसिक अथवा आथिक अत्याचार करत असतील तर तशी तक्रार पोलिस स्टेशन मध्ये करावी. यामुळे घरातील व्यक्तींच्या वर्तनुकीला नियंत्रनात ठेवता येईल.

८. वृध्दांना आपल्या समन्वयस्कांचा गट स्थापन करून त्या गटात आपल्या रूचीनुसार विविध कार्य करावे उदा. भजन, चर्चासत्र, वृक्षारोपन इ.

९. स्वतः वृध्दांनी देखिल घरातील लहान लहान बाबींकडे दुर्लक्ष करावे.घरातील अनावश्यक बाबींकडे दुर्लक्ष करावे.

१०. शासनानी वृध्दांच्या समस्यांचा गांभियाने विचार करून त्यांना सुखदायी जीवन जगता यावे याकरीता कार्यक्रमाची आखनी करावी आणि अंमलबजावणी देखिल करावी.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. बजाज संजय, २०११, निरामय वार्धक्य, नागपूर, विजय प्रकाशन.

२. बजाज संजय, २०१२, उत्तरायण, नागपूर, विजय प्रकाशन.

३. भागवत वि. गो. २००५, ज्येष्ठ नागरिकांची सुखसोबती, पुणे सुयोग प्रकाशन

४. दांडेकर सुभाश, २००६, चाळाशीनंतरची वाटचाल, पुणे मेहता प्रकाशन.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Waruna

Scanned with CamScanner

संस्कृती आणि वर्तमान स्थितीमध्ये समस्यांच्या संदर्भात त्यांच्या सेवांच्या Management of old Age – A critical India Persepecitive across cuture & निरीक्षणाखाली झालेल्या संशोधनात ह्या अनुसरून यथायोग्य शास्त्रीय विश्लेषण Dr. ह्यांनी 2011 मध्ये केले काही महत्त्वपुर्ण

वृद्धाअवस्थेची सुरूवात नेमकी केव्हा निश्चितता नसते.

व्यक्तीच्या शारिरिक आणि बौद्धीक वय असा सहसंबंध लागुन पडेल असा शारिरिक वय वाढत म्हणुन मानसिक ही येत असेही नाही.

शारिरिक लक्षणावरून वृद्धत्वाचे मोजमापही करता येत नाही. चिंता, भिती, तणाव, आणि निरुत्साहपणामुळेही अनेक व्यक्ती लक्षणे वयाआधिच दिसायला लागतात. ह्या संशोधनावरून अनेक महत्त्वपुर्ण दृष्टिकोनातुन प्राप्त झाले.

वृद्धांच्या आरोग्याच्या स्थितीबाबत Indian of Research भारतीय वैद्यकीय परिषद (ICMR प्रकाशित केलेल्या अहवालात वृद्धांच्या शारिरिक व्याधीबाबत सखोल अध्ययन केले अहवालानुसार वृद्धांना सर्वाधिक दृष्टिहिनतेची येते तर त्यानंतर बहिरेपणा हा आजारही असल्याचे ह्या अहवालात म्हटले आहे. येथे २००५ मध्ये वृद्धांच्या संदर्भात संशोधनात वृद्धांच्या शारिरिक व्याधीच्या बाबतीत नमुद केल्या आहेत.

१. एकुण वृद्धापैकी सर्वाधिक म्हणजे ४३.४ सांध्यातील दुखी व वागण्याची समस्या

२. सर्वाधिक म्हणजे ५७ टक्के वृद्धांना आजार जसे अधुद्रष्टी, दृष्टिहिनता दिसुन

३. तर ४२ टक्के वृद्धांना दाताची तसेच अन्न समस्या दिसुन येते.

४. तसेच १५.०४ टक्के वृद्धांना कमी ऐकु येण्याची समस्या आढळुन येते.

५. १४ टक्के वृद्धांना इतरही आजार जसे खोकला, चर्मरोग, वात, मधुमेह, अस्थमा, मुत्रविकार इ. आजार दिसुन आले.

अशयाप्रकारे उपरोक्त संशोधन वृद्धांच्या संदर्भात अध्ययन करित असतांना अतिशय उपयुक्त आणि मार्गदर्शक ठरते.

उद्देश :–

१. ग्रामीण भागातील वृद्धांच्या कौटुंबिक समस्यांचे अभ्यसन करणे.

२. ग्रामीण क्षेत्रातील वृद्धांच्या आर्थिक आणि आरोग्यात्मक समस्या जाणुन घेणे.

३. ग्रामीण भागातील वृद्धांच्या दर्जा आणि त्यांची भुमिका अभ्यासणे.

४. वृद्धांच्या समस्या सोडविण्याच्या दृष्टिकोनातुन गुनना सुचविणे.

उपकल्पना :–

१. ग्रामीण क्षेत्रातील वृद्धांना कुटुंबात समायोजन करतांना अनेक वैयक्तिक अडचणींना समोर जावे लागते.

२. ग्रामीण क्षेत्रातील वृद्धा तारूण्यअवस्थेत असंघटित क्षेत्रात कार्यरत असल्यामुळे उत्पन्नाचे निश्चत साधन नसल्यामुळे त्यांना वर्तमान परिस्थितीत आर्थिक अडचणींना समोर जावे लागते.

३. ग्रामीण भागातील कुटुंबात वर्तमान परिस्थितीत वृद्धांना दर्जा दुय्यम आहे.

संशोधन पद्धती :–

उपरोक्त विषयाला अनुसरून माहिती प्राप्त करण्याकरिता समुदायातील वृद्धांकडुन प्रत्यक्ष माहिती प्राप्त करण्यात आली.

मुलाखत अनुसूचीच्या माध्यमातुन आणि निरिक्षणाच्या माध्यमातुन समाजात वृद्धांची वास्तविक स्थिती जाणुन घेवून विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा व दुय्यम स्त्रोतांना वापर करण्यात आले आहेत.

संशोधन विषयाची व्याप्ती :–

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या दिलेल्या आकडेवारीनुसार सन १९८५ मध्ये जगातील वृद्धांची संख्या वय ६०

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Printing Area®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed Pin-431126 (Maharashtra)

Cosmos IMPACT FACTOR 5.395

Certificate Of Publication

This is to certify that the review board of our research journal accepted the research paper/article titled ग्रामीण भागातील वृद्धांच्या कौटुंबिक आर्थिक आणि आरोग्यविषयक समस्यांचे अध्ययन of Dr./Mr./Miss/Mrs. VIJAYATA VIANKAR.

It is peer reviewed and published in the Issue 60 Vol. 02 in the month of December 2019.

Thank you for sending your valuable writing for printing area Journal

Indexed (IIJIF)

Impact Factor 6.039

Govt of India, Trade Mark Registry Regd.No.

ISSN 2394-5303

Editor in chief
Dr.Bapu G.Gholap

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

Vijayata Vitankar (2019). Counseling for stress reduction. *International Journal of Economic Perspectives*, 13(1), 17–26. Retrieved from https://ijeponline.org/index.php/journal/article/view/31

COUNSELING FOR STRESS REDUCTION:

Dr. Vijayata Vitankar

Assistant professor

Dr.Ambedkar college of social work,Wardha.

Abstract

Stress is a common condition of disequilibrium human mind wherein physical activities and thinking process are disturbed and interrupted. Any individual under stress, irrespective of its causes, generally fails to apply his wisdom. Hence, it needs to be corrected before long. Counseling is one of the ways for stress reduction. The individual undergoing stress has to accept the levels of his/her stress and must be willing to co-operate with the counselor with total faith and commitment. The expert and experienced counselor must work in good faith and conviction

Introduction

According to the law of physics, stress arises whenever the internal resistance of anybody falls short of its external load. The body develops certain deformity when the external load continues to be more than its inherent internal resistance. Likewise, when the human body consisting of physical body, mind and intellect, fails to resist the external pressures, the stress is felt by a person.If thesituational pressures continue to increase its intensity as well as density, the body gets afflicted by stress and distress. Its continuance is excessively harmful as that may likely to result in severe ailments like diabetes, cardiac arrest, depression, mental fatigue, nervousness etc. Hence, it needs to be reduced and controlled to an extent possible.

R.H. Cohen (1) examined several issues relating to stress and brought forth a few specific conclusions given below in short:

© 2019 by The Author(s). ISSN: 1307-1637 International journal of economic perspectives is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Corresponding author: Vijayata Vitankar

Submitted: 09 May 2019, Revised: 18 June 2019, Accepted: 27 July 2019

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

- The counselor has to guarantee that the information furnished shall remain undisclosed in future and shall not be shared by any other authority;
- The counselor has to develop cordial and respectable and responsible relationship with the subject.
- His therapies and curative measures must be appropriate and adoptable by the subject in the light of his physical, social, familial , economic and attitudinal conditions.
- The Counselor has to monitor and regulate the administration and practice of therapies and exercisesuntil the subject is satisfied.
- The reasons of stress must be found out to control it; they consist of both external stressors and internal stressors. The factors involved in the external stressors, when dealt effectively, would reduce the stress to a great extent. However, those factors are independent and unrelated and hence cannot be brought into the control. In case, they could not change, than the person as to change his responses.

Everyone desires to lead healthy, affluent, successful, happy, and satisfactory and fearless life. This is possible. Yet it rarely happens so because of lack of self –confidence, which is the power that overturns the life. Self confidence implies confidence of having the capacity to perform the action. Responsibly accepted positive attitude means the self confidence. Every thought is a source of energy. The more pragmatic it is, the more powerful it would be. Thus, strong thoughts provide considerable energy. Knowing all these, the positive and/or negative thoughts constantly visit human mind. But, the negative thoughts override the positive ones. Everyone is full of self-confidence. This inherent power is applied without care and responsibility. The people search reasons for dejection, defeat, despondency, and destitution elsewhere. It is not difficult to be successful, happy, affluent and healthy. It is the question of selection of attitude and way of thinking.

© 2019 by The Author(s). ISSN: 1307-1637 International journal of economic perspectives is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Corresponding author: Vijayata Vitankar
Submitted: 09 May 2019, Revised: 18 June 2019 , Accepted: 27 July 2019

Scanned with CamScanner

How to Cite:

Vijayata Vitankar (2019). Counseling for stress reduction. *International Journal of Economic Perspectives*, 13(1), 17–26. Retrieved from https://ijeponline.org/index.php/journal/article/view/31

Selected references:

1. Cohen R.H.: Stress- Disequilibrium of Mind, Harvard Business Review, vol. IV,Oct-Nov, 1978.
2. Keith Davis: Human Behaviour at Work, 1981, p.446w
3. Abraham Maslow: Stress Management and Control- Harper & Row, New York, 1980, 7th Edition, p., 328.
4. Richard Hemingway: Psychological Disorders from Attitudinal Inclinations, Prentice Hall, New Jersey, 1997, 8th edition, p. 217.
5. Mary K., Ash: Managing Business without Stress, International Series on Stress Management, London , 1998, p.89.

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

© 2019 by The Author(s). ISSN: 1307-1637 International journal of economic perspectives is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Corresponding author: Vijayata Vitankar

Submitted: 09 May 2019, Revised: 18 June 2019 , Accepted: 27 July 2019

Scanned with CamScanner

Number of Research papers published per teacher in the Journals notified on UGS Care list during the last five year

2020

list of paper – 1

Sr. No	Author Name	Title of Paper	Year	Name of Journal
16	Dr. Sunita Bhoikar	Parenting and Responsibility of Parents	2020	Vidhywarta international multilingual Research Journal
17	Dr. Madhuri Zade	Reality of Domestic Violence.		B. Aadhar international multilingual Research Journal
18	Dr. Madhuri Zade	Perspective of Adolescences and youth about Harassment		Vidhywarta international multilingual Research Journal
19	Dr. Madhuri Zade	A Study of Rural areas Women about Family, Social and Health problems		B. Aadhar international multilingual Research Journal
20	Mr. P.R. Ghulaxe	Human Right and Domestic Violence.		International Journal of Economic Prospective
21	Mr. P.R. Ghulaxe	The Study on the Impact of Cartoon Network on Child Behaviors		Ajanta International multilingual Quality Research Journal
22	Dr. Vijayata Vitankar	Counselling for Neurotic person		International Journal of Economic Prospective
23	Dr. Sunita Bhoikar	Conscious Parenting		Ajanta International multilingual Quality Research Journal
24	Dr. Vijayata Vitankar	Corona and online education : Substitute or opportunity		B. Aadhar international multilingual Research Journal
25	Dr. Sunita Bhoikar	A Study intercaste Marrage on Eradication of Caste Systems		B. Aadhar international multilingual Research Journal
26	Dr. Madhuri Zade	Impact of Social media on Family. Marrage and Kinship		Marathi. Sociology, Research Paper

Dr. Ambedkar College of Social Work, WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

International Multilingual Referred Research Journal

Issue-34, Vol-05 April to June-2020

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar Coll... of
Social Work, Waru...

Scanned with CamScanner

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

April To June 2020
Issue-34, Vol-05

Date of Publication
1 May 2020

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat**.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

[illegible] गोष्ट आपण स्व बळावर मिळवूच [illegible] आत्मविश्वास व सामर्थ्यांमुळे व्यक्ती शारीरिक, बौद्धीक व [illegible] क्षेत्रात यश मिळवते व यशस्वी होते. यशस्वी झाल्याने आत्मविश्वास वाढतो. तेव्हाच व्यक्तीमत्व विकास झाला असे म्हणता येते.

संदर्भ -

१) तडसरे, तंबाके (२०११) : उपयोजित मानसशास्त्र, कोल्हापूर, फडके प्रकाशन

२) करंदीकर, सुरेश (२००८) : शैक्षणिक मानसशास्त्र, कोल्हापूर, फडके प्रकाशन

३) पारसनीस, न.रा. (१९९०) : प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र, पुणे, नरेंद्र प्रकाशन

४) कायंदे-पाटील, गंगाधर (२००९) : शैक्षणिक मानसशास्त्र, नाशिक, चैतन्य पब्लिकेशन

५) कुळकर्णी, के.व्ही. (२०००) : शैक्षणिक मानसशास्त्र, पुणे, श्री विद्या प्रकाशन

❑❑❑

20

पालकत्व आणि पालकांची जबाबदारी

डॉ. सुनिता भोईकर
सहाय्यक प्राध्यापक,
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क वर्धा

****

आजच्या बदलत्या सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीमध्ये आपल्या पाल्याकडे द्यावे तितके लक्ष देता येत नाही आणि बाहेरील बिघडलेल्या परिस्थिती मध्ये मुलावर जे वाईट संस्कार होण्याची भिती उत्पन्न झाली आहे. त्यामुळे भांबवलेले पालक संस्कार करणाऱ्या संस्थेकडे आशेने पाहात असल्यास त्यात फारसे नवल नाही.

प्रथम पालकांची कर्तव्ये काय आहेत, याचा विचार पालकांनी करावयास हवा खरे तर मुलांवर संस्कार कोण करतो ? याचे उत्तर पु. विनोबाजींनी दिले आहे. ते म्हणतात बालकांवर संस्कार करणारे आपण कोण किंवा कोणतीही संस्था हे काम पुर्णत्वाने करू शकत नाही. मुलांवर संस्कार करणारी आईच असते. तीच मुलांवर संस्कार करते आणि मुलही नकळत ते संस्कार उचलीत असतात.

सामाजिक परिस्थिती बदलत असली तरीही आपल्या बाळावर संस्कार होण्याच्या दृष्टीने आई वडिलांनी खबरदारी घेणे आवश्यक आहे. सिगारेट ओढणाऱ्या आपल्या वडिलांना पाहुन छोटया बाळाला सुध्दा दोन बोट तोंडाशी नेण्याचा मोह आवरत नाही. आपले बाबा व आई कसे वागतात, काय करतात यावर लहानग्या गुप्त पोलिसांचे सतत लक्ष असते. बाळाला घरी ठेवुन आई वडिल सिनेमा पाहावयास जात असल्यास मुलाला एखादेवेळी तरी का इच्छा होणारच आपल्याला घरात ठेवुन दर रविवारी आई बाबा सिनेमाला जातात याचा राग लहान मुल आपल्या लहानशा चित्रकलेतुन प्रगट करतात. आपले वडील

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

आपल्याला सिगारेट आणावयास सांगतात आणि सिगारेट ओढणे वाईट या गोष्टीचा मेळ मुलांच्या मनातच बसु शकत नाही. निष्पाप जीवाला खरे खोटे काहीच समजत नसते. त्याला खोटे बोलायला किंवा आचरण करायला आई व वडिलच अप्रत्यक्ष शिकवत असतात मुलांसमोर आई वडील भांडु लागले की, त्याचा विपरित परिणाम मुलांवर झाल्याशिवाय राहत नाही.

छोटया बाळाचे घरातील दैवत आई वडील असतात, जगात जे काही ज्ञान आहे ते आपल्या आई वडीलांच्याच जवळ आहे अशी त्याची गोड समजुत झालेली असते. या चिमुकल्याने शाळेत पहिले पाउल ले म्हणजे त्याच्या चिमुकल्या जीवनात तिसरी ज्ञानी व्यक्ती प्रवेश करीत असते. ती म्हणजे त्याचे शिक्षक अगर शिक्षिका. या तिघांच्या वरील त्यांच्या निष्ठेच्या भावनेला तडा पडु न देण्याची खबरदारी पालकांनी घ्यावयास हवी.

मुलांच्या संस्कारक्षम वयात जे संस्कार किंवा वळण मुलांना मिळते त्याचीच सोबत त्याला जीवनात मिळत असते. आणि ही त्याला मिळणारी सोबत मुलाला योग्य मार्गावर ठेवण्याच्या दृष्टीने उपयोगी पडते.

आई वडिलांवर अधिक जबाबदारी पडते ती आपल्या मुलाच्या जीवनाचे वळण सुसंस्कृत करण्याची, यासाठी त्यांनी पध्दतशीर प्रयत्न केले पाहिजे व कष्ट घेतले पाहिजेत. मुलांना वळण लावणारी परिस्थिती बाहेरून उत्पन्न करण्याचा आपण कितीही प्रयत्न केला तरी आई व दायी मधील फरक त्यामध्ये असतोच. आजच्या या सामाजिक परिस्थितीत तर पालकांवरील ती जबाबदारी अधिक वाढली आहे आणि त्याला पालकांनी तोंड दिले पाहिजे.

उदयाच्या थोर नागरिकांचे जीवन घडविण्याचे कार्य आपल्याला करावयाचे आहे. याची जाणीव आई वडिलांनी सतत बाळगल्यास त्यांच्या पुढे मुलांच्या संस्काराच्या बाबतीत येणारी समस्या फारशी भेडसावणार नाही. पालकांनी हे लक्षात ठेवावे की, आपल्या बाळाची जडण घडण करण्याचे कार्य प्रामुख्याने त्यांनीच करावयाचे असते.

पालकत्व

पालकत्व हा साडेचार अक्षरी शब्द आहे परंतु त्याची व्याप्ती मोठी आहे. पालकत्व हा शब्द पालक म्हणजे बाळाच्या आई वडिलांशी संबंधीत आहे पालकत्व ही पालकांच्या आयुश्यात शेवटपर्यंत चालणारी क्रिया आहे. पालकत्वाची सुरूवात कधी आणि कशी होते हा प्रश्न बऱ्याच जणांच्या मनात असतो. त्याच उत्तर मात्र सोप आहे.

पालकत्वाची सुरवात

(पहिला टप्पा)

आपण आपल्या बाळाला केव्हा आणि कशा मानसिक, भावनिक, शारीरिक आणि आर्थिक परिस्थितीत जन्म दयायचा? यावर जेव्हा पती पत्नी एकमेकांशी मन मोकळेपणाने चर्चा, विचार विनीमय करतात त्या क्षणापासुन पालकत्वाची सुरवात होते. लग्न झाल्यावर निसर्ग नियमानुसार स्त्रीला बाळ होणार याची खात्री असते. (काही स्त्रीया) पण .. आपल्या बाळाला आपल्या ईच्छेनुसार जन्म दयायचा की निसर्गाच्या ?.. हे ठरविण्याचा अधिकार पती पत्नीला असतो. या अधिकारानुसार जे पती पत्नी आपल्या सगळया शंका बाळाला वाढविण्यास आणि त्यांच पालन पोषण करण्यास समर्थ आहे याची सजगपणे आणि डोळसपणे तपासणी करून मग निर्णय घेतात त्यांचा तो निर्णय योग्य ठरतो.

(दुसरा टप्पा)

स्त्री जेव्हा गरोदर असते तो पालकत्वाचा दुसरा टप्पा होय. बाळ जेव्हा आईच्या पोटात असते तेव्हा त्याला आईची भावनिक, मानसिक आंदोलन कळत असतात. बाहेरच्या जगाच अवधान त्याला नसत आपल्या बाळाला काय आणि कस बनवायच आहे हे जर पालकांच्या मनात पक्क असेल तर त्यांच्यावर संस्कार करण्याचा हा सगळयात सुंदर कालावधी आहे. याच उदाहरण आईच्या पोटातुनच गर्भ संस्कार होत असतात. या टप्यात आई बरोबर वडिलही सहभागी झाले तर उत्तम. या गर्भ संस्कारामुळे बाळ जन्माला आल्यानंतर त्याला शिकवणं सोप जात. पोटात ऐकलेल्या गोष्टी आणि जन्मानंतर बघितलेल्या त्याच गोष्टी यांच्यात त्याला संगती लावण सोप जात.

(तिसरा टप्पा)

Scanned with CamScanner

१ ते ३ वर्ष हा निरस टप्पा आहे. यात मुलाला स्वत:च्या व्यक्तीमत्वाची जाणीव व्हायला सुरवात झालेली असते. त्याला स्वत:बध्दलचे निर्णय स्वत: घ्यायला आवडतात. उदा. – कोणते कपडे घालावे, खायला काय हवे, बाहेर कोणाबरोबर आणि कुठे जायचे, इत्यादी. ईथेच पालक त्याला आपल्या निर्णयाची अंमलबजावणी करायला भाग पाडतात आणि त्याची निर्णय घेण्याची क्षमता वाढण्याच्या आत खच्ची करतात. या वयात त्याचे निर्णय त्याला घेवु दिले तर त्यालाच पुढे फायदा होईल.

३ ते ६, ६ ते १२, १२ ते १८, व १८ ते पुढे असे त्याच्या वयाचे टप्पे आहे त्यात त्याच्या वयानुसार पालकत्वाची दिशा ठरवावी लागते.

प्रत्येक मुल हे स्वतंत्र व्यक्तीमत्व असत हे पालकांनी त्याच्याशी वागतांना लक्षात ठेवले पाहिजे. हाताची पाच बोट सारखी नसतात हे इथ लागु पडत भावंडामध्येही प्रत्येकाशी वागतांना पालकत्वाची दिशा वेगळी असु शकते. पुढची पिढी मानसिक, भावनिक, बौध्दीक आणि सामाजिक दृष्टया सुसंस्कृत घडवायची असेल तर पालकत्व अंगीकारून ते जाणीव पुर्वक आणि जबाबदारीने पुर्ण करण गरजेचे आहे.

पालकत्व हे अवघड असल तरी अशक्य नाही. ही अवघड वाट सहज करण्यासाठी पालकांनी स्वत:मध्ये वेळोवेळी बदल घडवुन स्वत:ला पाल्यांच्या जाणीवांना, भावनांना समजुन घेण्याच्या पातळीवर आणल पाहीजे. लहान मुल निरागस असतात त्याच वेळी पालकत्वाच नाणं खणखणीत वाजवल तर पुढल्या टप्यांमध्येही मुलांशी सुसंवाद साधण्यास आणि सशक्त नातेबंध निर्माण करण्यास सोप जात.

पालकच फक्त आपल्या पाल्यांना घडवतात अस नाही तर पाल्यही पालकांना त्यांच्या नकळत शिकवुन जातात तेव्हा पालकत्व ही सहकार्यानी होणारी गोष्ट आहे. वयामुळे पालकांनी पुढाकार घेवुन मुलांना या क्रियेत सामिल करून घेतल तर पालकत्व खुप सोनेरी क्षण दोघांच्याही ओंजळीत भरभरून देत.

लग्न होताच पती पत्नीने पालकत्वाच ज्ञान घेण आवश्यक आहे. पुर्ण कुटूंबाच्या उत्तम प्रगतीसाठी ते फायदयाचच ठरत.

आजच्या धकाधकीच्या जीवनात आपण सर्वांना साध्या सोप्या आणि सुटसुटीत नियमांची आवश्यकता वारंवार असते. अशा नियमांची व्याप्ती व मर्यादाही जास्त असली पाहिजे वयाच्या सातव्या वर्षापासुन ते पंधराव्या वर्षापर्यंत [illegible] नियमावली [illegible] देत आहे.

१) आपल्या मुलांना स्वताची काळजी [illegible] प्रेरित करा.

२) स्वत: आणि स्वत:च्या कार्यावर पुर्ण विश्वास ठेवायला शिकवा

३) मुलांच्या जिज्ञासु व्यक्तीला पोषक वातावरण निर्मीती करा.

४) स्वताचे ध्येय, उद्देश आणि कार्याचा ध्यास ठरवायला शिकवा.

५) मुलांना योजना बनवायला प्रेरीत करून मदत करा

६) मुलांना खेळाचे नियम जपत खिलाडु वृत्ती जपायला सांगा

७) मुलांना कार्यानुभव मिळविण्याकरीता कृती करायला प्रोत्साहन द्या

८) मुलांना दैनंदिन जीवनातील व्यवहारज्ञान शिकवा

९) घराची संस्कृती आणि शिष्टाचार पाळायला उद्युक्त करा.

१०) नेहमी विज्येत्यासम वर्तन ठेवायला प्रेरित करा.

११) स्वत:ची जबाबदारी/दायित्व आणि सहनशिलता अंगी बाणविण्यासाठी उत्तम मार्गदर्शक व्हा.

१२) सर्वत्र घरी विद्यालयात निपक्षपातीपणाची कास धरायला प्रोत्साहन द्या.

१३) परिस्थितीनुसार कणखर आणि मृदु वर्तन करायला प्रेरित करा

१४) यश आणि अपयश एकाच नाण्याच्या दोन बाजु आहेत दोन्हीचे दायित्व स्विकारण्यासाठी मन खंबीर ठेवण्यासाठी आपण सहाय्य करा. आपल्या अपत्यांना कोणत्याही गोष्टी तर्कशुध्द, ज्ञानरचानात्मक वृत्तीने आत्मसात करण्यास प्रोत्साहन द्या.

आपल्या जीवनशैलीला अनुसरून केलेला सारासार विचार व अनुभव यातुन सुजाण पालकत्व स्वीकरता येईल.

संदर्भग्रंथ सूची

–साळुंके उज्वला(२०१५ जुलै ०३),webdunia
–पाटील म. कृ.(२०१६ऑगस्ट २०)एवप्रभा
–_https://www.maayboli.com/node/52086

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

(3) iii

(SJIF) Impact Factor-7.675 ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2020

SPECIAL ISSUE-CCXXV (225)

Domestic Violence: Impact on Indian Society

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr Nitin A. Mathankar
Principal
Late Vasantrao Kolhatkar Arts
College, Rohana

Guest Editor:
Prof. Deoman Umbarkar
Late Vasantrao Kolhatkar Arts
College, Rohana

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

148

Impact Factor – 7.675 ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Multidisciplinary International Research Journal

Peer-Reviewed Indexed

March - 2020

SPECIAL ISSUE –CCXXV (225)

Domestic Violence: Impact on Indian Society

Chief Editor :
Prof. Virag.S.Gawande

Editor :
Dr Nitin A. Mathankar
Principal
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana
Guest Editor :
Prof. Deoman Umbarkar
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana

Aadhar International Publications

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 425/-

Editorial Board

Chief Editor -

Prof.Virag S.Gawande,

Director,

Aadhar Social Research &,

Development Training Institute. Amravati. [M.S.] INDIA

Executive-Editors -

- **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.
- **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- **Prof.Dr. Shabab Rizvi** ,Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- **Dr. Udaysinh R. Manepatil** ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji.
- **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil** , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- **Dr. Jiro Akita** - Professor Of Economics Tohoku University. Japan
- **Dr.Usha Sinha** , Principal ,G.D.M. Mahavidyalay,Patna Magadh University.Bodhgay Bihar

Review Committee -

- **Dr. D. R. Panzade**, Assistant Pro., Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- **Dr.Suhas R.Patil** ,Principal ,government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- Dr. **Kundan Ajabrao Alone** ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- **DR. Gajanan P. Wader** Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Asstt. Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responcible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- Executive Editor

Published by -

- **Prof.Virag Gawande Aadhar Publication Amravati 444604**

Email : aadharpublication@gmail.com Website : www.aadharsocial.com Mobile : 9595560278

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha.

Scanned with CamScanner

ISSN : 2278-9308
March 2020

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	आर्थिक परावलंबित्व आणि कौटुंबिक हिंसाचार डॉ. वर्षा गंगणे	1
2	कौटूंबिक हिंसाचार व प्रतीबंधक कायदे सिध्दार्थ बी. टेंभूर्णे	6
3	कौटूंबिक अत्याचार आणि महिलांच्या संरक्षणात्मक कायदे डॉ. विद्या भैसारे	11
4	मानवाधिकार आणि घरगुती हिंसा प्रा. अनिल रा. गावंडे	15
5	कौटुंबिक हिंसाचार आणि महिला सुरक्षा विषयक कायदे प्रा. डॉ. अर्चना भी. खंडागळे	19
6	मानवाधिकार आणि कौटुबिक हिंसा डॉ. अभिजित वेरूळकर	24
7	पितृसत्ताक पद्धती व कौटुबिक हिंसे संदर्भात जोतीबा फुले यांचे कार्य व विचार प्रा. डॉ. सुनिल चवळे	29
8	नेपाली संस्कृति के एक आराध्य देव : नाटेश्वर डॉ. प्राची हलगांवकर	32
9	मानक कार्यप्रणाली (NAAC) डॉ. पुरूषोत्तम गुणवंतराव पखाले	35
10	कौटुंबिक हिंसाचार : स्वरूप, परिणाम आणि उपाय डॉ. अतुल म. महाजन	39
11	१५ व्या लोकसभेत महाराष्ट्रातील खासदारांचा तारांकीत व अतारांकीत प्रश्ना बाबतचा सहभाग प्रा. अतुल नारायण खोटे	43
12	पुरुषप्रधान समाजव्यवस्था व कौटुंबिक हिंसाचार प्रा. डॉ. होमराज टी. राठोड	48
13	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे ओबीसी करिता केलेले कार्य प्रा.सतिश कुमार घनश्याम धवड,	52
14	स्त्री आणि कौटुंबिक हिंसाचार कायदा प्रा.मोनाली बहादूरे	56
15	भारतातिल महिला हिंसाचाराविरुद्ध कायदे प्रा. डॉ. रविंद्र विठोबा विखार	60
16	भारतीय संस्कृती आणि कौटुंबिक हिंसाचार प्रा. अनिल एन. चकोले	65
17	कौटुंबिक हिंसाचाराचा भारतीय समाजावर होणारा परिणाम प्रा. कोटरंगे दत्ता नामदेव	68
18	स्वंतत्र भारतातील संस्कृती व स्त्रीकलह डॉ. सिद्धार्थ बुटले	72
19	सदयस्थितीतील घरगुती हिंसाचार प्रा.डॉ. एस.पी. चव्हाण	75

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

151

20	भारतीय स्त्रीजीवन आणि कौटूंबिक हिंसा प्रा.डॉ. दशरथ धर्माजी आदे	77
21	आजची संस्कृती नि घरेलु संघर्ष प्रा.डॉ.लक्ष्मीकांत ना. देशपांडे	82
22	स्त्रियांच्या कवितेतील बदलत्या जाणिवा अर्चना सं. देशपांडे	85
23	मानवी विकासावर बदलल्या पर्यावरणाचा परिणाम प्रा.डॉ.अल्का दहीकर	91
24	महाराष्ट्र राज्यात महीलांवरील अत्याचारांचे वाढते प्रमाण एक समस्या डॉ.संजय धनविजय	94
25	कौटुंबिक हिंसाचार व शासकीय धोरण सहा.प्रा. दिपक आर.आटे	99
26	महिला सक्षमिकरण आणि कौटुबिक हिंसाचार प्रा.दिपाली अतुल पडोळे	104
27	स्त्रियांवरील हिंसा : एक स्त्रीवादी आकलन डॉ. धनंजय के.सोनटक्के	107
28	कौटुंबिक हिंसाचाराचे–वास्तव डॉ. एम. एच. झाडे	112
29	कौटुंबिक हिंसाचार : समाजाचे विदारक सत्य डॉ. वैशाली उगले	117
30	कौटुविक हिंसाचार कायदा–२००५ चे सामाजिक अंकेक्षण–एक अध्ययन प्रा.डॉ.संजय गुडधे	120
31	आर्थिक परिस्थितीमुळे स्त्रियांवर होणारे अत्याचार : एक अभ्यास प्रा. जयवंत नथ्थूजी काकडे	125
32	कौटुंबिक हिंसाचार सामाजिक स्वास्थ्याला पोखरणारी किड डॉ.मंगला गोरे	132
33	मानवी हक्क आणि स्त्रियांवरीलकौटूंबिक हिंसाचार डॉ.एम.बी.ठिकरे	136
34	कौंटूबिक सुख, शांती आणि शक्तिचा राज मार्ग संगीत डॉ.सुनिल बाबुलालजी पटके	141
35	घरगुती स्त्रीमनाचा हुंकार डॉ.सतीश माधवराव चहांदे	144
36	स्त्रियांवरील कौटुंबिक हिंसाचार : ज्वलंत समस्या डॉ. साधना विजय लांजेवार	148
37	स्त्रीमुक्ती करणात कायदयाचे महत्व डॉ.सच्चिदानंद जुनघरे	152
38	महाराष्ट्रातील कौटुंबिक हिंसाचार डॉ.एस. पी. झांबरे	155
39	स्त्री शक्ती जागृती डॉ. रवींद्र एम. बेले	159
40	"घरेलू हिंसा व महिलाओं के प्रति हिंसाके कारण" छत्तीसगढ़ राज्य के विशेष संदर्भ में Dr. Niraj Kumar Khare	163
41	समाज एवं संगीत का संबंध डॉ .मुणाल प्रभाकराव कडू	172
42	एकविसाव्या शतकातील स्त्रियांसमोरील आव्हानेडॉ. मंदा वि.तडस	175

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

कौटुंबिक हिंसाचाराचे— वास्तव

डॉ. एम. एच. झाडे
सहाय्यक प्राध्यापक डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा.
ता. जि. वर्धा.

प्राचीन काळापासून महिलांवर हिंसाचार होतांना दिसून येतात. महिलांवर होणाऱ्या या हिंसाचाराची सुरूवात कुटुंबातूनच झालेली आहे. पुर्वी मुलींनी जन्म घेतल्या नंतर तीला मारून टाकण्यात येत होते. याकरीता भारतातील प्रत्येक राज्यात वेगवेगळया प्रथा अस्तित्वात होत्या. अगदी उत्साह साजरे करून हत्या केली जात असे. उदा. दुधात बुडवून मारणे, उकळत्या तेलात टाकणे, उकळत्या तेलात टाकणे, खाटेच्या ठाव्याखाली ठेवणे इत्यादी. स्त्रियांवर कुटुंबातून होणाऱ्या हिंसाचाराची मालीका शेकडो वर्षापासून चालत आलेली आहे. आजही त्याचे अनुकरण आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून करण्यात येतो. कुटुंबातिल सदस्यांचे याला समर्थन असते.

आजही महिलांना कुटुंबामध्ये दुय्यम स्थान दिल्या जाते. तिला अपमानजनक वागणूक दिणे, रागावणे, शिवीगाळ करणे, टोमणे मारणे, यासोबतच मारझोड करणे इत्यादि प्रकारचे शारीरिक, मानसिक, आर्थिक छळ करण्यात येतात. या सर्वांकरीता व ते सहनकरण्याकरीता भारतामध्ये संस्कृतीच्या माध्यमातून काही मिथके आहेत जसे, समाजव्यवस्थेत स्त्रियांना दुय्यम स्थान देणे, स्त्रियांना अपमानास्पद वागणूक देणे, श्रमविभाजनामध्ये अर्थकारण करणे, घरगुती कामांना दुय्यम लेखने इत्यादी. यामुळेच स्त्रियांवर मोठया प्रमाणात अत्याचार होतांना दिसून येतो.

महिला या कुटुंबात सुरक्षित आहे असा चुकीचा समज या समाजात रूढ आहे. खरं पाहिलं तर आज स्त्री समाजात ना घरात कुठेच सुरक्षित नाही. कुटुंबातच तिच्यावर जन्मापुर्वीपासून तर जन्मानंतर मरेपर्यन्त अत्याचार होतच असंतात. बलात्काराचे प्रमाण अभ्यासले तर दिसून येतं की ८५ प्रतिशत घरातील व्यक्तीच ते करतात. लहान मुली देखिल घरात सुरक्षितच नसतात. कुटुंबातच महिला सुरक्षित नसतील ती त्यांनी आसरा शोधायचा कुठे हाच खरा प्रश्न आहे. या सर्वांकरीता भारतीय व्यवस्थेत असलेली पुरूषसत्ताक कुटुंबपध्दती, पुरूषसत्ताक समाजव्यवस्था करणीभूत आहे असे म्हटल्यास अतीशयोक्ती होणार नाही.

२०१२ मध्ये नॅशनल क्राईम ब्युरो रिपोर्ट नुसार भारतामध्ये रिपोर्ट केलेला (नोंदविल्या गेलेल्या) क्राईम रेट ४६ आहे. एक लाख माहलांमधून केवळ दोन महिला बलात्काराच्या केसेस नोंदवितात. हिसाचाराचे प्रमाण एक लाख महिलांमधून ५.९ आहे. हे सर्व त्यांच्या पतीकडून तसेच कुटुबातील इतर सदस्यांकडून घडून येतात. मार्च २०१९ मध्ये पोलिस स्टेशनमध्ये नोंदविल्या गेलेले कौटुंबिक हिंसाचाराचे प्रकरण १.३२ मिलीयन आहे. यामधिल ७४६२१९ केसेस या कुटुंबात घडलेल्या बाललैंगिक शोषणाच्या आहेत, अशी नोंद आहे.

वरील संदर्भावरून कौटुंबिक हिंसाचाराची तिव्रता आपल्या लक्षात येत. आज कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये लैंगिक हिंसाचाराचे प्रमाण मोठया प्रमाणात आहे. यासोबतच अनेक कुटुंबामध्ये शारीरिक व मानसिक हिंसाचाराला रोजच समोरे जावे लागते. एकीकडे महिलांची होत चाललेली प्रगती तर दुसरीकडे महिलांवर होणारे अन्याय अत्याचार यामध्ये कुठेतरी विसंगती निर्माण होतांना आपणास दिसते आहे.

संशोधनकर्ती मागील अकरा वर्षापासून डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशलवर्क वर्धा येथे समाजशास्त्र हा विषय शिकवितात, तसेच त्यांनी पाच वर्ष कौटुंबिक समुपदेश केंद्रामध्ये

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

समपदेशनाचे कार्य केले आहे. हे कार्य करीत असतांना त्यांना अनेक वेळा कौटुंबीक अत्याचाराच्या केसेसला समुपदशन केले आहे. त्यावेळी आणि आज कौटुबिक हिंसाचार होण्यामध्ये काही बदल झालेला दिसत नाही. हा विषय विखारी मानसिकतेतून सतत पुढे यतो. या विषयावर संशोधन करून वास्तव जाणून घेण्याकरीताच संशोधन कर्तीने "कौटुंबिकहिंसाचाराचे – वास्तव" य विषयाची निवड केली.

अध्ययन पध्दती –

आजहीसर्वत्र कौटुंबिक हिंसाचार होतांना दिसत आहे. वर्धा शहरातील कौटुंबिक हिंसाचाराच्या संदर्भात जाणून घेण्याकरीता संशोधन कार्य हाती घेण्यात आले

संशोधनाचे उद्देश –

१. कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे जाणून घेणे.
२. कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये सहभागी असणारे सदस्य जाणून घेणे.
३. कौटुंविक हिंसाचाराचे स्वरूप जाणून घेणे.

नमुना निवड व अध्ययन क्षेत्र –

प्रस्तुत अध्ययन हे प्राथमिक व दुय्यम तथ्यावर आधारीत आहे. प्रस्तुत अध्ययनाकरीता वर्धा शहरातील ४० महिलांचा समावेश करण्यात आला. याकरीता संभाव्यता नमुना निवड पध्दतीतील सोयीस्कर नमुना निवड पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला. तथ्य संकलनाकरीता प्रत्यक्ष मुलाखत पध्दती व निरीक्षण पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला. मिळालेल्या आकडेवारीची टक्केवारी काढून वर्गीकरण व विश्लेषण करून निष्कर्श मांडण्यात आले. निघालेल्या निष्कर्शावरून काही सुचना करण्यात आल्या.

तक्ता क. १

लग्नानंतर अत्याचाराची सुरूवात होण्याचा कालावधी

अ.क.	विवरण	वारंवारीता	टक्केवारी
१	एक वर्षाच्या आत	१८	४५.००
२	एक ते पाच वर्ष	०९	२२.५०
३	पाच वर्षापेक्षा अधिक कालावधी	०९	२२.५०
४	संगता येत नाही.	०४	१०.००
	एकूण	४०	१००.००

वरील सारणीवरून आपल्या असे निदर्शनास येते की, लग्न झाल्यानंतर एक वर्षाच्या आत अत्याचार करावयास सुरूवात होते असे मत व्यक्त करणाऱ्या उत्तरदात्या महिलांची संख्या १८ असून त्यांचे शेकडा प्रमाण ४५.०० टक्के आहे. एक वर्ष ते पाच वर्षानंतर अत्याचाराला सुरूवात होते असे ०९ (०२.५० टक्के) महिलांनी सांगितले. तर हेच प्रमाण पाच वर्षानंतर अत्याचाराला सुरूवात होते असे मत व्यक्त करणाऱ्या महिलांचेही आहे. ०४ (१०.०० टक्के) महिलांना तर अत्याचाराला नेमकी सुरूवात कधी होते हे देखिल सुरूवात होते हे सांगताच आले नाही. परंतु अत्याचार तर सातत्यांनी होतच असतात अशी प्रतीकीया व्यक्त केली.

यावरून असा निष्कर्श निघतो की, लग्नानंतर एक वर्षाच्या आतच अत्याचाराला सुरूवात होते असे अधिकांश म्हणजेच ४५ टक्के महिलांनी सांगतात.

अत्याचार नेमक्या कोणकोणत्या प्रकारे होतो त्याचे स्वरूप जाणून घेतले असता पुढिल वास्तव समोर आलं.

Scanned with CamScanner

(बहू पर्यायी तक्ता)

कौटुंबिक हिंसाचार करण्यामध्ये कुटुंबामधिल कोणकोणत्या व्यक्तिींना समावेश असतो असे जाणून घेतले असता एकच पर्याय समोर न येता एकाच उत्तरदात्यांनी अनेक उत्तर दिली त्यामुळे वरील तक्ता हा बहू पर्यायी तक्ता आहे. पती अत्याचार करतो असे मत २१ महिलांनी व्यक्त केले. सासुसासरे अत्याचार करतात असे मत व्यक्त करणाऱ्या महिलांची संख्या २४ आहे. तर कुटुंबातील इतर व्यक्तींमध्ये ननंद, जावू, भासरे, दिर अत्याचार करतात असे १६ महिलांनी सांगितले.

यावरून असा निष्कर्ष निघतो की कुटुंबातील प्रत्येकच व्यक्तींना अत्याचार करण्यात समावेश असतो.

निष्कर्ष –

- २८ (७०.०० टक्के) उत्तरदात्यांच्या मते कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये शारीरिक व मानसिक हिंसाचार मोठया प्रमाणात होतात.
- कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये शिवीगाळ करणे, अपमाणजनक वागणूक देणे, मानसिक त्रास देणे व मारझोड करणे या प्रकारचा त्रास मोठया प्रमाणात होतो.
  - लग्नानंतर एक वर्षाच्या आतच महिलावरील अत्याचाराला सुरूवात हाते.
  - कुटुंबामध्ये पती, सासुसासरे, दिर, नणंद, भासरे, जाउ अत्याचार करण्यात सहभागी असतात.
  - महिलावरील अत्याचाराची मालीका ही प्राचीन काळापासुन तर आधुनिक काळातही चालुच असलेली दिसते.

सुचना–

- कुटुंबामधून मुला मुलींना समानतेचे शिक्षण दयायला पाहिजे.
- कुटुंबामध्ये स्त्रियांना समानतेची वागणूक दयायला पाहिजे.
- कुटुंबामधे कामाची विभागणी न करता सर्वानाच सर्व काम करता यायला पाहिजे असा संस्कार रूजवावा.
- शाळा, महाविद्यालयांमध्ये विद्यार्थ्यांना स्त्री पुरूष समानतेचे शिक्षण देण्यात यावे.
- स्त्रियांच्या कामाचा आदर करून त्यांना सन्मान दयावा, असे मुल्य समाजात रूजवावे
- धार्मिक स्थळी स्त्रियांना दिली जाणारी दुय्यम वागणूक थांबवावी, शासणाने यात लक्ष घालावे.
- कौटुंबिक हिसाचाराला आळा घालण्याकरीता कायदा व त्याचे पालन करणारी यंत्रणा कठोर करून त्याची अंमलबजावणी योग्य पध्दतीने व लवकर करावी.

संदर्भ सूची –

- गऊत, एन. यू. (२०१३). *महिला सुरक्षा एवं समाज*. जयपूर : सत्यम पब्लिशर्स एन्ड डिस्ट्रीब्युटर्स.
- श्रीवास्तव, सुधाराणी आणि श्रीवास्तव, आशा (२००४). *महिला शोषण और मानवाधिकार*. नई दिल्ली : अर्जुन पब्लिशिंग हाऊस.
- भाटी, कांता (२००४). *महिला उत्पीडन दहेज प्रताडना तथा दहेज हत्या*. जयपूर : पॉईन्टर पब्लिशर्स.

Scanned with CamScanner

तक्ता क. २

अत्याचाराचे स्वरूप

अ.क.	विवरण	वारंवारीता	टक्केवारी
१	शिविगाळ	००	००.००
२	अपमानजनक वागणूक	००	००.००
३	मानसिक त्रास	००	००.००
४	मारझोड	०१	०२.५०
५	वरील सर्व	३९	९७.५०
	एकूण	४०	१००.००

वरील सारणीवरून आपल्या असे निदर्शनास येते की, संशोधनकर्तीने अत्याचाराचे स्वरूप जाणून घेतले असता ३९ (९७.५० टक्के) स्त्रियांनी अत्याचारामध्ये शिवीगाळ करणे, कोणत्याही कारणाने अपमान करणे, मानसिक त्रास देणे, मारझोड करणे इत्यादिंचा समावेश असतो असे सांगितले तर ०१ (०२.५० टक्के) स्त्रिने मारझोड करतो असे सांगितले. यावरून असे दिसून येते की, अधिकांश महिलांना शिवीगाळ, अपमानजनक वागणूक, मानसिक त्रास, मारझोड इत्यादी प्रकारच्या अत्याचाराला सामोर जाव लागते.

तक्ता क. ३

कौटुंबिक हिसाचाराचे प्रकार

अ.क.	विवरण	वारंवारीता	टक्केवारी
१	शारीरिक	०६	१५.००
२	मनसिक	०६	१५.००
३	वरील दोन्ही प्रकारे	२८	७०.००
	एकूण	४०	१००.००

वरील तक्त्यावरून आपल्या असे निदर्शनास येते की, ज्या स्त्रियांवर कुटुबामध्ये अत्याचार होतात त्या अत्याचाराचे प्रकार जाणून घेतले असता ०६ (१५.००टक्के) महिलांनी शारीरिक हिंसाचार होतो असे सांगितले त्यामध्ये वस्तु फेकून मारणे, चिमटे घेणे, केस ओढने, काढिणे मारणे इत्यादी प्रकारे शारीरिक हिंसा करतात. ०६ (१५.००टक्के) महिलांनी मानसिक हिंसाचार होतो असे सांगितले, यामध्ये अपमानजनक वागणूक देणे, संशयी वृतीने बघने, टोमने मारणे इत्यादी स्वरूपाचे हिंसाचार करतात. शारीरिक व मानसिक अशा दोन्ही प्रकारचे हिंसाचार करतात असे २८ (७५.००टक्के)महिलांनी सांगितले.

यावरून असा निष्कर्श निघतो की, अधिकाअधिक महिलांना शारीरिक व मानसिक अशा दोन्ही प्रकारच्या हिंसेला समोर जाव लागतं.

तक्ता क. ४

अत्याचार करणारे व्यक्ती

अ.क.	विवरण	वारंवारीता
१	पती	२१
२	सासू सासरे	२४
३	कुटुंबातील इतर सदस्य	१६

Scanned with CamScanner

ISSN : 2278-9308
March 2020

- गुप्ते, मनिषा आणि मोरे अर्चना (२००७). *नकभेद*. पुणे महिला सर्वांगिण उत्कर्ष मंडळ (मासुम).
- पाटील, लिला (१९९८). *ओलांडताना*. पुणे : श्री विद्या प्रकाशन.
- पांगुळ–बागडाते, नंदा (२०१४). *महिलांवरील लैंगिक अत्याचार*. नागपूर : आर. बी. प्रकाशन.
- साळुंखे, आ. ह. (१९८९). *हिंदूसंस्कृती आणि स्त्री*. मुंबई : लोकवाङ्मय गृह.
- https.//en.wikipedia.org,wik;
- http./www.refuge.org.uk›our-work

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

International Multilingual Referred Research Journal

Issue-34, Vol-05 April to June-2020

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

April To June 2020
Issue-34, Vol-05

Date of Publication
1 May 2020

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Date of Publication
01 May 2020

Vidyawarta™

International Multilingual Research Journal

www.विद्यावार्ता.कॉम
YouTube Channel

Vidyawarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary.

If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

Indexed

IMPACT FACTOR 7.041 IIJIF

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 2611690

http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

Editorial Board & review Committee

- **Chief Editor**
Dr Gholap Bapu Ganpat
Parli_Vaijnath,Dist. Beed Pin-431515 (Maharashtra)
9850203295, 7588057695
vidyawarta@gmail.com

- **M.Saleem**
saien Ghulam street
Fatehgarh Sialkot city
Pakistan. Phone Nr. 0092 3007134022
saleem.1938@hotmail.com

- **Dr. Momin Mujtaba**
Faculty Member,Dept. of Business Admin.
Prince Salman Bin AbdulAziz University
Ministry of Higher Education,Kingdom of Saudi Arabia, Tel No.: +966-17862370 Extn: 1122

- **N.Nagendrakumar**
115/478, Campus road,
Konesapuri, Nilaveli (Postal code-31010),
Trincomalee, Sri Lanka
nagendrakumarn@esn.ac.lk

- **Dr. Vikas Sudam Padalkar**
vikaspadalkar@gmail.com
Cell. +91 98908 13228 (India),
+ 81 90969 83228 (Japan)

- **Dr. Wankhede Umakant**
Navgan College, Parli –v Dist. Beed
Pin 431126 Maharashtra
Mobi.9421336952
umakantwankhede@rediffmail.com

- **Dr. Basantani Vinita**
B-2/8, Sukhwani Paradise,
Behind Hotel Ganesh, Pimpri,
Pune-17 Cell: 09405429484,

- **Dr. Bharat Upadhya**
Post.Warnanagar, Tq.Panhala,
Dist.Kolhapur-4316113
Mobi.7588266926

- **Jubraj Khamari**
AT/PO - Sarkanda, P.S./Block - Sohela
Via/Dist. - Bargarh, Pin - 768028 (Orissa)
Mob. No. – 09827983437
jubrajkhamari@gmail.com

- **Krupa Sophia Livingston**
289/55, Vasanthapuram,
ICMC, Chinna Thirupathy Post,
Salem- 636008 +919655554464
davidswbts@gmail.com

- **Dr. Wagh Anand**
Dept. Of Lifelong Learning and Extension
Dr B A M U Aurangabad pin 431004
Mobi. 9545778985
wagh.anand915@gmail.com

- **Dr. Ambhore Shankar**
Jalna,Maharashtra
shankar296@gmail.com
Mobi.9422215556

- **Dr. Ashish Kumar**
A-2/157, Sector-3, Rohini, Delhi -110085
Ph.no: 09811055359

- **Prof. Surwade Yogesh**
Dept. Of Library, Dr B A M U Aurangabad , Pin 431004
Cell No: +919860768499
yogeshps85@gmail.com

- **Dr.Deepak Vishwasrao Patil,**
At.Post.Saundhane, Near
Kalavishwa Computer, Tq.Dist.Dhule-424002.
Mobi. 9923811609
patildipak22583@gmail.com

- **Dr.Vidhya.M.Patwari**
Vanshree Nagar,Behind Hotel
Dawat, Mantha Road, Jalna-431203
Mobi.9422479302
patwarivm@rediffmail.com

- **Dr.Varma Anju**
Assistant Professor, Dept. of Education,
Sikkim University 6th Mile, Samdur Tadong-737102
GANGTOK - Sikkim, (M.8001605914)
anjuverma2009@rediffmail.com

- **Dr.Pramod Bhagwan Padwal**
Associate Professor,Department of Marathi
Banaras Hindu University,
Varanasi-221005.(Uttar Pradesh)
Mobi. 9450533466
pbpadwal@gmail.com

Scanned with CamScanner

- **Dr. Nilendra Lokhande**
Head-Department of Commerce,
S.N.D.T. College of Arts & S.C.B.College of Comm. & Sci., S. N. D. T. Women's University,
Mumbai-20. Mobile: 98 21 230 230
Email: lokhandend@gmail.com

- **Dr. Bhairulal Yadav**
Assistant Professor,
Department of Geography
Visva-Bharati University,Santiniketan,
West Bengal 731 235,Mob. +91 8670027217
blal.yadav@gmail.com

- **Dr. Madan Mohan Joshi**
Asst.Professor of History, School of Social Sciences
Uttarakhand Open University, Haldwani (Uk)
Cell nos. 09690676632,09412924858
mmjoshi@uou.ac.in

- **Dr.Seema Sharma (Tiwari)**
Assistant Professor-Political Science,
Govt. M.L.B. Girls P.G. College, KilaBhavan, Indore-66
Mob: 9425904160
seemasharmam4@gmail.com

- **Dr. N.D. Choudhari**
Dept. of Marathi
Anandrao Dhonde Alias Babaji College,
Kada, Tal-Ashti, Dist- Beed (India) Mobi. 7350474989
ndbchoudhari@gmail.com

- **Dr. Yallawad Rajkumar**
Lt. Laxmibai Deshmukh Mahila College,
Parli v. Dist. Beed,Pin. 431515,
Mobi. 9881294195

- **Dr. Awasthi Sudarshan**
Navgan college, Parli Vaijnath
Dist. Beed Pin.431515, Mobi.9960127866
sudarshanawasthi@gmail.com

- **Dr. Ravindranath Kewat**
Teacher Colony, Bamni- Bllarpur, TQ. Ballarpur
Dist. Chandrapur Pin 442701, Mobi- 9421715172
kwmmballarpur@rediffmail.com

- **DR.PIYUSH PANDDEY**
371 H POCKET II, MAYUR VIHAR PHASE I
NEW DELHI 110091,Mobi:9871415353
opiyushpandey@gmail.com

- **Dr. M.SURESH BABU,**
Librarian,
C.M.R. College of Engineering & Technology (Autonomous). Kandlakoya, Medchal Road,
Hyderabad - 501 401
Mobile : 9492759646
drsureshsvu@gmail.com

- **Dr. DEEPAK NEMA**
S/O Dr. B.D. Nema, Near Prem Nagar Power House,
Satna-485001,Contact No.8989469156,
Email: **dnema14@gmail.com**

- **Dr. Neeraj Kumar Shukla**
HEAD, Department of B.Ed. Government Post Graduate College Kashipur, Udham Singh Nagar, Uttarakhand, India 244713
9450223977
nshuklan@gmail.com

- **Sunil S Trivedi**
Rameshwar Park,B/h Navarang Society,
Mogri-388345 Ta & Di: Anand
Mob: 9727290344, 8866465904
trivediss@ymail.com

- **Dr. Anil Kumar Singh**
H.O.D. Library & Information Science
Nandini Nagar P.G. College
Nawabganj, Gonda
Email-singh.anil224001@gmail.com
Mob-09793054919

- **Dr. Preeti Sarda,**
Flat No.505Amrapali Arcade, Street No.10, Himayat Nagar, Hyderabad.-500029,
Telangana . Mob.08374378080
pritibhala@gmail.com

- **Ramakant Ambadas Choudhari**
Plot No. 43 B / Vidyavihar Colony Part -01,
SHIRPUR , DIST- DHULE (MH) 425405
Mobi – 7588736283
rac2722@gmail.com

- **Dr. Dinesh Kumar Charan**
Associate Professor and HOD-History Dept.,
Govt.Lohia College Churu (Rajasthan) India
Pin- 331001
Mob. No.-9414305804

Scanned with CamScanner

INDEX

01) "Soil Formation and its Conservations" A Geographical Analysis
Dr. Mirza Wajid Rustum Baig, Beed ||14

02) WEB 2.0 TOOLS: An Innovative Techniques for Pre Service Teacher Education
Dr. Mahadeo Sadashiv Disale, Dist – Solapur (MS) ||17

03) Translation: Creation of Creation
Prof. Dr. Aparna Mahajan, Chakan ||23

04) Use of Statistical Research in Everyday Life Experiences
Mr. Abhijit P. Mahale, District- Sindhudurg ||27

05) ROLE OF LIBRARY AND ITS SOURCES IN LEARNING
PROF. SIDDHARTH A. PATIL, DIST. AKOLA ||31

06) Glimpses of child Abuse: prevalence and Dynamics
Prof.Dr. Baviskar Kunda Vitthal, Jalgaon ||33

07) Impact of Globalization on Indian Society in Anita Desai's 'Voices in the City'
Dr. Shrinivas Sambhajirao Gadhe, Dist: Nanded (M.S.) ||35

08) Mahesh Dattani's Seven Steps Around the Fire: Customs and Beliefs
Asst.Prof. Ayodhya Jadhav, Pune, Maharashtra ||37

09) Trauma of Women with special reference to the Partition Story A Leaf in ...
Dr. Vaishali Vasant Joshi, Sangli ||41

10) The Study On effectiveness of community based Rehabilitation for ...
Dr. T. S. Rathod, Amaravati ||43

11) A Report on Environment Pollution as a Tort
Pragya Seth, Jaipur ||46

12) The Posthuman in Greg Egan's Permutation City
Rajendra Tambile, Shirwal ||48

13) ENTREPRENEURIAL CHALLENGES IN INDIA AND FINDING THE WAY OUT
Dr. P. N. Tiwari & Dr. P. C. Suyal, U.S. Nagar (Uttarakhand) ||52

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

14) किशोरी व युवतींचा छेडखानी संदर्भातील दृष्टिकोन
डॉ. माधुरी झाडे, वर्धा ||61

15) शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा ऑनलाईन शिक्षणाविषयी असलेल्या अभिवृत्तीचा अभ्यास
प्रा. डॉ. पुरुषोत्तम ओंकार चौधरी, जि. धुळे ||66

16) समाज परिवर्तन व प्रबोधनामध्ये विचारवंतांचे योगदान
डॉ. अण्णासाहेब म्हळसने, बुलडाणा ||70

17) भारतातील पाणी साठवणुकीच्या पद्धती व उपाययोजना
डॉ. एस. पी. झांबरे, जि. गोंदिया ||72

18) पाली साहित्यामध्ये अप्पमादो अमतपदं : एक चिकित्सक अध्ययन
प्रा.डॉ. सुभाष आठवले, जि. धुळे ||77

19) व्यक्तिमत्व विकासात स्वसंकल्पनेची भूमिका
प्रा.डॉ.सौ. विजया विठ्ठल बाविस्कर, नंदुरबार ||80

20) पालकत्व आणि पालकांची जबाबदारी
डॉ. सुनिता भोईकर, वर्धा ||84

21) महात्मा गांधी यांच्या मूलोद्योगी शिक्षण पद्धतीची आजच्या काळातील उपयोगिता
प्रा.डॉ.गोकुल शामराव डामरे, शेगांव ||87

22) वनसंपत्ती आणि छत्रपती शिवराय
प्रा.सौ. कापशीकर धनश्री रामचंद्र, पंढरपूर ||91

23) गोपाळ गणेश आगरकर यांचा सामाजिक दृष्टीकोन
प्रा. डॉ. चंद्रशेखर टी. क्षिरसागर, जि. नागपूर ||94

24) नक्षलवादी चळवळ आणि भारताची अंतर्गत राष्ट्रीय सुरक्षा
डॉ. देवेंद्र गंगाधर विसपुते & श्री. प्रमोद रमेश पाटील, धुळे ||96

25) आदिवासींच्या विकासात माध्यमाची भूमिका
डॉ. रमेश अर्जुन पवार, सोविपूर ||103

26) महिला सक्षमीकरणात स्वाधार गृह योजनेची भूमिका
डॉ. मदन जी. प्रधान, सिहोरा ||105

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

14

किशोरी व युवतींचा छेडखानी संदर्भातील दृष्टिकोन

डॉ. माधुरी झाडे
सहाय्यक प्राध्यापक,
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशलवर्क वर्धा

भारतीय समाजाचे गोडवे आजही मोठया प्रमाणात गायील्या जाते. येथिल संस्कुती ही एक पती व एक पत्नीव्रताची आहे, परस्त्री मातेसमान असते. परस्त्रीकडे डोळे वर करून देखील पाहिल्या जात नाही, स्त्रीला समाजात अत्यंत आदराचे, सन्मानाचे व देवीचे स्थान आहे, असा गोड गैरसमज आहे. कारण वास्तव मात्र काळयाकुट्ट अंधारात गडप नव्हे तर अगदीच गडद झाले आहे. पण तरीदेखील आमच्या डोळयावरील पट्टी किंवा आम्ही लावलेल चश्मे काही निघायला तयार नाही.

वास्तवीक पहाता आपल्या समाजात आजही महिलांवर मोठया प्रमाणात अन्याय अत्याचार होतांना आपणास दिसेल पण त्याकरीता पहिल्यांदा आपल्याला डोळस होणं आवश्यक आहे. आज स्त्री सन्मान आणि स्त्री सुरक्षा हा विषय सतत ऐरणीवर रहावा अशीच परीस्थिती देशात सर्वत्र दिसत आहे. जरा मागोवा घेतला तर असे दिसते की ही परीस्थिती केवळ आपल्याच देशात आहे असे नाही तर थोडया फार फरकानी जगात सर्वत्र पुरूषसत्ताक मानसिकतेच्या बळी गेलेल्या, ठरलेल्या महिला वर्गाची स्थिती सारखीच आहे. अमेरीकेसारख्या प्रगत देशात सातशेहून अधिक 'बलात्कार आपत्ती केंद्र' (रेप क्रायसीस सेंटर) काम करीत आहेत. या केंद्रात २४ तास तज्ञ सल्लागारांची सेवा व मदत बलात्कारास बळी पडलेल्या स्त्रीला उपलब्ध हावू शकते. जे घडले ते एक सामाजिक रोगाचा भाग असून त्या रोगाचा निपटारा करण्यासाठी ह्या गुन्हयाच्या नोंदिच्या गरजेची तीला जाणिव करून दिल्या जाते. गुन्हयाची नोंद करण्याकरीता तत्पर मदत मिळते आणि नंतर न्यायालयाच्या किचकट व्यवहारांतही बलात्कारीत स्त्रीचं मनोधैर्य टिकविल्याकरीता प्रयत्न केले जातात.

लॉस एंजिल्सच्या 'ॲसॉल्टस् अगेन्स्ट वुइमेन' या संस्थेच्या संचालिका श्रीमती ज्युडी गॅविट्झ म्हणतात की, "स्त्रीवर कोणाकडून बलात्कार होईल याबद्दल बांधणे अवघड आहे. नोकरीतील वरीष्ठ अधिकारी, शाळेतील तिच्यासोबत काम करणारा इसम, किंवा अन्य कुणिही तिच्यावर बलात्कार करण्यास प्रवृत्त होवू शकतो." बाल्टिमोर येथील रूग्णालयात लैंगिक गुन्हेगारीसंबंधी काम करणारे मनोवैज्ञानिक श्री. फ्रेड बर्लिन यांनी तर असे स्पष्ट नमूद केले की, "लैंगिक गुन्हेगार म्हणून त्यांच्याकडे येणाऱ्यांत धर्मोपदेशक, डॉक्टर, वकील, शिक्षक इत्यादिंचा समावेश आहे. त्यामुळे बलात्कार कुणाकडून घडतो व कोणावर घडतो याबाबत कोणतेच निष्कर्ष गृहित धरता येणार नाही." बलात्कार हा अत्यंत कमी नोंदविला जाणारा गुन्हा आहे. ३.५ ते १० टक्यांपर्यन्तच बलात्कारची नांद होत असेत.

२५ नोव्हेंबर ते १० डिसेंबर हा कालावधी जगातील सर्व देशांत 'महिलांविरोधी हिंसाचार प्रतिबंध कार्यक्रमांसाठी कृती पंधरवाडा' म्हणून पाळल्या जातो. त्यालाही या वर्षाची मुख्य घोषणा 'बलात्कार थांबवा' व 'जनरेशन इक्वालिटी' म्हणजे समानता मानणारी पिढी हा आहे. परंतू भारतात मात्र वास्तव काही वेगळच आहे. महिला, मुली, बालिका यांच्यावरील अण्याय अत्याचाराचा आकडा हा सातत्यानी वाढतच जाणारा आहे. असे वाटते की, याला कारणेही भरपूर आहेत आणि त्यावर उत्तरे शोधली तरी त्या सोडवीणाऱ्या यंत्रणा दुर्बल व गुंतागुतीच्या झाल्यासारख्या दिसतात.

अत्याचार होवून बचावलेल्या मुलींना अनेक टप्प्यांबधून जावं लागतं. अशावेळी तिच्यासोबत तिचे कुटुंब असल्यास ती थोडीफार तग धरते. परंतु घटणा नोंदविने, रूग्नालयात तपासणी करून घ्यायला जाणे, तिथे तपासणी व उपचार, मग डिसचार्ज, नंतर घरी परतने, आरोपींना अटक व आरोपपत्र दाखल करेपर्यन्तच्या प्रक्रियेसाठी पोलिसांना सहाकार्य,

Dr. Ambedkar College of Social Work
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

प्रकृतीकरिता शस्त्रक्रिया किंवा उपचार, नंतर न्यायालयाच्या तारखांची प्रतिक्षा व शेवटी सत्र न्यायालयात निकाल, त्यानंतर उच्च न्यायालयात, सर्वोच्च न्यायालय अशा सुमारे बारा टप्प्यातून या मुली जातात व त्यानंतरही कायम या घटना मनाच्या अंतरपटलावर उमटल्यामुळे मनावरचे ओझे कायम रहातेच.

अनेकदा लहान मुलिंचे अपहरण करतांना तीला बोलता येणार नाही, ती प्रतीकार करू शकत नाही हा विचार आरोपी करतो. 'मुलगी हरवली अथवा सापडत नाही' अशी तक्रार पालकांनी केली की, बहुतेक पोलिसठाण्यात प्रथात आहे, की चोविस तास वाट पहायला सांगतात. खर तर, विधानपरिषदेत गृहखात्याने यापुर्विच पोलिसांना सुचना दिल्या आहेत की, एखादी मुलगी बेपत्ता झाली असेल तर लगेच तपासाला सुरूवात करावी. विशेषत: एक दिड तास हा जसा ह्रदयविकाराच्या झटक्यात महत्वाचा काळ मानला जातो, त्याचप्रमाणे याच काळात मुलींच्या अपहरणाच्या केससंदर्भातील महत्वाच्या खाणाखुणा सापडू शकतात. काही वेळा लोकांच्या लक्षात आले तर आरोपी सापडू शकतो. पण असे न केल्यामुळे (विलंब हा सहेतूक असो वा निहेतूक) त्यातून आरोपीचे मनोबल मजबूत होते. व पिडीताचा प्रवास मरनाकडून मरनाकडेच चालू रहातो.

आपल्या देशात ४२६ कैदयांना शिक्षा सुनावण्यात आली दररोज सरासरी ९० बलात्कार होतात. परंतू सहा लाख प्रकरणे द्रुतगती न्यायालयात प्रलंबीत आहेत. न्यायालयात न्याय मिळण्याचा वेग लक्षात घेतला तर २००२ ते २०११ दरम्यान न्यायाचा वेग २६ टक्के होता. 'पास्को' अर्थात बाल लैंगिक अत्याचाराबाबतच्या गुन्हयांनमध्ये उत्तरप्रदेश ४२३७९ प्रकरणे तर महाराष्ट्रात १९९६८ इतकी प्रकरणे नोंदविली असल्याने महाराष्ट्र दुसऱ्या क्रमांकावर आहे. देशात बलात्कार करून खुनाचे २२३ गुन्हे घडले. महाराष्ट्रात १९३३ दावे बाकी असल्याचे 'क्राईम इन इंडिया' च्या अहवालात म्हटले आहे. दिल्ली मध्ये शाळेजवळ जावून मुलींचा विनयभंग करणाऱ्या एका गुन्हेगाराला पकडल्यावर गेल्या दहा वर्षात ५०० हून अधिक शाळकरी मुलींचे विनयभग केल्याचे त्याने कबूल केले होते. यावरून लक्षात येते की, वरकरनी किरकोळ गुन्हा वाटला तरी तो किरकोळ नसतो. नंतर त्याचाच गंभिर गुन्हाकडे प्रवास सुरू होतो.

भारतातील महिलांवरील लैगिक अत्याचाराचा विचार केला असल्यास असे दिसून की, अल्पवयीन मुली आणि भारतात २०६० बलात्काराचे प्रकरण पंजीकृत केले गेले. जे १९८५ मध्ये ६१८९ आणि १९९३ मध्ये ११११७ झाले. विनयभंगाच्या १९८५ मध्ये १३९५२ केसेसची नोंद झाली. जी १९८९ मध्ये १६६८९ झाली. १९९१ मध्ये १३६०३ झाले. गृहमंत्रालयाच्या अवालानुसार देशात प्रति ४७ मिनिटाला एका महिलेसोबत बलात्कार तसेच ४४ महिलाचे अपहरण होते. अधिकतर प्रकरणांची खरे पहाता नोंदच नाही. नॅशनल क्राईम ब्युरोनुसार मागील काही वर्षात महिलांवरील अपराध ३५ ते ४० टक्यांनी वाढले आहेत. गेल्या काहि वर्षात अल्पवयीन गुन्हेगारांनी बलात्कार केल्याच्या प्रकरणांमध्ये प्रचंड वाढ झाली आहे. देशातील बालसुधार गृहांची स्थिती चिंताजनक झाल्याचे 'एसी एन आर' च्या 'इंडियाज हेल होल्स चाईल्ड सेक्सुअल असॉल्ट इन ज्युवेनाईल जस्टिस होम' या अहवालात म्हटले आहे. सरकारी बालसुधार गृहामध्ये स्वयपाकी, सुरक्षारक्षक, तसेच वरीष्ठ अधिकारी लैंगिक गुन्हयांमध्ये सहभागी असल्याचे चित्र आहे. राष्ट्रिय गुन्हे नोंदी पहाता १० वर्षात अल्पवयीन गुन्हेगारांनी बलात्कार केल्याच्या प्रकरणात १७० टक्यांनी वाढ झाली आहे. राष्ट्रिय सरासरीचा विचार करता दुसऱ्यांदा गुन्हे करणारे अल्पवयीन गुन्हेगार ११ टक्याहून अधिक आहे.

▪ 'अमेरीका' (१९९५) शाळेत घडणाऱ्या लैंगिक शोषणाबद्दल परदेशात काही तुरळक अभ्यास झाले आहेत. १९९५ सालच्या अमेरीकेतील एका अभ्यासात असे आढळले होते की, ८ वी ते ११ वी या गटातील २५ टक्के मुलींना कोणत्या ना कोणत्या प्रकारच्या लैंगिक छळणूकीला समोर जावे लागले होते. या पुर्विचा अमेरीकेचाच अहवालात हे प्रमाण ४२ टक्के होते.

▪ 'संवाद' (१९९६) मध्ये बंगलोरमधील 'संवाद'

Scanned with CamScanner

होते. अशा प्रकारच्या शारीरिक व मानसिक अपमाण दुसऱ्याजवळ बोलून दाखविण्याचे धडसही तिच्यात नसते. आपल्यालाच ऐकावे लागेल, आपलीच चूक दाखवतिल अशी भिती तिला वाटत असते. या कारणामुळे कित्येक मुलींना आपले शिक्षण सोडून दयावे लागले किंवा त्यांना त्यांच्या मनाप्रमाणे शिक्षण घेता आले नाही. लहान गावांमध्ये शिक्षणाच्या सोयी नसतात. ते घेण्याकरीता मुलिंना शेजारच्या गावातील शाळेत अथवा महाविद्यालयात जाण्याकरीता त्यांना घरच्यांची मनधरणी करावी लागते. या सर्व परीस्थितीचा अंदाज आपणास पुढिल काही संदर्भावरून येईल

▪पालकांनी मुलिंना घराबाहेर पडण्यास बंदी घातली कारण तर त्या मुली आहेत म्हणून.

▪नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड ब्युरो यांच्यानुसार ८८५ बालीकांच्या घराबाहेर पडू न देण्याच्या केसेस २०१५ मध्ये नोंदविल्या गेल्या आहे. २०१४ ला त्यांची संख्या ९८३ होती.

▪NCRB चा २०१४ च्या अहवालानुसार महाराष्ट्रात अशा केसेस सर्वात अधिक आहेत.

मुलिंच्या संदर्भात होणाऱ्या या सर्व छेडछाडीचा आढावा घेतल्यानंतर एक नव्या आयामानी संशोधन करावे असे संशोधनकर्तीला वाटले. संशोधनकर्ती समाजकार्य महाविद्यालयामध्ये गेली ११ वर्षापासून सहाय्यक प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहे. महाविद्यालयातील काही मुली सातत्यानी अशा प्रकारच्या छेडछाडीसंदर्भात संशोधनकर्तीसोबत चर्चा करायच्या यातून अनेकदा मार्गदिखिल काढण्यात आले आहे. या विद्यार्थिनी क्षेत्रकार्याच्या निमित्ताने वर्धा शहराच्या आजुबाजुला असणाऱ्या वस्ती व खेडयांमध्ये जातात. क्षेत्रकार्याच्या परीक्षेत्रातील मुली देखिल काहीवेळा या मुलींसोबत छेडछाडी संदर्भात चर्चा करायच्या ही सर्व परीस्थिती लक्षात घेता संशोधनकर्तीच्या मनात सुचले की, छेडछाडीला समोरे जात असणाऱ्या मुलिंचा एक संशोधनात्मक सुक्ष्म पध्दतीने अभ्यास करावयास हवा आणि याच विचारातून प्रस्तुत संशोधन "किशोरी व युवतींचा छेडखानी संदर्भातील दृष्टिकोन" या विषयाची निवड करण्यात आली.

संशोधनाचे उद्देश :

१ मुलिंना छेडखानीला समोरे जावं लागण्याचं वय अभ्यासने.

२ छेडछाडीचे प्रकार व ते करणारे व्यक्ती जाणून घेणे.

३ छेडछाडीनंतर तक्रार करून दाद मागण्यात येणाऱ्या व्यक्तींचा अभ्यास करने.

४ किशोरी व युवती त्यांच्यावर होणाऱ्या अत्याचारासंदर्भात घेण्यात आलेली भूमिका जाणून घेणे.

५ महिलांसदर्भात असणारी हेल्पलाईनविषयी किशोरी व युवतींची जागृकता अभ्यासने.

गृहितकृत्य :

१ वयाच्या १० व्या वर्षापासूनच मुलींना छेडछडीला समोरं जावं लागतं

२ छेडछाड करणारे बहुसंख्य व्यक्ती हे परीचित, संबंधित नातेवाईक असतात.

३ छेडछाडी संदर्भात मुली कुठेही तक्रार करीत नाही.

४ महिलांसंदर्भात असणाऱ्या हेल्पलाईनविषयी मुलींना माहिती नसते.

अध्ययन पध्दती :

वर्धा शहराच्या परीसरातील शांतीनगर, बहूजन नगर, सिध्दार्थ नगर, नेरीपुनर्वसन, सरोदीपुरा या सहा वस्ती अध्ययनाचे क्षेत्र आहेत. या प्रत्येक क्षेत्रामधुन १२ मुलींची निवड सोयीस्कर नमुना निवड पध्दती वापरून केली अशाप्रकारे ६० उत्तरदात्यांची निवड अध्ययनामध्ये करण्यात आली आहे.

तथ्य संकलन :

प्राथमिक तथ्यसंकलन यात मुलाखत अनुसूचीचा व निरीक्षण पध्दतिचा वापर करून तसेच द्वितीय तथ्यसंकलनामध्ये पुस्तके, संशोधन अहवाल, न्युजपेपर, ववसाईट्स इत्यादिंचा वापर करून तथ्यसंकलन करण्यात आले आहे.

प्रस्तुत संशोधनात आढळून आलेल्या बाबी पुढिल प्रमाणे.

➤अध्ययनात समाविष्ट असणाऱ्या ६० उत्तरदात्यांपैकी २७ मुली या ११ ते १३ वयोगटातील आहेत तर १९ मुली या १३ ते १५ या वयोगटातील

Scanned with CamScanner

या संस्थेने ३४८ मुलींचा अभ्यास केला. बाललैंगिक संदर्भातील विशेष अभ्यास केलेल्या डॉ. शेखर शेषाद्री या भारतातील पहिल्या डॉक्टरांनी हा अभ्यास केला होता. त्यात आढळले की, ८३ टक्के मुलींना छेडछाडीला समोर जावे लागले आहे. त्यातील १३ टक्के मुलींना वयाच्या १० वर्षाच्या आतच शाब्दीक आणि दृश्य स्वरूपाचा लैंगिक छळ सहन करावा लागला.

▪ UNICEF (२००२) युनिसेफच्या आकडेवारीनुसार जगभरातील १५० लाखापेक्षा अधिक मुली व ७० लाखापेक्षा अधिक मुलग्यांना जबरदस्तीचा संभोग वा इतर अत्याचारांना बळी पडावे लागले.

▪ 'सेव्ह द चिल्डेन' (२००६) या संस्थेतर्फे चेन्नई मधील मुलांपैकी ४२ टक्के मुलांना कोणत्या ना कोणत्या प्रकारच्या लैंगिक अत्याचाराला तोंड दयावे लागले होते. सर्वेक्षित एकूण मुलिंपैकी ३९ टक्के मुलींनी लैंगिक शोषण झाल्याचे सांगितले.

▪ 'हयुमन राईट्स वॉच' या संस्थेने २०१३ मध ये (दिल्लीतील सामूहिक बलात्काराच्या घटनेनंतर) भारतातील बालकांच्या लैंगिक शोषणासंदर्भात एक गुणात्मक अभ्यास केला. त्यांच्या वृतांतात अनेक अत्याचारीत मुलांच्या कहाण्या आहेत. त्या कहाण्या वैयक्तिक वेदना समोर आणतात या अभ्यासातून असे आढळते की शाळा देखील सुरक्षित जागा नाही.

▪ महिलांविरूध्दची वाढती गुन्हेगारी रोखण्याकरीता भारतीय दंड विधान फौजदारी प्रक्रिया संहिता आणि भारतीय पुरावा कायदयात सुधारणा करण्यात आलेली आहे. भांदविच्या १६६ (लोकसेवकाकडून कायदयाच्या निर्देशांची अवज्ञा), ३२६ (गंभिर दुखापत), ३५४ (विनयभंग करण्याच्या हेतूने हल्ला), ३७० (गुलाम म्हणून खरेदी विक्री), ३७६ (बलात्कार), ५०९ (छेडखानी) या कलमांमध्येही सुधारण करण्यात आलेली आहे. यातील संशोधणाच्या दश्ष्टिने काही गुन्हे आणि त्याकरीता शिक्षेचे प्रावधान अभ्यासण्यात आले.

▪ स्टॉकिंग — महिलेचा पाठलाग करणे, तिच्यावर पाळत ठेवणे, महिलेची इच्छा नसताना तिच्याशी ओळख काढून ओळख लादने, याकरीता गुन्हयाची पहिली वेळ असेल तर १ते ३ वर्षे तर दुसऱ्यांदा गुन्हा केल्यास ०५ वर्षापर्यन्त शिक्षा केली जावू शकते.

▪ बळजबरीने पोर्न दाखविने.— स्त्री किंवा पुरूष यापैकी कुणालाही पोर्न दाखविणे याकरीता ३ वर्षे सक्तमजूरी व दंड या शिक्षा ठोठावण्यात आल्या आहेत.

▪ स्त्रीला स्पर्श करणे — लैंगिक दृष्टिने महिलेच्या संमतीविना स्पर्श करणे. याकरीता ३ वर्षापर्यन्त सक्त मजूरी अथवा दंड.

▪ शरीर सुखाची मागणी करणे — पुरूषाने शरीर सुखाची मागणी किंवा विनंती करणे, या गुन्हयाकरीता तीन वर्षाकरीता सक्तमजुरी अथवा दंड ठोठावल्या जावू शकतो.

▪ लैंगिक शेरेबाजी करणे — पुरूषाने लैंगिक शेरेबाजी केल्यास १ वर्षापर्यन्त सक्तमजूरी अथवा दंड केल्या जातो.

▪ रस्त्यावरून जातांना मुलींकडे बघून शिट्टी वाजविने, डोळा मारणे, गाणे म्हणणे, अश्लील संभाषण करणे अनावश्यक स्पर्श करणे, चापट मारणे, चिमटे घेणे या छेडछाडीच्या सर्व प्रकारांना 'विनयभंग' म्हटल जातं. रूपम देओल बजाज खटल्याच्या निमित्ताने या प्रश्नांची सखोल चर्चा झाली. भारतीय दंडविधानाच्या कलम ३५४ आणि ५०९ मध्ये विनयभंगाच्या गुन्हयासाठी १ ते २ वर्षे तुरूंगवास आणि दंड अशी शिक्षा सुचवली आहे.

▪ मुलगी वयात आली की, पुरूषी मानसिकतेचे उपभोगाचे साधन म्हणून तिची छेडछाड सुरू होते. व हा क्रम तिचे तारूण्य संपेपर्यन्त सुरू राहते. घराच्या बाहेर पडल्यावर रस्त्यात, बाजारात, सिनेमागृहात, यात्रेत, बसस्टॉप, रेल्वेस्टेशन, धार्मिक स्थळ, सहल इत्यादि सर्वच ठिकाणी मुलींची छेडकाढण्याचे प्रमाण हे सातत्याने सुरूच आहे. त्यांच्या आकडेवारीमध्ये वाढता बदल होतांनाही दिसतो. अशाप्रकारच्या छेडछाडीला प्रत्येक मुलीला कधिनाकधी समोर जावं लागतं हे अनेक प्रसंगातून तसेच मुलींशी चर्चा केल्यावर लक्षात येतं. छळवनूक सहन करणे ही जणू तिच्यासंदर्भातील अपरीहार्य बाब आहे. सांकेतीक इशारे व शाब्दीक क्लुप्तांनी तसेच केवळ डोळयांचा वापर करून तिची होणारी छळवणूक सहण करताकरता तिची दमछाक

Scanned with CamScanner

असून १५ ते १७ या वयोगटातील ०४ मुली आहेत.

यावरून असे दिसून येते की, किशोरवयीन मुलींसोबत छेडछाड ही वयाच्या ११ वर्षापासूनच सुरू होत असून या वयोगटातील मुलींचाच समावेश यात सर्वाधिक आहे.

➢५४ उत्तरदात्यांना शारीरिक जवळीक साधण्याचा अनुभव आला असून तो प्रयत्न करणारे नातेवाईक तसेच परीचितांपैकी ३५ व्यक्ती होते तर अपरीचित १९ होते.

यावरून असा निष्कर्ष निघतो की, शारीरिक जवळीक साधणारे अधिकतर हे जवळचे नातेवाईक परीचीत असतात.

➢इतरांसोबत छेडछाड होतांना बघितल्याचा अनुभव १०० टक्के उत्तरदात्यांना आला असून यातमध्ये एकटक बघणे, धक्का मारणे, हेतूपुरस्सर अंगाला स्पर्श करणे या कृतींचा समावेश होतो.

यावरून असा निष्कर्ष निघतो की, बालीका, किशोरी तसेच युवती या सर्वांनाच कधीनाकधी अशा प्रकारच्या छेडखानीला समोरं जावंच लागतं

➢लैंगिक जवळीक साधण्याचा प्रयत्न घरी, शिक्षणघेत असणाऱ्या स्थळी, बसस्टॉप, रेल्वे स्टेशन, प्रवासात, धार्मिक स्थळी अशा सर्वच ठिकाणी येत असतो. असे मत सर्वच उत्तदात्यांनी व्यक्त केले.

यावरून असं दिसतं की कुठल्याच ठिकाणी मुली सुरक्षित आहे असे नाही. सर्वच ठिकाणी त्यांच्यावर छेडखानीचे प्रसंग ओढवतात.

➢लैंगिक छेडखानी होतांना घाबरल्यासारख वाटतं असे मत ०६ उत्तरदात्यांनी व्यक्त केले तर शांत रहातो, काहीच सूचत नाही असे मत व्यक्त करणाऱ्यां मध्ये १० उत्तरदात्या आहेत. तसेच असे कृत्य करणाऱ्या व्यक्तीची चीड येते, संताप येतो, त्याला मारावसं वाटतं असे २४ उत्तरदात्यांनी प्रतिकीया दिली. त्याचप्रमाणे घरी सांगतो असे ०६ उत्तरदात्यांनी आपले मत नोंदवीली, तर ०४ उत्तरदात्या म्हणाल्या की, इतरांजवळ सांगून मन मोकळ करतो.

या सर्व प्रतीक्रियांवरून असा निष्कर्ष निघतो की, छेडछाडीला समोरे गेलेल्या प्रत्येकीच्या मनात प्रचंड चिड निर्माण होते. त्या व्यक्तीला मारावसं वाटतं.

➢अशा प्रकारच्या अत्याचाराच्या विरोधात लढा उभारायला पाहिजे असे सर्वच म्हणजेच १०० टक्के उत्तरदात्यांना वाटतं. पण त्यांनी स्वत: मात्र आजपर्यन्त या संदर्भात खंबीर पाउल उचलली नाही.

➢मुली व महिलांवर होणाऱ्या अत्याचारासंदर्भात कुटूंब, शेजारी, समाजातील लोक, सामाजिक कार्यकर्त्या, शाळा, महाविद्यालय, शासन यापैकी सर्वांनीच भुमिका घ्यावी असे १०० टक्के उत्तरदात्यांना वाटते.

➢महिलांकरीता असणाऱ्या हेल्पलाईनसंदर्भात १०० टक्के उत्तरदात्यांना काहीही माहिती नाही. अशी प्रतिकीया त्यांनी व्यक्त केली.

निष्कर्ष व विश्लेषण :

➢आजही मोठया प्रमाणात मुली, युवती, महिला यांना शारीरिक छेडखानीला समोर जावं लागत.

➢छेडखानी करणाऱ्यांपैकी अधिकांश हे कुटुबातील, परीचित व्यक्ती असतात.

➢सर्वच किशोरवयीन छेडछाडीला कधिनाकधी समोरं जावं लागतं. त्याच प्रकारे इतर सर्वच मुलींची छेडछाड होत असते.

➢शारीरिक छेडछाड करणाऱ्या व्यक्तिबद्दल अतिशय राग येतो, संताप येतो, त्याला मारावसं वाटतं, पण त्या हतबल असतात. त्रागा करण्यापलिकडे त्या काहिच करीत नाही.

➢घरी, समाजात, प्रवासात, प्रवासांच्या ठिकाणी, वाहणांमध्ये, धार्मिक स्थळी अशा सर्वच स्थळी शारीरिक छेडखानीला मुलींना समोरं जावं लागतं.

➢छेडछाडीसंदर्भात योग्य कार्यवाही करून मुली सुरक्षित आहेत असा विश्वास मिळाल्याशिवाय या संदर्भात कुणी सहसा धजावणार नाही.

➢किशोरवयीन मुली व युवती यांना महिलांकरीता असणाऱ्या हेल्प लाईनविषयी माहिती नाही.

सुचना व शिफारशी :

➢मुलिंना व युवतींना त्यांच्यावर होणाऱ्या या अन्यायासंदर्भात जागृक करने. याकरीता शाळा महाविद्यालयामध्ये प्रशिक्षित व संवेदनशिल व्यक्तींकडून शिबीरं घेणे.

➢किशोरी व युवतींना बोलकं करण्याकरिता

Scanned with CamScanner

पालकांनी आपल्या पाल्यासोबत मैत्रिपुर्ण संबंध निर्माण करावेत.

➤शाळा, महाविद्यालयांमध्ये पालकांकरीताही कार्यशाळा घेवून मुलींवर होणाऱ्या अन्याय, अत्याचारांविषयी जागृकता निर्माण करणे. शाळेतील मुलांना व पुरूषांना स्त्रीयांच्या शरीराचा व मनाचा आदर करावयास शिकविणे.

➤मुलांचा मुलींकडे बघण्याचा दृष्टिकोण बदलावा म्हणून घरातून देखिल बाळकडू पाजायला हेव व मुलामुलींमध्ये भेद न करता दोघांनाही समान वागणूक मिळावयास पाहिजे. या करीता पालकांनी आपला कृतीशिल आदर्श मुलांपुढे ठेवावा.

➤मुलिंनी खंबीर बनावे, स्वत:वर व आपल्या डोळयादेखत इतर कुणावरही होणारा अशा प्रकारचा अत्याचार त्यांनी सहण करू नये, व एक दुसऱ्यांना नेहमी सहकार्य करून एकमेकांचे आधारस्तंभ बनावे.

➤मुली व महिला शासणाकडून आश्वस्त होणे गरजेच्या आहेत. याकरीता पोलीस व न्यायव्यवस्था तात्काळ व योग्य कार्यवाही करतात असा विश्वास त्यांच्या कृत्यातून पालक व मुलींमध्ये निर्माण करावा.

➤अन्याया संदर्भात मदत मिळण्याकरीता हेल्पलाईन नंबरची माहिति पत्रक, पोस्टर्स, मोक्याच्या ठिकाणी तसेच शाळा महाविद्यालयात जाहिरात करून समाजात अधिकाअधिक लोकांपर्यन्त पोहचवावयास हवी.

संदर्भ सुची :

साळुंखे आ. ह. (१९८९). हिंदूसंस्कृती आणि स्त्री, मुबई : लोकवाङ्मय गृह.

पाटिल लिला (१९९८). ओलांडतांना. पुणे : श्री विद्या प्रकाशन.

भाटी कांता (२००४) महिला उत्पीडन दहेज प्रताडना तथा दहेज हत्या. जयपूर : पॉइंटर पब्लिशर्स.

श्रीवास्तव सुधाराणी आणि श्रीवास्तव आशा (२००४). महिला शोषण और मानवाधिकार. नई दिल्ली : अर्जुन पब्लिशिंग हाउस.

गुप्ते मनिषा आणि मोरे अर्चना (२००७). चक्रभेद. पुणे मीला सर्वांगिण उत्कर्ष मंडळ (मासूम).

राउत एन. यु. (२०१३). महिला सुरक्षा एवं समाज. जयपूर : सत्यम पब्लिशर्स एन्ड डिस्टरीब्युअर्स.

पांगुळ— बागहात नंदा (२०१४). महिलांवरील लैंगिक अत्याचार. नागपूर : आर. बी. प्रकाशन.

15

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा ऑनलाईन शिक्षणाविषयी असलेल्या अभिवृत्तीचा अभ्यास

प्रा. डॉ. पुरुषोत्तम ऑकार चौधरी
सहाय्यक प्राध्यापक,
आर. सी. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय शिरपूर, जि. धुळे

सारांश- प्रस्तुत संशोधनात शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील भाषा, सामाजिकशास्त्र व विज्ञान अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा ऑनलाईन शिक्षणाविषयी असलेल्या अभिवृत्तीचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी सर्वेक्षण संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला होता. प्रस्तुत संशोधनात १८० विद्यार्थ्यांना स्वनिर्मित ऑनलाईन शिक्षणविषय अभिवृत्ती शोधिका देण्यात आली होती. त्यापैकी १४८ विद्यार्थ्यांनी प्रतिसाद नोंदविला होता. संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी टक्केवारी मध्यमान प्रमाणविचलन व 't' मूल्य या संख्याशास्त्रीय परिमाणांचा अवलंब करण्यात आला होता. प्रस्तुत संशोधनाच्या निष्कर्षानूसार, भाषा व विज्ञान तसेच भाषा व सामाजिक शास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांची ऑनलाईन शिक्षणाविषयी असलेली अभिवृत्ती सारखीच दिसून येते. तर विज्ञान अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांची सामाजिक शास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यापेक्षा ऑनलाईन शिक्षणाविषयी असलेली अभिवृत्ती सारखी दिसून येते.

प्रस्तावना- परिवर्तन हा जगाचा नियम आहे. प्रत्येक क्षेत्रात परिवर्तन होत असते. जस जसा कालावधीत लोटत जातो त्याप्रमाणे अनेक बाबतीत बदल होत जात असतात. बैलगाडी पासून विमानापर्यंत प्रवासाचे अनेक मार्ग बदलत गेले. झोपडी पासून बंगल्यापर्यंत राहण्याची पद्धती बदलत गेली. मानवाने आपला पेहराव बदलवला. म्हणजेच परिवर्तन हा जीवनाचा एक अविभाज्य भागच मानला जातो. प्रत्येक क्षेत्राने बदल स्वीकारला पाहिजे. त्यानूसार आपला व्यवहार केला पाहिजे. ज्यामुळे आपण अद्ययावत होतो

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

ISSN - 2277 - 5730
Volume - IX, Issue - I,
January - March - 2020

AJANTA

Impact Factor 2019 - 6.399 (www.sjifactor.com)

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

Is Hereby Awarding This Certificate To

डॉ. माधुरी झाडे

In Recognition of the Publication of the Paper Titled

कौटुंबिक सामाजिक व आरोग्यविषयक समस्यांबाबत ग्रामिण भागातील महिलांचे अध्ययन विशेष संदर्भ - वर्धा जिल्हा

Ajanta Prakashan
Jaisingpura, Near University Gate,
Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877
Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Editor : Vinay S. Hatole

Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Ajanta Prakashan

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

MARATHI PART - I / II

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Scanned with CamScanner

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salmau Bin Adbul Aziz University, KAS

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies
University of Madras, Chennai

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerece, Nirzwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

Scanned with CamScanner

EDITORIAL BOARD

Dr. Jagdish R. Baheti
H.O.D. ... S. N. J. B. College of Pharmacy
Meminagar, A/P. Tal Chandwad, Dist. Nashik.

Dr. Sadique Razaque
Univ. Department of Psychology,
Vinoba Bhave University,
Hazaribagh, Jharkhand.

Prof. Ram Nandan Singh
Dept. of Buddhist Studies University of Jammu

Dr. Safiqur Rahman
Assistant Professor, Dept. of Geography,
... College Bamunimaidam, Guwahati,
Assam

PUBLISHED BY
... Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Scanned with CamScanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	मानवमुक्तिची कविता प्रा. डॉ. दत्ता [illegible] शिंदे	१-६
२	[illegible] विश्लेषणात्मक अभ्यास [illegible]	७-१०
३	संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत शाहीर [illegible] यांचे योगदान [illegible]	११-१४
४	संत तुकारामांच्या अभंगातील [illegible] [illegible]	१५-१९
५	राजकीय संस्था आणि कार्यपद्धती [illegible]	२०-२५
६	भारतीय राजकारणात स्त्रियांची स्थिती [illegible]	२६-३०
७	भारतीय अर्थव्यवस्थेत उद्योगांची भूमिका प्रा. [illegible] तगलपल्लेवार	३१-३७
८	कौटुंबिक,सामाजिक व आरोग्यविषयक समस्यांबाबत ग्रामीण भागातील महिलांचे अध्ययन विशेष संदर्भ : वर्धा जिल्हा [illegible]	३८-४३
९	संत चोखामेळा यांच्या अभंगातील सामाजिक विद्रोह प्रा. डॉ. कालिदास [illegible]	४४-४७
१०	समकालीन भारतीय समाज आणि माध्यमांची भूमिका डॉ. [illegible] पी. पाटील	४५-५२
११	नव्वदोत्तरी कालखंडातील बदलत्या शहरीकरणाची संकल्पना व स्वरूप [illegible]	५३-५७

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

८. कौटुंबिक सामाजिक व आरोग्यविषयक समस्यांबाबत ग्रामिण भागातील महिलांचे अध्ययन विशेष संदर्भ - वर्धा जिल्हा

डॉ. माधुरी झाडे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा.

जागतीकरणाच्या धावत्या आणि चढाओढीच्या वातावरणात आजही आपण मागे वळून बघीतले तर [illegible] ग्रामिण भागातील चित्र फारस समाधानकारक आहे असे वाटत नाही. आजही ग्रामिण भागातील महिलांच्या [illegible] प्रश्नांचे उच्चारण देखिल होतांना आपणास दिसत नाही. विकासावर सातत्यांनी अनेक चर्चा होत असतांना [illegible] महिलांचा त्यातही ग्रामिण महिलांना नजरेसमोर ठेवून किती योजना, धोरणं आणि समस्या जाणून घेवून [illegible] करण्यावर भर असतो हा अभ्यासाचा विषय आहे. आज कुठेतरी आपण अगदीच थोडया प्रमाणात महिलांच्या [illegible] चर्चेची सुरूवात करावयास लागलो आहे. एकीकडे खूप मोठया प्रमाणात संपत्ती व एकीकडे एक वेळचे [illegible] नाही अशा प्रकारे आपणास विरोधाभासी स्थिती दिसत आहे. या सर्व प्रश्नांसदर्भात गांभिर्याने विचार करण्याची [illegible] आहे.

आज ग्रामिण भागातील चित्र बघितलं तर अस लक्षात येतं की, फारच विदारक परीस्थितीत महिला [illegible] व्यतीत करीत आहे. दोन वेळच्या जेवणाकरीता अतीशय कष्ट, त्यातही घरातील वातावरण त्यांच्याकरीता [illegible] असे नाही. घरातील लोकं त्यांना समजून घेत तर नाहीच उलट त्यांच्याकडून सातत्यानी अवास्तव अपेक्षा [illegible] जातात. अपेक्षांच्या ओझ्याखाली त्या गुदमरून जीवन व्यतीत करीत असतात. कुटूंबात सर्वात अधिक [illegible] व्यक्ती म्हणजे त्या घरातील महिला असते, परंतू तिच्या आरोग्याविषयक किंवा मानसीक प्रश्नांकडे लक्ष [illegible] कुणालाच वेळ मिळत नाही. तीच्या मनाचा व श्रमाचा विचार करायचा असतो हे तर कुणाच्या ध्यानातही [illegible] कधीकधी तर तिला हे सर्व सोडून निघुन जावसं वाटतं पण आपल्या मुलांचा विचार करून काढता घेतलेला [illegible] पुन्हा घरात परत घेते. मोठया प्रमाणात पितृसत्ताक पध्दतीचे अनुकरण करणाऱ्या स्त्रिया आपणास दिसून [illegible] ग्रामिण भागातील महिलांचा अभ्यास करतांना असे दिसते की, महिलांना अनेक जबाबदाऱ्या पार पाडाव्या [illegible] सर्व करीत असतांना त्या आपल्या आवडीनिवडी, आरोग्य या सर्वाकडे दुर्लक्ष करतात. स्वतःकडे दुर्लक्ष [illegible] कुटुंबातील सर्वांच्या आवडीनिवडी व त्यांचे आरोग्य जपण्याकरीता त्या सातत्यानी प्रयत्न करीत असतात. [illegible] स्वप्न असतं की, जे आपणास जगायला मिळाले नाही ते सर्व आपल्या मुलांना मिळावं, त्यांनी स्वतःच्या [illegible] राहून चांगल आयुश्य जगाव याकरीता त्या सतत कार्यरत असतात आणि येणाऱ्या संकटांना समोरे जावून [illegible] टाकतात.

महिलांच्या या स्थितीचा जागतीक स्तरावरून आढावा घेतला असता ग्लोबल जेंन्डर गॅप रिपोर्ट [illegible] अहवालात दिसून आलेल्या बाबी पुढिलप्रमाणे. स्विझर्लॅंड मधील एक स्वयंसेवी संस्था वर्ल्ड इकॉनॉमिक [illegible]

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Page 179
Scanned with CamScanner

2013 मध्ये 136 देशांचा अभ्यास करून अहवाल सादर केला. त्यात भारताचा 101 वा क्रमांक आहे. 2012 मध्ये 105 वे स्थान होते. यात आर्थिक, राजकीय, शैक्षणिक तसेच आरोग्यविषयक हे सर्व आधार घेवून हा अभ्यास करण्यात आला होता.

कोणत्याही समाजाचा किंवा देशाचा विकास हा त्या समाजातील देशातील स्त्री आणि मुलांचा सर्वांगिण विकास किती झाला आहे यावर अवलंबून असतो. आपल्या ग्रामिण भागातील बालमृत्युंचे प्रमाण हे हजाराला एकेविस आहे. तर जपानमध्ये हे प्रमाण हजारात फक्त 10 आहे. श्रीलंकेसारख्या अप्रगतीशिल देशात हेच प्रमाण पंचेचाळीस आहे. यावरून आपल्या देशातील स्त्रीयांच्या आरोग्याचा स्तर लक्षात येतो.

समाजातील स्त्रियांचे स्थान हे कौंटुंबिक स्थानावरून कळते. त्यांना घरामध्ये स्थान असेल, सन्मानाची वागणूक मिळत असेल तर त्यांना समाजात सुध्दा मानाचे स्थान फार महत्त्वाचे ठरते. त्यांना घरात स्थान मिळाले की त्यांच्या आरोग्याचा, त्यांचा मनाचा विचार देखिल घरामध्ये केला जातो.

संशोधिका कूटुंब व बाल कल्याण या विषयाची अभ्यासक असून गेली 22 वर्ष महिलांच्या विविध पैलुंवर अभ्यासपुर्ण लिखान करतात, व्याख्यान देतात. ग्रामिण महिलांसदर्भात जवळीक साधुन, संवाद साधुन त्यांनी महिलांची स्थिती जवळून बघितली आहे. गेल्या 10 वर्षापासून त्या वर्धा येथे समाजकार्य महाविद्यालयात सहाय्यक प्राध्यापिका म्हणून कार्यरत आहे. या महाविद्यालयामार्फत दर वर्षी घेण्यात येणाऱ्या ग्रामिण शिबीराच्या माध्यमातून वेगवेळया गावातील महिलांशी संवाद साधण्याल्यानंतर त्यांच्या समस्येची जाणीव संशोधनकर्तीला झाली. आणि म्हणूनच भारतामधील ग्रामिण महिलांची कौटुंबिक, सामाजिक तसेच आरोग्यविषयक स्थिती त्यांच्या स्वानुभवातून जाणून घेण्याकरीता हा अभ्यास करण्यात आला.

उद्देश

- ग्रामिण भागातील महिलांच्या कौंटुबिक जबाबदाऱ्या आणि असणाऱ्या समस्या जाणून घेणे.
- महिलांचे कुटुंबातील व समाजातील स्थान अभ्यासने.
- महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्या जाणून घेणे.

प्रस्तुत अध्ययनात वापरण्यात आलेली संशोधन पध्दती.

गुणात्मक पध्दत

या विषयाच्या खोलवर जावून माहिती घेण्यासाठी आणि महिलांना बोलकं करण्यासाठी या पध्दतीचा वापर केला. हा विषय जिव्हाळयाचा असल्यामुळे यात रूची वाढत गेली. हा विषय सर्वच महिलांच्या भावनांना व मनाला स्पर्श करणारा असल्यामुळे त्यांनीही उत्स्पुर्त प्रतीसाद दिला. या संशोधनात ही पध्दत वापरून संशोधन केल्यानी अधिक सुक्ष्मपणे अभ्यास करून मांडणी करणे उपयुक्त असल्यामुळे गुणात्मक पध्दतीचा वापर करून संशोधन करण्यात आले. गुणात्मक पध्दती मध्ये सहभागी संशोधन व फोकस ग्रुप डिस्कशन करून निरीक्षण नोंदविण्यात आली.

नमुनानिवड पध्दती

प्रस्तुत संशोधनाकरीता ग्रामिण भागातील महिलांची निवड ही विशिष्ट हेतू ठेवून करण्यात आली. म्हणून या करीता उद्देशपुर्ण नमुना निवड पध्दतीचा वापर केला गेला.

Scanned with CamScanner

तथ्यसंकलन पध्दती

प्रत्यक्ष मुलाखत

हा विषय अत्यंत संवेदनशील असल्यामुळे प्रत्यक्ष मुलाखत ही फार महत्वाची ठरते. कारण जेव्हा आपण प्रत्यक्ष मुलाखत घेतो त्यावेळी बारीक सारीक बाबी लक्षात घेवून पुढिल व्यक्तीला जाणून घेवून तथ्य संकलन करीत असतो. प्रस्तुत संशोधनात व्यक्तिशः प्रत्यक्ष मुलाखत घेवून तथ्यसंकलन करण्यात आले.

निरीक्षण

या सर्वच मुलाखतींच्या वेळी संशोधकाला तेथील परीस्थितीचे तसेच उत्तरदात्यांचे निरीक्षण करता यावे म्हणून निरीक्षण पध्दतीचाही वापर करण्यात आला.

काही महत्वपुर्ण अभ्यास

स्त्रियांच्या सामाजिक कौंटुंबिक व आरोग्यविषयक समस्येवर बोलतांना आपल्याला लिंगभेदावर अभ्यास करणे आवश्यक आहे. कारण सकाळी उठल्यापासून तर रात्री झोपेपर्यन्त महिला घरातील काम करीत असतात. त्याच्या या कामाचे कोणीही मोजमाप ठेवत नाही आणि त्याचा मोबदला त्यांना योग्य त्या प्रमाणात कधीच मिळत नाही.

- श्रमशक्तीमधील स्त्रियांचा सहभागाचा दर सर्वात कमी असलेल्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांमध्ये भारताचा समावेश होतो आणि भारतातील हा दर कमीच होतो आहे. कामाच्या वेळा लवचीक असणं आणि घराजवळ काम मिळणं याला महिला प्राधान्य देतात. 2018 साली झालेल्या एका अभ्यासानुसार काळजी वाहू अर्थव्यवस्थेचा ताण म्हणजे घरात व सामुदायीक पातळयांवर स्त्रीयांना कराव्या लागणाऱ्या आर्थिक कृतींचा मोबदला मिळत नाही. आणि त्यात त्यांचा वेळ जातो. हा एक महत्वाचा घटक स्त्रियांचा श्रमशक्तीमधील सहभाग कमी होण्याला कारणीभूत ठरतो. तर विनामोबदला कामामध्ये जाणारा वेळ, विशेषतः ग्रामिण समाजामध्ये हे अधिक प्रमाणात दिसत कारण तिथे पितृसत्ताक नियमानुसार लिंगभावात्मक भूमिकांची कठोर विभागणी असते. आणि धार्मिक, निषिध्दत्व आणि सास्कृतिक पुर्वग्रह यांनी हे नियम टिकवून ठेवले जातात. अलिकडच्या काळात कुटुंबाचा आकार कमी झाला आणि दुर्दशेवर तोडगा काढण्यासाठी ग्रामिण पुरूषांचं स्थलांतरण वाढलं त्यामुळे विनामोबदला कामाचा महिलांवरचा ताण प्रमाणाबाहेर वाढतो आहे.
- " ऑर्गनायझेशन फॉर इकॉनॉमिक को –ऑपरेशन ॲन्ड डेव्हलपमेंनट " या संस्थेने केलेल्या वेळवापरासंबधीच्या अभ्यासानुसार भारतीय स्त्रिया सध्या दर दिवसाला 352 मिनिटं घरघुती कामावर खर्च करतात. विनामोबदला कामावर-पुरूषांचा जितका वेळ खर्च होतो त्याहून 577 टक्के अधिक वेळ स्त्रीया या कामावर खर्च करतात.

स्त्रियांच्या कामाचा मोबदला न देता त्यांच्याकडून काम करवून घेतल्या जाते आणि ते फक्त कर्तव्य आहे. स्त्रियांचे त्यानी घरातील सर्व कामे केलीच पाहिजे. लग्न करतांना शिक्षणासोबतच तीला घरकाम येणंही आवश्यक समजल्या जात. लग्नाआधी अभ्यासात अत्यंत हुशार असणाऱ्या मुली लग्नानतर करीअर करतीलच असे नाही. करीअर पेक्षाही त्या संसारात अधिक गुरफटलेल्या दिसतात. या सर्वांमध्ये तिची घुसमट होते. ती स्वतः पुरती मर्यादित न राहता कुटूंबच तीचे सर्वस्व असते. आता तरी बदलत्या काळानुसार पुरूषांनी बदलायला हवं.

Scanned with CamScanner

तथ्य संकलन व विश्लेषण

- ग्रामिण महिलांची शैक्षणिक स्थिती जाणून घेतली असता असा निष्कर्ष निघतो की, अधिकाअधिक महिलांना इच्छा असूनही शिक्षण घेता आले नाही. घर सांभाळण्याकरिता, लहान भावंडांना सांभाळण्याकरिता तसेच आर्थिक परिस्थिती ठिक नसल्यामुळे त्यांना शिक्षण घेण्यापासून वंचित रहावे लागले. म्हणेचच या सर्व विपरीत परीस्थितींच्या वळी या महिलाच ठरल्या आहेत.
- ग्रामिण महिलांना घरकामासोबतच शेतीकामात देखिल मोठया प्रमाणात सहभाग घ्यावा लागतो. घरी येवून पुन्हा घरकाम वाट बघतच असतं. अशा एक ना अनेक जबावदाऱ्या त्यांना समाजाच्या चाकोरीत राहून पार पाडाव्या लागतात.
- लग्न करतांना त्यांना विचारले देखिल नाही असे 99 टक्के महिलांच्या बाबतीत घडले. लग्ना संदर्भात त्यांना विचारत घेतले नाही, परांती घेणे तर फारच दूर राहिले. होणाऱ्या जोडीदारासंदर्भात त्यांना अजिबात माहिती नव्हती. सासरच्या मंडळींबाबत तर त्यांना माहिती देखील नव्हती. म्हणजेच जोडीदार निवडीचा अधिकार त्यांना नाहीच.
- सोळा ते वीस वर्ष या वयोगटात विवाहीत होवून लगेच दुसऱ्या वर्षी बाळंतपणाला समोरे जाणाऱ्या महिला या 75 टक्याहून अधिक आहे. बाळंतपणात फारशी काळजी न घेणे. औषोधोपचार व्यवस्थितपणे न होने. वारंवार बाळंतपण व गर्भपाताला समोरे जाण्यामुळे आरोग्यावर त्याचा विपरीत परीणाम होतो आहे. आज अनेक आजारांना महिलांना समोरं जावं लागत आहे. आजही त्यांना होणाऱ्या आजारपणाकडे त्या लक्ष देत नाही तर अनेकदा दुखने अंगावर काढतात. परीणामी दिवसेदिवस आरोग्य ढासळत जाते.
- जवळजवळ साठ टक्के महिलांना तंबाखू, नस, खर्रा, गुटखा, सुपारी इत्यादी व्यसन आहे. यामुळे देखिल त्यांच्या आरोग्यावर विपरीत परीणाम होतात.
- घरामध्ये महिलांच्या मताचा आदर होत नाही. त्यांच्या मनाचा विचार होत नाही. त्यांना अनेकदा दुखावल्या जातं नव्वद टक्कयाहून अधिक महिलांना या त्रासामुळे घर सोडून जावेसे वाटते पण सातत्यांनी आपल्या मुलांचा विचार करून त्या घर देखिल सोडून जावू शकल्या नाही. इथल्या पुरूष सत्ताक व्यवस्थेने तिला इतकं जखडून ठेवले आहे की,त्या या दुष्टचक्रातून बाहेर पडू शकत नाही.
- 80 टक्के महिलांना वाटते की केवळ समाजाच्या विविध बंधनामुळे त्या कोणत्याही बाबी करावयास धजावत नाही. समाजाचं दडपण सातत्यानी जाणवते.

निष्कर्ष व सारांश

"कौटुंबिक, सामाजिक व आरोग्यविशयक समस्यांबाबत ग्रामिण भागातील महिलांच्या स्वानुभावाचे अध्ययन ". या विशयावर अभ्यास करतांना ग्रामिण भागातील महिलांच्या घेतलेल्या मुलाखतीवरून असे आढळून आले की, महिलांना घरामध्येच सन्मानाची वागणूक मिळत नाही. त्यांच्या आरोग्याकडे पण जबाबदारीने लक्ष दिल्या जात नाही. सर्व महिलांच्या समस्यांचा विचार केला तर असे लक्षात येते की, सर्वच महिला षेतीचे काम करतात. तर आजही

Scanned with CamScanner

ग्रामीण भागातील स्थिती फारशी सुधारलेली नाही. कारण स्त्रियांना घरकामाच्या जबाबदारीबरोबरच शेतीतिल कामाचीही जबाबदारी पार पाडावी लागते.

महिला स्वतःचा विचार न करता, त्यांच्या आजारपणाकडे दुर्लक्ष करून दुखने अंगावर काढतात. याचाच परीणाम नंतर त्यांना अनेक आजारांना बळी पडावं लागतं.आजही ग्रामीण भागातील महिलांचे हिमोग्लोबीन हे 7 ते 9 ग्रॅम असणाऱ्या महिला अधिकाय आहेत. प्रसुतीकाळात मृत्युपावणाऱ्या महिलाही अधिक आहे. एकुणच त्यांची प्रकृती ढासळण्याचे कारण त्या स्वतःच्या आहाराबाबत, त्यातील पोशक घटकांबाबत त्यांना फारशी माहित नसते. कुटुंबातील इतर सदस्यांच्या जेवनानंतर जे उरणार त्यातून त्या जेवण करतात. एकूणच आहाराची गुणवत्ता व प्रमाणाची पुर्तता होत नाही. याचा परीणाम त्यांच्या शरीरावर होतो.

कुटुंबातील कौटुंबिक वातावरणात त्यांना किंमत असेलच असे नाही. त्यांच्या मनाप्रमाणे अनेक बाबी होत नाही. त्यांचे मत लक्षात घेतले जात नाही. निर्णय प्रक्रीयेत त्यांचा सहभाग नसतो. दुय्यम दर्जाची वागणूक त्यांना मिळते. समाजात महिलाना आजही दुय्यम दर्जाची वागणूक मिळतांना दिसते. अनेकदा या अहवेलनेचा अंत होतो आणि त्यांना घर सोडून देखिल जावस वाटतं. घर काही त्यांची पाठ सोडत नाही. मुलाबाळांचा विचार करून त्यांचा पाय निघत नाही इतकी कर्तव्य निश्ठा त्यांच्या ठायी असते.

सुचना / शिफारशी

- महिलांचा समाजातील दर्जा सुधारण्याकरीता प्रत्येकाने आपल्या घरापासून सुरूवात करावयास पाहिजे.
- महिलांनी आपल्या मुलाला व मुलीला समान संधी व समान वागणूक दिली पाहिजे.
- घरामध्येच मुलगा व मुलगी यात भेदपुर्ण वातावरण ठेवू नये.
- सरकारणी शाळा, महाविद्यालयांमधुन स्त्री पुरुष समानतेचे मुल्य रूजविणारे अभ्यासक्रम तयार करून ते शिकवायला पाहिजे.
- आरोग्य, आहार याविशयी मुलिंना व मुलांना लहानपणापासूनच दक्षता घ्यावयाची सवय अंगवळणी पडावयास प्रयत्न व्हावयास पाहिजे.
- गावोगावी आरोग्य तपासणी होवून महिलांना जागृत केले पाहिजे.
- गरोदर पणात महिलांची अधिक दक्षतेने काळजी घेतली पाहिजे.
- गर्भपाताचे प्रमाण कमी व्हायला पाहिजे. अपत्याच्या संख्येसंदर्भात जागृकता वाढविणे गरजेचे आहे.
- प्रत्येक व्यक्तीचे व्यक्तीस्वातंत्र मान्य करून त्यानुसार त्यांना जगण्याची मुभा देणे.
- स्त्रियांना व्यक्ती म्हणून, एक मानुस म्हणुन सन्मान दयावा.
- कौटुंबिक जीवन सामाजिक स्थिती, आर्थिक अधिकार व आरोग्यविषयक प्रश्न यावर महिलांचे गटागटातून प्रशिक्षण, गटचर्चा व इतर साधणांद्वारे शिक्षण झाले पाहिजे या काळात सामाजिक संस्था, शिक्षणसंस्था व शासकियविभागांनी विस्तार कार्यक्रम राबविणे गरजेचे आहे.
- अशा संस्थांना शासकीय पातळीवरून वित्तीय मदत मिळाली पाहिजे.

Page 183
Scanned with CamScanner

- स्त्रियांप्रमाणे पुरूषांचे सुध्दा गटागटातून शिक्षण व प्रशिक्षण व्हावयास पाहिजे.
- समतामुलक कुटुंब पध्दती समाजात वाढिस लागावयास हवी.

संदर्भ सूची

- नंदिता शहा ; (1992) 'स्त्री संघर्षाची नवी रूपे', मुंबई : पाप्युलर प्रकाशन
- सरोजा परूळकर ; (1988) ' वाईमाणूस' ,पुणे :श्री विद्या प्रकाशन
- सचिनकुमार जैन ; (2005) 'भुकमरी का स्त्रीलींग', दिल्ली : बुक फॉर चेंज
- पंडिता रमाबाई. ; (2006) 'हिंदू स्त्री का जीवन',मुंबई : संवाद प्रकाशन
- प्रा. नंदा पांगुळ, बाराहाते ; (2008) ' मुक्त व्हायचं मला' ,नागपूर : आर. बी. प्रकाशन
- आ. ह. साळुके ; (2008) ' हिंदू संस्कृती आणि स्त्री' ,मुंबई :. प्रकाशन
- विश्वासराव लोकवांड्मय गृह, मुबई.
- डॉ नारायण भोसले ; (2009) 'तोड मर्दा तोड हि चाकोरी', पुणे : पाप्युलर प्रकाशन
- वंदना भागवत ; (2015) ' संदर्भासहित स्त्रीवाद' ,मुंबई :. शब्द प्रकाशन

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2020

SPECIAL ISSUE-CCXXV (225)

Domestic Violence: Impact on Indian Society

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr Nitin A. Mathankar
Principal
Late Vasantrao Kolhatkar Arts
College, Rohana

Guest Editor:
Prof. Deoman Umbarkar
Late Vasantrao Kolhatkar Arts
College, Rohana

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

Impact Factor – 7.675 ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Multidisciplinary International Research Journal

Peer-Reviewed Indexed

March - 2020

SPECIAL ISSUE –CCXXV (225)

Domestic Violence: Impact on Indian Society

Chief Editor :
Prof. Virag.S.Gawande

Editor :
Dr Nitin A. Mathankar
Principal
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana

Guest Editor :
Dr. Deoman S. Umbarkar
Organizing Secretary
Department of Sociology
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Warona

Aadhar International Publications
For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 425/-

Scanned with CamScanner

86	युवक आणि घरगुती हिंसा प्रा. लालचंद एन. मेश्राम	373
87	कौटुंबिक हिंसाचार व प्रतिबंधात्मक धोरण प्रा. मिश्रीलाल लक्ष्मण अंबादे	377
88	स्त्रीकौटुंबिक हिंसाचार आणि कायदेविषयक तरतूद प्रा.डॉ. प्रवीणा नागपूरकर	381
89	कौटुंबिक हिंसाचार : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन डॉ. महेन्द्र गावंडे	385
90	सामाजिक स्वास्थ में संगीत की भूमिका डॉ. सारिका विवेक श्रावणे,	389
91	घरगुती हिंसाचाराचा ग्रामीण भागातील खेडाळूवंर पडणारा प्रभाव प्रा.नाजुकराम बनकर	392
92	मानवी हक्क आणि कौटुंबिक हिसांचार कायदा यातील संबंध डॉ. कैलाश वि. बिसांद्रे	395
93	नोकरदार महिला व कौटुंबिक अत्याचार– एक विश्लेषण प्रा. डॉ. निलीमा दि. कापसे	404
94	मराठी संस्कृती आणि रंगभुमीवरिल लोककला, प्रकार . प्रा. वंदना म. देशमुख /डॉ. शिरीष व्ही. कडू	407
95	कौटूंबिक आर्थिक हिंसाचार आणि कायदेशिर तरतूद : एक आढावा प्रा. डॉ. विवेक अ. चौधरी	410
96	कौटुंबिक हिंसाचार : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन प्रा. नंदकिशोर उकंडराव राऊत	414
97	कौटुंबिक हिंसाचार – काल आणि आज डॉ. एच. यु. पेटकर	420
98	प्लेटो यांचे न्याय व शैक्षणिक विचार डॉ. उज्वला दिगंबर गोंडाणे	425
99	सामाजिक बदलाव एवं संगीत डॉ. नेत्रा श्रीकांत तेल्हारकर	429
100	ॲरिस्टाटलचे कुटुंब संस्थेविषयी व संपत्तीसंबंधीचे विचार डॉ. साधना मौंदेकर	433
101	पारिवारिक कलह एक दृष्टिपात: हिन्दी साहित्य के अंतर्गत नागार्जुन नितिन अ. बनकर	435
102	कृषी उत्पादन व्यावसायातील संधी आणि आव्हाने डॉ. विद्या पा. चन्ने	439
103	वाचन कौशल्य विकास प्रा. सारिका पाटील	445
104	सक्षम समाजनिर्मितीकरीता महिलांचे सबलीकरण प्रा. सुरेश पवार	449
105	कौटुंबिक हिंसाचार, स्त्रिया व राज्यघटना डॉ. चंदु के. पोपटकर	453
106	मानवाधिकार व कौटूंबिक हिंसाचार प्रा.प्रशांत र. घुलक्षे	457
107	घरेलू हिंसा और स्त्री प्रा. तेलंगे नागनाथ निवृत्ती	463

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' *International Multidisciplinary Research Journal*
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

मानवाधिकार व कौटूंबिक हिंसाचार

प्रा.प्रशांत र. घुलक्षे
(सहा.प्राध्यापक) डॉ.आंबेडकर समाजकार्य महाविद्यालय, वर्धा.

सारांश:—

कोणत्याही राष्ट्राच्या विकासाकरीता त्या समाजाची बांधणी मजबुत असणे अत्यंत गरजेचे आहे. समाजाची बांधणी ही कुटूंबाच्या सक्षमतेवर अवलंबुन आहे. कुटूंब हे त्या कुटूंबात वास्तव्यास असणाऱ्या सदस्यांच्या आपसात असणाऱ्या व्यवहारावर अवलंबुन असतो. म्हणुनच भारतासारख्या देशात कुटूंब व्यवस्थेला अनन्य साधारण महत्व प्राचिन काळापासून देण्यात आलेले आहे. असे जरी असले तरी व धार्मिक भावणेच्या दृष्टीकोणातुन देवी—देवतांची पुजा अर्चना जरी केल्या जात असली तरीही त्या सारखा आदर, सन्मान, स्वातंत्र्य किंवा किमान जगण्याची समान संधी, विकासा करीता पुरेसे स्वातंत्र्य न देता मोठ्या प्रमाणात स्त्रि विरोधी कृती, हिंसाचार होतांना सातत्याने दिसुन येतो. महिलांना मानव म्हणुन मान्यता जरि भारतीय संविधानाने व त्या अनुषंगाणे विविध कायद्यात्मक तरतुदिने करून दिलेली असली तरी समाजातील पुरूष प्रधान संस्कृतीने त्या मान्यतेला स्विकारल्याचे चित्र मात्र दिसत नाही. स्त्रियांवर होणारे सततचे अत्याचार हे सर्व सामान्य मानवाधिकरांना केराची टोपली दाखविणारे आहे. स्त्रियांची आजची स्थिती सुधारणे हि संविधानाची किंवा कोणत्या कायद्याची आवश्यकता नसून ती समाजाच्या सर्वांगिण विकासाची गरज आहे. हा दृष्टीकोण जो पर्यंत सर्व सामान्यांमध्ये रूजणार नाही किंबहुना रूजविण्याची मानसीकता आपण आपली तयार करून घेणार नाही तो पर्यंत कितीही कायदे, नियम, आयोग, धोरणे, यंत्रणा, विभागाची स्थापना केली तरीही स्त्रियांवरच्या अत्याचारांच्या टक्केवारीत घसरण येईल असे वाटत नाही. संघटीत प्रयत्न व स्व पासुन स्त्री आदर व शोषणमुक्त स्त्री समाज निर्मिती शक्य होईल.

प्रस्तावणा :—

कुटूंब हि संस्था कुटूंबातील प्रत्येक सदस्याच्या विकासासाठी अत्यंत महत्वाची भुमिका पार पाडत असते. कुटूंबातील सदस्यांना एक--मेकांविषयी वाटणारी आपुलकी, प्रेम, सद्भावणा, आधार, संरक्षणात्मक काळजी, जिव्हाळा यातुन कुटूंब संस्था हि एक संरक्षण यंत्रणा म्हणुन अस्तित्वात असणे अपेक्षीत आहे. संयुक्त कुटूंब पद्धतीतून विभक्त व न्युक्लीयर फॅमिलीच्या संकल्पने पर्यंत आज भारतीय समाज पोहोचल्याचे चित्र असूनही स्त्रियांच्या विरोधात घटणाऱ्या कौटूंबिक हिंसाचारामधे विशेष बदल झाल्याचे दिसत नाही. कौटूंबिक हिंसाचाराचा परिणाम फक्त कुटूंबातील स्त्रि सदस्यावर न होता त्या स्त्रि (आई, बहिण, मुलगी इ.) च्या संपर्कात येणाऱ्या प्रत्येक घटकांवर होत असतो. स्त्रियांना 'असीम सहनशक्ती' असल्याने संबोधुन एक प्रकारे स्त्रियांना अत्याचारास बळी पडण्यास किंवा प्रतिकारास सक्षम न होवु देण्यास प्रोत्साहित करण्यासारखेच आहे. कुटूंबातील वयस्क स्त्रि जेव्हा या सर्व घटकांना (विशेषत:) अत्याचार केंद्रीत व मानवाधिकारांच्या उल्लंघना संदर्भित सामोरे जात असते तेव्हा एकप्रकारे पुढील पिढीलतील स्त्रियांची (विशेषत: मुलींची) अत्याचार सहन करण्याची मानसीक तयारी करीत असते तर त्याच वेळी पुढील पिढीतील पुरूष/मुलगा घटकाची स्त्रियांवर अत्याचार करण्याची शिकवण देण्याचे कार्य केल्या जात असते.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

भारतीय परंपरागत पद्धतीच्या समाज व्यवस्थेमुळे स्त्रियांवर विविध प्रकारे धार्मिकतेच्या नावाखाली अत्याचार होत असल्याचे अनेक पुरावे सर्वश्रुत आहे. यामध्ये प्रामुख्याने केशवपण, सतिप्रथा, बालविवाह व इतर त्या अनुषंगाणे येणाऱ्या अत्याचारांचा समावेश होतो.

कौटूंबिक हिंसाचार :—

कौटूंबिक हिंसाचार हि एक विस्तृत संकल्पना असून कोणत्याही एका व्यक्तीने दुसऱ्या स्त्रि व्यक्तीला दिलेल्या अमानवी वागणुकीला कौटूंबिक हिंसाचार म्हणता येईल. कौटूंबिक हिंसाचार हा कोणत्याही ठराविक शब्दांमधे बंदीस्त करणे शक्य होत नाही. वर्तमान स्थितीत हिंसाचाराचे प्रकार नव—नविन होत असल्याचे जाणवतात. हिंसाचाराचे प्रकार व प्रमाण त्या कुटूंबातील स्त्रियांची मिळकत, तिचे शिक्षण, माहेरील कुटूंब सदस्यात तिला असलेलली मान्यता, तिचा आत्मविश्वास, अवलंबत्वाचे तिचे प्रमाण, स्वबळावर जगण्याची तिची मानसिकता इत्यादी घटकांवर अवलंबुन असते.

1) The United Nations Declaration on the Elimination of Violence Against Women (1993) defines violence against women as ' Any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual or psychological harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life'

२)शारिरीक, शाब्दीक, लैंगिक, मानसिक किंवा आर्थिक छळ, हुंडा किंवा मालमत्ता देण्यासाठी महिलेला अपमानीत करणे, तिला शिवीगाळ करणे, विशेषत: अपत्य नसल्यामुळे तिला हिणवणे किंवा धमकावणे, त्रास देणे, दुखापत करणे, जखमी करणे किंवा पिडीत व्यक्तीचा जीव धोक्यात आणण्यास भाग पाडणे किंवा तिच्या कोणत्याही नातेवाईकाकडे हुंड्याची मागणी करणे व वरील सर्व गोष्टींचा दुष्परिणाम पिडीत व्यक्ती किंवा तिच्या नातेवाईकांवर होणे तसेच आर्थिक छळ करणे म्हणजेच महिलेचे स्वताचे उत्पन्न, स्त्रिधन, मालमत्ता किंवा इतर आर्थिक व्यवहार किंवा तिच्या हक्काच्या कोणत्याही मालमत्तेपासून तिला वंचित करणे, घराबाहेर काढणे.

उद्देश :—

१) कौटूंबिक हिंसाचाराचे भारतातील विविध प्रकार अभ्यासणे
२) अस्तित्वात असलेल्या कायद्यात्मक तरतुदींचा आढावा घेणे
३) अत्याचार पिडीत महिले करीता असलेल्या योजनांचा अभ्यास करणे
४) पुर्णवसनात्मक घटकांची मांडणी करणे

संशोधन पद्धती :—

प्रस्तुत संशोधन लेखात शासकिय यंत्रणांद्वारे प्रसिद्ध करण्यात आलेले वार्षिक अहवाल, माहिती पुस्तीका, गुन्हे अहवाल याचा संदर्भ घेण्यात आलेला असून यात प्रामुख्याने तथ्य संकलनाच्या द्वितीय स्त्रोताचा वापर करण्यात आलेला आहे.

कौटूंबिक हिंसाचाराचे प्रामुख्याने पुढील विभागत वर्गिकरण करण्यात येते.

(१) शारिरीक छळ :—

१) मारहाण करणे, २) चावणे, ३) ढकलणे, ४) लातेने मारणे, ५) शरिरावर इजा होईल अशा प्रकारे धक्का देणे, ६) इतर कोणत्याही पद्धतीने शारिरीक दुखापत किंवा वेदना देणे.

(२) लैंगिक अत्याचार :—

(१) अश्लिल फोटो काढणे
(२) जबरदस्तीने समागम करणे

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' *International Multidisciplinary Research Journal*
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

(३) विभत्स कृत्य जबरदस्तीने करावयास लावणे

(४) समाजातील प्रतिष्ठा कमी होईल या दृष्टीने अश्लिल चाल करणे किंवा तसे करण्यास भाग पाडणे

(५) अनैसर्गिक अश्लिल कृत्य करणे

(६) परपुरूषाशी अनैतीक संबंध प्रस्थापीत करण्यास वाध्य करणे

(३) भावनिक अत्याचार :—

(१) सातत्याने अपमानजनक बोलणे

(२) चारित्र्याबद्दल सतत संशय घेवुन वागणुक देणे

(३) पुत्र प्राप्ती करीता व सातत्याने अपमान करणे

(४) हुंड्याकरीता सातत्याने अपमानास्पद वागणुक देणे

(५) नोकरी किंवा व्यवसाय करण्यास प्रतिबंध करणे

(६) स्वत:च्या मुलाला भेटण्यास, बोलण्यास मनाई करणे

(७)आप्त स्वकियांच्या शुभ प्रसंात सहभागी होण्यास मज्जाव करणे

(८) आत्महत्येची धमकी देवुन मानसीक त्रास देणे

(९) इतर कोणत्याही प्रकारे भावणात्क किंवा तोंडी अपशब्द वापरून मानसीक त्रास देणे

(४) आर्थिक अत्याचार :—

(१) मुलांच्या व स्वताचे पालन पोषणास जाणुन—बुजुन सोयी सुविध उपलब्ध न करून देणे

(२) हुंड्यांची सतत मागणी करणे

(३) पगारातुन किंवा व्यवसायातुन प्राप्त रक्कम परस्पर व बळजबरीने काढुन घेणे

(४) राहत्या घरातुन हाकलुन लावणे

(५) आर्थिक परावलंबीत्त टिकुण राहाण्याकरीता सातत्याने प्रयत्नशिल असणे

<u>कौटूंबिक हिंसाचार संबंधीत सांख्यिकिय माहिती</u>

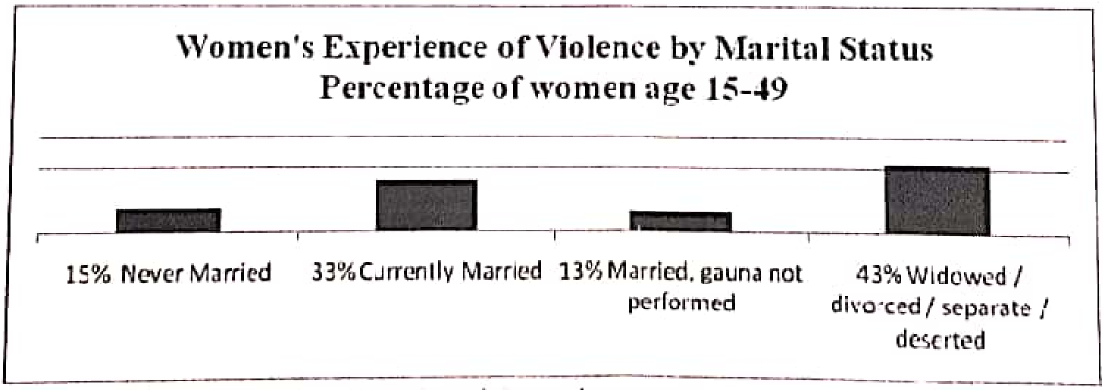

Percentage who have experienced physical violence since age 15

:- NFHS-4 (2015-16)

- Thirty percent of women have experienced physical violence since age 15, and 6 percent have ever experienced sexual violence in their lifetime. Four percent of ever-pregnant women have experienced physical violence during any pregnancy.
- Thirty-three percent of ever-married women have experienced physical, sexual, or emotional spousal violence. The most common type of spousal violence is physical violence (30%), followed by emotional violence (14%), Seven percent of ever-married women have experienced spousal sexual violence.

- NFHS-4 (2015-16)

Scanned with CamScanner

कौटूंबिक हिंसाचारा संदर्भात काही महत्वपूर्ण कायदृयात्क व इतर तरतुदी

भारतीय संविधानात्मक काही महत्वपूर्ण तरतुदी :–

आर्टिकल २१ :–

जिवित व व्यक्तीगत स्वातंत्र्य यांचे संरक्षण :– कायदृयाद्वारे प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धती अनुसरल्याखेरीज कोणत्याही व्यक्तीस, तीचे जिवित किंवा व्यक्तीगत स्वातंत्र्य यापासून वंचित केले जाणार नाही.

आर्टिकल १५(१) :–

राज्य, कोणत्याही नागरिकाला, प्रतिकुल होईल अशाप्रकारे केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान या अथवा यापैकी कोणत्याही कारणावरून भेदभाव करणार नाही.

आर्टिकल १५(३) :–

स्त्रिया व बालके यांच्याकरीता कोणतीही विशेष तरतुद करण्यास राज्याला प्रतिबंध होणार नाही.

आर्टिकल १६(२) :–

राज्याच्या नियंत्रणाखालील कोणत्याही पदावरील सेवायोजन किंवा नियुक्ती या संबंधीच्या बाबीमध्ये सर्व नागरिकास समान संधी.

आर्टिकल ३९(क) :–

उपजिविकेचे पुरेसे साधन मिळण्याचा हक्क स्त्री व पुरूष नागरिकांना सारखाच असावा.

या सोबतच भारतातील नागरिकांना पुढील मुलभुत अधिकार प्रदान करण्यात आले आहेत.

(१) समानतेचा अधिकार
(२) स्वातंत्र्याचा अधिकार
(३) शोषणाविरूद्धचा अधिकार
(४) धर्म स्वातंत्र्याचा अधिकार
(५) सांस्कृतीक व शैक्षणिक अधिकार
(६) संविधातिक उपाययोजनांचा अधिकार

कौटूंबिक हिंसाचारापासुन महिलांचे संरक्षण अभिनियम २००५ (२६ ऑक्टोबर २००६)

हा कायदा प्रामुख्याने स्त्रि अत्याचाराला प्रतिबंध करणारा कायदा आहे. या कायदृया अंतर्गत अन्याय पिडीतेला तिला संविधाना मार्फत प्रदान करण्यात आलेल्या मानवाधिकारांच्या संरक्षणाच्या दृष्टीकोणातुन न्याय देण्यात येतो. जसे – संरक्षण आदेश, राहाण्याची व्यवस्था, बालकांचा ताबा, क्षतीपूर्ती आदेश इ.

या व्यतीरिक्त महिला व बालविकास विभागामार्फत विविध योजना राबविण्यात येतात, जसे–

(१)महिला वसतीगृहे / राज्यगृहे (शासकिय)
(२) स्वयंसेवी महिला आधारगृह
(३) समुपदेशन केंद्र
(४) महिला आर्थिक विकास महामंडळ
(५) महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' *International Multidisciplinary Research Journal*
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

महिला अत्याचार थांबविण्याकरीता विविध विभागांद्वारे अपेक्षीत कृती

(१) शासन :—

(१) विविध विभागाद्वारे कायद्याने पालन होईल यासाठी विभाग सक्षमीकरणावर भर द्यावा.

(२) महिला संदर्भातील विभाग प्रमुखांचे व कर्मचाऱ्यांचे नियीमत प्रशिक्षण व पाठपुरावा करावा.

(३) पोलीस विभाग व त्या संबंधीत यंत्रणांना आवश्यक व अपेक्षीत साहित्य व मोफत विधी सेवा पुरविणेकरीता योग्य ती कार्यवाही / अंमलबजावणी करावी.

(२) न्याय व्यवस्था :—

(१) कायद्याचे काटेकोर पालन होईल या दृष्टीकोणातुन कडक कायदे निर्मितीसह अंमलबजावणी करावी.

(२) कौटूंबिक न्यायालयाची संख्या वाढवुन अशिलास सुरक्षीत वातावरण प्रदान करावे.

(३) विशेष न्यायालयांची स्थापना करून प्रकरणांची नमुद कालावधीनुसार न्यायदान व्हावे.

(४) फिरते न्यायालयाची संकल्पना अवलंबुन पिडीते पर्यंत न्याय व्यवस्था पोहोचण्याकरीता प्रयत्नशिल असावे.

(५) कायद्यातील पळवाटांवर प्रतिबंध करण्या संदर्भात वेळो—वेळी कायद्यातील दुरूस्ती व अंमलबजावणी करावी.

(३) पोलीस :—

(१) कौटूंबिक हिंसाचाराची प्रकरणे त्वरीत नोंदविण्यास तत्पर असावे.

(२) कौटूंबिक हिंसाचारांच्या प्रकरणात अधिक संवेदनशिलतेने हाताळावी.

(३) गुन्हा नोंदणी प्रक्रियेमध्ये पिडित महिलांचे मानसिक/शाब्दीक शोषण होणार नाही याची दक्षता घ्यावी.

(४) महिलां संबंधीत प्रकरणांना हाताळण्याकरीता वेगळी शाख निर्माण करून प्रशिक्षीत पोलीस कर्मचारी सदर प्रकरणे हाताळतील याची दक्षता घ्यावी.

(५) गुन्हा तपास प्रक्रियेत कायद्यातील कालावधीचे पालन होईल या दृष्टीकोणातुन तपास करावा.

(४) स्वयंसेवी संस्था :—

(१) विविध स्वयंसेवी संस्थामधे समन्वय साधुन दर्जात्मक जनजागृती कार्यक्रमांचे आयोजन करणे.

(२) कौटूंबिक हिंसाचार पिडीत महिलांकरीता कार्यरत विविध यंत्रणा, योजना, विभागांची माहिती सर्व सामान्यां पर्यंत पोहोचविणे.

(३) महिला संरक्षण व महिलांच्या अधिकारांची जाणीव जागृतीस सहकार्य व आयोजन करणे.

(४) महिला हक्क संरक्षणासाठी दबाव गट म्हणुन कार्यरत असणे.

(५) संस्थे अंतर्गत कोणत्याही महिलेवर अत्याचार, भेदभाव होणार नाही याची दक्षता घेणे.

(५) स्व ची जबाबदारी :—

(१) कुटूंबातील महिलांवर कोणत्याही प्रकारे अन्याय, अत्याचार होणार नाही याची दक्षता घेणे.

(२) सम आदर भावाची वागणुक देवुन आत्मनिर्भरते करीता प्रोत्साहित करणे.

Scanned with CamScanner

(३) कुटूंबातील महिलांच्या विचारांचा आदर करणे.
(४) कुटूंबातील महत्वपूर्ण निर्णया संदर्भात महिला सदस्यांचा सहभाग निश्चित करणे.
(५) कुटूंबातील विवाहित/अविवाहित महिलेला सुरक्षा प्रदान करणे.

शासन स्तरावर महिलां करीता सुरू असलेल्या योजना :—

(१) माझी कन्या भाग्यश्री योजना
(२) एकात्मीक बाल विकास सेवा योजना
(३) बेटी बचाव बेटी पढाओ योजना
(४) बालगृहे
(५) महिलांकरीता समुपदेशन केंद्र
(६) इंदीरा गांधी मातृत्व सहयोग योजना
(७) किशोरी योजना
(८) किशोरी शक्ती योजना
(९) महिला राज्यगृहे
(१०) महिलां करीता निवारा गृहे
(११) देवदासी करीता कल्याणकारी योजना
(१२) महिला शक्ती केंद्र

Conclusion :-

स्त्रि ही कोणत्याही विकसनशिल वा विकसित देशाचा अविभाज्य घटक असुनही तिला अपेक्षीत न्याय समाजाच्या विविध घटकांपासून मिळतांना दिसुन येत नाही. वर्तमान स्थितीत स्त्रि/महिला साक्षरतेचे प्रमाण जरी मोठ्या प्रमाणात असले, स्त्रियांनी विविध क्षेत्रातील आपले प्राविण्य सिद्ध केले असले तरीही कुटूंबातील व त्या अनुषंगाने समाजातील तिच्यावर होणारे अन्याय—अत्याचारात घट झाली असे निर्दशनास येत नाही. शिक्षीत—अशिक्षीत, प्रशिक्षीत स्त्रि असूनही या ना त्या कारणाने तिला विविध अत्याचाराला बळी पडावे लागते. हुंडा, बालविवाह, वेश्या व्यवसायाची जबरी, महिलांची विक्री, स्वत:च्या कुटूंबातील होणारा अपमान, मानहानी, पुत्र प्राप्त करीता केलेली स्त्रिभ्रुण हत्या वा पुरूषाने केलेल पुर्नविवाह या बळी जाते ती स्त्रि. खऱ्या अर्थाने समाज विकास अपेक्षीत असेल तर समाजातील प्रत्येक घटकाने आपले संघटीत व स्वयंस्फुर्तीने दिलेले योगदान अत्यंत महत्पूर्ण ठरणार आहे. शासन, कायदे, नियम, धोरणे यांना जरी महत्व असले तरीही सर्व सामान्य नागरिकांनी त्यांच्याशी संपर्कात येणाऱ्या प्रत्येक स्त्रि ला तीला अपेक्षीत व मानाची वागणुक खऱ्या अर्थाने स्त्रि शोषण मुक्त समाज निर्मितीस प्रेरक ठरेल.

संदर्भ :—

(१) सिन्हा अंजना मैत्र :Women in Changin Society, 1993
(२) महिला शोषण और मानवाधिकार :२००४
(३) पाटील अरूंधती सूर्यकांत : Perspectives of Women Movement in Development, 2012
(४) मोटवाणी जी.डी. : Violence Against Women, 2015
(५) कौटूंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा, २००५
(६) NFHS-4 (2015-16)

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX, Issue - I
January - March - 2020
English Part - II

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Ajanta Prakashan

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - II

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Scanned with CamScanner

CONTENTS OF ENGLISH PART - II

S. No.	Title & Author	Page No.
20	Regulation of Noise Pollution and Judicial Surveillance - A Review **Dr. Suprabha P. Yadgirwar**	121-126
21	An Overview of Impact of Non Performing Assets on Indian Banking Sector **Mr. Bhavik Amrut Nawa** **Dr. Deepak P. Sable**	127-133
22	Steps towards Sustainable Development A Review Study **Pooja Vinod Jagasia**	134-139
23	Mobile Banking As An Instrument of Financial Inclusion in India **Jitendra Barsu Tayade**	140-146
24	The Study on the Impact of Cartoon Network on a Child's Behavior **Prashant R. Ghulaxe**	147-152
25	The Theme of Frustration in John Osborne's Play Watch it Come Down **Mr. Vijaykumar Ganpatrao Pawar**	153-157
26	Epidemiology, Symptom and Preventive Measure of Corona Virus **S. A. Firdousi** **Tanveer A. Khan**	158-162
27	An Overview of Neo-Banksin India **Mr. Apurva A. Phanshikar** **Dr. Deepak P. Sable**	163-169

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

24. The Study on the Impact of Cartoon Network on a Child's Behavior

Prashant R. Ghulaxe
Assistant Professor, Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha.

Abstract

In present days Television has become an inseparable part of human life. This electronic media takes all types of precautions to attract viewers. It doesn't matter what is the age of viewers, they may be child, adult, old age person, male, women, adolescent. So it can be said that Televisions has become a member of every family. At present child is most affected and addicted because of cartoon Network. Due to the tender age of the child and busy schedule of Parental body cartoon network becomes the inseparable part of most of the child's life. This is the subject of research paper that how can cartoon network effects on child's behavior regarding his own family as well as society. This study is also useful for parents to understand the causes of a particular behavior and provide some remedial measures.

Introduction

Human beings need some kind of entertainment facilities. So that one can feel relaxed and get some mental peace. For that, we have a very strong system that is called a joint family as well as we undertake some cultural activities and other entertainment resources. But in the last three decades, we are moving to establish a nuclear family. So naturally living together, shearing day today experience, expectation, needs, and other all necessary feelings will not get the proper platform.

The Indian animation industry encompasses traditional 2D animation, 3D animation and visual effects for feature films. In 1956, Disney studios animator Clair Weeks, who had worked on Bambi, was invited to film Divisions of India in Mumbai to established and train the country's first animation studio as part of the American technical co-operation mission. He trained a core group of Indian animators, whose first production was a film called The Banyan Deer (1957). In the initial stage of television, it broadcast for a limited time. Due to the high cost of products naturally limited families afford it. It becomes the status symbol for showing the

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

financial status of the family. So it also becomes the spot of attraction for those all who cannot bear it.

All types of programs are introduced by television. In other words, we can say that the Producer of the programs did a study of our psychology. They also take precautions that every member of the family has got some kind of program for entertainment. Nowadays we can see that every aspect of society covered by television. It may be Hollywood, mythological, social, economical, historical and especially for child-related programs. Due to the tender age most of the children attracted by the television. In the initial stage, the very limited program was broadcast. There were not more options for children and also for the parents for selecting the channels. It also broadcast for a limited period. But now it becomes the 24-hour service and also a lot of options were available. As we said that due to the high cost of television only financially sound families afford the television, but not it becomes very easy to access. Due to the high level of competition, both parents become working parents. A family becomes a nuclear family. So the question arises. Who can take care of the child ? or We can say that Who engages the child whenever needed? So Cartoon channels are the best option for the parents. It is easy to access and affordable also. Now we see that every family child starts to see the carton at his/her age of 6th month and become the master till 6th of his/ her age. Naturally, the basic culture of the family which is transmitted by the senior generation to junior generation is interrupted and carton channels become the new source for adopting the culture. Many cartoon programs are not suitable for the tender age of the child. As a result, most of the children face mental and emotional problems as well as eye problems and unexpectedly the risk of Physical, social and behavioral problems like talking, walking, dressing, eating, language increases.

In the initial stage of television the Felix the Cat the first-ever cartoon icon started its journey in the 1920s. Disney Brother's cartoon studios Schine shan, Motu patlu, doremon is very much popular among children. Today, the world of Indian mythology-inspired stories easily coexists with the world of anime and the world of Disney among others. Indian characters like Chhota Bheem and Motu Patlu are as popular as foreign ones like Doraemon and Tom & Jerry (FICCI-KPMG, 2015).With more than 20 channels at the national and regional level exclusively targeting kids with their specialized content (FICCI-KPMG, 2015),. Children watching cartoon channels at the age of 18 months – 2 years when they are first exposed to television (Hapkiewicz, 1979),. Doordarshan though had better success with its popular live-action series "Shaktimaan" -

Scanned with CamScanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

the title character of which was popularly billed as India's first superhero (Roy, 2016). Doordarshan programs like Magic Lamp, Santakukdi, Gaayab Aaya, Malgudi Days and Khel Khilone along with acquired foreign cartoons like Duck Tales, The Jungle Book, Dennis the Menace, Chip & Dale and Tales Spin among others were most popular series between children (Kini, 2016).

Objectives

1. Analyze the impact of cartoon programs on children.
2. Calculate the spending time ratio in the cartoon.
3. To get information about the behavioral problem.
4. To check the parental view about cartoon program

Hypothesis

1. Most of the children behave under the influence of the Cartoon.
2. Children waste their time watching cartoon programs.
3. Cartoon character effect on children's behavior.
4. Parents accept the cartoon as the best engagement activity for children.

Research Question

- Do school-going children are having greater exposure to watch Sinchain &Doramaan?
- Do heavy viewers of these cartoons are more aggressive than low viewers?
- Do these cartoon serious changes in children's language?
- Do school-going children prefer that Shinchan and Doraemon than physical activities?

Continuous watching for cartoon channels children get some positive and negative habits.

One of the important factors affecting children's mind is violence.

Violence is an important part of the animation program.

Methodology

We select the parents of the child age group of a 3-12-year-old child resident in Amravati city for the survey and to fill the questionnaire.

Population

Researcher selected children (male & female) of Amravati city for the survey Sample:

ENGLISH PART - II / Peer Reviewed Refereed and UGC Listed Journal No. : 40776

Scanned with CamScanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

Sample Size

With the help of a convenient random sampling technique, researchers took 60 children, both male and female as the sample size.

Data Collection

For data collection researcher used a questionnaire as a tool.

The following table shows the result of data collection (Total respondent - 60)

Sr.No.	Question	Highest Frequency	Highest %
1	Number of children between 3 to 12 yrs in family?	a-(1 child)- (F-32)	53.34%
2	Age of child?	c-(9-11Yrs.age)- (F-21)	35.00%
3	Which cartoon program frequently watch?	a-(Doreman & Shinshang)- (F-38)	63.33%
4	How many hours spent on the carton program?	b- (1to 3 Hours)- (F-29)	48.33%
5	Behavioral changes due to cartoon program?	d-(Playing game)- (F-32)	53.33%
6	Is Cartoon's impact is positive on child?	b-(No)- (F-39)	65.00%
7	Effect on involvement in family program?	a-(Yes)- (F-28)	46.67%
8	Effect on outdoor games and Socialization?	a-(Yes)- (F-33)	55.00%
9	Cartoon as a good engagement?	b-(No)- (F-51)	85.00%
10	Quality time spend by parents except study?	b-(0 to 1 hours)- (F-29)	48.33%
11	Cartoon programs & arrogance?	b-(No)- (F-29)	48.33%
12	Are parents wish to give quality time to the child?	a-(Yes)- (F-56)	93.33%
13	Restrict the telecasting of program in limited & specific period?	a-(Yes)- (F-55)	91.67%
14	Relation between Cartoon and Aggressiveness?	a-(Yes)- (F-30), b-(No)- (F-30)	50.00%
15	Diet-related changes due to Cartoon?	a-(Yes)- (F- 28)	46.67%

Major Findings

1. Doreman & Shingshang is the most popular Cartoon series among children. Most of the children regularly watch these series.
2. Most of the parents not spending quality time with their children.

Scanned with CamScanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

3. Most of the parents feel that Cartoon series is not a good engagement (85%)for their child but still, most of them use it as a good option of engagement. It is because of their busy schedule & easy access to cartoon series.
4. 48.33% of children spend 1 to 3 hours in a day for watching cartoon series: naturally, it affects the socialization and discontinues them from outdoor games.
5. 53.33% of children playing cartoon oriented games. Their language, behavior, dressing, talking patterns are affected.
6. 65% of parents feel that the impact of the cartoon is negative. It affects & influenced the day to day life.
7. 93.33% of parents unable to spend quality time with their child but this study also clear that they wish to give quality time to their children.
8. Most of the parents (91.67%) express their views that the government restricts the broadcasting time of cartoon series so that they able to control their wards.

Suggestions

1. Parents must spend their quality time with their children.
2. The government must think about the restricted time broadcasting of Cartoon series.
3. Parents also promote participatory engagement activities so that the child follows good habits.
4. Some of the cartoon series is very highly influenced the child's behavior so the parents also analyze the contents of cartoons & restrict the access of that series.
5. Other entertaining options also find out by the parents & motivate them for using it.

Conclusion

The result of this study indicates that children regularly see the cartoon & its impacts on their regular activities are also remarkable. At present, due to very easy & low-cost access to TV sets & cable network maximum family bare the expenses & provide it to their children. Grooming age children would more focus on the cartoon & so they learn a lot of things from cartoons. Diet, Behavior, language, aggressiveness, socialization & another family related engagement activity were highly affected. Most of the family wish to restrict the time broadcasting of cartoon series but it is beyond their control as well as they spend time for their children is very much less than the child's expectation. This study analysis that cartoon affecting mentally as well as physically on the grooming children. So its restricted use is the only way to

Scanned with CamScanner

199

secure the children. The child-related policy must be rethinking by the government and also necessary changes are expected. It is the prime responsibility of the parents to control their wards & provide healthy entertainment.

References

1. Anderson, C, A. (2003). The influence of media violence on youth. Psychological Science in the Public Interest. December, 4, 110.
2. P. Shanthipriya*, A. Anish Prabha (2017) A study on parent's perception towards children viewing cartoon channels
3. Soumya a., Dr. j.o.Jeryda Gnanajane Eljo & R.Anitha (2014) A Study on Parental Perception Towards Children Viewing Cartoon IJSR - international journal of scientific research Volume: 3, Issue: 9 ISSN No 2277 – 8179
4. Wikipedia.org

Dr. Ambedkar College of Social Work ... DHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

IJEP | International Journal of Economic Perspectives

ISSN: 1307-1637 UGC GROUP II

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

PUBLICATION CERTIFICATE

COUNSELING FOR NEUROTIC PERSONS

Authored By:

Dr. Vijayata Vitankar, Assistant professor

Dr.Ambedkar college of social work,Wardha

IN VOLUME 14 ISSUE 01 2020

Editor-in-Chief

Anthony Anyibuofu Kifordu (Ph.D)
Management, Leadership, Entrepreneurship & Human Resource Management
Delta State University Anwai Campus Asaba, Anwal, Nigeria,
https://ijeponline.org/

1307-1637

PEER REVIEWED REFEREED OPEN ACCESS UGC CARE INTERNATIONAL JOURNAL

Dr. Ambedkar College of Social Work

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

How to Cite:

Vijayata Vitankar (2020). Counseling for Neurotic Persons. *International Journal of Economic Perspectives*, *14*(1), 13–22. Retrieved from https://ijeponline.org/index.php/journal/article/view/31

COUNSELING FOR NEUROTIC PERSONS

Dr. Vijayata Vitankar

Assistant professor

Dr.Ambedkar college of social work,Wardha.

Abstract

Modern era is the era of internets and networking for communication without personal contacts. Further globalization and industrial development have created stress and tensions. This mental pandemic has unfortunately resulted in creating the disorder and disruptions in the neurotic system in human brain. Since no established therapy has any curative or preventive medicines, the psychologists are attempting to minimize the impact of disorder on human performance and behavior. This paper is an attempt to throw light upon the system of counseling for the neurotics.

Introduction

Today, in the modern world of internet and net works, human beings are increasing afflicted with neurosis where the connections between the brain cells and mind get interrupted or disrupted or delinked quite often. The number neurotic patients i.e. mentally sick persons has been fast rising in all the countries of the world including India. The NIMHANS, Bangalore, has drawn a depressing portrait of conditions of neurotics by the end of 2025. Adding fuel to the fire, no convincing and conclusive therapies and measures treatment are available. Medical scientists are a little hesitant to accept that the neurosis is not a pandemic disease but a dysfunction of certain cells in human brain. Dr. Raymond Fowler (1) without mincing the words tells, "Neurosis is the effect of functional disorder in the cerebellum which needs highly sophisticated and unassuming surgery of brain".

© 2020by The Author(s). ISSN: 1307-1637 International journal of economic perspectives is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Corresponding author: Vijayata Vitankar

Submitted: 09 May 2020 , Revised: 18 June 2020 , Accepted: 27 July 2020

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

How to Cite:

Vijayata Vitankar (2020). Counseling for Neurotic Persons. *International Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 13–22. Retrieved from https://ijeponline.org/index.php/journal/article/view/31

Hypothesis

Dysfunction of or disorder in any system, whether biological or otherwise, results in developing disequilibrium or imbalance between its inputs and expected output. In the light of this fact, neurosis or mental disease represents maladjustment or malfunctioning of human brain. The whole thrust, therefore, lies in rectifying human behavior.

Objective

Having cognized the facts about neurotics, the objective of this paper is to examine and suggest how best neurotic person would likely to behave and act as a normal person.

A brief historical outline

As early as in 1839 the attention had been drawn to undertake the treatment of patients suffering from mental ailments. A British therapist John Clooney had set up the practice of treating the patients of mental diseases. By 1860, systematic and rational attempts were made for proper treatment of such kinds of patients. Attempts made to find out the possible reasons, indications and effects of mental illness.

Thereafter, Charlotte, Capelin etc., had undertaken extensive research in in understanding the causes of mental sickness. Sigmund Fried, the renowned psychologist, during the period of 1856 to 1939 had come out with a number of scientific propositions relating to mental sickness. He concluded that mental sickness is curable if proper if timely right approach was made the therapists. He developed what was later on called Freudian Theory stating three major propositions useful for diagnosing the causes of mental sickness, viz.,

1. Mental activities are similar to physical activities having natural reasons which are likely to create misunderstanding among others;
2. Most of the mental activities of a person are directly influenced by external environment around him with his cognition;

© 2020by The Author(s). ISSN: 1307-1637 International journal of economic perspectives is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Corresponding author: Vijayata Vitankar
Submitted: 09 May 2020 , Revised: 18 June 2020 , Accepted: 27 July 2020

Scanned with CamScanner

responsibility and accept the risk involved therein; therefore, they keep close and strict watch on the conditions.

Conditions for Counseling

In Germany and Switzerland, Dr. Brandt (3) had advocated and adopted the theory what was popularly known as 'Reverse gear approach' wherein the output behavior of a mentally sick person is attempted to reform by modifying the input factors. In practice, it could not yield expected results. The highly experienced and successful consolers are aware of the appropriate techniques to be adopted seeing the conditions of mentally sick persons. They cautiously move forward in their treatment. Normally, they adopt the following procedures in dealing with neurotics.

(1) The counselors do not reveal their identity and purpose to the mentally sick person, nor do they disclose the purpose of their meeting;
(2) The counselors pay visits at different t times on different dates and record the behavior pattern of the patients;
(3) They watch and listen minutely every word, its tone, scale, length, and attempt to decipher its meaning and context;
(4) They remain conscious of violent behavior of mentally sick persons.
(5) The maintain detailed records of all the meetings and attempt to suggest the ways to treatment to the caretakers of the patients; and

Summary

Neurosis has been on rise in the world. It primarily concerns with the disorder or dysfunction of neurotic system of human brain. It is not a disease or ailment. Hence, no therapy offers any preventive or curative drugs or medicines. The dysfunction creates disequilibrium or imbalance in the input and output flow of neurons. It is only likely that by continuous positive counseling may minimize the effect of dysfunction.

Key words:

© 2020by The Author(s). ISSN: 1307-1637 International journal of economic perspectives is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Corresponding author: Vijayata Vitankar
Submitted: 09 May 2020 , Revised: 18 June 2020 , Accepted: 27 July 2020

Scanned with CamScanner

204

Neurosis, dysfunction of neurotic system, continuous counseling.

Selected References

(1) Raymond Fowler: Psychotherapy for Neurosis, Hoyden Robert Press, New York, 1998, p. 79.
(2) Asoke Sinha: Psychology of Neurotic Imbalances, NIMHANS, Bangalore, Institutional Papers, 2017, p.186.
(3) Brandt Kiel Dr.: Referred by Prof. M.N. Moksahi, - Methods of Treatment of neurosis in different Countries, Journal of Psychology, Jaipur, 2019, p/72

//The End//

Dr. Ambedkar College of Social Work ★ WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

© 2020by The Author(s). ISSN: 1307-1637 International journal of economic perspectives is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Corresponding author: Vijayata Vitankar
Submitted: 09 May 2020 , Revised: 18 June 2020 , Accepted: 27 July 2020

Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

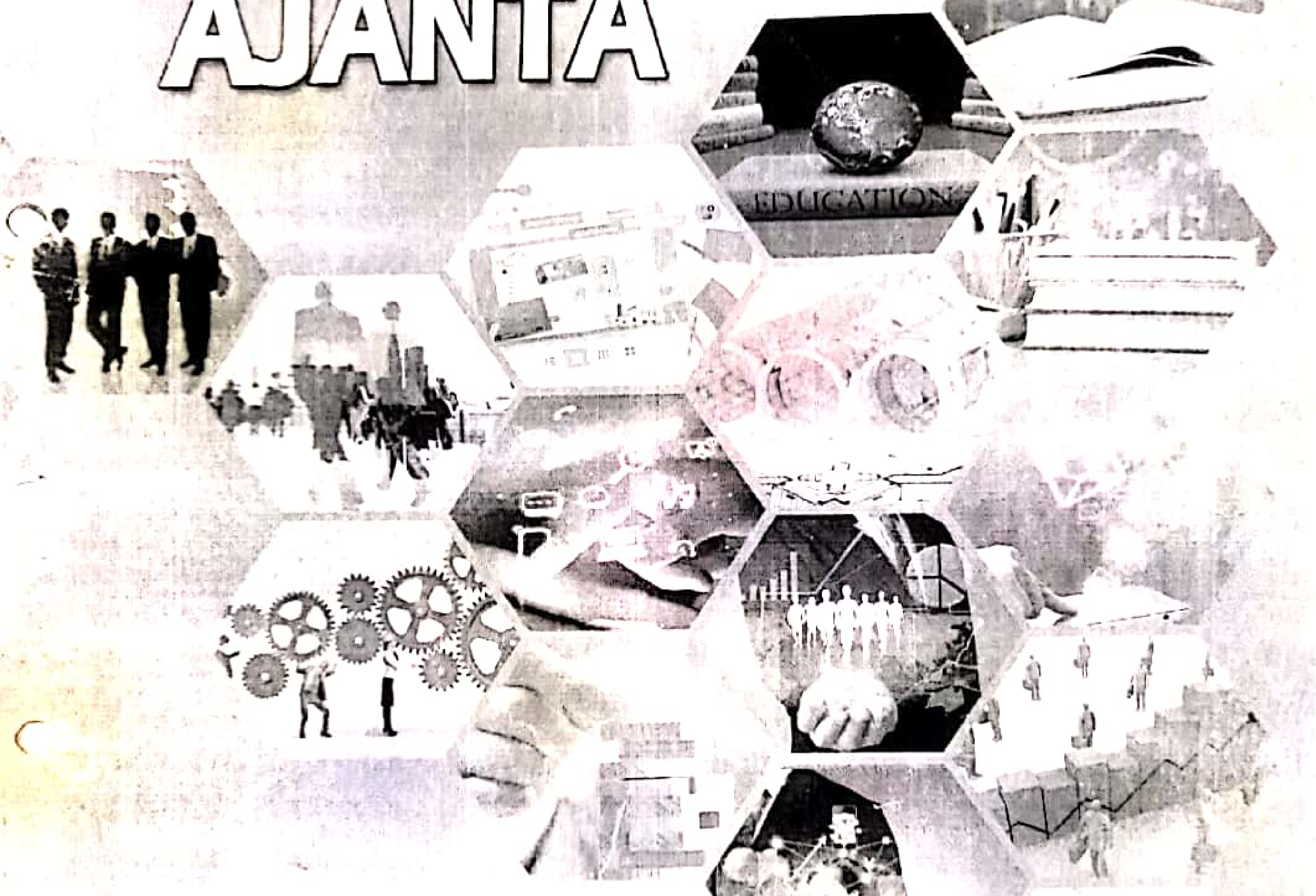

IX, Issue

March - 20

Marathi Part - II

Ajanta Prakashan

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

MARATHI PART - II

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Scanned with CamScanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

२६. सुजान पालकत्व

डॉ. सुनिता भोईकर
सहाय्यक प्राध्यापक, डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा.

यश आणि अपयश एकाच नाण्याच्या दोन बाजु आहेत. दोन्हीचे दायित्व स्विकारण्यासाठी मन खंबीर ठेवण्यासाठी आपण सहाय्य करा. आपल्या अपत्यांना कोणत्याही गोष्टी तर्कशुध्द , ज्ञानरचात्मक वृत्तीने आत्मसात करण्यास प्रोत्साहन द्या आपल्या जीवनशैलीला अनुसरून केलेला सारासार विचार व अनुभव यातुन सुजाण पालकत्व स्वीकाराल अशी अपेक्षा आहे.

प्रत्येक मातापित्यांना आपल्या मुलामुलींचे चांगले व्हावे, अशी अपेक्षा असते. आपली मुले स्वस्थ, निरोगी, सुदृढ , आनंदी आणि बहुगुणी असावीत ही त्यांची अपेक्षा रास्त असते. सर्वच क्षेत्रात त्यांनी यशस्वी व्हावे. त्यांच्या वाटयाला अपयश कधीच येऊ नये. मुलांना लहानाचे मोठे करतांना त्यांच्याकरिता भौतिक सुखसोयी सुविधा निर्माण करतांना अवघड परिस्थितीला तोंड देत भगिरथ प्रयत्न करावे लागतात. मुलांना शालेय अभ्यास करण्यासाठी प्रोत्साहन देत, प्रेरित कसे करावे हीच विवंचना त्यांना सारखी सतावत असते. दोन भावंडाची आपसातील भांडणे वादावादी कशी सोडवावीत ही समस्यांची उकल करतांना धरले तर चावते सोडले तर पळते अशी मनःस्थिती तयार होते. कारण प्रत्येक मुलाला आपुलकीने माया ममता करत लाडाकोडाने वाढविलेले असते. या समयी अतिशय संयमाने आणि समजुतदारपणाने दोघांनाही न दुखवता वाद मिटवावा लागतो.

अनेकदा पालक आपल्या लहानपणीच्या गोष्टी, अनुभव आठवुन समस्या सोडविण्याचा प्रयत्न करतात. माझ्या आईवडिलांनी माझे लालनपालन करताना ज्या पध्दती , रिती वापरल्या त्या आज विज्ञान तंत्रज्ञान माहिती युगात योग्य ठरत नाहीत. कारण त्यावेळची कौटूंबिक, सामाजिक आणि शैक्षणिक परिस्थिती व वातावरणामध्ये फारच तफावत असल्याची जाणीव होते. पण ते बोलुन दाखवता येत नाही यावर मात करण्यासाठी समवयस्क मित्रांना , सहकार्यांना मदतीसाठी विचारणा करतात. वैश्विक जाळे , संगणक , भ्रमणध्वनी या भौतीक साधनाव्दारे प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याचा प्रयत्न करतात. सर्वांकडुन उत्तरे मिळतात पण ती अर्धवट, संदिग्ध आणि व्यक्ती निरपेक्ष असतात. कारण " व्यक्ती तितक्या प्रकृती " हा निसर्ग नियम आहे. आजच्या जमान्यात, समाजात , अवती भौवती चंगळवादाचा प्रवाह अमर्याद वेगाने वाहतो आहे. मुलाची ईच्छा पुर्ण करण्यासाठी, त्यांना शांत करण्यासाठी कधीतरी त्या प्रवाहाबरोबर जाण्याचा नकळत प्रयत्नही केलेला असतो. शिशुवर्गातील मुले हट्ट करतात, रूसतात, रडतात. मागणीपुर्ण होताच हसु लागतात. किशोर आणि कुमार वयातील कधी कधी आक्रमक होवुन आकांडतांडव करतात. कोणत्याही उद्भवलेल्या प्रसंगी रागावा -रागवी, ओरडणे , भांडण हमरीतुमरी आणि अपशब्द बोलणे हे सर्व कटाक्षाने टाळण्याचा प्रयत्न , बडाटोप करायलाच हवा रागावल्याने प्रश्न समस्या , प्रसंग अधिकाधिक जटील होतात. राग येणे मनुष्याचा स्वभाविक गुणधर्म आहे. चार चौघात अथवा घरात त्याच प्रदर्शन हिंसक व्हायला नको पथ्य पाळणे हे

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

पालकांच्याच हाती असत. आपल्या प्रतिष्ठेची, मान सन्मानाची नको तिथे शोभा करण्यात तथ्य नसण याची जाण आणि भान सातत्याने ठेवाविच लागते.

आपल्या मुलांच्या चांगल्या वर्तनाचे कामाचे कौतुक अथवा शाबासकी देतांना शब्दरचना तोलुन मापुन करणे गरजेचे आहे. याचे कौतुक करतांना इतर भावंडाशी किंवा तिऱ्हाईतापेक्षा चांगला / चांगली वागलीस , अशी तुलना मुळीच करू नका. मुलांना अशी एकमेकांशी केलेली तुलना आवडत नाही त्यांना कमीपणा वाटतो मुला मुलींचे कौतुक करणे म्हणजे चांगल्या अर्थपुर्ण शब्दांचा सकारात्मक दृष्टीकोनातुन केलेला सुयोग्य - सुसंगत वापर असतो. ते करतांना अंगलट येणार नाही याची खबरदारी मात्र घ्यायलाच हवी. मुलांनाही वाटते आई बाबांनी सारखे सारखे अभ्यासाचे टुमणे लावु नये. इतर मुलांसमोर, परक्या माणसांसमोर अपशब्द वापरून अपमान करू नये " हेच कर ते करू नको मी सांगतो ते ऐकलच पाहीजे , तुझ्यापेक्षा जास्त पावसाळे पाहिले आहे " मुलांना हे सर्व माहित असते याचा पुनरूच्चार केला की कटकट वाटते असा अनुभव पालकांना एकदा ना एकदा तरी आलेलाच असतो आई वडिलांच्या काही अपेक्षा, आकांक्षाही असतात यात आगळे वेगळे असे काहीच नाही पण ज्यावेळी मुल आई वडिलांच्या अपेक्षाची पुर्ती करू शकत नाही त्यावेळी सर्वच आई वडील स्वतचा त्रागा करतात. विषेशतः परिक्षेच्या वेळेचे गुणपत्रक पाहिल्यावर, क्रिडास्पर्धा, वक्तृत्व स्पर्धा यावेळी हा त्रागा जास्त, त्रागेची जागा राग घेतो आणि त्याची आई वडिल व मुलांमध्ये दुरावा, नकळत निर्माण होतो. आई वडिल आणि मुलांच्या अपेक्षांमध्ये मतभेद असतात मुलांचे संगोपन करीत असतांना, लाड, कोडकौतुक किती करायचे, शिस्त कशी लावायची , वेळेची महत्व कसे पटवुन दयायचे याबद्दलही आई वडिलांमध्ये एकवाक्यता नसते. त्यातुनही मुलांनी यश संपादन केल तर त्यामध्ये आमचा वाटा अस सांगतांना मातापित्यांचा अहंमभाव सुखावतो. यश आणि स्थैर्य जर मुल मिळवु शकली नाही तर त्याला आम्ही जबाबदार नाही, आमचे दायित्व नाही, असे म्हणुन झटकताही येत नसते. अनेकदा यशापयशाच्या मोजायच्या फुटपटया मातापित्यांच्या आणि मुलांच्या वेगळया असतात. यामुळे घरात वैचारिक आणि भावनिक गोंधळाचे वातावरण निर्माण होते. नात्यामध्ये असहय ताण तणाव निर्माण होतो याचा विचार अवश्य करायला हवा.

मातापिता मुलांना प्रेम, [illegible], आपुलकी, प्रोत्साहन देवु शकतात. परंतु मुलांना विचार देवु शकत नाही. मुलांचे स्वतःचे स्वतंत्र असे विचार असतात. [illegible] विचार प्रगल्भ करण्याची संधी असते. पालकांनी मुलांच्या [illegible] होण्याचा प्रयत्न [illegible] कारण [illegible] व्यक्तीमत्व असत [illegible] करू नये. प्रत्येक मुलांची आवड निवड [illegible] बळजबरीने लादुन [illegible] आवश्यक असत. एकतर [illegible] नाही. मुल क्षणस्थ [illegible] रंगतो हा क्षणस्थ एकात्र [illegible] विचार आणि कृती [illegible] उचित सांगड घातली तर , मन , [illegible]

Scanned with CamScanner

आणि मानसिक सौदर्य खुलण्यास संधी प्राप्त होईल मुला मुलींच्या जीवनातील ऐन मोक्याच्या क्षणी मानवी मुल्य , विवेकबु आणि कौशल्य अपेक्षित असलेल्या घटना प्रसंगामध्ये कच खाणार नाही. मुल व्यक्ती म्हणुन व्यक्तीमत्वाची बहुरंगी , बहुढ आणि बहुगुणी बनतिल यात तिळमात्र शंका नाही. आपल्या मुला मुलींशी विविध प्रसंगी सुसंवाद साधतांना खालील विच करून पहा काही परिवर्तन होते का?

मुलांशी बोलतांना

- असे सांगणे टाळा - त्यांच्याशी अस बोलाव
- वडिलधाऱ्यांच नेहमी एकाव - तुला काय वाटत सांग बर
- दिलेला अभ्यास पाठ कर - अभ्यास समजुन उमजुन घे
- उगाचच फाजील चर्चा नको - यावर आपण चर्चा करू या
- पाठ्यपुस्तकाप्रमाणे सांग - तुझया स्वतःच्या शब्दात सांग
- जशास तसे लिहुन काढ - तुझ तु लिहुन बघ
- जस आहे तस पाहुन कर - तुला आवश्यक ते बदल कर
- भिऊन वाग - आपले काम योग्य असेल तर भिऊ नको
- प्रश्न विचारू नकोस - शंका निरासनासाठी जरूर प्रश्न विचार
- लहानांनी मोठयाच ऐकाव - लहान्यांना स्वतःची मत असतात
- यशस्वी व्हायलाच हव - यशापेक्षा प्रयत्नांच समाधान महत्वाच

वरील परिवर्तनामुळे विद्यार्थी किंवा मुल आपले स्वतंत्र विचार मांडतील. विचार करण्याचे सामर्थ्य आणि दाखवतील. याकरिता मुलांशी प्रत्येकवेळी नकारात्मकदृष्टीकोणातुन न पाहता, सकारात्मक दृष्टीकोनातुन त्यांच्याशी सुसं साधण्यातच आपल्या मुलांचा सर्वांगीण विकास होईल मुलांच्या मनोबलला भरभरक्कम असे अधिष्ठान लाभेल वर्तमानकाळात भविष्यकाळाचा वेग कसा घ्यायचा याचे ज्ञान हां अवगत होईल.

आपल्या लहान वयापासुन प्रौढवयापर्यंत फिटनेसचा वेगळा विचार करण्याची आवश्यकताच नाही कारण आप घरातील जीवनशैलीच आरोग्यवर्धक होतील. आजही थोडासा व्यायाम , शारीरिक हालचाली आणि सुयोग्य संतुलीत आ याचा समावेश दैनंदिन जीवनशैलीत अथवा दिनक्रमाने करायलाच हवा. कारण मुलांच्या वाढत्या वयातील शरीरिक उर्जा त्य स्वस्थ बसु देत नाही घरातच मोबाईलवर खेळ , दुरदर्शनवरील धारावाहीका पहा असा आपण त्यांना सल्ला व धाक असतो. शारीरिक उर्जेचे परिवर्तन चरबीमध्ये झाले की मग फिटनेससाठी प्रयत्न करतो. ज्याक्षणी शारीरिक हालचाली मंदावर , त्याक्षणापासुन अनेक व्याधी , तक्रारी सुरू होतील. आपण धाक देवुन मुलांच्या शारीरिक हालचाली थांबविल्यास आजार आवतन देणार हे निश्चीत शारीरिक हालचाली , कवायत , योगाने मन प्रसन्न आणि उत्साही होते. आळस , निराश्या अ

Scanned with CamScanner

नकारात्मक विचारांचा निचरा होतो. मन प्रसन्न असेल तर शरीर प्रसन्न, ताजेतवाने असते. शारीरिक व्याधी मुळेच मानसिक आरोग्य बिघडते. त्याकरीता जीवनात शारीरिक हालचाली , खेळ व्यायाम यांना स्थान दयायलाच हवे "निरोगी सुदृढ शरीर हाच खरा दागिणा आहे " असे आपणही अनुभवता आहात. मानसिक आरोग्य बिघडण्याचे पहिले कारण म्हणजे खाण किंवा दैनंदिन आहार. मुलांचा आहार कधी कमी तर कधी जास्त असतो आहार घेतात पण अनियमीतपणा असतो. अति खाण्याच्या वृत्तीमध्ये कधी जंक फुड , चिल्ड कोल्डींक असते कधी भुकच नाही. आहार आवडतां नाही. जेवणाला चवच नाही. खमंग व चमचमीत नाही असे अनेक कारणे सांगतात आणि जेवण टाळतात त्याचा परिणाम शरीरावर आणि मनावर होतो. त्यामुळे मानसिक आरोग्य बिघडते मुलें चिडचिडे , रागीट , उताविळ आणि हटवादी बनतात. मानसिक आरोग्य म्हणजे आपल्या मुलांच्या आयुष्यात घडणाऱ्या आणि भविष्यात येणाऱ्या बऱ्यावाईट सुख आणि दुःखदायक अनुभवांना खंबीरपणे सामना करण्याचे मनोबल असणे घरातील समाजातील विद्यालयातील व इतर व्यक्तींशी चांगला सुसंवाद साधुन एकमेकांना समजुन आणि उमजुन घेण्याची मानसिक शक्ती होय. संवेदनशील असणे हे सुयोग्य वर्तनाच लक्षण आहे. पण अतिसंवदेनशील व हळवे होणे योग्य नाही. मात्र घडलेल्या घटनेनुसार अभिव्यक्त होतांना संयम आणि समतोल राखण महत्वाच असत. आपली मुल नको तिथे आक्रमक किंवा हळवी होतात. त्यावेळी त्यांना कस हाताळायच , समजवायच हे न सुचल्यामुळे आपण हतबल होतो. मुलांनी खेळात सातत्याने भाग घेतल्यास सहभावना, सहनाभूती सात्विकवृत्ती जोपासली जाते. जिंकण्यासाठी नव्हे तर खिलाडुवृत्ती सोशिकपणा जोपासण्यासाठी खेळ खेळायलाच हवेत. त्याचबरोबर मुलांच्या व्यक्तीमत्वाला अनेकविध पैलु पडतात.

आजच्या धकाधर्कीच्या जीवनात आपण सर्वांना साध्या सोप्या आणि सुटसुटीत नियमांची आवश्यकता वारंवार असते. अशा नियमांची व्याप्ती व मर्यादाही जास्त असली पाहिजे वयाच्या सातव्या वर्षापासुन ते पंधराव्या वर्षापर्यंत उपयोगी पडणारी नियमावली पुढे देत आहे.

१. आपल्या मुलांना स्वताची काळजी घ्यायला प्रेरित करा.
२. स्वत: आणि स्वत:च्या कार्यावर पुर्ण विश्वास ठेवायला शिकवा
३. मुलांच्या जिज्ञासु व्यक्तीला पोषक वातावरण निर्मीती करा.
४. स्वताचे धेय , उद्देश आणि कार्याचा ध्यास ठरवायला शिकवा.
५. मुलांना योजना बनवायला प्रेरीत करुन मदत करा
६. मुलांना खेळाचे नियम जपत खिलाडु वृत्ती जपायला सांगा
. मुलांना कार्यानुभव मिळविण्याकरीता कृती करायला प्रोत्साहन द्या
मुलांना दैनंदिन जीवनातील व्यवहारज्ञान शिकवा
घराची संस्कृती आणि शिष्टाचार पाळायला उद्युक्त करा.
०. नेहमी विज्येत्यासम वर्तन ठेवायला प्रेरित करा.
. स्वत:ची जबाबदारी / दायित्व आणि सहनशिलता अंगी बाणविण्यासाठी उत्तम मार्गदर्शक व्हा.
. सर्वत्र घरी विद्यालयात निपक्षपातीपणाची कास धरायला प्रोत्साहन द्या.

Scanned with CamScanner

१३. परिस्थितीनुसार कणखर आणि मृदु वर्तन करायला प्रेरित करा

१४. यश आणि अपयश एकाच नाण्याच्या दोन बाजु आहेत दोन्हीचे दायित्व स्विकारण्यासाठी मन खंबीर ठेवण्यासाठी आपण सहाय्य करा. आपल्या अपत्यांना कोणत्याही गोष्टी तर्कशुध्द, ज्ञानरचानात्मक वृत्तीने आत्मसात करण्यास प्रोत्साहन द्या. आपल्या जीवनशैलीला अनुसरून केलेला सारासार विचार व अनुभव यातुन सुजाण

१५. पालकत्व स्वीकरता येईल.

जो स्वतःच्या मुलाला त्यातील दोष घालवुन त्याच्यात सदगुण आणण्यासाठी सहाय्य करतो, तोच खरा पालक. सध्याची पालकाची व्याख्या काय? जास्तीत जास्त महागडे कपडे घेणे , त्यांना हवे ते खायला देणे आणि महागडया शिकवणी वर्गाला पाठविले की, यांचे कर्तव्य संपले. याने आपण आपल्या मुलाला भोगी बनवित आहो. भोगाच्या आधाराने अनेक विकार जन्म घेतात. भोगी व्यक्ती अनेक दोषांना जन्म देते. तर त्यागी व्यक्ती सदगुणांना जन्म देते. तेव्हा पालकांनी अंर्तमुख होवुन विचार करायला हवा की, आपण मुलाला खरोखरीचे शिक्षण देत आहे का? ""एखादया जीवाला सदगुणी करून त्याचे जीवन आनंदी करणे "" हाच पालकांचा धर्म आहे.

आनंदी पालकच आनंदी पिढी घडवु शकतो

आनंदी पालकच आनंदी पिढी घडवु शकतो. पाल्यांवर संस्कार करण्यासाठी पालक आणि पाल्य यांच्यात सुसंवाद असायला हवा. स्वतः तणावमुक्त असलेले पालकच आपल्या मुलांना तणावमुक्त जीवन जगायला शिकवु शकतात. आपल्या पाल्याशी सुसंवाद साधु शकतात. मुलांना तणावात असणाऱ्या पालकांशी संवाद करावसा वाटत नाही. त्यांना सुचणाऱ्या नविन कल्पना , विचार आणि स्वतःच्या समस्या तणावग्रस्त असणाऱ्या पालकांना सांगावश्या वाटत नाही. म्हणुन प्रथम पालक स्वतः तणावमुक्त असायला हवा.

पालकांच्या मनावर ताण येण्यामागील कारणे

अ) सतत भूतकाळात राहणे :- सतत भूतकाळात वावरणारे पालक मुलांशी संवाद साधु शकत नाही मुले सतत वर्तमान काळात जगतात, म्हणुन ती सतत आनंदी असतात. आपण आपल्या जीवनात घडलेले अनेक प्रसंग आणि घटना सतत आठवत राहतो. " शेजाऱ्याशी घडलेला प्रसंग ", " सासुबाई वाईट बोलल्या ", " कार्यालयात अधिकारी बोलले " या विचारांचे ओझे बहुतेकजण वाहत असतात. सहाजीकच मुले काही सांगत असतील, तर पालक त्यांचे विचार ऐकण्याच्या स्थितीत नसतो तेव्हा आपण सतत वर्तमानकाळात रहायला शिकले पाहिजे आपण भूतकाळाच्या विचारात वावरत असल्याने मुले आणि पालक यांच्यात सुसंवाद होवु शकत नाही.

आ) नकारात्मक बोलणे :- " तुला काही येत नाही , तुझा काही उपयोग नाही " अशा नकारात्मक बोलण्याने मुलांच्या मनावर घाव होतात एक वेळ स्थुलदेहावर केलेले घाव भरून निघतात, पण जीवाच्या मनावर झालेले घाव आपण भरून काढु शकत नाही तेव्हा मुलांशी बोलतांना सतत सकारात्मक बोलायला हवे. आपल्या बोलण्यातुन प्रोत्साहन मिळायला हवे.

Scanned with CamScanner

इ) स्वतःच्या चुका मुलांसमोर मान्य न करणे :- स्वतःच्या चुका मान्य केल्याने मनावरचा ताण अल्प होतो मुलांच्या मनात आपल्या विषयी आदराचे स्थान निर्माण होते. असे करुन मुलेही प्रामाणिकपणे चुका मान्य करायला शिकतात. आपण चुक लपवली तर , प्रथम आपल्या मनावर ताण येतो. मुलांना आपल्या सर्व चुका कळतात “ बाबा आणि आई स्वतःच्या चुका मान्य करीत नाही, मग मी का कराव्यात “ . असे त्यांना वाटु लागते. त्यामुळे पालक आणि मुले यांच्यात सुक्ष्म दरी निर्माण होते.

ई) मुलांचे सतत दोष पाहणे :- मुलांमधील दोष सतत पाहिल्याने आपल्या मनावर ताण येतो. आपल्या मुलांचे गुण पहावेत आणि त्यांचे कौतुक करावे. पर्यायाने मुले स्वतःचे दोष स्विकारून ते घालवण्यासाठी प्रयत्न करतात, पण बरेच पालक मुलांचे सतत दोषच दाखवतात. “ मुलांचे सतत दोष पाहणे - तणाव आणि मुलांचे सतत गुण पाहणे - आनंद “ , हे सुत्र आचरणात आणले तर ताण न्युन होण्यास सहाय्य होते.

उ) स्वतःची प्रतीमा जपत बोलणे :- पालक व्यवहारातील त्यांच्या पदाला चिकटुन बोलतात. ते स्वतःला विसरत नाही. “ मि आधुनिक वैद्य आहे “ , “ मि अभियंता आहे “ किंवा “ मि अधिकारी आहे “ ही प्रतिमा जागृत ठेवुन बोलण्यानी पालक आणि मुले यांच्यात सुसंवाद कदापी होणार नाही. उलट पालकांना ताण येतो आणि मुले ऐकत नाही. “ पालक “ या भूमीकेत येवुन मुलांशी सहजतेने बोलायला हवे. व्यवहारातील प्रतिमा ठेवुन बोलणे , ताण आणि मुलांचा पालक म्हणुन बोलणे - आनंद हे सुत्र लक्षात ठेवायला हवे.

ऊ) अधिकारवाणीने बोलणे :- आपण मुलांशी बोलतांना अधिकारवाणीने बोललो, तर त्यांना ताण येतो. मुलांना आपले बोलणे आवडत नाही. अधिकारापेक्षा आपण त्यांच्याशी प्रेमाने बोलायला हवे आपणाला स्वतःलाही कोणी एखादी गोष्ट अधिकारवाणीने सांगीतली, तर ती स्वीकारावीशी वाटत नाही तसेच हे आहे, अधिकारवाणीने बोलणे - तणाव आणि प्रेमाणे बोलणे - आनंद हे सुत्र आचरणात आणायला हवे

ए) “ व्यक्ती तितक्या प्रकृती “ , हे तत्व समजुन व्यवहार न करणे :- पालकांनो व्यक्ती तितक्या प्रकृती आहेत. आपल्या मुलाची प्रकृती कोणती आहे, त्याची आवड, कुवत, शारीरिक आणि मानसिक क्षमता या सर्वांचा विचार पालकांनी करायला हवा. स्पर्धावृत्ती आणि समाजातील स्वतःची प्रतिमा यानुसार काही पालक मुलांशी व्यवहार करतात. पर्यायाने मुले आणि पालक यांच्यात तणाव निर्माण होतो. असे होवु नये यासाठी मुलांची प्रकृती समजुन संवाद करायला हवा.

ऐ) समजावुन न सांगणे :- मुलांना प्रत्येक गोष्ट समजावुनच सांगावी. सम म्हणजे मुलांच्या स्तराला जावुन सांगणे. मुलगा पहिलीत असेल , तर पालकांनी त्याच्या स्तराला येवुन संवाद साधावा. यामुळे मुले आपले ऐकतात, पण पालक स्वतःच्या स्तरावर राहतात. त्यामुळे मुले ऐकत नाहीत. पालकांच्या अहंकारामुळे असे घडते, मुलांच्या स्तराला येवुन बोलणे त्यामुळे तणाव न्युन होतो.

ओ) मुलांशी संवाद नसणे :- आज मुलांच्या समस्या ऐकुन घेणारे कोणीच नसते. पालक म्हणतात, “ आम्हाला कामे आहेत “, तर शिक्षक म्हणतात “ आम्हाला आमचा अभ्यासक्रम पुर्ण करायचा आहे “, पर्यायाने आज मुलांची फार मोठी मानसिक कोंडी झाली आहे. त्यामुळे पालकांविषयी मुलांच्या मनात आदर आणि विश्वास राहीला नाही. मग मुले ऐकत नाहीत,

Scanned with CamScanner

म्हणुन पालकांच्या मनावर ताण येतो. अनौपचारिक बोलल्यामुळे मने जुळतात याकरिता मुलांशी प्रतिदिन अनौपचारिक बोलणे आवश्यक आहे यातुन मुले मोकळी होतात. प्रतिदिन मुलांशी १५ मिनीटांचे अनौपचारिक मुलांमध्ये आनंद निर्माण होतो.

औ) अपेक्षा करणे :- आपण मुलांकडुन अपेक्षा ठेवुन व्यवहार करत असु, तर मुलांना आपले बोलणे अ त्यांच्यात अहं अल्प असल्यामुळे त्यांना अपेक्षेची स्पंदने कळतात. आपण निरपेक्षपणे त्यांच्याशी व्यवहार करावा. जे आहे, तेथेच प्रेम आहे. म्हातारपणी मुलगा माझा सांभाळ करील. समाजातील माझी पत टिकविल आणि वाढविल पालकांनी करू नये.

संदर्भ ग्रंथसूची

- पावसकर राजेंद्र गुरूजी य आदर्श पालक कसे व्हाल ;बाल संस्कार सुसंस्कारीत आणि आदर्श पिढी भवितव्य द्ध
- पाटील म. कृ. य ;२०१६ ऑगस्ट २०द्धए नवप्रभा
- https://www.navprabha.com

Dr. Ambedkar College of Social Work ★ WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

CERTIFICATE

ISSN 2278-9308

Impact Factor 7.675 (SJIF)

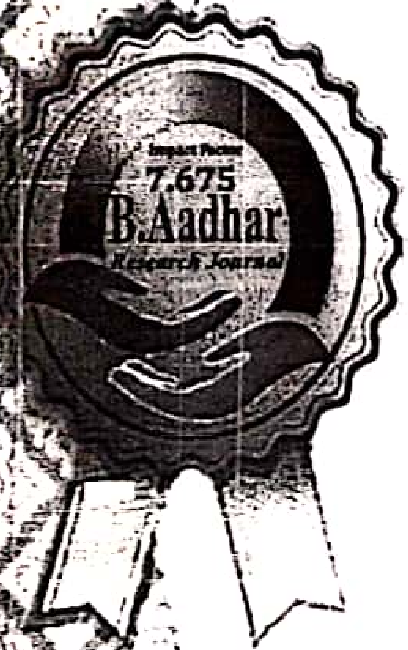

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Mrs./Ms. ......डॉ. विजयता एम. विटनकर......

Of......डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा......

has published a paper on......करोना आणि ऑनलाईन शिक्षण - एक संधी की पर्याय......

Peer Reviewed International Research Journal B.Aadhar *Issue* no,268. *Published* on *Dated*

01, December - *2020.*

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Prof. Virag Gawande
Director
Aadhar Social Research &
Development Training Institute, Amravati

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

December-2020

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

Aadhar Publications

Scanned with CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper Authors' Name	Page No.
1	बाबा आमटे व आनंदवनाची निर्मिती डॉ. प्रियंका विपूल जाधव (आवते)	1
2	बुलडाणा जिल्ह्यातील भूमी उपयोजनाचे स्थलकालसापेक्ष अध्ययन डॉ. संदीप रुपरावजी मसराम	7
3	कोवीड–१९ जागतिक महामारीचा शारीरिक आणि मानसिक आघात प्रा.डॉ.शिवाजी ज्ञानदेव भिंताडे	15
4	ममता कालिया के साहित्य में नारी की स्थिती डॉ.स्वर्णलता बागडे	24
5	बाल विवाह अपराध व सामाजिक अभिशाप डॉ.विशाखा जगन्नाथ डेरे	29
6	करोना आणि ऑनलाईन शिक्षण - एक संधी की पर्याय डॉ. विजयता एम. विटनकर	33
7	शेतकरी आत्महत्येचे वास्तव प्रा. स्वप्निल एस. बोबडे	36
8	भारतातील सामाजिक चळवळी–एक दृष्टिक्षेप डॉ. बळीराम परशराम अवचार	40
9	इंग्रजी व मराठी माध्यमाच्या माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या समायोजनाचा तुलनात्मक अभ्यास प्रा. डॉ. विद्या श्रीकृष्ण भारंबे	48
10	महाराष्ट्र विधानसभा कामकाज प्रक्रिया आणि सदस्यांसाठी उपलब्ध असलेल्या संसदीय आयुधांचा आढावा डॉ. विलास आघाव बांगर / आकाश शेषराव	52
11	वैश्विक महामारी आणि मराठी साहित्य डॉ. सुनील अभिमान अवचार	57
12	कोव्हिड – १९ चा भारतीय समाजावरील परिणाम सहा. प्रा. दिगंबरकुमार लांडगे	62
13	जागतिकीकरणातील ग्रामीण महिला सबलीकरण प्रा. एस.व्ही. येवतीकर	64
14	आधुनिक वैश्वीकरण एवं उपभोक्तावादी युग में वृद्धों की समस्याए : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन डॉ. वर्षा भुजबळ	67
15	अंतराळ पर्यटन: भविष्यातील संधी – एक अध्ययन प्रा. अभिजीत प्र. दोड	72
16	मराठी गझलचे सारथी गझलनवाज़ भीमराव पांचाळे प्रा. डॉ. राहूल एम. भोरे	76

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 268 (CCLXVIII)
ISSN : 2278-9308
December, 2020

करोना आणि ऑनलाईन शिक्षण - एक संधी की पर्याय

डॉ. विजयता एम. विटनकर
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा

बघता बघता २०२० हे वर्ष संपत आले त्यातील नऊ महिने तर संपूर्णपणे करोनानेच खाल्ले असे म्हणता येईल. वर्षाच्या अखेरीस सगळे जग जागेवर येत आहे असे वाटतानाच पुन्हा एकदा करोनाचा नवा प्रकार येत असल्याची चर्चा आहे त्यामुळे नव्या वर्षाची सुरुवात पुन्हा एकदा करोनामय होते की काय अशी भीती वाटत आहे. खर तर रोगाच्या अशा साथी अधुनमधुन येतच होत्या असे इतिहास सांगतो. मला आत्ताच्या पिढीने त्यातील काहीच अनुभवल नव्हते, इतकेच नव्हे तर आपण कसेही स्वैर वागू शकतो. अशा फाजील आत्मविश्वासामुळे अशा प्रकारच्या साथी येतील, असे वाटत नव्हते पण बघता बघता ते घडले. करोनामुळे एका अर्थाने महासत्ताही कोसाळल्या. खिशात कितीही पैसे असले तरी अनामिक भिती दडून राहू लागली नक्की कोण बळी पडेल याचे काहीच सुत्र सापडेनासे झाल्याने सर्वत्र कल्लोळ उडाला.

मग सुरु झाली ती मनमानी ! प्रत्येक जण आपल्या मनाप्रमाणे वागू लागला. राज्यकर्ते तरी त्याला कसा अपवाद असणार? केंद्रापासून राज्यापर्यंत आणि महापालिकेपासून ग्रामपंचायती पर्यंत सगळ्यांनीच आदेश द्यायला सुरुवात केली. आदेशावर आदेश, त्यातील चुका निस्तरण्यासाठी आदेश, अधिकारपदावरील प्रत्येक माणूस त्याच्या समजुतीनुसार या साथीचा मुकाबला करण्याचा प्रयत्न करीत आहे. राज्यकर्त्यांच्या वर्तुळात वावरणाऱ्यांची अनेक आदेशांना आणखी फोडणी दिली. जेवण्यासाठी शिधा देण्याऐवजी तयार जेवन पोहचविण्याचा हट्ट धरला. भलेही ते जेवन मुखात जाईपर्यंत विटले असले तरी कोणत्या तरी बाबुचा खिसा भरणेही तितकेच महत्त्वाचे होते. मग अचानक वाहतुक बंदी झाली. लाखो कामगार देशोधडीला लागले. हाताला काम नाही, पोटात अन्न नाही म्हणून आपल्या मूळ गावाला जाऊन तेथे जगू असा विचार ते करु लागले. तोपर्यंत वाहतुक बंद झाली मग त्यांनी चालत जाण्याचा, सायकलवरुन जाण्याचा मार्ग स्वीकारला. प्रसंगी रेल्वे रुळावरुन चालण्याची तयारी दाखविली. पण शेवटी तेही थकले. विश्रांतीसाठी तेथेच कलंडले तर त्यांच्या अंगावरुन रेल्वे गेली. अनेकांनी गावापर्यंत पोहचण्यापुर्वीच प्राण सोडले. काहीजण गावात पोहचले पण गावाने त्यांना आत घेण्यास नकार दिला. पोटात अन्नाचा कण नाही आणि कोणी आश्रय देण्यास तयार नाही. इकडे शहरात राहणाऱ्याची अवस्थाही तितकीच बिकट होती. दुसऱ्या बाजुला करोनाचे संकट वाढत असल्याचे आकडे सांगत होते. करोनापेक्षा भुकेने आणि उन्हाळ्याच्या झळा बसून व्याकुळ होणाऱ्यांची संख्याही किती तरी अधिक होती. इकडे पोलीस, सुरक्षा सैनिक, डॉक्टर, परिचारिका यांचे वेगळच हाल होत होते. करोनाच्या संकटाशी नेमके कसे लढायचेहे कुणालाच माहित नव्हते. फक्त आदेशाचे पालन करणे एवढेच त्याच्या हातात होते तरीही ते लढत होते. एका अदृश्य शक्तीशी प्रसंगी आपल्या प्राणांचे मोल देऊनही त्याच्यानंतर मोठ्या रकमेचे अनुदान देण्याच्या घोषणा झाल्या पण जगण्याची लढाई कशी करायची हे मात्र कोणी सांगत नव्हते.

जगण्याची ही लढाई सुरु असताना विद्यार्थ्यांचे हाल तर कोणीच बघत नव्हते. मध्ये मग कोणाला तरी परीक्षा न घेता पदव्या देण्याची हौस आली. कोणी म्हटले ऑनलाईन शिक्षण देण्यासाठी हीच योग्य वेळ आहे आणि मग तसे आदेशही निघाले. इकडे पोटात अन्न नसणाऱ्यांनी मोबाईल कोठून आणायचे आणि तो रिचार्ज कसा करायचा. याचे उत्तर देण्याची तसदी कोणीच घेतली नव्हती. कारण त्याच्यासमोर प्रश्न विचारणारेच कोणी नव्हते. 'सो कॉल्ड ऑनलाईन' शिक्षण सुरु झाले. ज्यांना ते शक्य होते त्यांनी मुलांसाठी नवे मोबाईल घेतले. मोठे स्क्रीन असलेले संगणक घेतले, पण असे परवडणाऱ्याची संख्या नक्की किती होती हा प्रश्न पुन्हा कोणीच विचारला नाही. ऑनलाईन शिक्षण देण्याचे कौशल्य कोणत्या शिक्षकामध्ये आहे याचाही विचार करायला कोणाला वेळ नाही. 'केजी' पासून 'पीजी' पर्यंत सगळ्याचेच ऑनलाईन शिक्षण सुरु झाले. त्यातून नक्की कोणाच्या डोक्यात काय गेले हे त्याचे त्यांनाच माहित. पण प्रत्येकाने आपआपले काम केले. कुठे नवीन वर्गाचा अभ्यासक्रम तर कुठे उर्वरित अभ्यास पूर्ण करण्यासाठी ऑनलाईनचा पर्याय सुचविण्यात आला आणि घाईघाईने म्हणा अथवा नाईलाजाने तो व्यवहार्य उपयोगातही आणण्यात आला. तो किती प्रभावी आहे, त्याच्या मर्यादा काय, त्याची उपयुक्तता किती ह्याचा विचार न करता केवळ एक अत्यावश्यक पर्याय म्हणून ऑनलाईन शिक्षणाचा स्वीकार करण्यात आला. हळूहळू त्याचे काही दुष्परिणाम विद्यार्थ्यांच्या जीवनशैलीत शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या दिसायला लागले खरे कंबरदुखी, डोकेदुखी, डोळ्याचा त्रास ह्यासारख्या शारीरिक व्याधी डोके वर काढू लागल्या तरी सध्या परिस्थितीत मात्र ऑनलाईन शिक्षणाला पर्याय नाही हेच खरे. ही एक बाजू असली तरी तंत्रज्ञानाचे फायदे हे आहेत आणि या निमित्ताने त्याचा विचार करणे अधिक अगत्याचे ठरते.

करोनाने आणलेले एक वादळ म्हणजे ऑनलाईन शिक्षण. खरे तर संगणक वापरुन विद्यार्थ्यांचे शिक्षण अधिक चांगले व्हावे यासाठी अनेक दशके संशोधन व प्रयोग सतत सुरु राहतात. मोठ्या प्रमाणात ऑनलाईन अभ्यासक्रम (मुक) वापरण्याची कल्पना त्यातलीच.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

विद्यार्थी कसा शिकतो हे आपण कधी कधी विसरतो. ज्ञान ही काही वस्तू नव्हे की, शिक्षकाने दिली व विद्यार्थ्यांनी आपोआप घेतली. ज्ञान हे प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या डोक्यात व मनात नव्याने निर्माण व्हावे लागते आणि हे केवळ प्रत्येक विद्यार्थी स्वतः करु शकतो. विद्यार्थी जेव्हा लक्षपूर्वक ऐकतो, शिक्षकाला इतरांना आणि स्वतःला देखील प्रश्न विचारतो. त्याची उत्तरे शोधुन काढतो, वाचतो, लिहितो, चिंतन व मनन करतो. थोडक्यात विद्यार्थी विषयाची उजळणी करतो. परीक्षेची तयारी करतो, मित्र-मैत्रिणीशी चर्चा करतो तेव्हा आणि केवळ तेव्हा विद्यार्थी शिकतो. थोडक्यात विद्यार्थी या आणि संबंधित क्रियासाठी किती, कसा काय प्रतीचा वेळ देतो यावर तो किती आणि कसे शिकतो हे अवलंबून आहे. विद्यार्थ्यांची बौध्दिक क्षमता त्याची योग्यता व त्याची आवड वेगवेगळी असते. त्याप्रमाणे एखादा विषय नीट समजायला कमी जास्त वेळ लागू शकतो. दुर्दैवाने आपल्या शिक्षण पध्दतीत प्रत्येकाने एका विशिष्ट काळात प्रत्येक विषयाचे ठरवलेले ज्ञान मिळवलेच पाहिजे अशी अपेक्षा असते. द्रोणाचार्यांच्या आश्रमात जर भीमाला आणि युधिष्ठिराला धनुर्विद्येत किंवा अर्जुनाला गदायुध्दात प्रावीण्याची अट असती तर त्याच्या शिक्षणाचं काय झाले असते? हा प्रश्न वेगळाच आहे.

या संदर्भात शिक्षक काय करणार, असा प्रश्न पडेल. शिक्षकाचं प्रमुख योगदान म्हणजे या शिकण्याच्या क्रियासाठी विद्यार्थी उत्तम प्रतीचा भरपूर वेळ कारणी लावतील अशी तजवीज करणं, विषय नीट समजावून सांगणं, वर्गात एखादा प्रश्न घेऊन सर्वांना विचार करण्यास भाग पाडणं, सोप्याने आरंभ करुन कठीण उदाहरणाची उकल करणे यातून शिक्षक विद्यार्थ्यांना शिकण्याचे प्रोत्साहन देतो, वर्गातल्या प्रत्येक विद्यार्थ्यांशी संवाद साधून त्याच्या आकलन शक्तीप्रमाणे, त्याच्या शिकण्याला योग्य दिशा देण्याचं काम शिक्षकच करु शकतो. मुळात शिक्षण पध्दतीचा खरा हेतू शिक्षणसंस्था नीट चालवणं किंवा शिक्षकांनी चांगलं शिकवणं हा नसून विद्यार्थ्यांनी नीट शिकणे हा आहे.

यातल्या प्रत्येक गोष्टीचा ऑनलाईन पध्दतीशी अतूट संबंध आहे. ऑनलाईन यातील काही क्रिया सोप्या करते, काही जास्त कठीण, उदाहरणार्थ आरंभी अनेक शिक्षक आपल्या संपूर्ण तासाच्या व्याख्यानाचे चित्रिकरण करुन ऑनलाईन ठेवायला लागले. पण जगभरातील आकडेवारी स्पष्ट सांगते की आठ मिनिटांपेक्षा मोठी व्याख्याने कोणी ऑनलाईन संपूर्ण बघतच नाही. शिक्षक स्लाईड वापरतात. पाच-सहा वाक्यं असलेला हा प्रकार ठाकला की, नेहमीच्या वर्गातही विद्यार्थी ती वाक्य वाचण्यात मग्न होतो व शिक्षक काय बोलतो आहे याकडे दुर्लक्ष होते. ऑनलाईन पध्दतीत असं जास्त प्रकर्षाने होते. हाताने एक एक वाक्य लिहिणे किंवा एक ओळच एका वेळी दिसेल अशी व्यवस्था करणे हे ऑनलाईनसाठी उत्तम आहे.

ऑनलाईन पध्दतीत चर्चेची सोय असते. प्रत्येकाने आपले प्रश्न ठेवावे. शिक्षक किंवा इतर विद्यार्थी त्याची उत्तरे देतात. ती वाचून त्यावर परत आपले विचार व मते मांडता येतात हे सगळे विद्यार्थ्यांना कधीही बघता व वाचता येतात. हे सगळे विद्यार्थ्यांना कधीही शिक्षकाला त्याचा वर्ग म्हणजे ५०-६० विद्यार्थ्यांचा समुह दिसतो. पण प्रत्येक विद्यार्थ्यासाठी त्या विषयाचा एकच शिक्षक दिसतो. वर्गात कदाचित शिक्षकाला प्रत्येकच विद्यार्थ्यांकडे व्यक्तीशः लक्ष देणे जरा कठीण जाते. परंतु ऑनलाईनच्या माध्यमातून कुणच्या उत्तराचे कौतुक करणे, कुणाचे विचार दुरुस्त करणे, कुणाला ई-मेल पाठविणे असे विविध पर्याय वापरणे शिक्षकाला सहज शक्य होते त्यातुनच प्रत्येकाकडे व्यक्तीशः लक्ष देऊन संवाद साधता येतो.

जे मोजता येत नाही. ते नीट नियंत्रीत करता येत नाही व त्यामुळे त्यात सुधारणा करता येत नाही असा एक नियम आहे. कोण किती शिकले याचे मोजमाप परिक्षेतील गुणावरुन केले जाते. या सर्वमान्य मापाचे हल्ली स्तोम माजुन त्याचा चक्क अवगुण होत असले तरीही त्या मापाची आवश्यकता आहे. आपल्याला परिचत असलेल्या बहुपर्यायी प्रश्नाचो परिक्षा घेणे व उत्तराचे आपोआप मूल्यमापन करणे, ऑनलाईन सहजपणे करु शकते. वर्णनात्मक उत्तरे अपलोड करता येतात, पण त्याची तपासणी तरी सध्या आपोआप होत नाही. परंतु इतर काही जणांच्या उत्तरांचे मूल्यमापन प्रत्येकाने करायचे ही चांगली सोय ऑनलाईन पध्दतीत असते अशा मूल्यांकनामुळे विद्यार्थी इतर अनेकांकडून आपसुक जास्त शिकतात.

झुम आणि तत्सम साधने वापरुन हल्ली नेहमीसारखे जिवंत वर्ग घेतले जातात पण हा अनुभव नेहमीच्या वर्गाच्या तुलनेत वेगळा व कमी दर्जाचा वाटत असला तरी सध्या परिस्थितीत विद्यार्थ्यांना ऑनलाईन शिक्षण देण्याचे ते उत्तम पर्याय आहे. ऑनलाईन व नेहमीच्या शिक्षण पध्दतीचे एक संमिश्र रसायन अतिशय महत्वाचे आहे. त्यादृष्टीने शासन, पालक, विद्यार्थी आणि शिक्षण व्यवस्थेने विचार करणे अत्यंत महत्वाचे आहे. नवीन शिक्षण धोरणाची अंमलबजावणी अशा मिश्र पध्दतीने अधिक चांगले होईल अशी आशा असली तरी त्याला पुढील काही दशके लागतील.

करोनामुळे देशातील सर्व विद्यार्थी, शिक्षक आणि पालक या विषयाचा गांभीर्याने विचार करीत आहे. ह्या संकटाकडे एक संधी म्हणूनही आपण बघायला हवे त्याकरिता काही उपाय सुचविणेही आवश्यक वाटतात.

१. शाळा महाविद्यालयातील शिक्षकांना ऑनलाईन शिक्षणाविषयी विशेष प्रशिक्षण देण्याची आवश्यकता आहे.
२. ऑनलाईन शिक्षणाकरिता लागणाऱ्या तांत्रिक बाबीची पुर्तता करणे अनिवार्य आहे.

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 268 (CCLXVIII)
ISSN : 2278-9308
December, 2020

३. अनेक विद्यार्थ्यांकडे संगणक सोडाच पण स्मार्टफोनही नाही. कित्येक ठिकाणी इंटरनेट नाही किंवा सिग्नल मिळत नाही. ह्या त्रुटी देखील दूर करणे गरजेचे आहे.

४. झुम अंप, गुगल क्लास यासारखे अनेक पर्याय उपलब्ध असले तरी त्याचे पाहिजे तसे गांभीर्य शिक्षक, विद्यार्थी आणि पालकामध्ये होणे अंत्यत आवश्यक आहे केवळ औपचारिकता म्हणून नव्हे तर जिवनावश्यक व्यवस्था म्हणून त्याकडे बघणे महत्त्वाचे वाटते.

पूर्वीच्या अनेक शतकाच्या तुलनेत आज परिस्थिती चांगली आहे. सरकार व औद्योगिक प्रयत्नातून ती सतत सुधारत आहे. तरीही मोठ्या संख्येने ग्रामीण विद्यार्थी व शिक्षक यापासून वंचित आहे. यावर तातडीने उपाय झाले पाहिजेत. करोना शक्य तितक्या लवकर आटोक्यात येईलच परंतु ऑनलाईनचे महत्त्व सर्वांना आज निदान समजले आहे. आज करोना काळात एक पर्याय म्हणून नव्हे तर आवश्यक गरज म्हणून ऑनलाईन व्यवस्था आपल्यापुढे आहे. ह्यांचा स्वीकार जेवढा लवकर आपण करु तेवढ्या लवकर आपली ऑनलाईन शिक्षण सुरळीत होईल. आज करोना कधी थांबेल याची सर्वाधिक निकड विद्यार्थ्यांना आहे. एकत्र जमणे, वर्गात बसून शिकणे, सगळ्यांना भेटणे, त्यांच्याशी बोलणे याचे फायदे कदाचित तसेच करता येत नसल्याने जास्त जाणवतात. विद्यार्थ्यांना नक्की काय फायदे आहेत हे नेमके कळत नसले तरी काहीतरी हरवल्याची खंत त्यांना नक्कीच वाटते.

आज हळूहळू जग उघडायला लागले आहे परंतु आजही करोनाची भीती मात्र कमी झालेली नाही. पर्याय नाही म्हणून ते स्वीकारलंय एवढच. परंतु सतत डोक्यावर टांगती तलवार तस येतेच अशी आशा. संपूर्ण वर्ष ह्या भीती आणि सर्व निट होईल या आशेतच सरलय. परंतु येणारे नवीन वर्ष असे नसावे. संकट येणारच असेल तर त्याला तोंड कसे द्यायचे यांची किमान मानसिकता त्याच्या समोर जाण्याचे धाडस तरी हे करोना संकट देऊन गेलं.

माणसांमधील परस्पर विश्वास आणि ह्याकाळात एकमेकांना दिलेली साथ ही खऱ्या अर्थाने करोनाकाळातील माणसातील माणसांचा विजय आहे. ह्या काळात माणसा-माणसातील सामाजिक व आर्थिक दरी नाहीशी होऊन नवीन डिजिटल युग सर्वांना आणखी जवळ आणण्याचा प्रयत्न करीत आहे. ही हे डिजिटलायेशन नवीन शिक्षण पध्दतीला आणखी समृध्द करेल यात यत्किंचितही शंका नाही.

संदर्भ ग्रंथसूची :

१. महाराष्ट्र टाइम्स. करोना काळातील ऑनलाईन शिक्षण-एक उत्तम पर्याय युक्त संधी.
२. महाराष्ट्र टाइम्स. करोनाचा शिक्षण व्यवस्थेवरील परिणाम
३. महाराष्ट्र टाइम्स. करोना आणि ऑनलाईन शिक्षणाची संधी
४. महाराष्ट्र टाइम्स. (२६/१२/२०). करोना कल्लोळ सरो.
५. महाराष्ट्र टाइम्स. (२५/१२/२०). ऑनलाईन शिक्षणाची मुहूर्तमेढ
६. महाराष्ट्र टाइम्स. (१६/१२/२०). हे जरा अतीच झालं

College of Social Work WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

Dr. Bhoikar - Antarjatiya vivahacha jativavstha nirmulanavar zalela parinamache Adhayan

220

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

Human Rights : Reality & Challanges

SPECIAL ISSUE

December-2020

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr. Sandip B. Kale
Coordinator
HOD. Dept. Of Political Science
Yeshwant Mahavidyalaya Seloo
Dist. Wardha

Executive Editor:
Dr. Archana S. Dahane
Officiating Principal
Yeshwant Mahavidyalaya Seloo
Dist. Wardha

B. Aadhar

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

PRINCIPAL
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

46	भारतीय राज्यघटना व मानवी अधिकार — अश्विन खांडेकर	191
47	महिला आणि मानवी हक्क — प्रा. डॉ. ममता आर. साहू	196
48	स्त्रीयांनेसबलीकरण आणि मानवाधिकार — प्रा.डॉ. हरीदास लाडके	200
49	कौटूंबिक हिंसाचार – महिलांच्या विकासातील एक अडथळा — सहा.प्रा. कु. प्रतिभा सुभाषराव काटकर	203
50	वैश्विक संदर्भात मानवी हक्काच्या प्रकाशातील भारतीय अपंगतत्वाच्या समस्येची उकल — डॉ.विजय साहेबराव कदम	209
51	बालकामगार व मानवाधिकार — प्रा. डी.टी. स्वर्गे	216
52	मानवी हक्क आणि महिला — प्रा. लक्ष्मण फुलचंद शिराळे	219
53	आंतरजातीय विवाहाचा जातीव्यवस्था निर्मुलनावर झालेल्या परिणामांचे अध्ययन — प्रा. डॉ. सुनिता भोइकर	224

Dr. Ambedkar College of Social Work ★ WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 257
ISSN : 2278-[illegible]
December [illegible]

आंतरजातीय विवाहाचा जातीव्यवस्था निर्मुलनावर झालेल्या परिणामांचे अध्ययन

प्रा. डॉ. सुनिता भोइकर
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा
मो. ९८८११७२८५८, Mail ID : bhoikarsunita@gmail.com

भारतासारख्या कृषीप्रधान व धार्मीकतेचा प्रभाव असणाऱ्या देशात जातीव्यवस्थेची मजबूत पकड आहे. जात ही आजच्या स्थितीत शिक्षण व नोकरीतील आरक्षणाचा आधार बनली आहे. जाती व्यवस्थेमुळे शतकानुशतके लोकांच्या सामाजिक आणि आर्थिक जिवनावर परिणाम झाला आहे. आणि ही प्रक्रिया आजही सुरु आहे. युनिसेफच्या एका अंदाजा नुसार जगभरातील २५ कोटी लोकांना जातिआधारीत भेदभावाला तोंड द्यावे लागले. आता सुध्दा वर्तमानपत्रात महिन्यातुन एक दोन ठळक बातम्या येतात की जातीबाहय विवाह केला म्हणून तसा विवाह करणाऱ्या मुला–मुलींना जिवंत जाळले जाते. ठार मारल जाते किंवा मग त्या संपूर्ण कुटूंबाचा काहीच विचार न करता जाहीर विटंबना केली जाते. हजारो वर्षा पासून आपल्या समाजाला चिकटलेली जात आणि अस्पृश्यता दूर करण्यासाठी सर्वच जातीतील समाज सुधारकांनी आपले आयुष्य वेचले शासनाने अस्पृष्यता आपणी जातीयतेचा भेदभाव कमी करण्याठी समाजकल्याण विभागाअतर्गत प्रोत्साहन योजना अमलात आगामी आहे. तरीही जातीबाहय लग्न झाल्यावरही लोक मुला–मुलींची जात लक्षात ठेवतात. नॅशनल क्राईम रेकॉर्डर्स ब्युरो (NCRB) वरुन उपलब्ध आकडेवारी नुसार सलाम व प्रेतिष्ठेच्या नावाखाली २०१६ या वर्षात ७७ आंतरजातीय विवाह करणाऱ्या जोडप्याचा खून झाल्यांची संख्येची नोद आहे. Social Attitudes Research for India (SARI) या संस्थेकडुन दिल्ली, मुंबई, उत्तरप्रदेश व राजस्थान या ठिकाणी केलेल्या सर्वेक्षणानुसार बहुतांश लोकांचा आंतरजातीय विवाहाला विरोध अन्यायाचा प्रतिसाद नोंदविण्यात आला. शासकीय स्तरावर आंतरजातीय विवाहास कायदेशीर मान्यता मिळावी याकरीता कायद्यानी अमलबजावणी करण्यात येत आहेत. आजच्या घडीला हिंदू विवाह कायदा १९५५, मुस्लीम विवाह (सुन्नी, सिया, इतर धर्मीय) कायदा आणि विशेष विवाह कायदा १९५४ अस्तिव्यात आहेत. तसेच केन्द सरकारच्या वतीने Dr. Ambedkar Scheme for Social Integration through Inter cast marriages ही योजना समाजीक न्याय व सशक्तीकरण मंत्रालय, भारत सरकार डॉ आंबेडकर फांउडेशन च्या वतीने राबवित आहे. तसेच महाराष्ट्रात महाराष्ट्र आंतर जातीय विवाह योजना – २०२१ समाजकल्याण विभागा अंतर्गत राबविण्यात येत आहे. असे असून सुध्दा आंतरजातीय विवाहाचे प्रमाण अत्यंत अल्प आहे. या संशोधनामध्ये आंतरजातीय विवाहाची जातीव्यवस्था निर्मुलनाच्या कार्यात भुमीका कशी आहे व आंतरजातीय विवाह मुळे जाती व्यवस्था निर्मुलनावर व समाजव्यवस्थेवर कोणता परिणाम झाला याचा उलगडा करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

उद्देश :–

१) आंतरजातीय विवाहामुळे सामाजिक जिवनावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन करणे

२) आंतरजातीय विवाहमुळे जातीभेद निर्मुलनाच्या कार्यावर होणाऱ्या परिणामाचे अध्ययन करणे.

३) संबधीत जोडप्यांच्या होणाऱ्या वैवाहिक जिवनावर परिणामांचे अध्ययन करणे.

अध्ययन पध्दती :– सदर संशोधन कार्य हे गुणात्मक संस्थात्मक दोन्ही पध्दतीचे आहे. वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याचा वापर करण्यात आला असुन नमुना निवडीकरीता गैरसंभाव्यता नमुना निवडीच्या सोयीस्कर तंत्राचा उपयोग करुन ३० जोडण्यांची निवड करण्यात आली. अध्ययनाचे [illegible]

College of Social Work WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

वर्धा जिल्हा आहे. विवाह नोंदणी कार्यालयाअंतर्गत नोंदणी केलेल्या तसेच धार्मीक देवस्थान/मंदिरात आंतरजातीय लग्न केलेल्या जोडण्यांची निवड करण्यात आली. तथ्य संकलनकरीता प्रश्नावली, मुलाखत अनुसुची, गुगल फॉर्म ग्रंथसाहित्य इत्यादींचा उपयोग करण्यात आला.

माहिती विश्लषण :— तक्ता क्र. १

आंतरजातीय विवाहाचा सामाजिक जीवनावर झालेला परिणाम

अ.क्र.	विवरण	वारंवारिता	टक्केवारी
१	सामाजिक वैमनस्य निर्माण होते	१५	५०.००
२	सामाजिक असुरक्षितता निर्माण होते	०३	१०.००
३	कुटूंबाची प्रतिष्ठा खालावते	०४	१३.३३
४	मुलीवर जास्त बंधने लादले जातात.	०८	२६.६७
	एकुण	३०	१००.००

सामाजिक परिणाम : २०११ च्या जनगणनेनुसार केवळ ५.८ टक्के भारतीय विवाह आंतरजातीय होते म्हणजेच गत ४० वर्षाचा विचार केला तर हे प्रमाण फारसे वाढलेले नाही. जाती व धर्म हा भारतीय समाजाचा महत्वाचा अंग आहे. या जातीय–धर्मीय भेदामुळे विविध सामाजिक गटांमध्ये मतभेद द्वेष आणि तणाव आहे. वर्षानुवर्षे पासून भारतीय समाजामध्ये रुढीवादी मानसिकता आहे. त्यांची आजही अशी धारणा आहे की विवाह फक्त एकाच समाजात आणि जातीमध्ये शक्य आहे. परंतु आजच्या तरुणवर्गामध्ये प्रेम विवाह व आंतरजातीय विवाहाविषयी सकारात्मकता दिसून येते. परंतु रुढीवाढी परंपरामुळे अशा विवाहांना नेहमीच विरोध आहे. आंतरजातीय विवाहामुळे जातीयता कमी होण्याची शक्यता असली तरी सामाजिक वैमनस्य वाढण्याचे प्रमाण जास्त आहे. याचा परिणाम विवाहीत जोडप्यांचा वैवारिक जीवनावर सुध्दा होतो.

तक्ता क्र. २

आंतरजातीय विवाहामुळे जातीय भेदाभेद कमी होण्याविषयी

अ.क.	विवरण	वारंवरिता	टक्केवारी
१	पूर्णपणे	०८	२६.६७
२	अंशत:	१२	४०.००
३	नाही	१०	३३.३३
	एकुण	३०	१००.००

जातीय भेदाभेद : आंतरजातीय विवाहाच्या स्थितीमध्ये प्रदेशानुसार प्रमाण कमीजास्त आहे. उत्तरप्रदेश, बिहार, मध्यप्रदेश या सामाजिक–आर्थिक दृष्ट्या अविकसीत राज्यांपेक्षा हरीयाना, पंजाब कर्नाटक, महाराष्ट्र या विकसित राज्यांमध्ये जास्त आंतरजातीय विवाह झाले आहे. समाजातील जातीव्यवस्था नष्ट करण्यासाठी ही योग्य सुरवात आहे. कारण विवाह प्रथेमध्ये जोडीदाराच्या निवडीमध्ये जाती आणि धर्म यांची महत्वपूर्ण भूमीका आहे. तरुण वर्गामध्ये जातीय भेदाभेद कमी आढळतो. सोबत राहणे, अभ्यास करणे, भिन्न–भिन्न जातीच्या मुला–मुलींशी मैत्री करणे यामुळे त्यांच्यात अशा विवाहाविषयीचा दृष्टीकोन विकसित होत आहे. परंतु जुन्या पिढ्या अजूनही

Scanned with CamScanner

लग्नाच्या बाबतीत जाती व धर्माविषयी कट्टर समर्थक आहे. त्यामुळे जातीय भेदाभेद [illegible] होण्यास अडथळे निर्माण होत आहे. त्यामुळे आतंरजातीय विवाह होण्याचे प्रमाण [illegible] रुढीवादी विचार, जातीचा प्रभाव यामुळे जातीभेद कमी होण्यास आंतरजातीय विवाहाची [illegible] कमी आहे.

तक्ता क्र. ३

आंतरजातीय विवाहामुळे जातीय भेदाभेद कमी होण्याविषयी

अ.क्र.	विवरण	वारंवारिता	टक्केवारी
१	समाजाची संकुचित मानसिकता	०३	१०.००
२	जातीप्रथेचा कट्टर प्रभाव	०९	३०.००
३	धार्मीक गुरुची चिथावणी	०२	०६.६७
४	विवाहाचा संबंध मानप्रष्ठेशी	०५	१६.६७
५	सामाजिक दवाव व भिती	११	३६.६६
	एकुण	३०	१००.००

जातीय भेद कमी न होण्याचे कारणे : भिन्न जाती धर्मामध्ये होणाऱ्या आंतरजातीय विवाहाची संकल्पना भारतीय समाजाला अस्वीकार्य आहे. खरतर भारताच्या विकासात येणाऱ्या अडथळ्यांमध्ये जाती आणि धर्म या आधारे समाजामध्ये असणारा भेदभाव व जाती विषयी असणारा [illegible] मुख्य अडथळा आहे. जातीव्यवस्थेचा पगडा समाजाच्या मनावर ईतका रुजलेला आहे [illegible] बाहेर पडायला कित्येक वर्ष लागतील. आंतरजातीय विवाह हा कलंक समजल्या जातो [illegible] उभे ठाकण्यास अनेक धर्मगुरु कारणीभुत असतात. ज्यामुळे दोन जाती व धर्मामध्ये वैमनस्य [illegible] होते. काही प्रसंगी तर विवाहीत जोडप्यांचे जीव सुध्दा घेतलेले आहे. त्यामुळे सुशिक्षित [illegible] आंतरजातीय विवाह करण्यास भीती निर्माण होत आहे. असे विवाह करणाऱ्या कुटूंबावर [illegible] बंधने, असहकार्य व दबाव टाकण्याचे प्रयत्न केले जात आहे. अशा विविध [illegible] आंतरजातीय विवाहाचा परिणाम जातीभेद कमी करण्यासाठी निष्फळ ठरत आहे.

तक्ता क्र. ४

आंतरजातीय विवाहामुळे वैवाहिक जिवनात येणाऱ्या समस्या

अ.क्र.	विवरण	वारंवारिता	टक्केवारी
१	कौटूंबीक व सामाजिक असहकार्य	१३	४३.३३
२	कमीपणाची वागणूक	०३	१०.[illegible]
३	असुरक्षितेचे वातावरण	०७	२३.३३
४	समायोजनाची समस्या	०४	१३.[illegible]
५	यापैकी नाही	०३	१०.[illegible]
	एकुण	३०	१००.[illegible]

Scanned with CamScanner

९) लिंक : www.nscsindia.org
www.lawctopus.com
www.business-standard.com
10) https://vikaspedia.in/social-wel tare/social awareness/schemes/ dr. ambedkar.scheme for social-integration throw in ter-cast marriage
11) https://www.bbc.com/news/world asia-india- 47823588
12) https://www

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

ISSN 2230-7745

समाजशास्त्र संशोधन पत्रिका

मराठी समाजशास्त्र परिषद

वर्ष ३८ वे अंक २५ वा डिसेंबर, २०२०.

मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे मुखपत्र

Dr. Ambedkar College of Social Work, WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

मराठी समाजशास्त्र परिषद

(नोंदणी क्रमांक : महाराष्ट्र/२७-८३ औरंगाबाद)

-: कार्यालय पत्ता :-

अध्यक्ष, मराठी समाजशास्त्र परिषद,

द्वारा : पदवी व पदव्यूत्तर समाजशास्त्र विभाग, स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय,

शिरूर ताजबंद, ता. अहमदपूर, जि. लातूर - ४१३५१४

-: कार्यकारी मंडळ :-

अध्यक्ष : डॉ. नारायण कांबळे, स्वामी रामानंद तिर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

सचिव : डॉ. वेदप्रकाश मलवाडे, स्वामी रामानंद तिर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

खजिनदार : डॉ. बळीराम पवार, स्वामी रामानंद तिर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

सदस्य : प्रा. शिवाजी उकरंडे, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

सदस्य : डॉ. संजय कोळेकर, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे.

सदस्य : डॉ. प्रदीप गजभिये, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर.

सदस्य : डॉ. नवनाथ शिंदे, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाड़ा विद्यापीठ, औरंगाबाद.

सदस्य : डॉ. भाग्यश्री पाटील, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.

सदस्य : डॉ. श्रीराम खाडे, संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती.

सदस्य : डॉ. प्रशांत सोनवणे, क. बहीणाबाई चौधरी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगांव

सदस्य : डॉ. प्रवीण घोडेस्वार, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.

सदस्य : डॉ. स्निग्धा कांबळे, गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली.

सदस्य : डॉ. मंगलमूर्ती धोकटे, पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर सोलापूर विद्यापीठ, सोलापूर.

सदस्य : डॉ. हिरालाल भोसले, एन. एन. डी. टी. विद्यापीठ, मुंबई.

Scanned with CamScanner

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचे शिर्षक	लेखक	पृ. क्र.
१.	जातीय हिंसाचार: एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण	संजयकुमार कांबळे	...१
२.	आदिवासींची वर्तमान स्थिती: आव्हाने आणि उपाय	पद्माकर सहारे	...५
३.	सामाजिक क्रांतीचे अग्रदूत: पेरियार इ. वी. रामासामी	प्रियदर्शन भवरे	...११
४.	मराठवाड्यातील अनुसूचित जातींच्या सामाजिक विकासात....	मा. म. गायकवाड	...१६
५.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार....	मधुकर धुतुरे	...१९
६.	मोबाईलचा वापर व स्त्रिया: एक स्त्रीवादी अध्ययन	धनंजय सोनटक्के	...२१
७.	कुटुंब आणि कौटुंबिक हिंसाचार	दिपक पवार	...२४
८.	टी. व्ही. पाहण्याच्या सवयीमुळे लहान बालकांवर.......	मंजुषा नळगीरकर	...२७
९.	प्रकल्पग्रस्तांच्या पुनर्वसनामध्ये स्वयंसेवी संस्थेची भूमिका	हरिश पेटकर	...३०
१०.	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाजशास्त्रीय चिंतन	हनुमंत मिसाळ	...३३
११.	महिलांवरील वाढते अन्याय—अत्याचार	ज्योती दिघाडे	...३७
१२.	नाथजोगी भटक्या जमातींचे ....वास्तव:	गणेश बहादे	...३९
१३.	लॉकडाउन आणि कौटूंबिक हिंसाचाराची दाहकता	अंजली जोशी	...४४
१४.	लिंगभाव दृष्टिकोन व स्त्री पुरूष समानता	रमेश पाटील	...४७
१५.	भारतातील प्रदेशवाद: कारणमिमांसा व उपाययोजना	रामेश्वर मोरे	...५१
१६.	कोरोनाचा सामाजिक जिवनावर पडलेला प्रभाव:	रविंद्र चिखारे	...५४
१७.	खारवी समाजाची सांस्कृतिक स्थित्यंतरे	सचिन सनगरे	...५७
१८.	पश्चिम मुंबईतील महिला भिक्षेकरी समस्या	ज्योती पोटे	...६०
१९.	कचरा वेचक कामगारांच्या सामाजिक समस्या	कैलास अंबुलगेकर	...६३
२०.	नागरी कुटुंबाचे बदलते स्वरूप	किशोर राऊत	...६७
२१.	स्त्रीभ्रूण हत्या: एक ज्वलंत सामाजिक समस्या	रामराव चव्हाण	...६९
२२.	स्त्री कायद्यामागचं वास्तव:	अंजली वाठ	...७१
२३.	लैंगिक गुन्ह्यातील बळी स्त्रियांचा समाजशास्त्रीय.........	वायभासे एस. व्ही.	...७३
२४.	कोराना महामारीचा भारतीय समाजावरील परिणाम	विद्या खंडारे	...७५
२५.	इतर मागासवर्गातील नोकरी करणाऱ्या विवाहित स्त्रियांच्या....	गावंडे, खंदारे	...७७
२६.	लिंगभाव आणि तृतीयपंथी: एक आकलन	विलास चव्हाण	...७९
२७.	महिलांचे आरोग्य आणि पोषण आहार विषयक वास्तव:	विनोद शेंडे	...८२
२८.	स्त्री पुरूष समानता: काळाची गरज	सुरेखा दांडगे	...८४
२९.	कोरोनाचा उच्च शिक्षणावर झालेला परिणाम	सुनंदा भद्रशेट्टे	...८६

Scanned with CamScanner

३०.	भारतीय समाजातील बालकामगार	अशोक भोसले	...८७
३१.	छत्रपती शिवाजी राजे आणि मल्हार जान.......	राजेंद्र कांबळे	...८८
३२.	महिला पोलीस कर्मचाऱ्यांची स्थिती...........	सुमेध राजुरकर	...९०
३३	वॉटरकप स्पर्धेमुळे पाणीदार झालेल्या गावांचा ...	नवनाथ खेत्री	..९२
३४.	शेतकरी आत्महत्या: प्रश्न आणि आव्हाने	नलिनी बोरकर	...९६
३५.	नैसर्गिक आपत्तीमूळे आर्थिक हानीबाबत....	अभिजीत वेरूळकर	...९९
३६.	आदिवासी चळवळ आणि महिला	अमिना महातळे	...१००
३७.	नवीन कृषी विधेयक २०२०: स्वरूप व परिणाम..	भगवान मगाळे	...१०२
३८.	भारतीय समाजातील विविध धर्मातील विवाहाचे स्वरूप	चंद्रशेखर भेजे	...१०५
३९.	भ्रष्टाचार: एक सामाजिक समस्या	लीना गादेवार	...१०७
४०.	महात्मा ज्योतिबा फुले यांच्या कृषीविषयक विचारांचे......	शिवाजी दहीकांबळे	...११०
४१.	महिला सबलीकरण, महिला सुरक्षितता......	माधुरी गिरी	...११२
४२.	कुटूंब, विवाह आणि आप्तसंबधांवर सामाजिक माध्यमांचा.....	माधुरी झाडे	...११३
४३.	डॉ. एम. एन. श्रीनिवास यांची संस्कृतीकरणाची संकल्पना	मोहन नगराळे	...११६
४४.	लिंगभाव विषयक असमानता	मोनाली बहादूरे	...११८
४५.	भारतीय समाजातील स्त्रीभ्रूण हत्या	आर. आर. पाटील	..१२०
४६.	ग्रामविकास कार्यक्रमात स्थानिक नेतत्वाची भूमिका	साहेबराव हिवाळे	..१२१
४७.	बालकामगार समस्यांचे चिकित्सक अध्ययन	शेकोबा ढोले	...१२४
४८.	हुंडाप्रथा: कारणे व उपाययोजना	शोभा ताजणे	...१२७
४९.	महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक विचार आणि बहुजनांची उन्नती	सतीश ससाणे	...१२९
५०.	कोरोना कालावधीतील समस्यांचा समाजशास्त्रीय अभ्यास	प्रमिला भुजाडे	...१३१
५१.	अनुसूचित जाती—जमातींच्या सामाजिक समस्या	सुधाकर माटे	...१३५
५२.	लॉकडाउनच्या काळात महिला बचत गटांची भूमिका	माया मसराम	...१३९
५३.	क्षेत्रीय अनुभवांची विसर्गात्मकता:	समीर गोहपात्र	...१४१
५४.	विदर्भातील शेतकरी आत्महत्या: कारणे आणि उपाय	संतोष मेंढेकर	...१४५
५५.	अत्याचारग्रस्त महिलासाठीचे आश्रयस्थान:	सतिश धनवडे	...१४७
५६.	वाशिम जिल्हयातील दारिद्रय रेषेखालील.....	दयानंद राऊत	...१४९
५७.	समाजशास्त्रीय पध्दतीशास्त्रातील द्वंद	बाबुराव जाधव	...१५१
५८.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भारतीय शेतीविषयक विचार	भीमराव पुंडगे	...१५५
५९.	पुस्तक परिचय		...१५७

Page 232

Scanned with CamScanner

राज्यातही महिला आयोग स्थापन झाला आहे. महिला कोणतीही तक्रार थेट महिला आयोगाकडे करु शकतात. आयोगाला सिव्हील कोर्टाप्रमाणे चौकशी आणि तपासाचे अधिकार आहेत. हा आयोग वेळोवेळी सरकारला महिला कल्याणाच्या योजनाही सादर करतो.

निष्कर्ष :—सबलीकरणासाठी शासन पातळीवर अनेक उपाय करुनही स्त्री अत्याचार अन्यायामध्ये वाढ होत आहे. कायदे करुनही योजना असूनही तळागाळातील महिलांपर्यंत फायदा पोहोचत नाही हे पोहोचवण्यासाठी शासकीय यंत्रणा व सेवाभावी संस्था व इच्छाधारी जनता यांच्या पुढाकार्यांनी प्रयत्न करावा. सतत प्रयत्नांनी विविध कार्यशाळा, प्रबोधन, संस्कार वर्ग, प्रशिक्षण शिबीरे, एन. एस. एस. ने कॅम्प राबविणे आवश्यक आहे. त्यांना पाठपुरावा केला तर महिलांचे सबलीकरण होईल व अंमलबजावीच्या कार्यपद्धती महिलांच्या हाती दिल्यास महिलांच्या कार्यात वेग येईल.

संदर्भ ग्रंथ

१. महिला सबलीकरण — डॉ. सुभाषी पकाणे, वरद पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
२. महिला सशक्तीकरण — मिनाक्षी निशांत सिंह.
३. न्यायमशाला — बंसीलाल बावेल.
४. स्त्री सपर्णानी नवी रुपे : नंदिता गांधी.
५. महिला सुरक्षा एवं समाज — एन. यु. राऊत, सत्यमपब्लिशर्स एन्ड डिस्ट्रीब्युटर्स.

कुटूंब,विवाह आणि आप्तसंबंधावर सामाजिक माध्यमांचा परिणाम

डॉ. माधुरी झाडे, सहाय्यक प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशलवर्क, वर्धा९४२३४२०२६

प्रस्तावना:—समाजातील सर्वात महत्वाचा घटक म्हणून आपण कुटूंबाकडे बघतो. व्यक्तिची संपुर्ण जडनघडन ही कुटुंबातच होत असते. व्यक्तिच्या जीवनाची अनौपचारिक पाठशाळा म्हणजे कुटुंब होय. मानवाचा जन्म हा कुटुंबातच होतो आणि जीवनतील महत्तम कालावधी तो कुटुंबातच व्यतीत करतो.कुटुंब ही बहुआयामी संस्था आहे, कारण कुटुंबाच्या माध्यमातून जैविक कार्यापासून, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, शैक्षणिक व सास्कृतिक आणि राजकीय कामे करण्यात कुटुंबामध्ये आई — वडिल, आजी — आजोबा, बहिण — भाउ तसेच अतिनिकटचे नातेवाईक यांचा समावेश असतो. समाजाचे अध्ययन करीत असतांना कुटुंबव्यवस्थेकडे लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक असते.

कुटुंबाच्या व्याख्या —कुटुंबाचा अर्थ समजून घेण्याकरीता काही समाजशास्त्रज्ञांनी केलेल्या व्याख्यांचा आढावा घेणे आवश्यक आहे.

मॅक आयव्हर व पेज यांच्या मते, "कुटुंब म्हणजे लैंगिक संबंधावर आधारलेला लहान व स्थायी समूह असून त्यामध्ये प्रजनन आणि मुलांचे संगोपन केले जाते."ऑगबर्न आणि निमकॉफ यांच्यामते, "ज्या समूहामध्ये पती पत्नी आपल्या अपत्यासह किंवा अपत्याशिवाय किंवा पती अथवा पत्नीचा फक्त अपत्यासह समावेश असतो त्याला कुटुंब असे म्हणतात."बर्जेस किंवा लॉक यांच्या मते, "कुटुंब व्यक्तींचा असा समूह असतो की, जे परस्परांशी विवाह, रक्तसंबंध किंवा दत्तकविधीने संबंधीत असतात त्यांचे एक सामान्य घर असते तसेच त्यातील सभासद परस्परांशी पती—पत्नी, माता—पीता, मुलगा—मुलगी, भाउ—बहिण अशा सामाजिक भुमिकेतून आंतरक्रिया करतात आणि संस्कृतीचे सृजन व संवर्धन करतात."

वरील व्याख्यांच्या आधारे आपणास असे दिसून येते की,कुटुंब हा एक प्राथमिक व मुलभुत समूह आहे.कुटुंबामध्ये विवाह, रक्तसंबंध व दत्तकविधीच्या बंधनाने एकत्रीत आलेल्या सदस्यांचा समावेश असतो.हे सभासद पती—पत्नी, माता—पीता, मुलगा—मुलगी, भाउ—बहिण अशा भुमिका पार पाडतात.कुटुंबामध्ये कामवासना पुर्ती, प्रजनन, अपत्याचे संगोपन आर्थिक व भावनिक सहकार्य केले जाते. कुटुंबातील सर्व सदस्य हे एकाच घरातध्ये वास्तव्य करतात.कुटुंबाद्वारे संस्कृतीचे सृजन, संक्रमन आणि संवर्धन केल्या जाते. अशारितीने आपणास कुटुंबाचे स्वरूप दिसून येते. कुटुंबाच्या प्रकारामध्ये आपणास प्रामुख्याने संयुक्त व विभक्त कुटुंब पहावयास मिळते. तसेच मातृसत्ताक कुटुंब सुध्दा दिसून येते परंतू आधुनिककाळामध्ये पितृसत्ताक कुटुंब मोठया प्रमाणात दिसून येतात.

विवाह:—मनुष्याला सामाजिक जीवन जगत असतांना विवाह संस्थेची गरज भासली कारण विवाहाद्वारेच स्त्रि — पुरूषांच्या संबंधास मान्यता प्रदान करण्यात येते. विवाहामुळेच कुटुंबाची निर्मीती केली जाते. नविन नातेगोते निर्मान होतात म्हणून विवाहाद्वारेच कुटुंब व नात्यागोत्याची एक साखळी तयार होते. विवाहाच्या माध्यमातूनच स्त्री — पुरूष, पती — पत्नी बनतात आणि त्यांच्या कामवासनांची पुर्ती होते. प्रजननाचा अधिकार प्राप्त होतो. अर्थात यासोबतच येणाऱ्या कौटुंबिक व सामाजिक जबाबदाऱ्या त्यांना मिळून स्विकारायच्या असतात.

विवाहाचा अर्थ समजून घेण्याकरीता काही विचारवंतांनी केलेल्या व्याख्यांचा आढावा घेणे आवश्यक आहे.

जॉर्ज मरडॉक यांच्यामते, " विवाह म्हणजे परस्परांसमवेत राहून नियमित लैंगिक संबंध ठेवणे आणि आर्थिक सहकार्य करणे होय. "हॅरी जॉन्सन च्यामते, "विवाहाने पती पत्नीचे स्थायी संबंध निर्माण होतात तसेच लैंगिक संतुष्टीत प्रजननाचे अधिकार मिळतात." तर एडवर्ड वेस्टरमार्क यांच्यामते, "विवाह म्हणजे एक किंवा अनेक पुरूषांचा एक किंवा अनेक स्त्रियांशी असलेला संबंध होय. ज्यास प्रथा किंवा कायदयाने मान्यता दिलेली असते तसेच त्यात समाविष्ठ झालेल्या दोन्ही बाजुंविषयी तसेच त्यांच्यापासून जन्मास येणाऱ्या अपत्याबाबत काही अधिकार व कर्तव्याचा समावेश असतो."

वरील व्याख्यांवरून विवाहाचा अर्थ स्पष्ट होतो. त्यावरून आपणास काही मुद्दे लक्षात येतात ते पुढिलप्रमाणे.विवाहाद्वारे कुटुंबाची निर्मीती होते.विवाहाला समाज, धर्म तसेच कायदयाची मान्यता असते विवाहातूनच एक किंवा अनेक पुरूषांचा एक किंवा अनेक स्त्रियाशी संबंध प्रस्तापीत होतो. विवाहाने एकत्रीत आलेल्या स्त्रि पुरूषांना कामवासनापुर्ती व प्रजननाचा अधिकार प्राप्त होतो. विवाहाद्वारे स्थापीत पति — पत्नीचे काही अधिकार व कर्तव्य असतात. पती पत्नी हे दोघेही अपत्याचे संगोपन व आर्थिक सहकार्यात सहभागी असतात. अशा रितीने आपणास विवाहाचे स्वरूप दिसून येते. या विवाहाच्या वैशिष्टयांमध्ये प्रामुख्याने समाजमान्यता, कायदयाची माण्यता, समारंभ, विधी, अधिकार व कर्तव्य तसेच स्थायीभाव दिसून येतो. विवाहाच्या प्रकारामध्ये आपणास एकविवाह, बहुविवाह, बहुविवाहामध्ये बहुपती, बहुपत्नी विवाह दिसून येतात. परंतु आधुनिक काळामध्ये एक विवाह मोठया प्रमाणात दिसून येते.

आप्तसंबंध:—सामाजिक जीवन जगत असताना आप्तसंबंधी व्यवस्थेला अनन्यसाधारण महत्व प्राप्त झाले असते. ही व्यवस्था कुटुंब व विवाहाद्वारे अधिक व्यापक बनलेली असते. आप्तसंबंधी व्यवस्था आदिवासी व ग्रामिण समाजात विशेष महत्वाची असते. भारतातील नागरी समुदायामध्ये आप्तसंबंधी व्यवस्थेचे महत्व थोडे

Scanned with CamScanner

कमी झालेले आहे. आप्तसंबंधी व्यवस्थेमध्ये कुटुंबाला महत्वपुर्ण स्थान प्राप्त झालेले आहे. या समूहात विवाह आणि रक्तसंबंधाने प्रसंगी दत्तकविधीने कायदामान्य असलेल्या सदस्यांचा समावेश असतो. हे सदस्य परस्परांचे नातेवाईक असतात. आप्तसंबंधामध्ये विभीन्न नातेवाईक असतात. आप्तसंबंधामध्ये विभिन्न नातेवाईकांचा एकाच संज्ञेने निर्देश करण्यात येतो उदा. सासरा ही संज्ञा पतिच्या आणि पत्नीच्या पित्यासाठी उपयोगात आणतात. एका संज्ञेने एकच नाते दर्शविले जाते उदा. माता, पिता. सामाजिक मानवशास्त्रज्ञ रेडक्लिफ ब्राउनच्या मते, "आप्तसंबंधाचे प्रकार्यात्मक महत्व आहे. यामधून व्यक्तीने सुरक्षा प्रधान होते. समाज संघटीत राहतो आणि सहजीवनाचा लाभ होतो."टर्नरच्या मते, "आप्तसंबंधामुळे सामाजिक संबंधाचे जाळे निर्माण होते." तर रिव्हर्सच्या मते, "नातेवाचक संज्ञा संबंधीत व्यक्तीच्या अधिकार व कर्तव्याचा निर्देश करतात."

वरील सर्व विश्लेषणावरून आपणास असे दिसून येते की,आप्तसंबंधामुळे व्यक्ती–व्यक्तीमध्ये आपलेपणाची भावना निर्माण होते व त्यातून संघटन दृढ होते.आप्तसंबंधामुळे मानसीक सुरक्षा प्राप्त होते. आप्तसंबंधामुळे नातेवाईक एक दुसऱ्यांना देवाण घेवाण करीत असतात.दैनंदिन सामाजिक जीवनामध्ये (उदा. सन,समारंभ) नातेवाईकांचा सहभाग असतो व त्यांच्याकडे सोपविलेली जबाबदारी ते पार पाडतात.विवाह निश्चीत करताना आप्तसंबंधीयाची भुमिका ही महत्वपुर्ण असते. कोणत्याही व्यवस्थेमध्ये नात्यातील लोकांना प्राधान्यक्रम देणे, त्यांची निवड करणे त्यांना सहकार्य करणे यासारख्या घटनांवर आप्तसंबंधीयांचा प्रभाव दिसून येतो. आधुनिक सामाजिक व्यवस्थेमध्ये विविध कारणांमुळे आप्तसंबंधामधील परिवर्तन दिसून येते. आप्तसंबंधाची व्याप्ती कमी होत आहे. संबंधामधिल घनिष्टता संकुचित होत आहे, परंतु अद्यापही ग्रामिण क्षेत्रात नातेवाईकांच्या गटामध्ये घनिष्ठता दिसून येते.

संशोधन पध्दती:–प्रस्तुत अध्ययन करीत असतांना विविध ग्रंथ, विविध मासिकांमधील लेख, दैनिक वृत्तपत्रातील लेख, इंटरनेट वरील माहिती व समाजातील अवलोकनामधून हा संशोधन पेपर लिहीला आहे.

संशोधनाची उदिष्टे –१.सामाजिक माध्यमांचा कुटुंबावर होणारा परिणाम जाणून घेणे. २. सामाजिक माध्यामांचा विवाहावर होणारा परिणाम जाणून घेणे. ३. सामाजिक माध्यमांचा आप्तसंबंधावर होणारा परिणाम जाणून घेणे.

गृहितकृत्ये :–१. सामाजिक माध्यमांमुळे कुटुंबातिल परस्पर संवाद कमी झाला. २. सामाजिक माध्यमांमुळे मुलामुलींना विवाह जुळविणे सोपे झाले. ३. सामाजिक माध्यमांमुळे नातेवाईकांमधील संबंधाची घनिष्ठाता कमी झाली.

सामाजिक माध्यमे:–आज संपुर्ण समाजजीवन हे प्रचार प्रसार माध्यमानी प्रभावीत झाले आहे. व्यक्तीच्या प्रत्येक कृतीवर, वागण्यावर , बोलण्यावर, राहण्यावर प्रचार प्रसार माध्यमांचा प्रभाव दिसून येतो. संपुर्ण समाजाला प्रचार प्रसार माध्यमांनी घेरले आहे. आज परिवर्तनाची गतीही वाढली आहे. परिवर्तन हे झपाट्याने होतांना दिसत आहे. प्रत्यक्ष क्षेत्रात, प्रत्येक व्यवस्थेमध्ये परिवर्तन होतांना दिसत आहे. मानवी समाजाची जुणी परंपरावादी मुल्य, परंपरा बदलत जावून आधुनिक मुल्यांना स्विकार व्यक्ती करतांना दिसत आहे. आज समाजव्यवस्थेमध्ये प्रसार, प्रचार माध्यमासोबतच समाजमाध्यमे महत्वपुर्ण भुमिका वठवितांना दिसून येत आहे. वेषभुशा दिसून येतो, कारण व्यक्तीचे विचार बदलत आहे, कृती बदलत आहे, सवयी बदलत आहे. वेशभुषा–केशभुषा बदलत आहे. एकुणच संपुर्ण समाजजीवन समाजमाध्यमांनी कब्जा मिळविलेला दिसून येतो. आज एकविसाव्या शतकाच्या सुरूवातीलाच प्रसारमाध्यमांनी व्यक्तीने स्वातंत्र हिरावून घेतले आहे. तसेच त्याला अंतर्मुख होण्याची वेळ आली आहे. माध्यम तज्ञ देवेंद्र इस्सर म्हणतात की, आम्हाला हे विसरून चालणार नाही की, अनेक माध्यमे ही संवादाचे साधन नाही. माध्यमे कोणताही असो ती व्यक्ती व्यक्ती व व्यक्ती समुदायामध्ये संवादाची उपेक्षा करून परिवर्तन, लोकशाही, कल्याणकारी समाज सुदृढ करू शकत नाही. त्याकरीता आवश्यकता आहे की माध्यमांचा विकास हा स्वतंत्र लोकसंवादातून प्रसारीत झाला पाहीजे. एका सर्वेक्षणातून असे दिसून आले की, संपुर्ण जगातील ६७ टक्के पेक्षा जास्त लोक समाजमाध्यमाला आपल्या जीवनाचा एक महत्वपुर्ण घटक मानतात व अधिकाअधिक वेळ ते समाजमाध्यमावर घालविनात. आज सगळीकडे उपभोगवादी संस्कृतीचे प्रदर्शन माध्यमांद्वारे करण्यात येते त्यामुळे सामाजिक मुल्यांचा ऱ्हास होतांना दिसत आहे. त्यामुळे समाजातील अनेक सामाजिक संस्थांवर त्याचा विपरीत परीणाम होत आहे. व्यक्तीच्या व्यक्तीवादी संकल्पनांना वाव मिळत आहे व व्यक्ती स्वयंकेंद्री होताना दिसून येत आहे. या बदलत्या परिदृष्यामध्ये मिडीया तज्ञ टी मार्शल यांच्या मते, आधुनिक सामाजिक परिदृष्यांमध्ये सामाजिक माध्यमांची भुमिका ही यांत्रीक व महत्वपुर्ण तसेच भावनात्मक असल्याचे दिसून येते ज्याचा मानसिकतेशी संबंध असून त्याचा परिणाम २१ व्या शतकामध्य अधिक क्रांतीकारी स्वरूपात प्रकट होईल. सामाजिक संदर्भामध्ये डॉ. जेम्स एम. गुर्तिचेमत महत्वपूर्ण आहे. ज्यामध्ये त्यांनी भारतीय दृष्टिकोनातून बघीतले तर, भारतामध्ये गरीबी, निरक्षरता, अंधश्रध्दा इत्यादी महत्वपुर्ण समस्या आहेत. सामाजिक माध्यमांनी केलेल्या क्रांतीनी माहीती तर आम्ही जगामध्ये सांगु शकतो परंतु वास्तविकतेमध्ये आमची सामाजिक संरचना इतकी जटील आहे की कितीही अत्याधुनिक सामाजिक माध्यमे आमच्या पर्यंत पोहचली तरी त्यामध्ये अडथळे निर्माण होतांना दिसतात. यावरून आपणास असे दिसून येते की, भारतामध्ये अनेक जाती, धर्म, पंथ, भाषेच लोक रहात असल्यामुळे प्रत्येकांच्या चालीरीती, प्रथा व परंपरा ह्या वेगवेगळ्या आहे त्यामुळे सामाजिक माध्यमातून प्रसारीत घेणारी माहिती ही नेमकी कुणासाठी, कुणाकरीता व कुणाच्या विरोधात आहे हे ठरवितांना वेगवेगळे समूह वेगवेगळया पध्दतीने प्रतिक्रीया नोंदवित असतात व यामधून सामाजिक स्वास्थ वैयक्तिक संबंध धोक्यात येण्याची शक्यता अधिक असते.

समाजिक माध्यमे आणि कुटुंबव्यवस्था:–२० व्या शतकापर्यन्त संचार क्रांतीमुळे संपुर्ण समाजजीवन ढवळून निघाले होते. २१ व्या शतकाच्या सुरूवातीलाच संचार क्रांतीसोबतच प्रचार आणि प्रसारकरीता वेगवेगळया माध्यमांचा उपयोग करण्यात येवू लागला आज समाजामध्ये प्रत्येक घराघरात मोबाईल आला आहे व त्यामुळे दैनिक दिनचर्येत व्यक्तीच्या जीवन जगण्याच्या कल्पनेतील मोबाईल हा एक महत्वपुर्ण घटक झाला आहे. कैसर फॅमिली फाउंडेशन नी केलेल्या एका सर्वेक्षणानुसार ८ ते १८ या वयोगटातील व्यक्ती साधारणत: ७ तास मोबाईलवर घालवितात. अनेक कुमारावस्थेतील मुले व तरूणाना मोबाईलवर वरिल वयातील मुले हे वॉट्सप, फेसबुक, इन्स्टाग्राम , ट्विटर, युट्युब, डेटिंग, गेमिंग साईड्स याचा वापर करतांना दिसतात. या समाजमाध्यमाद्वारे गेमिंग साईटवर वेगवेगळ्या प्रकारचे गेम्स असतात. ते गेम्स खेळून किशोरवयीन मुलांना, तरूणांना तसेच प्रौढांना सुध्दा काही प्रमाणात व्यसन असते याचा परिणाम त्यांच्या मानसिकतेवर होतो. व घरचे वातावरण स्वस्थ राहत नाही. घरातील संवाद हरवित चाललेला दिसून येतो. नौकरदार घरामध्ये जर चार व्यक्ती असेल तर त्यापैकी वडिल हॉलमध्ये, आई किचनमध्ये, मुलं आपापल्या बेडरूममध्ये मोबाईलवर असतात. घरातील संवाद हरवित चाललेला दिसून येतो.

Scanned with CamScanner

समाजमाध्यमाद्वारे नातच्या हरा नात्यासारख्या पसरत असतात यामधून वेगवेगळ्या स्पर्धा निर्माण होतात. वेगवेगळ्या अफवाही पसरविल्या जातात याचा फार मोठा परीणाम कुटुंबसंस्थेवर होतो कुटुंब संस्थेतिल सदस्य या घटनेने प्रभावित होत असतात व अप्रत्यक्षरीत्या कुटुंबामध्ये तानतनाव निर्माण होताना दिसतो.

कुटुंबातील प्रौढ व्यक्तीसुध्दा या व्यसनाच्या आधिन गेल्यामुळे उदा. पालकांना मोबाईल, संगणकाचे व्यसन जडल्यामुळे घरातील सुदृढ संवाद हरवित चालला आहे. सातत्याने आई, वडिल, मुले मोबाईलवर, वॉटसप, फेसबुक, इन्स्टाग्रामवर असतात. अनेक कुटुंबातिल सदस्यांना वेळेत जेवायचे, वेळेत झोपी जाण्याचे भानदेखिल नसते. जेवणाच्या व झोपण्याच्या वेळा बदललेल्या आहेत त्यामुळे कुटुंबातील आरोग्यपुर्ण वातावरण हरवत चालले आहे. कुटुंबातील सदस्यांची चर्चा, संवाद सुध्दा या समाजमाध्यमाद्वारे चालू झाले म्हणून माध्यम तज्ञ देवेंद्र इस्सर म्हणतात की व्यक्ती व्यक्ती व व्यक्ती समुदायामध्ये संवादाची उपेक्षा करून लोकशाही कल्याणकारी समाज निर्माण करू शकत नाही. त्याचप्रमाणे हि संवादाची जागा जर प्रसारमाध्यमाशी घेतली तर कुटुंबाचे स्वास्थ्य सुदृढ राहणार नाही. या सामाजिक माध्यमामुळे मुले कधी कधी तणावात असतात त्याचा परीणाम त्यांच्या आई वडीलांवर होतो. कुटुंबातील सदस्य सुसंवाद हरवून बसतात. समाजमाध्यमांमुळे व्यक्ती व्यक्तीकेंद्री व भौतिकवादी बनत चालला आहे. प्रसार आणि प्रचार माध्यमे उदा. टि. व्ही., मोबाईल हि उपकरणे मानसांना मानसापासून दुर सारत आहे. अनेक व्यक्ती हे मोबाईलच त्यांचे जग आहे असे मानतात. त्यामुळे कुटुंबाची घडी विस्कळीत होत आहे.

समाजिक माध्येमे आणि विवाहव्यवस्था:—सामाजिक माध्यमांनी संपुर्ण समाजजिवन ढवळून निघाले. समाजातिल प्रत्येक घटकावर सामाजिक माध्यमांचा प्रभाव पडलेला आहे. सामाजिक माध्यमांचा विवाहसंस्थेवर देखील प्रभाव पडलेला दिसून येतो. अगदी विवाह जोडण्याच्या पध्दतीपासून तर कुटुंब प्रस्थापीत झाल्यानंतर देखिल समाज माध्यमांचा प्रभाव दिसून येतो. सुरूवातीला विवाह जोडण्याची पध्दती ही कोणीतरी मध्यस्थी मार्फत होत होती. दोन्ही कुटुंबांशी परीचित संबंधीत असणारी व्यक्ती एक दुसऱ्याना मुला मुलींविषयी माहीती देवून विवाह जुळवित होती. आजही काही प्रमाणात आदिवासी ग्रामिण समुदायामध्ये अशाच पध्दतीने विवाह जुळविले जातात परंतू नागरी समुदायामध्ये वाढते शिक्षणाचे प्रमाण औदयोगीकरण यामुळे मुलं मुली नौकरी करू लागले. त्यांच्या लग्नाविषयीच्या अपेक्षा वाढू लागल्या. काही वर्षापुर्वी अनेक विवाहमंडळ उदयास आले व या विवाहमंडळाच्या माध्यमातून विवाह जोडण्याचे काम होवू लागले परंतू आज समाजमाध्यमांचा प्रभाव वाढल्यामुळे मुलं मुली पुरेशा अशा जोडीदार या समाजमाध्यमातून शोधू लागल्या व अनेक विवाह हे समाजमाध्यमातून जुडल्या गेले. यामध्ये विशेषत: आंतरजातीय विवाहाची संख्यासुध्द मोठया प्रमाणात वाढली. समाजमाध्यमांनी व्यक्तीला भौतिकवादी व व्यक्तीकेंद्रीत करण्याचा प्रयत्न केला त्यामुळे विवाहीत जोडपे हे स्वतंत्र राहू लागले व त्यांच्या आईवडिलांना सुध्दा स्वतंत्र रहावे लागत आहे म्हणूनच दिवसागणिक वृध्दाश्रमांची संख्या वाढत आहे. समाजमाध्यमांद्वारा अनेक कौटुंबीक नियोजन आखल्या जावू लागले, त्यामुळे पती पत्नी मधिल संवाद कमी झाला. समाजमाध्यमांद्वारे येणारे मॅसेज जेव्हा पती पत्नी एकदुसऱ्याचे बघतात त्यामुळे त्यांच्यात गैरसमज निर्माण होतो. व या कुटुंबात सातत्याने तनावाचे वातावरण निर्माण झालेले असते. व या तणावाचा शेवट काही जोडप्यांमध्ये घटस्फोटात होतो. घटस्फोटाचे प्रमाण देखील वाढलेले आहे. पती पत्नी आपले प्रेम हे समाजमाध्यमांद्वारेच व्यक्त करायला लागले उदा. व्हॅलेंटाइन डे, वाढदिवस इत्यादी हे प्रेम व्यक्त करताना काही जणांमध्ये सारखी स्पर्धा निर्माण झालेली असते की मी कोणता फोटो अपलोड करू किंवा कोणत्या हॉटेलमध्ये वाढदिवस साजरा केल्या त्याची माहिती समाजमाध्यमाद्वारे लोकांपर्यंत याची स्पर्धा निर्माण झाली असते. समाजमाध्यमातून निर्माण झालेली स्पर्धा ही जोखमी ठरत आहे. पती पत्नीमध्ये तणाव निर्माण करीत आहे. पती पत्नी त्या संबंधामध्ये अडथळा निर्माण करीत आहे. अशा रितीने समाजमाध्यमांचा विवाहव्यवस्थेवर परिणाम झालेला दिसून येतो.

समाजिक माध्यमे आणि आप्तसंबंध:—सामाजिक माध्यमांचा नातेसंबंधावर/आप्तसंबंधावर देखील परिणाम झालेला आहे. यामध्ये विशेषत्वाने नमुद करावयाचे झाल्यास व्यक्ती नातेसंबंधावर/आप्तस्वकीयांना फार कमी वेळ देता व अधिकाश वेळ सामाजिक माध्यमावर घालवितो. पुर्वी लग्नप्रसंगी अथवा कार्यप्रसंगी आप्तस्वकीय एकत्रीत व्हायचे चार पाच दिवस एकत्रीतच राहायचे परंतु आता यामध्ये परिवर्तन झालेले आहे. लग्न अथवा कार्य आटोपले की लोक अपल्या दुसऱ्या दिवशी नातेवाईक पाहुण्या प्रवासाला निघतात. त्यामुळे एकत्रीतपणा किंवा आपलेपणा कमी झाला असे न म्हणता वेगवेगळ्या माध्यमांचा प्रभाव व्यक्तीवर पडल्यामुळे तो कामामध्ये, त्यांच्या कार्यामध्ये फार व्यस्त झाला असतो म्हणून तो नातेवाईकांना अधिक वेळ देवू शकत नाही. आप्त स्वकियांमध्ये /नातेवाईकामध्ये सामाजिक माध्यमातून सातत्याने कोणत्याही घटनेविषयी वस्तुविषयी सतत तुलना चाललेली असते ही तुलना निराशाकडे नेणारी सुध्दा असू शकते. अनेक वेळा सामाजिक माध्यमातून नातेवाईक एक दुसऱ्यावर टिप्पणी करतांना सुध्दा दिसतात. त्यामुळे नात्यामध्ये व्यत्यय निर्माण होत असतो व नातेसंबंध विकोपाला देखिल जातात. नातेवाईक प्रत्यक्ष समोरसमोर असले तर त्यांच्यातील निर्माण होणारे समज गैरसमज दूर करणे सोप असते. परंतू सामाजिक माध्यमातून निर्माण होणारे गैरसमज दूर करणे कठिण असते. आज प्रत्येक व्यक्ती हा सामाजिक माध्यमांद्वारे इतका गुरफटून गेला आहे की त्याला नातेवाईकांना भेटण्याकरीता त्यांची विचारपूस करण्याकरीता वेळच मिळत नाही व्यक्ती व्यक्ती केंद्रित झाला, भौतिकवादी झाला त्यामुळे अनेकांना नातेवाईकांची गरज सुध्दा भासत नाही. सामाजिक माध्यमांनी मानसांना संकुचीत केलेले आहे. सामाजिक माध्यमे हेच अनेक व्यक्तीचे विश्व झाले आहे.

निष्कर्ष:—सामाजिक माध्यमाचा कुटुंबावर इतका प्रभाव पडला आहे की, कौटुंबीक संवाद कमी झाला. खाण्यापिण्याच्या वेळा अस्थिर झाल्या. मुलांना फेसबुक, वॉट्सअप, इंस्टाग्राम, ट्विटर, युट्युब इत्यादी सामाजिक माध्यमांचे व्यसन लागले. मुलं मुली कौटुंबिक जबाबदारीपासून दूर जाउ लागली. कुटुंबातील खेळीमेळीचे वातावरणामध्ये वातावरणामध्ये वाढ होवून एकलकोंडी/एकाकी वातावरणामध्ये वाढझाली. सामाजिक माध्यमांचा विवाह व्यवस्थेवर फार मोठा प्रभाव पडला. आज नागरी समुदायातील, महानगरातील मुलं मुली स्वत:ची लग्न ही समाजमाध्यमांचा वापर करून जुळवू लागली. स्वत:चा परीचय समाजमाध्यमांवर अपलोड करून योग्य अशी वर वधू शोधायला लागली. याचा परीणाम घटस्फोटामध्ये होणारी वाढ म्हटल्यास अतिशयोक्ती होणार नाही. समाजमाध्यमांद्वारे होणाऱ्या विवाहामुळे कौटुंबिक सदस्यांना मान सन्मानाचा प्रश्न निर्माण झाला. दोन कुटुंबातिल संवादाचा प्रश्न निर्माण झाला. व व्यक्ती स्वयंकेंद्री होत चालला. सामाजिक माध्यमांचा नातेसंबंधावर देखील परीणाम झाला. सामाजिक माध्यमांद्वारे अनेक वस्तू, घटना, कपडे यांची तुलना नातेसंबंधामध्ये होवू लागली. यामुळे स्वस्थ व

Scanned with CamScanner

म्हणून मनात हरवून त्यांनी स्पर्धा करू लागला. सामाजिक माध्यमातून विनाशकारी तुलना होताना दिसत आहे. घरी नातेवाईक आले तरी घरातील व्यक्ती त्यांना कमी वेळ देवून समाजमाध्यमामध्ये अधिक वेळ व्यस्त असतो अशा वेळी नातेवाईकांची निराशा होवून तो परत येत नाही व नातेसंबंधात व्यत्यय निर्माण होतो. अनेक कार्यक्रमात निमंत्रण हे समाजमाध्यमांद्वारे दिल्यामुळे नातेवाईकांच्या घरातील ज्येष्ठ व्यक्तींना सन्मान मिळत नाही असे वाटते व कार्यक्रमांना ते उपस्थित राहत नाही. एकंदरीतच समाजमाध्यमांमुळे नातेसंबंधातील मानसन्मान हरविला आहे.

संदर्भसूची

१. आगलावे प्रदिप, (२००२) 'समाजशास्त्र', नागपूर, साईनाथ प्रकाशन
२. ... (२००३) '...', मुंबई, हिमालय पब्लिशिंग हाउस, रामदूत, डॉ भालेराव मार्ग, गिरगाव
३. ... (१९९८) '... जाती और बदलता सामाजिक सौंदर्य बोध', जयपुर, पॉइंटर पब्लीशर्स
४. ... (२००३) 'जनसंचार संचालन और विकास', नागपूर, साईनाथ प्रकाशन
५. मल्हन पी एन – कम्युनिकेशन मिडीया
६. पूर्वी जैन – ... संचार मीडिया और राजनीति

डॉ. एम.एन. श्रीनिवास यांची संस्कृतीकरणाची संकल्पना

डॉ. मोहन नगराळे, उपप्राचार्य व विभाग प्रमुख, आर. एस. मुंडले धरमपेठ कला, वाणिज्य महाविद्यालय, नागपूर.

प्रस्तावना:–पारंपरिक भारतीय समाज संरचनेतील सामाजिक गतिशीलतेला स्पष्ट करणारी संस्कृतीकरण ही संकल्पना सर्वप्रथम डॉ. एम.एन. श्रीनिवास यांना मांडली. पारंपारिक भारतीय समाजाचे एक व्यवच्छेदक लक्षण म्हणून जातिव्यवस्थेचा उल्लेख केला जातो. ही जातिव्यवस्था श्रेणीबद्ध असून ती अपरिवर्तनीय, साचेबद्ध आहे असे मानले जाते. मात्र श्रीनिवास यांनी जातिव्यवस्थेतील सामाजिक गतिशीलता इतिहास काळापासून, वैदिक काळाच्या अंतापासून कशाप्रकारे होत आली आहे ही बाब संस्कृतीकरणाच्या संकल्पनेत प्रकर्षाने मांडली आहे. जातिव्यवस्थेतील गतिशीलता हा संस्कृतीकरणाच्या संकल्पनेत एक खास विशेष आहे. त्यामुळे भारतीय सामाजिक संरचनेच्या स्वरूपाचे यथार्थ आकलन होण्यासाठी संस्कृतीकरण ही संकल्पना वरीच सहाय्यक आहे. संस्कृतीकरण ही संकल्पना भारतीय समाजातील जाती/पंथ स्तरीकरणाच्या पद्धतीत होणारे सामाजिक सांस्कृतिक परिवर्तन असते. हे परिवर्तन जातीच्या अंतर्गत स्वरूपातील असते. या परिवर्तनाला जातीतर्गत घटकच कारणीभूत असतात. त्यामुळे येथे असे मान्य करण्यासारखे आहे की, संस्कृतीकरण हे जातीमधील परिवर्तनशीलता, गतिशीलता असते. त्यामुळे समग्र जातिव्यवस्थेच्या सोपानक्रमात कोणताच बदल संभवत नाही. श्रीनिवास यांच्या शब्दात सांगावयाचे झाल्यास संस्कृतीकरण हे पदमूलक (Positional)परिवर्तन असते ते संरचनात्मक (Structural)नसते.

श्रीनिवास यांनी संस्कृतीकरणाची व्याख्या स्पष्ट करण्यासाठी प्राचीन भारतातील चातुर्वर्ण्यव्यवस्थेचे सोपानक्रम प्रारूप गृहीत धरले आहे. या वर्णव्यवस्थेत ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र या वर्णियांसह अस्पृश्य हा पाचवा वर्ण लक्षात घेतला आहे. या सर्व वर्णांच्या दर्जा, प्रतिष्ठा आणि अधिकार सोपान अनुक्रमाने मान्य केला आहे. म्हणजेच ब्राह्मण हा वर्ण शिखरावर व सर्वोच्च ठिकाणी आहे तर अस्पृश्य हा वर्ण प्रतिष्ठा आणि अधिकाराच्या दृष्टीने सर्वात निम्न मानला गेला आहे. वर्णव्यवस्थेतील तीन वर्ण म्हणजे ब्राह्मण, क्षत्रिय आणि वैश्य यांना उपनयनाचा अधिकार असल्यामुळे त्यांना द्विज वर्ण (Twice Born)म्हटले गेले आहे. तर शूद्र आणि अस्पृश्यांना उपनयनाचा अधिकार नाकारल्यामुळे ते वर्णव्यवस्थेत आदर्श ठरत नाही. संस्कृतीकरण ही संकल्पना श्रीनिवास यांना म्हैसूर राज्यातील कुर्ग समाजाचा अभ्यास करताना सुचली होती. त्याच्यानुसार संस्कृतीकरण ही एक अशी प्रक्रिया आहे ज्यात एक 'निम्न' जाती किंवा जमाती होती. त्याच्यानुसार संस्कृतीकरण ही एक अशी प्रक्रिया आहे ज्यात एक 'निम्न' जाती किंवा जमाती (Tribe)किंवा अन्य समूह एका उच्च (हिंदू) जातीच्या विशेषतः 'द्विज' जातीच्या प्रथांना त्यांच्या धार्मिक क्रियांना त्याचे विश्वास, विचारसरणी आणि जीवनप्रणाली इत्यादींना स्वीकारतात किंवा त्यांना ग्रहण करतात. दुसऱ्या शब्दात सांगावयाचे झाल्यास, एक निम्न हिंदू जाती या उच्च हिंदूच्या (ब्राह्मण) धार्मिक श्रद्धा, धार्मिक विधी, व्यवहार प्रतिमान, कपडे, खानपान, भाषा, संस्कृती इत्यादींना आदर्श आणि पवित्र मानून या सर्वांचे अनुकरण करू लागतात त्याला संस्कृतीकरण म्हटले जाते. अशा निम्न जाती उच्चवर्णियांप्रमाणे अनुकरण करीत राहतात. साधारणतः दोन ते तीन पिढ्यांपर्यंत असे अनुकरण करीत राहिल्यास त्यांना उच्चवर्णियांप्रमाणे दर्जा, प्रतिष्ठा मिळून जातीय स्तरीकरणात ते वरच्या पदाला पोहचतात. या अनुकरणाच्या सांस्कृतिक परिवर्तनाद्वारे निम्न जाती आपला दर्जा उर्ध्वगामी गतिशीलतेच्या दिशेने उंचावण्याचा प्रयत्न करतात. अशा प्रकारे उच्च हिंदूचे (ब्राह्मणांचे) अनुकरण सतत करीत राहिल्यास या निम्न जाती उच्च वर्णाचे असल्याचा दावा करतात. सुरुवातीला श्रीनिवास यांनी या प्रक्रियेला 'ब्राह्मणीकरण' असे नाव दिले होते. पुढे या संकल्पनेतील संकुचितपणा लक्षात आल्यानंतर त्यांनी या सांस्कृतिक अनुकरणाच्या प्रक्रियेला संस्कृतीकरण असे म्हटले. संस्कृतीकरण ही प्रक्रिया ब्राह्मणीकरणापेक्षा व्यापक आहे. यात अनुकरण केवळ ब्राह्मणांचेच होत नसून क्षत्रिय, वैश्य यांच्या जीवनप्रणालीलाही आदर्श मानून त्यांचेही अनुकरण निम्न हिंदू जाती किंवा जमाती करतात.

संस्कृतीकरणाच्या प्रक्रियेत उच्चवर्णियांच्या अर्थात 'द्विज' जातीयांच्या सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक व सांस्कृतिक व्यवहारांना पवित्र आणि आदर्श मानून त्याप्रमाणे व्यवहार निम्न जाती करू लागतात. तसेच उच्चवर्णियांच्या अशा व्यवहारांना स्वीकारीत असताना निम्न जातीय त्यांच्या स्थानिक व्यवहारांना विशेषतः उच्चवर्णियांच्या दृष्टीने अपवित्र असलेल्या प्रथा, परंपरा, सवयी यांचा त्याग करतात. जसे -- मद्यपान, मांसाहार, देवतांना, प्राण्यांच्या बळी देणे यासारखे व्यवहार या निम्न जाती बंद करून त्या सामाजिक सुधारणेच्या पातळीवर येतात. संस्कृतीकरणाची ही प्रक्रिया केवळ निम्न हिंदू जातीमध्येच आढळत नसून ही प्रक्रिया हिंदू नसलेल्या आदिवासी समूहांमध्येसुद्धा आढळून येते. आदिवासींचे हिंदूकरण हे संस्कृतीकरण प्रक्रियेचाच भाग म्हणता येईल. भारतातील ओरांव, भिल्ल, गोंड या जमातीत संस्कृतीकरण मोठ्या प्रमाणात दिसते.

पारंपरिक भारतीय समाजातील निम्न दर्जाच्या जातीमध्ये जी उर्ध्वगामी गतिशीलता येते त्याची अनेक कारणे असू शकतात जसे पारंपरिक भारतात विवाहाचा आदर्श प्रकार म्हणून अनुलोम

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Number of Research papers published per teacher in the Journals notified on UGS Care list during the last five year

List of paper – 2

2021

Sr. No	Author Name	Title of Paper	Year	Name of Journal	
27	Dr. Vilas Wani	Dr. Amedkar Views on agriculture and Presents Situation	2021	B. Aadhar international multilingual Research Journal	23[illegible]
28	Dr. Madhuri Zade	Conscious Selection of life Partner for the health of Family life		B. Aadhar international multilingual Research Journal	24[illegible]
29	Dr. Deepak Magarde	Participation of Tribal Women Sarpanch in decision Making and activities of Gram Panchayat		B. Aadhar international multilingual Research Journal	24[illegible]
30	Dr. Vijayata Vitankar	The Role of Social Media in Women Empowerments		B. Aadhar international multilingual Research Journal	25[illegible]
31	Dr. Vijayata Vitankar	Problems of Isolation in old age		The International Journal of Analytical and experimental model analysis	265
32	Mr. Permanand Ukey	Women Empowerment and Panchayat Raj		B. Aadhar international multilingual Research Journal	27[illegible]
33	Mr. Permanand Ukey	Economic Thought of Dr. Babasaheb Ambedkar		B. Aadhar international multilingual Research Journal	27[illegible]
34	Dr. Sunita Bhoikar	A Study of Family disputes on Mental health of married Women		B. Aadhar international multilingual Research Journal	28[illegible]
35	Dr. Madhuri Zade	Impact of Moderns Religious system on Tribal life		B. Aadhar international multilingual Research Journal	29[illegible]
36	Dr. Madhuri Zade	The Impact of SHG$^{s.}$ on the Social life of Tribal Women Special Reference Melghat (Maharashtra)		Bengal Historical Society	304
37	Dr. Vijayata Vitankar	Constraints of Senior Citizen during Covid 19		The International Journal of Analytical and experimental model analysis	314
38	Dr. Vijayata Vitankar	The state initiatives for protection of Senior Citizens		The International Journal of Analytical and experimental model analysis	321

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work, WARDHA

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF)
ISSUE No- (CCCXVIII) 318 (C)

ISSN-2278-9308
September-2021

235

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

Thoughts and Works of Dr. Babasaheb Ambedkar

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director

Editor
Dr. Pramod S. Meshram
I/c Principal,

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

Scanned with CamScanner

INDEX C

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची पत्रकारिता आणि सद्यस्थिती — प्रा. डॉ. संतोष पां. बनसोड	1
2	डॉ. बावासाहेब आंबेडकरांची सिध्दांतवादी सामाजिक चळवळ — डॉ. प्रमोद एस. मेश्राम	7
3	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि दलित साहित्य — डॉ.विकास शंकर पाटील	12
4	Dr.BabasahebAmbedkar: The Real Emancipator of Indian Women — **Mr. Sangharsh A. Gaikwad**	16
5	Analysing the Present Resurgence of Nationalism in the Context of Dr. B. R. Ambedkar'sVision of Nationalism — **Dr. Sanjay Kisan Khilare**	20
6	Dr. Babasaheb Ambedkar: A Firm Roots Provider of Economic Development&Equality — **Mrs.Kamble Shiladevi Pandurang**	26
7	Educational Thoughts of Dr.Babasaheb Ambedkar — **Dr.Todkar Shrishailya Tukaram**	32
8	Dr. Babasaheb Ambedkar's Influence on the Indian Literature — **Dr. Somnath Vishnu Yadav**	36
9	Anti-superstition activist -Dr.B.R.Ambedkar — **Sonali Santosh Kadam**	39
10	BabasahebBhimraoAmbedkar 'scontribution towards analyzing the Psychological impact of Gender Inequality and Caste System in India" — **Dr. Tanu Sharma**	42
11	Dr. Babasaheb Ambedkar & Indian Women Empowerment — **Taterao Bapurao Nikalje**	45
12	Dr. BabasahebAmbedkar: Way Forward to Start Up — **Mr.Yogesh Maruti Kharat**	48
13	Dr. Ambedkar's Views on Agriculture and Present Situation — **Dr.Vilas Mahadeorao Wani**	51
14	Understanding Shudrasfrom Dr. BabasahebAmbedkar's Expositions In the Context of 'Who Were the Shudras' — **Mr. Ajit Hanamant Jadhav**	54
15	डॉ. बावासाहेब आंबेडकर और 'हिंदू कोड विल' — प्रा. संजय वसंत निंबाळकर	57
16	डॉ.बावासाहेब आंबेडकरांचे शेतीविषयक विचार व कार्ये — राजश्री पांडुरंग बेळेकर	60
17	डॉ. बावासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचार व कार्य — डॉ. प्रतिभा [illegible]	63

PRINCIPAL I/c.
College of Social Work Wardha

Scanned with CamScanner

'Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 318 (CCCXVIII) C
ISSN : 2278-9308
September, 2021

"Dr. Ambedkar's Views on Agriculture and Present Situation"

Dr.Vilas Mahadeorao Wani
Assistant Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha ,
Mob.No.- 9325591204 ,E-Mail ID : vilaswani@gmail.com

Introduction

As we know Agriculture is the backbone of Indian economy, most of rural area is accupied with agriculture and allied accupations. However situation of agriculture in India is very much worsened. Most of the areas in India become the centre of former's suicides Vidharbha region in Maharashtra is one of the most centre point of former's suicide.

As we know in recent Corona Lockdown all the Industry, Business, Transportation was locked by Government but only one and one that, Agriculture industry was working and they gave utmost contribution to survive the people of India.

Various schemes has been launched by the government eventhou there is no improvement in their social and economic situation. In the planning period, efforts has been made to improve the situation of Agririans through the five year plans and gave their contribution in national and international trade most of industries are depends upon the raw materials of agriculture that pulses, soyobean, cotton, spices. So without raw material no industry can work properly. Hence to uplift the Agricultural activities government's contribution is very much important and can be possible only and only Nationalisation of Agriculture Industry. As Dr. Ambedkar suggested in their varied speech articles and literature without nationlisation of agriculture industry we can't improve the economic, social situation of farmers in India in this context Dr. Babasaheb Ambedkar's contribution is very much incidental and government should loke positive steps to improve it.

Objectives of paper

1) To study the role of Government in the context of agriculture.
2) To study International agreements in relation with agriculture.
3) To study Dr. Babasaheb Ambedkar Social action about farmers.
4) To study differences of ancient and current agriculture scenario.
5) To study Dr. Babasaheb Ambedkar contribution of community organization and Social Action.

Dr. Babasaheb Ambedkar prospective in relation of Agriculture

As we knew that Dr. Babasaheb Ambedkar were renewed scholor in each and every sphere of social, economic, political life. He was one of the great personalities, who made dynamic changes in the society. He was fully devoted his life for improvement in the condition of downtrodden people in India he was a great politician, constitutor economist and sociologist.

His views deals with agriculture and are landmark in the field of economics. His views on land holding, collective forming and land revenue are most useful in the present time Dr. Babasaheb Ambedkar argued, land was only of the many factors of production and productivity of one factor of production is dependent upon the proportion in which the other factors of production are combined. In his word's the main objectives of an efficient production consists in making every factors in concern contribute it's highest; and it can do that only when it can co-operate with its fellow in the required capacity.

Thus, the there is an ideal of proportions that ought to subsist among the various factors combine. Though the ideal well very with the changes in proportions. From this, he proceeds to point

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 318 (CCCXVIII) C
ISSN : 2278-93..
September 2021

238

out that if agriculture is to be treated as an economic enterprise. Then, by itself, there could be no such thing as a large or small holdings.

The problem therefore rests on the in adaquacy of other factors of production. The insufficiency of capital needed for aquaring agricultural stock and implemnt's arises from savings this is almost a prophetic statement made by him long before modern theorists of development systematised notions of disguised unemployment or under-employment. The large agricultural population with the lowest proportion of land in actual cultivation means at large part of agricultural population is superfluous and idle even if the lands are consolidated and enlarged and cultivated through capitalistic enterprise, it will not only aggravate the evils by adding to our stock of idle labour.

Nationalization of land and collective farming

After observing the unequal holdings and persistence of tenancy with unfair rents and uncertain tenure, by 1947 Dr. Ambedkar came out with radical solution of nationalization of land and collective farming. He felt that neither consolidation of holding nor tenancy legislation contributes for improving agricultural productivity. Moreover, these measures cannot help in solving the persistent problems of landless labourer and small farmers. He suggested nationalization of entire agricultural land with collective farming as the solution for ills of agrarian condition. It should be the state obligation to supply the capital necessary for agriculture as well as industry. Dr. Babasaheb Ambedkar scheme that agriculture should be the state industry.

Agriculture should be organized on the farllowing lines

1) The state should decide the land acquired into farms of standard size and let out the farms for cultivation to recidents of the village as tenants. These tenants may cultivate the land an the fallowing conditions.

2) The ferm should be cultivated in accordance with rules and directions issued by government.

3) A form should be cultivated as a collective form.

4) The tenants should shane among themselves in the manner prescribed the produce of the form left after the payment of charges leviable on the farm.

5) The land should be let out to villages without any distinction of caste and creed and in such manner that there should be no landlords, no tenants, and no landless labourer.

6) It should be obligation of state to finance the cultivation of the collective forms by way of supply of water, draught animal, manure, seeds etc. in order to increase the agricultural output.

The state be entitled

A) A portion for land revenue.

B) A potion to pay the debenture holder's, from land acquired.

C) A portion to pay for the use of capital goods supplied.

D) To prescribed penalties against tenants, who break the condition of tenancy by willfully neglecting to make the best use of the means of, cultivation offered by the state of otherwise work periodicially to the scheme of the collective farming.

Dr. Babasaheb Ambedkar proposed that the scheme should be brought into operation as early as possible but in no case shall the period extend beyond the tenth year from the date of the constitution coming into operation. It is a different matter that the Indian parliament and entrenched landlord class was not ready to take this path.

After Seventy years of independence, there is not social and economic improvement in the situationof farmers. Current situation of farmers is very much serious. In the recent Thirty years, suicides of are farmer has been increased on alarge scale. As per the planning commission census 290000 farmers suicide in 1995 to 2011. So to control the situation state and central government take initiatives and varied committee has been established to study the acute problem of farmer's suicide.

PRINCIPAL Vc.

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 318 (CCCXVIII) C
ISSN : 2278-9308 September, 2021

The committees are at fallows

1) Dr. Swaminathan Committee
2) Dr. Narendra Jadhav Committee
3) Dr. S. K. Goyal Committee
4) Planning Commission (Central Government)
5) Yashwantrao Chavhan Academy of Development Administration (Yashada)
6) Tata Institute of Social Science (Tiss)
7) Indira Gandhi Institute of development Research (IGRDR)

Beside. this other study committees also analyse the real causes of farmer's suicides and broadly highlighted the fallowing causes, they are as fallows.

1) Indebtedness- 93%
2) Economic Strees - 74%
3) Drought/Natural Disaster- 41%
4) Dowry Problem/Marrage Problem - 84%
5) Family Disputes - 55%
6) Impact on Social Prestige - 36%
7) Health Problem - 21%
8) Addiction - 28%

It is quoted that "An Indian farmer born in debt's he lives in debts and dies in debts" various study groups studied it very deeply and suggests to. Improve the condition of farmers. However there is no economic improvement in the situation of Indian farmer.

Conclusion

Dr. Ambedkar were strongly in favour of land reforms and prominent role of the state in economic development he recongnised the discrimination in an unfettered capitalist economy. His views of land holding and land revenue system are incidental in present era. The government should adopt nationalization of agriculture to increase the output and to improve the condition of farmers in India because the suicide of farmers is the violation of human right and it is unconstitutional.

Bibliography

1) Dr. Ambedkar; states and minorities, Bombay.
2) Jadhav. Dr. Narendra; Dr. Ambedkar - Arthik Vichar aani Tatwadnyan, 1992, Sugava Publication, Pune.
3) Keer. Dhananjay; Dr. Ambedkar: life and mission, 19971, Popullar publication, Mumbai.
4) Thorat. sukhadeo & Aryama (ED); Ambedkar In Retrospect, 2007, Rawat publisher's, New Delhi.
5) Deshonnati, Daily Newspaper.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

Vaivahik Jiwanatil swasthakarita Jodidarachi Vivek

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

January -2021

ISSUE No- (CCLXX) 270

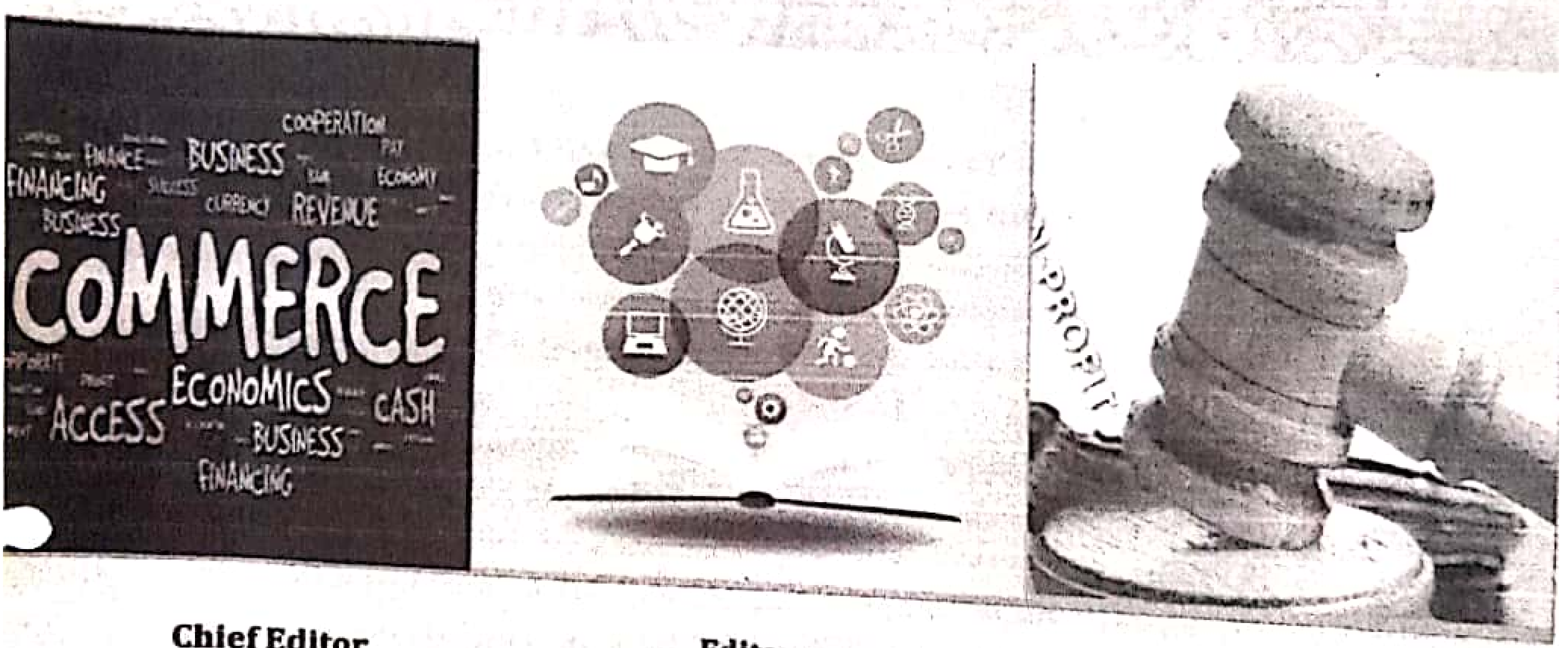

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 270 (CCLXX)
ISSN : 2278-9308
January, 2021

Editorial Board

Chief Editor -
Prof.Virag S.Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &,
Development Training Institute, Amravati. **[M.S.] INDIA**

Executive-Editors -

- **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, **Walgaon.Dist. Amravati.**
- **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- **Prof.Dr. Shabab Rizvi** ,Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- **Dr. Udaysinh R. Manepatil** ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil** , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- **Dr.Usha Sinha** , Principal ,G.D.M. Mahavidyalay,Patna Magadh University.Bodhgay Bihar

Review Committee -

- **Dr. D. R. Panzade,** Assistant Pro., Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- **Dr.Suhas R.Patil** ,Principal ,Government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- Dr. **Kundan Ajabrao Alone** ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- **DR. Gajanan P. Wader** Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- **Dr. Bhagyashree A. Deshpande,** Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati
- **Dr. Hrushikesh Dalal** , Asstt. Professor K.K. Sanskrit University, Ramtek

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responcible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- Executive Editor

Published by -
Prof.Virag Gawande
Aadhar Publication ,Aadhar Social Research & Development Training Institute, New Hanuman Nagar, In Front Of Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College,Amravati
(M.S) India Pin- 444604 **Email :** aadharpublication@gmail.com
Website : www.aadharsocial.com **Mobile :** 9595560278 /

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308 January, 2021
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 270 (CCLXX)

२४२

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	उत्तम कांबळे यांच्याकथांमधील समाजदर्शन — प्रा.डॉ.विवेक कमलाकर खरे	1
2	स्वामी विवेकानंदांचा युवकांना एकाग्रतेचा संदेश. — डॉ.ओमप्रकाश बोबडे	5
3	भारतातील शेतकऱ्यांची चळवळ आणि कारणीभुत घटक — डॉ.दामोदर दुधे	8
4	संत गाडगे बाबा — सहा. प्रा. प्रफुल ढोके	12
5	मराठी भाषिक (पत्रकारीतेतील) कोरोना — प्रा. डॉ. राजेश चवरे	15
6	राष्ट्रसंतांच्या प्रबोधन कार्यात संगीताची भूमिका — प्रा. डॉ. ज्वाला नागले	21
7	कोरोना आणि मानसिक आरोग्य — प्रा.डॉ.मंगला अजाबराव कडवे	27
8	भारतीय शेतीव्यवसायाच्या आधुनिकतेच्या वाटचालीतील अडचणी — प्रा. डॉ. सर्जेराव गंगाधर गोल्डे	31
9	कोरोनाकाळातील आदिवासींचे जीवन — डॉ.सतिश हरलाल पारधी	35
10	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे शैक्षणिक विचार — चोपराम लक्ष्मण गडपायले /डॉ.अमोल मांडेकर	39
11	महारांचा इतिहास — प्रा. डॉ. राजेंद्र ज. कांबळे	44
12	वैवाहिक जीवनातील स्वास्थाकरिता जोडीदाराची विवेकी निवड — डॉ. माधुरी झाडे	47
13	ग्रामपंचायतमधिल निर्वाचित महिला प्रतिनिधीची ग्रामविकासात भुमिका — डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार	53
14	गर्भवती व दुग्धसृजन करणाऱ्या स्त्रियांकरिता पोषक आहाराची भूमिका — प्रा.रंजना अ. नखिणे	57
15	शिक्षणतज्ञ लोकमान्य टिळकांची राष्ट्रीय शिक्षणाबाबत विचार आणि कार्यसंपदा — एक अभ्यास — प्रा. डॉ.सौ.वंदना राजेश शिंदे	61
16	नव्या कृषी कायदया विषयी शेतकऱ्यांच्या मताचे अध्ययन — प्रा.डॉ. प्रशांत रा. देशमुख	70
17	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील बदलाचा देशातील व्यवसायावर झालेला परिणाम — प्रा.डॉ.जयंत डी.पोरे	74
18	सार्वजनिक आरोग्य संदर्भ covid १९:— कोरोना महामारीमुळे महिलांच्या स्वास्थ्यावर होणारा परिणाम. — प्रा. नितु जि. शेंडे	77
19	"श्रावणधारा"(१९७०) — डॉ.सी.एस.राणे	82

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 270 (CCLXX)
ISSN : 2278-9308
January, 2021

वैवाहिक जीवनातील स्वास्थाकरिता जोडीदाराची विवेकी निवड

डॉ. माधुरी झाडे
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा.

वर्षानुवर्षे आपल्या समाजात विवाह संस्था भक्कमपणे पाय रोवून उभी आहे. तिच्यामधिल गुणदोषांसह समाजानी तिला स्विकारले आहे. आपल्या समाजात लग्न जोडून देणारी मंडळीही आहेच. दर वर्षी विवाह जुळविण्याचा व तो संपन्न होण्याचा एक ठराविक काळ असतो. या काळात हजारोंनी लग्न होतात. (यापैकी शेकडोंनी लग्न तुटतातही) ही सर्वच जोडपी आपल्या भावी आयुष्यात कौटुंबिक स्वास्थ राखून जगतात, वैवाहिक सहजीवन आनंदाने अनुभवत जगतात असे नाही. यापैकी अनेकांची लग्न अगदी काही दिवसात, काही आठवडयानंतरच्या कालावधीपासून तुटण्यावर आलेली असतात. अगदी आप्तस्वकियांनी मध्यस्थि करून देखिल हि विवाह जूळवून ठेवता आली नाही. हे विशेष: आपण सर्वांनी आजची परिस्थिती जर अतिशय डोळसपणे पाहिली तर फारच कमी प्रतिशत म्हणजेच फारफार तर १० टक्के विवाहीत दांपत्य हे पुर्णपणे त्यांच सहजीवन आनंदी जगत आहेत. ७० ते ८० टक्के दांपत्य हे आता लग्न केलयं, मुलं आहेत त्यांच कसं होणार? लोक काय म्हणतील? नातेवाईक, आप्तस्वकिय काय म्हणतील? समाज काय म्हणेल? आपलं पुढं कसं होणार? 'नशिबानी घडलं आणि वाजवणं पडलं' अश्याप्रकारच्या अनेक विचारांसह, तर्क वितर्क करत कसंबसं आयुष्य पुढे रेटत असतात. तर १० टक्के दांपत्य एकमेकांपासून वेगळे होतात.

माझ्या एका संशोधनात महिलांना प्रश्न विचारला तो 'आपणास जर संधी असती कि हे घर सोडून दुसरीकडे जायची तर काय केलं असत? यावर ९७ टक्के महिलांनी घर केव्हाचच सोडल असतं असं उत्तर दिलं. यावरून हा निष्कर्ष निघतो की, वैवाहिक जीवनात आनंदी, खूष नसतांनाही अनेक जण केवळ संसाराचा गाडा ओढायचा म्हणून ओढत नेतात.

खरं पाहिलं तर वैवाहिक जीवनात पदार्पण करतांना जे स्त्री–पुरूष असतात म्हणजेच पती–पत्नी हे नातं नैसर्गिक नाही. तर ते ठरवून तयार करायचं असेल तर ते इतरांनी कशाही पद्धतीने किंवा आतापर्यन्त ज्या पारंपारीक पद्धतीने हे नात ठरत आहे, त्या पद्धतीने ठरवू नये. केवळ आकर्षणातून भावनिक आणि क्षणिक विचार करून प्रेमविवाह न करता परस्पर मैत्रितून, परिचयातून विवाह केल्यास तो अधिक चांगल्याप्रकारे आनंददायी ठरू शकतो. असा अनेकांचा अनुभव आहे. महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मुलन समितीने महाराष्ट्रात अशा काही दांपत्यांची मुलाखत घेतली त्यावरून हे अधिकच स्पष्ट झाले आहे.

'जोडीदाराची विवेकी निवड' या विषयावर संपूर्ण महाराष्ट्रभर **१२ जानेवारी युवकदिन ते १४ फेब्रुवारी प्रेमदिवस** (व्हॅलेन्टाईन डे) या कालावधीत संवादशाळा घेतल्या जातात. महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मुलन समितीने प्रशिक्षित कार्यकर्ते ही संवादशाळा घेवून लाखो युवा वर्गाच्या अंतरमनात शिरतात.. त्यांच्या भावी आयुष्यातील गुलाबी स्वप्नांना केवळ भावनिकतेवर, गुलाबी स्वप्नांवर जगायला, विचार करायला प्रवृत्त करीत नाही तर त्याकरिता विवेकी दृष्टि देतात. वैज्ञानिक पद्धतीचा आधार घेवून जोडिदाराची विवेकी निवड करायला प्रवृत्त करतात, नव्हे तसा पर्यायच देतात.

महाराष्ट्रभर जोडिदाराची विवेकी निवड ही कार्यशाळा घेत असतांना युवावर्गाला नेमकं या कार्यशाळांबद्दल काय वाटतं, त्यांना या कार्यशाळेची किती प्रमाणात उपयुक्तता जाणवते अशी एक

Scanned with CamScanner

ना अनेक प्रश्न संशोधनकर्ता म्हणून व महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मुलन समितीची कार्यकर्ता म्हणून कार्यकर्त्यांनी पडणारे प्रश्नांची उत्तर मिळून ते समाजासमोर आणण्याकरिता हा अभ्यास करायचे ठरविले.

प्रस्तुत संशोधनाकरिता वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याचा वापर करण्यात आला आहे.

अभ्यासन क्षेत्र:

विदर्भातील वर्धा, अमरावती, अकोला, यवतमाळ या जिल्हयांची निवड करण्यात आली. (या जिल्हयात 'जोडीदाराची विवेकी निवड' या कार्यशाळा घेण्यात आल्या.)

उद्देश :

१. वर्तमानातील विवाहपद्धती बाबत युवामनाचा आढावा घेणे.
२. जोडिदाराची विवेकी निवड या कार्यशाळेत घेतल्या जाणरे विविध विषय आणि त्यानंतर जोडिदार निवडण्याकरीता होणारी जाणिव, जागृती अभ्यासणे.
३. जोडीदार निवडीकरिता जोडिदाराची विवेकी निवड या संवादशाळेची उपयुक्तता अभ्यासणे.
४. वैवाहिक जीवनातील स्वास्थांचा आणि जोडिदाराची विवेकी निवड संवादशाळेचा सहसबंध अभ्यासणे.

नमुना निवड :

कोटा पद्धतीने नमुना निवड करण्यात आली. (वर्धा, अमरावती, अकोला, यवतमाळ) या चार जिल्हयामधून प्रत्येकी एका महाविद्यालयातील १५ युवक व १५ युवती असा कोटा ठरवून ६० युवक व ६० युवती अशा एकूण १२० जोडिदाराची विवेकी निवड संवादशाळेत सहभागी असणाऱ्यांचाच नमुन्यामध्ये समावेश करण्यात आला.

तथ्यसंकलन :

प्राथमिक तथ्य संकलनामध्ये प्रश्नावलीचा वापर केला गेला. शिबीरानंतर युवक युवतींकडून प्रश्नावली भरून घेण्यात आली. त्यांना काही अडचण आल्यास प्रश्नाचे स्वरूप समजावून सांगण्यात आले.

द्वितीय तथ्यसंकलन

पुस्तक, वेबसाईट्स तसेच चित्रपट, नाटक तसेच जोडिदाराची विवेकी निवड संवादशाळेकरिता तयार केलेल्या प्रशिक्षण मोडयूल्सचा वापर करण्यात आला.

'जोडीदाराची विवेकी निवड' कार्यशाळेची माहिती या कार्यशाळेत जोडीदाराची विवेकी निवड कां करायची, त्यांची खरं तर काय आवश्यकता आहे हे संवाद साधून सहभागी करून घेतल्या जातं. त्यांच्याकडून येणारी उत्तर, विचार, मत यावर विश्लेषण करून कार्यक्रमाच्या मुख्य मुद्दयांवर लक्षकेंद्रित केल्या जातं. या संवादशाळेची संपूर्ण मांडणी ही पंचसूत्रीवर आधारित असते. ही पंचसुत्री नेमकी काय आहे?

१. प्रेम आणि आकर्षण यातील फरक समजावून घेणे.
२. भौतिक, मानसिक आणि गुणात्मक अनुरुपता पहाणे.
३. हुंडा, पत्रिका, व्यसनाला नकार.
४. लग्न साधेपणानं किमान कर्ज न काढता.
५. आंतरजातीय, आंतरधर्मिय (जात, धर्मविरहीत) विवाहाची शक्यता.

१२ जानेवारी हा आपला 'राष्ट्रिय युवा दिन' आणि १४ फेब्रुवारी हा सगळयाच तरूणाईला भूरळ घालणारा 'आंतरराष्ट्रिय प्रेमदिवस' या दिवसाच महत्व लक्षात घेवून 'नात्यातील सुरेल संवादासाठी जोडिदाराची विवेकी निवड युवा संकल्प अभियान' राबवण्यात आले. ही संवादशाळा संवादी आहे. संवाद आणि ॲक्टिव्हीटीज मधून मुद्दा पोहचविल्या गेला.

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 270 (CCLXX) | January, 2021

या सगळयाची समाजात मुळात खरच गरज आहे. हे कार्यक्रम घेतांना व नंतरही जाणवतं. वर्षानुवर्ष आपल्याकडे विवाहसंस्था भक्कम पाय रोवून उभी आहे. समाजात प्रचलित असणाऱ्या विवाहसंस्थेत खूप ताण आहे, फसवणूक आहे, रिस्क आहे. हे सार कळत पण वळत नाही, अशी स्थिती आहे. तरीही लग्न व्हावे ते समाजाच्या मापदंडात, व्याख्येत बसणारं व्हावं. या अवस्थेतून प्रत्येकाने जावंच असा आग्रह सगळीकडे दिसतो. 'लग्न कां करावं वाटतं?' या प्रश्नावर आधी फारसा कोणी विचार केलेला आहे, असं मात्र दिसत नाही. जनरीत आहे की, लग्नाच वय झालयं, शिक्षण झालंय, नोकरी लागलीय आता काय तर लग्न बाकी आहे. ते उरकल्या गेलं की आपली जबाबदारी पार पाडली नव्हे जबाबदारीतून बाहेर पडलो, अशी मंडळी आपल्या आजूबाजूला आपणास सर्वत्र आढळतात.

जोडीदाराची विवेकी निवडच मुळात कां करायची हा प्रश्न पडतो. तर ती याकरीताच की, आपल्या सहजीवनातिल ताान कमी व्हावेत, आयुष्य सुखान घालविता यावं. जोडिदाराने आपल्या आयुष्यात येण्याने आपलं आयुष्य अधिक उन्नत व्हावं. त्याचबरोबर त्याचही आयुष्य आपल्या सोबतीने अधिक गुणात्मक व्हावं, यासाठी आधीच विचारपुर्वक निर्णय घेतला जावा. तसेच पालक सर्वकाही मुलांच्या सुखासाठीच करतात तर मग मुलांच सुख आणि हित मुलांसोबत बसून ठरवता येवू शकतं आणि परस्पर सामंजस्याने संसार होवू शकतो. हे आजही पालकांच्या लक्षात आलंच असतं असं नाही. समाजाच्या चौकटीत जे होतं ते हित साधणार आणि सुख देणारं असतं. या संस्कारामुळे मुलांना नेमकं काय हवं आहे. याचा फारसा विचार केलेला नसतो. त्यातून मतभेद दिसतात. या सर्व बाबींची कारण मिमांसा करून ही संवादशाळा घेतल्या गेली.

. या संवादशाळेची सुरूवात 'लग्न' या शब्दाने काय काय सुचतं यावरून केली जाते. यावरून येणाऱ्या शब्दांची त्याची यादी केल्या जाते. त्यात प्रेम असाही शब्द असतो. मग आम्ही लग्न म्हटलं की प्रेम आवश्यक की अनावश्यक असं विचारतो तेव्हा अपवाद वगळता सगळीकडे आवश्यक असेच उत्तर येते. प्रेम नसेल, समोरच्या व्यक्तिबद्दल ओढ, आकर्षण नसेल, काहीच भावना नसतील, तर ते नातं सुरू तरी कशाच्या आधारे करावं. हा प्रश्न आजच्या पिढिला पडतो. त्याचवेळी आम्हाला कुणी आवडत आहे, आमचं कोणावर प्रेम आहे. असं सांगण्याची हिंमतसुध्दा जिवावर बेतू शकते, एवढी दहशत समाजात आहे. किती परस्पर विरोध आहे यात ! प्रेमाशिवाय कोरड नात कुणालाच नको असतांना प्रेमाच नातं नको, असं म्हणणाऱ्यांनी प्रेम अनुभवलं नसतंच का? हा प्रश्नही आजच्या पिढिला पडतो. एवढी कोरडया मनाची मानसं समाजात आजूबाजूला वावरत असतांना समाज विकसीत होतो आहे असं म्हणावं का? समाजातील या दरीचा विचार रितांना आपला उपक्रम ज्या पंचसुत्रीवर आधारीत आहे, त्याच पहिलंच सुत्र प्रेम आणि आकर्षण यातील फरक ओळखणं आणि दुसरं सत्र बौद्धिक, भावनिक आणि मुल्यात्मक अनुरूपता पाहणं आवश्यक आहे, असं आहे. याचा निश्चितच चांगला परीणाम होतो. संवाद शाळा पुढे नेतांना हुंडा, पत्रिका आणि व्यसणाला ठाम नकार द्यावा हे आग्रहानी मांडल्या जाते. या मुद्यावर सर्वांच एकमत होतच असं नाही. यावेळी आपण 'जोडीदारची विवेकी निवड' करण्यासाठी कोणत्या आवश्यक बाबी पहाव्यात हे सकारण पटवून देतो. नात्यातील सुरेल संवादासाठी १२ गुणांची पत्रिका एकेक गुणांसह उलगडली गेली की, आपसुकच सगळे कुडलीपेक्षाही पत्रिका आवश्यक आहे असं म्हणू लागतात. या १२ गुणांमध्ये परस्परसंमती आहे, तसंच माणूस योग्य निवडला जावा यासाठी सुदृढता, स्वभाव, आवडी – निवडी, सवयी, व्यसने, भविष्यातील स्वप्ने अशा महत्वाच्या पण एरव्ही दुर्लक्षित केलेल्या बाबी देखिल आहेत. संवादशाळेत सहभागी युवा जसजसे सहभागी होत जातात,तसतसं हे म्हणंन जास्त स्विकारलं जातं. असा अनुभव येतो. लग्न जमवतांना कोण चुक कोण बरोबर याहीपेक्षा जे सर्व सहभागाने होईल आणि कुटुंबाला आनंद देणारे असेल असं

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 270 (CCLXX) | ISSN : 2278-9308 January, 2021

काय असू शकेल, यावर आपला भर रहातो. त्यामुळे स्वत:च्या चुकांकडे देखिल लोकं तितक्याच मोकळया दृष्टिने पाहू शकतात आणि दिलखुलास दाद देतात. कार्यक्रमानंतर नमुना निवडमध्ये प्रावष्ट केलेल्या नुसार प्रत्येक वेळी प्रश्नावली देवून तथ्यसकलन केले त्यावरून आलेली आकडेवारी व सत्य पुढिल तक्त्यावरून निदर्शनास येते.

अ. क्र.	प्रश्न	सहमत	काही प्रमाणात सहमत	असहमत
१	जोडिदाराची विवेकी निवड हा कार्यक्रम मी प्रथमच अनुभवला	१२० (१००.००)	०० (००.००)	०० (००.००)
२	समाजात सध्या असणाऱ्या जोडीदार निवडीच्या पध्दतीबाबत	०२ (०१.६६)	५१ (४२.५०)	६७ (५५.८३)
३	कार्यक्रम मला माझ्याकरीता अत्यंत उपयुक्त वाटला	११९ (९९.१६)	०१ (००.८३)	०० (००.००)
४	माझा जोडीदार निवडतांना मला या कार्यशाळेची निश्चित मदत होईल.	११० (९१.६६)	१० (०८.३३)	०० (००.००)
५	ही कार्यशाळा सर्वच युवक युवतीं करीता व पालकांकरीता अत्यंत उपयुक्त आहे.	११८ (९८.३३)	०२ (०१.६६)	०० (००.००)
६	या कार्यशाळेमुळे जोडीदार निवडण्याकरीता वेगळया प्रकारची विवेकी जाणीव झाली.	११३ (९४.१६)	०७ (०५.८३)	०० (००.००)
७	स्वत:ला चांगल्या प्रकारे ओळखण्याची / स्वत:सोबत संवाद साधण्याची जाणीव झाली.	१०७ (८९.१६)	१३ (१०.८३)	०० (००.००)
८	वैज्ञानिक कुंडलीची वास्तविकता जोडीदार निवडतांना खऱ्या अर्थाने उपयुक्त आहे.	१०१ (८४.१६)	१६ (१३.३३)	०३ (०२.५०)
९	'सहजीवन समानतेशिवाय शक्य नाही' हा समज वाढिस लागण्यास सहाय्यक आहे.	१०८ (९०.००)	०८ (०६.६६)	०४ (०३.३३)
१०	या कार्यशाळेतून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे जोडीदाराची निवड केल्यास वैवाहीक जीवन सुखकारक होण्यास मदत होईल.	१०२ (८५.००)	१८ (१५.००)	०० (००.००)

वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की,

- जोडिदाराचा विवेकी निवड हा कार्यक्रम प्रत्येकालाच पहिल्यांदाच अनुभवायला मिळाला.
- समाजात सध्या असणाऱ्या जोडीदार निवडीच्या पध्दतीबाबत ५५.८३ टक्के युवांनी असहमती दर्शविली. ४२.५० टक्के युवा काही प्रमाणात सहमत होते तर केवळ १.६६ टक्केच युवा पुर्णपने सहमत आहेत यावरून असे दिसते की अधिकतर युवावर्गाला प्रचलीत असणारी विवाह पध्दती आवडत नाही.
- हा कार्यक्रम/ही संवादशाळा ९९.१६ टक्के युवांना उपयुक्त वाटली. पहिल्यांदा त्यांना जोडीदाराची विवेकी निवड या संदर्भात महत्वपुर्ण माहिती मिळाली.
- या कार्यशाळेची मदत स्वत:चा जोडिदार निवडतांना होणार आहे असे ९१.६६ युवांना वाटतं. तसेच ही कार्यशाळा, संवादशाळा सर्वच युवक युवतींकरीता व पालकांकरीता उपयुक्त आहे असेच ९८.३३ टक्के युवांनी व्यक्त केले.

Scanned with CamScanner

- या कार्यशाळेमुळे जोडीदार निवडण्याकरीता वेगळया प्रकारची विवेकी जाणीव झाली असे ९४.१६ टक्के युवांनी मत व्यक्त केलं. यावरून असे दिसते की, जोडीदाराची विवेकी निवड करण्याकरीता या संवादशाळेची नक्कीच मदत होते.
- स्वत:ला चांगल्याप्रकारे ओळखण्याची व स्वत:सोबत संवाद साधण्याची जाणीव जागृती झाली असं ८९.१६ टक्के युवांनी सांगीतले. यावरून असे निदर्शनास येते की, स्वत:सोबत संवाद साधण्याकरीता व स्वत:ला ओळखून लक्षात घेवून मग जोडिदार निवडण्याकरीता ही कार्यशाळा महत्वपुर्ण भूमिका निभावते.
- वैज्ञानिक कुंडलीनी वास्तविकता जोडीदार निवडतांना खऱ्या अर्थाने उपयुक्त आहे. असे मत व्यक्त करणारे ८४.१६ टक्के आहे. या विधानाशी असहमती दर्शवनारी २.५ टक्के युवा आहेत. यावरून असे लक्षात येतं की, कमी प्रमाणात का असेना कुंडलीच्या बाबत डोळस व्हायला त्यांना वळेच लागेल.
- 'सहजीवन समानतेशीवाय शक्य नाही' या विधानाशी सहमत असणारे ९० टक्के युवा आहेत. तर ०३.३३ टक्के युवा हे या विधानाशी असहमत आहे. त्यांना आजही सहजीवनात समानता असलीच पाहीजे असे वाटत नाही.
- या संवादशाळेतून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे जोडिदाराची निवड केल्यास वैवाहिक जीवन सुखकारक होण्यास मदत होईल या विधानाशी पुर्णपणे सहमत असणारे ८५टक्के युवा आहेत तर काही प्रमाणात सहमत असणारे १५ टक्के युवा आहेत. म्हणजेच वैवाहीक जीवन सुखकारक होण्याकरीता हे संवाद शिवीर सहाय्यक ठरतं.

या सर्व विवेचनावरून काही निष्कर्श निघतात

जोडीदाराची विवेकी निवड या विषयावरील कार्यशाळा घेण्याची समाजात मोठया प्रमाणात गरज आहे. कारण समाजात वर्तमान काळात प्रचलीत असणारी जोडीदार निवडीची पध्दती न आवडणारी आहे. या करीता कोणत्या प्रकारे विचार व्हावयास हवा हेही माहिती नसतं. अशा वेळी जोडीदाराची विवेकी निवड संवादशाळा युवा वर्गाला त्यांच्या पालकांना दिशादर्शक ठरते.

जोडीदाराची विवेकी निवड संवादशाळा अतीशय उपयुक्त आहे. या संवादशाळेत घेतल्या जाणाऱ्या विविध विषयांमुळे त्यांना जोडिदार निवडतांना याची मदत होते. जोडीदार निवडीसंदर्भातील जाणीव निर्माण होते.

जोडीदाराची विवेकी निवड या संवादशाळेमुळे स्वत:सोबत संवाद साधण्याची, स्वत:ला ओखण्याची गरज लक्षात येते. या संदर्भातील जाणिव निर्माण होवून जागृकता वाढिस लागते.

प्रचलित कुंडलितील दांभिकता लक्षात येवून त्यातील फसवणू समजते. वैज्ञानिक कुंडलीतिल वास्तव समजून त्याची गरज व उपयुक्तता लक्षात आल्यावर त्यानुसार वर्तन करण्याची प्रेरणा मिळते.

सहजीवनामध्ये समानता असण्याचं महत्व लक्षात येतं किंबहूना सहजीवन समानतेशिवाय शक्य नाही. अशी स्त्री पुरूष समातेची समज विकसीत होते.

जोडीदाराची विवेकी निवड या संवादशाळेतून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे, अशा प्रकारे जोडीदाराची निवड केल्यास वैवाहिक जीवन सुखकारक होते.

वैवाहिक जीवनात दांपत्यामध्ये व कुटुंबामध्ये निर्माण होणाऱ्या विविध समस्यांपासून दूर रहाण्याकरीता तसेच वैवाहिक जीवन सुखकारक व आनंदमय होण्याकरीता जोडीदाराची विवेकी निवड ही संवादशाळा महत्वाची भुमिका निभवते.

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 270 (CCLXX) | January, 2021

248

संदर्भ :

फरकाडे, त्रिवेणी (२०१५) विवाह आणि कौटुंबिक संबंध, नागपूर विद्या प्रकाशन

गोस्वामी , सुबुध्दी (२००३) महिला आणि बालविकास, जयपूर पोईस्टर पब्लिशर्स

प्रभू, विठठल (२००३) निरामय कामजीवन , मुबई, मॅजेस्टीक प्रकाशन.

निंबाळकर, के. पी. (२०११) मानसप्रज्ञा, वर्धा. सायकोस्कॅन प्रकाशन

अंधश्रध्दा निर्मुलन वार्तापत्र, फेब्रुवारी २०१९

Guidance and Counseling , Indira Madhukar, 2000, Delhi.

www.mastersincounseling.com

www.askmile.com/marriage/counseling.

https:#www.desiringgod.org.

Research Paper.-

- "कौटूंबिक हिंसाचाराचे वास्तव" Special Issue on "Domestic Violence: Impact on Indian Society" page no. 112-117.
- "कौटूंबिक, सामाजिक व आरोग्यविषयक समस्यांबाबत ग्रामिण भागातील महिलांचे अध्ययन" Page no. 38-39 'AJANTA' Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal . (Journal No – 40776)

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) **ISSN-2278-9308**

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCCV)305

July -2021

Impact of Race, Caste, Class and Religion on Indian and International Society

Prof. Virag S. Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Dr Nitin A. Mathankar
Executive-Editor
Principal,
Late Vasantrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

Dr. Deoman S. Umbarkar
Editor
Organizing Secretary
,Department of Sociology
Late Vasantrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar Publication

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	जातीचा राजकारणावर होणारा परिणाम — प्रा.डॉ.बबीता मनिष थूल	1
2	जाती, धर्म आणि वर्गाचा सामाजिक संबंधावर होणारा परिणाम — प्रा. राजु बुरीले	7
3	जनसम्पर्क प्रक्रिया में विज्ञापन विचारप्रसारण की व्यावसायिक भूमिका का अध्ययन — डॉ. आशीष गंगाधर उजवणे	14
4	अनुसूचित जातींच्या समस्या — प्रा.डॉ. निशा अशोक कळंबे	20
5	भीष्म साहनी के उपन्यास साहित्य में अभिव्यक्त सामाजिक चेतना — डॉ.श्यामप्रकाश आ. पांडे	24
6	डॉ. आंबेडकर जातीव्यवस्थेचे निर्मूलन विषयक विचार — प्रा.बाळकृष्ण कारू रामटेके	32
7	'भ्रमणध्वणी तंत्रज्ञानाचा वाढता उपयोग व त्याचा समाजव्यवस्थेवर होणारा परिणाम' — डॉ. सविता भा. चिवंडे	35
8	वंशश्रेष्ठत्व आणि दुसरे महायुध्द — डॉ.दिगांबर द. कापसे	42
9	भारतीय राजकारणावर जातीचा प्रभाव — डॉ. पी.एस. लोखंडे	48
10	भारतातील परंपरागत पोशाख व वेशभूषा — डॉ. अर्चना आ. निखाडे	51
11	भारतीय जातीव्यवस्थेचे सामाजिक जिवनावर परिणाम — प्रा.डॉ.उल्हास रामजी राठोड	62
12	संगीत साधना में घराने का योगदान येऊ महत्व गोलियर घराने के विशेष संदर्भ में — डॉ. श्रीमती रूपाली गोखले	66
13	वसई प्रांतातील कुपारी समाजावरील (सामवेदी ख्रिस्ती) पोर्तुगीज संस्कृतीचा प्रभाव — नेहा किशोर सावंत भवन्स	70
14	बौध्ददर्शनाचा जिवनविषयक दृष्टिकोन — डॉ.आंबटकर वृषाली ओंकार	76
15	जाती व वर्णव्यवस्थेचा भारतीय समाजावर झालेला परिणाम — प्रा. डॉ. नागोराव के. सोरे	79
16	आदिवासी महिला सरपंचाची ग्रामपंचायत कार्यविषयक जाणीव व निर्णय प्रक्रियेतील सहभाग — डॉ. दीपक मगरदे	83
17	भगवानदास मोरवाल के उपन्यासों में धार्मिक प्रभाव — डॉ. डिंपल सुरेश पाटिल	87
18	जेरेमी बेंथॅमची सुखवादी संकल्पना — प्रा. डॉ. सुनिलदत्त सोपान गवरे	90

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 305 (CCCV)
ISSN : 2278-9308
July 2021

आदिवासी महिला सरपंचाची ग्रामपंचायत कार्यविषयक जाणीव व निर्णय प्रक्रियेतील सहभाग

डॉ. दीपक मगरदे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा.
Email id : deepakmagarde1975@gmail.com ,भ्रमणध्वनी—९४२१७१७१८४

प्रस्तावना –

पंचायत राजमध्ये स्त्रियांच्या संख्यात्मक वाढीने स्त्रियांचे प्रश्न आता राजकारणाच्या चौकटीत आल्याचे दिसून येते. पाणी, स्वच्छता, सुविधा, रेल्वे, आरोग्य, शिक्षण, विज, दारूबंदी यांची अग्रक्रमाने चर्चा होवू लागल्याचे दिसुन येते. आपल्या भागातील हे प्रश्न स्त्रिया बैठकीत पुरूषांपेक्षा जास्त प्रभावीपणे न घाबरता रेटतांना निरीक्षणातून दिसून आले. पंचायतीमध्ये महिलाकरीता आरक्षित जागा असल्यामुळे पंचायतीमध्ये महिलांचा प्रवेश निश्चित असतो. महिला ज्ञानाद्वारे आणि तंत्राद्वारे गावाचा विकास होण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करीत आहे. महिलांमध्ये पंचायत व स्थानिक स्वराज्य संस्थामधील पदावर राहून कामाच्या अनुभवामुळे नवा आत्मविश्वास निर्माण होवू लागला आहे. आदिवासी जमातीत महिला या सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक व राजकीयदृष्ट्या मागासलेल्या आहेत. त्यांच्या मागासलेपणाची व समस्यांची कारणे आपल्याला वेगळी दिसून येतात. आदिवासी महिलांना आरक्षणामुळे राजकारणात प्रवेश मिळाला परंतू त्यांनी नेतृत्व करतांना येणाऱ्या अडचणी व त्यावर मात करीत ग्रामीण विकासात त्यांची भुमिका या विषयावर अध्ययन केले असता त्यांची भूमिका सकारात्मक आहे. राजकारणाची सखोल माहिती नसल्याने निर्णय प्रक्रियेत त्यांना इतरांवर अवलंबून रहावे लागते.

विषय ओळख –

ग्रामपंचायत म्हणजे गावाच्या सर्वांगिण विकासाचे कार्य करण्यासाठी स्थापन केलेली लोक नियुक्त संस्था होय. पंचायतराजचा पायाभूत घटक व ग्रामसभेची कार्यकारी समिती म्हणून ग्रामपंचायतीला संबोधले जाते. महाराष्ट्रात १९५८ च्या मुंबई ग्रामपंचायत कायद्यानुसार स्थापन झालेली ग्रामपंचायत हीच गावाची स्थानिक प्रशासन करणारी विधीमान्य संस्था आहे. ग्रामपंचायत या नावाने ओळखली जात असली तरी मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियमातील घटनेचा २४३ 'ब' कलमाखाली ग्रामीण भागाच्या सर्वांगीण विकासासाठी निर्माण करण्यात आलेली स्थानिक स्वराज्य संस्था होय. ग्रामपंचायतीच्या प्रमुखाला सरपंच असे म्हणतात. प्रौढ मतदान पद्धतीनुसार लोक प्रतिनिधी म्हणून निवडून आलेल्या ग्रामपंचायतीच्या एकुण सभासदापैकी एकाची निवड सरपंच म्हणुन केली जाते. सरपंच हा गावाचा प्रमुख असतो. महिलांनाही सरपंच पद भुषवण्याची संधी मिळते. ही निवड पाच वर्षासाठी केली जाते. सरपंचाच्या मार्गदर्शनाखाली ग्रामपंचायतीचा कारभार चालतो. गावाच्या विकास योजना प्रत्यक्ष राबविण्याची जबाबदारी सरपंचावर असते.

स्वातंत्र्यपुर्व काळात स्वातंत्र्याच्या चळवळीत महात्मा गांधीच्या आव्हानाने अनेक स्त्रिया सहभागी झाल्या होत्या. म्हणजे भारतात स्त्रियांचा राजकारणातील सहभाग स्वातंत्र्य लढयाच्या चळवळीतून सुरू झाला होता. १९२१ ला भारतात स्त्रियांना संपत्तीच्या कायदेमंडळाची सदस्य म्हणुन मान्यता मिळाली. बलवंतराय मेहता समितीने १९५७ ला शासनाला शिफारशी सादर केल्या. त्या शिफारशीनुसार पंचायत राज संस्थामध्ये दोन महिला प्रतिनिधी नियुक्त करण्याची तरतुद होती. त्यामुळे महिलांना स्थानिक स्तरावरील ग्रामपंचायत, पंचायत समिती आणि जिल्हा परीषद मधील

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 305 (CCCV)
ISSN : 2278-9308
July 2021

राजकारणात सहभाग मिळाला. पण हा स्थानिक सत्तेतील सहभाग कायदेपत्रीच होतो. कारण तेव्हा स्त्रियांचे क्षेत्र चूल आणि मूल एवढ्यापुरतेच मर्यादित होते. महिलांच्या सहभागाची शिफारस होवून नेमणूक झाली तरी प्रत्यक्षात कामकाजात त्यांचा सहभाग फारच कमी म्हणजे नसल्या सारखाच होतो.

२४ एप्रिल १९९३ ला मा. राष्ट्रपतींची स्वाक्षरी होवून ७३ आणि ७४ वी घटनादुरूस्ती अस्तित्वात आली. या घटना दुरूस्तीमुळे पंचायत राज म्हणजे गाव पातळीवर ग्रामपंचायत, तालुका स्तरावर पंचायत समिती आणि जिल्हा पातळीवर जिल्हा परीषद तसेच स्थानिक संस्था म्हणजे शहर पातळीवर नगरपालिका व महानगरपालिका यामध्ये महिलांसाठी ३३ टक्के जागा व अधिकार पदे अनुसूचित जाती, अनुसुचित जमाती, भटक्या विमुक्त व मागासवर्गीय महिलांना आरक्षण रोस्टर पद्धतीने देण्यात आले.

आदिवासी समाजातील स्त्रियांना पूर्वी स्वतंत्र होते. पण समाजाच्या जवळीकतेमुळे या स्त्रियांना पुरूषप्रधान संस्कृतीमुळे दुय्यम स्थानावर रहावे लागले. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतरच्या काळात आदिवासी स्त्रियांना आपले अस्तित्व सिद्ध करण्यासाठी बरीच धडपड करावी लागली. प्राचीन काळापासून जुन्या रूढी, चालीरिती, प्रथा, परंपरा, मागासलेपणा या सर्व बाबींनी या समाजातील स्त्री जीवन संकुचित झाले होते.

१९९१ च्या जनगणेनुसार भारतात आदिवासी महिला साक्षरतेचे प्रमाण १८.२ टक्के तर महाराष्ट्रात २४.२ टक्के एवढे होते. शिक्षणाविषयी महिलांमध्ये जागरूकता नव्हती. दिवसेंदिवस इतर समाजासोबत आदिवासी समाजात जागृती व्हायला लागली व या समाजातील स्त्रिया शिक्षणाकडे वळू लागल्या. आज शिक्षण, व्यवसाय, नोकरी, साहित्य निर्मिती तसेच राजकारण या सर्वच क्षेत्रांमध्ये आदिवासी महिला हळूहळू पुढे येत आहेत. आदिवासी महिला सरपंच आहे. वर्धा जिल्ह्यात गोंड, परधान, हलबी, कोलाम या जमाती आढळून येतात.

अध्ययन पद्धती :

उद्देश :

१. आदिवासी महिला सरपंचाच्या ग्रामपंचायतीतील कार्यविषयक जाणिवेचा अभ्यास करणे.

२. ग्रामविकास महिला सरपंचाच्या निर्णय स्वातंत्र्यांचे अध्ययन करणे.

गृहितकृत्य :

१. राजकारणी पार्श्वभूमी नसल्यामुळे महिला सरपंचाना त्यांच्या अधिकार व कर्तव्याची जाणीव नसते.

२. पतीच्या राजकीय हस्तक्षेपामुळे निर्णय प्रक्रियेत महिला सरपंचाना सहभागी करून घेतले जात नाही.

सदर नमुना अध्ययनाचे क्षेत्र हे वर्धा जिल्हा आहे. जिल्ह्यातील २१ आदिवासी महिला सरपंचाची गैरसंभाव्यता नमुना पद्धतीच्या सोयीस्कर नमुना निवड पद्धतीने निवड करण्यात आली.

तक्ता क्र. १कौटुंबिक सदस्याची राजकारणात सक्रियता दर्शक तक्ता

अ. क्र.	सदस्य	वारंवारिता	टक्केवारी
१	वडील	०३	१४.२८
२	पती	०९	४२.८५
३	सासरे	०४	१९.०७
४	आई किंवा सासू	०१	०४.७६
५	भाऊ	०२	०९.५२
६	कोणीही नाही	०२	०९.५२
	एकूण	२१	१००

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 305 (CCCV)
ISSN : 2278-9308
July 2021

वरील तक्त्यावरून स्पष्ट होते कि, जास्तीत जास्त महिला सरपंचाचे पती राजकारणात सक्रिय आहेत.

तक्ता क्र. २सरपंचाचे अधिकार व कर्तव्याची माहिती दर्शक तक्ता

अ. क्र.	सदस्य	वारंवारिता	टक्केवारी
१	काही प्रमाणात	११	५२.३८
२	पूर्णपणे	०४	१९.०५
३	नाही	०६	२८.५७
	एकूण	२१	१००

वरील तक्त्यावरून निरीक्षणात येते कि, जास्तीत जास्त ८०.९५ टक्के महिला सरपंचाना त्यांच्या अधिकार व कर्तव्याची जाणीव नाही.

तक्ता क्र. ३निर्णय घेताना कोणाची मदत दर्शक तक्ता

अ. क्र.	सदस्य	वारंवारिता	टक्केवारी
१	स्वत: निर्णय घेते	०५	२३.८०
२	ग्रामसेवकाची मदत	०३	१४.२८
३	सदस्य मिळून	०३	१४.२८
४	पतीची मदतीने	१०	४७.६४
	एकूण	२१	१००

वरील तक्त्यावरून असे निदर्शनात येते कि, जास्तीत जास्त महिला सरपंच निर्णय घेतांना स्वत:च्या पतीची मदत घेतात.

प्रमुख निष्कर्ष :

१. आदिवासी महिला सरपंचाची राजकारणातील सक्रियता कमी आहे.

२. महिला सरपंचाच्या पतीचा निर्णय प्रक्रियेत हस्तक्षेप असतो.

३. आदिवासी महिला सरपंचांना ग्रामपंचायतीच्या कामकाजाविषयी शिक्षणा अभावी अत्यल्प माहिती आहे.

४. आदिवासी महिलांचा राजकारणातील प्रवेशाचे प्रमाण वाढत आहे.

सुचना व शिफारशी :

१. बहुसंख्य आदिवासी महिला सरपंचाना संवैधानिक आरक्षणाच्या तरतूदीविषयी विस्तृत माहिती नाही. त्याकरिता आरक्षणाविषयी आदिवासी महिलांमध्ये जागृती करण्यासाठी सरकारने प्रचार यंत्रणा राबवावी.

२. नवनियुक्त सरपंचाच्या क्षमता बांधणी करिता प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करून ग्रामपंचायतीचे कार्य, योजना व सरपंचाची भूमिका याविषयी जागरूकता निर्माण करावी.

३. स्थानिक स्वराज्य संस्थाच्या निवडणूका राजकीय पक्ष प्रक्रियेतून मुक्त करण्यात याव्यात आणि स्थानिक गटाच्या आधारावर निर्वचनाचे स्वरूप ठरविण्यात यावे. ज्यामुळे स्त्रियांच्या सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेत पक्षीय घटक अडसर ठरणार नाही.

संदर्भ ग्रंथसुची

१. काळदाते, सुधा (2005); ग्रामपंचायत : सामाजिक परिवर्तनाचे साधन, ठाणे : पंचायती राज प्रबोधन संस्था प्रकाशन.

२. कौशीक, आशा (2004); नारी सशक्तीकरण, जयपूर : पोइन्टर पब्लिकेशन

३. कुलकर्णी अ. ता. (2007); भारतीय स्थानिक स्वशासन, नागपूर : विद्या प्रकाशन.

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor - (SJIF) –7.675, Issue NO, 305 (CCCV)

ISSN : 2278-9308
July 2021

४.कन्हाडे बी. एम. (2007): शास्त्रीय संशोधन पद्धती, नागपूर : पिंपळापुरे अॅन्ड पब्लिशर्स कंपनी.

५.मेश्राम सुरेश (2000): प्रात्याक्षिक सामाजिक संशोधन, नागपूर : कृष्णचंद्र एजन्सीज.

६.भागवत विद्युत (1993): भारतीय समाजशास्त्र आणि स्त्री–पुरुष विषमतेचा प्रश्न, पुणे.

७.पाटील, भारती (2001): पंचायतराज संस्था मधील स्त्रीयांचा सहभाग, पुणे : प्रबोधन प्रकाशन.

८.देवगावकर शैलजा (1989): स्त्रियांचा राजकारणातील सहभाग (संपा) पुणे, डॉ. जया सागडे, प्रकाशक इंडीयन लॉ सोसायटी.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

DR. HARIBHAU ADMANE ARTS & COMMERCE COLLEGE SAONER DIST-NAGPUR

DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE
AND
AADHAR SOCIAL RESEARCH & DEVELOPMENT TRAINING INSTITUTE, AMRAVATI

INTERNATIONAL WOMEN'S DAY

8 MARCH

Impact Factor – 7.675

WORLD WOMEN'S DAY

8th MARCH 2021

ISSN-2278-9308

Certificate

This is to certify that Prof./Dr./ Mr./Mrs./Ms. **Dr. Vijayata Vitankar.**

of **Dr. Ambedkar college of social work, wardha.**

has published a paper on **The Role of media in women empowerment**

in Peer Reviewed International Indexed Research Journal Special Issue on "Women's Rights : Status & Goal" *published on Dated 8th March 2021.*

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Dr. Archana D.Patil
Coordinator
HOD. Dept.of Political Science
Dr. Haribhau Admane College Saoner

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Dr. Virendra K.Jumde
Principal
Dr. Haribhau Admane College Saoner

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXVI) 276 - D

Women's Rights : Status & Goal

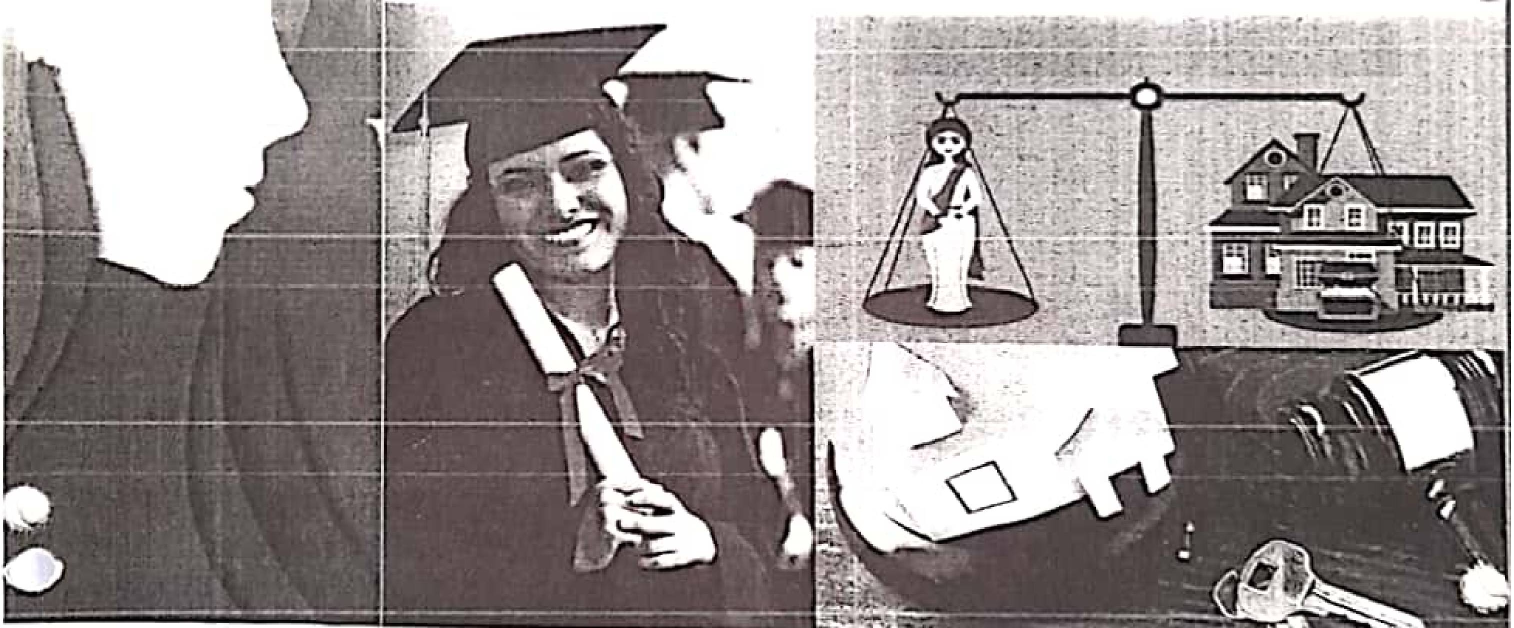

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor:
Dr.Virendra K.Jumde
Principal
Dr.Haribhau Admane Arts &
Commerce College Saoner
Dist-Nagpur

Editor:
Dr.Archana D.Patil
Head, Dept. of Pol. Sci,
Dr.Haribhau Admane Arts &
Commerce College Saoner
Dist-Nagpur

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 276 (CCLXXVI) D | March, 2021

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Amendment to Section 6 of Hindu Succession Act,1956- a step towards women's economic empowerment	Aejaz Shaikh	1
2	Rights of Women Prisoners in India	Dr Aparajita Dutta	8
3	Empowerment Of Women Through Gender Equality	Dr. Alka Bharatrao Deshmukh	13
4	International Convention, Covenantsand Treaties on Human Rights of Women.	Dr Vijay Nagnath Mhamane	17
5	Violence againstWomen via Cyberspace	Dr. Abhay Butle	21
6	Women Entrepreneurship in India: Problems and Prospects	Dr. Anil R. Bansod	24
7	Use of Internet by Students of Sambhajirao Kendre Mahavidyalaya Jalkot : A Study	Dr. Dagdu Tukaram Ghatkar	29
8	Women's participation and status in Indian national politics.	Dr. Kailash Vitthal Bisandre	36
9	Status Of Scheduled Tribes Girl's Studing In Ashram School	Dr. Manish P. Mude	41
10	Role Of Women In The Beedi Industry	Dr. Manoj H. Hole	47
11	Women's Human Rights	Dr. Satish R. Mahalle	53
12	The Evil of Dowry System as Stigma to Indian Society: A Critical Glance	Dr. Suwarna Sachin Mangrulkar	57
13	lack of readers of Indian Constitution and women's rights	Dr. Swati S. Shambharkar	61
14	The Role of media in women empowerment	Dr. Vijayata Vitankar	65
15	Recent Trends in Women Entrepreneurship in India	Dr. Vivek V. Nagbhidkar	70
16	Women's Human Rights	Dr. Vrushali Vishwasrao Patil	74
17	The Role of Women in the Political Party of India	Dr.Manik D. Savandkar	78
18	Women's reservation and local self-government	Dr.Omprakash D. Kashyap	82
19	Contribution of ngo's in the development of women	Dr.Ranjana A. Shringarpure	88
20	Status of woman in the changing Era of Human civilization	Dr.S.S.Sasane	91

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 276 (CCLXXVI) D | March, 2021

The Role of media in women empowerment

Dr. Vijayata Vitankar.
(Assist. Professor)
Dr. Ambedkar college of social work, wardha.

Human resource development necessitates equipping women and girls with information. knowledge and skills to facilitate their active and equal involvement and participation in the nation's development programmes and activities. Formal education as the path of human development is both costly and a long- term process.

Thus, in a developing country like India , it is critical to harness mass media and other forms of communication, including traditional folk forms of entertainment. This becomes imminent as new obscurantist revivalist forces are at work in society that negate woman's right to equality. These claim legitimacy and distort old cultural tradition, religious practices and community rights. Thus it is critical for educating the masses and inculcating new values so as to give practical shape to the constitutional guarantee of equality of status and opportunity to both men and women.

Both common experience and several systematic research studies, reveal that the mass media so far have not been effective instruments to inform and prepare society about woman's new roles in national development. This is largely due to the very limited reach of mass media among women and girls, especially in rural areas. Even the limited exposure is mainly in the form of entertainment films or film-based programmes providing little opportunity for education about new values, tasks or skills.

Media content and production also leave much to be desired in terms of making educational programmes meaningful of attractive enough for the common men/ women. In these circumstances, the expansion of media facilities, especially of electronic mass media like television, is both an opportunity and a risk in the case of women and girls.

Used wisely on the basis of a well thought out communication policy for woman and girls, mass media like the television can be a great instrument for social transformation towards women's greater participation and equality.

Factual Assessment:-

In India media facilities have expanded enormously over the year since Independence 1947. In recent year's , there is a definite policy shift in favour of adopting new communication

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 276 (CCLXXVI) D
ISSN : 2278-9308
March, 2021

The Role of media in women empowerment

Dr. Vijayata Vitankar.
(Assist. Professor)
Dr. Ambedkar college of social work, wardha.

Human resource development necessitates equipping women and girls with information, knowledge and skills to facilitate their active and equal involvement and participation in the nation's development programmes and activities. Formal education as the path of human development is both costly and a long- term process.

Thus, in a developing country like India , it is critical to harness mass media and other forms of communication, including traditional folk forms of entertainment. This becomes imminent as new obscurantist revivalist forces are at work in society that negate woman's right to equality. These claim legitimacy and distort old cultural tradition, religious practices and community rights. Thus it is critical for educating the masses and inculcating new values so as to give practical shape to the constitutional guarantee of equality of status and opportunity to both men and women.

Both common experience and several systematic research studies, reveal that the mass media so far have not been effective instruments to inform and prepare society about woman's new roles in national development. This is largely due to the very limited reach of mass media among women and girls, especially in rural areas. Even the limited exposure is mainly in the form of entertainment films or film-based programmes providing little opportunity for education about new values, tasks or skills.

Media content and production also leave much to be desired in terms of making educational programmes meaningful of attractive enough for the common men/ women. In these circumstances, the expansion of media facilities, especially of electronic mass media like television, is both an opportunity and a risk in the case of women and girls.

Used wisely on the basis of a well thought out communication policy for woman and girls, mass media like the television can be a great instrument for social transformation towards women's greater participation and equality.

<u>Factual Assessment:-</u>

In India media facilities have expanded enormously over the year since Independence 1947. In recent year's , there is a definite policy shift in favour of adopting new communication technologies to accelerate the pace of development and change in the country. The country is on the there hold of a new communication revolution of which satellite, computer, television and can have common experiences of joy, grief, information and aspirations. The communication scene in India is changing in such fundamental ways that many social scientists term it as the down of the "Information age"

The National plan of action for women drawn up in 1976 was clear about communication priorities and provided sufficient direction for subsequent media planning. Its recommendations linked mass media to the priority action spelt out for a mass education programme which stressed the need for special extension education activities, publicity

Scanned with CamScanner

technologies to accelerate the pace of development and change in the country. The country is on the there hold of a new communication revolution of which satellite, computer, television and can have common experiences of joy, grief, information and aspirations. The communication scene in India is changing in such fundamental ways that many social scientists term it as the down of the "Information age"

The National plan of action for women drawn up in 1976 was clear about communication priorities and provided sufficient direction for subsequent media planning. Its recommendations linked mass media to the priority action spelt out for a mass education programme which stressed the need for special extension education activities, publicity

Scanned with CamScanner

ISSN : 2278-9308
March, 2021

Delhi to remove vulgar and obscene posters/hoardings and initiate legal action against offenders. The Government has tried to tackle this problem by enacting the indecent Representation of women (prohibition) Act (1986), under which, indecent representation of women is deemed an offence punishable with a maximum imprisonment of two years. The Act recognizes that what is obscene or indecent is not readily definable. Nor is it easily enforceable or comprehensive. But it should serve as a constructive step forward in protecting women's dignity.

What national policies must now propose is therefore, comprehensive and inclusive rather than exclusive. That would still require considerable affirmative and specific attention to the special needs of girls and women, without contradicting the fundamental point of equality in development and thus in motivation for development. Nor does it ignore the special challenges posed by culture, religion and the allocations of duties and activities to one or the other sex.

Programme for Action:-

In order to change the attitudes towards women and girls and rise the social consciousness of the country, a conscious strategic change is required in national media and communication efforts.

Alternative media forms such as folk theatre, puppetry, etc, need to be widely encouraged, especially where existing electronic and print media have no or limited outreach. Already as suggested by the national commission on self-employed women, fairs, health camps/jathas can also be organized to reach poor women.

Research and Analysis should be undertaken to assess the ways in which the various communication channels reach and affect women and girls.

The outreach of different media by age, sex and occupation should be assessed. Reasons for the very low exposure of women to mass media must be identified. Feedback information should be actively encouraged in universities and other research institutions. Besides, it should be a compulsory component of the syllabi of mass communication and journalism training institutions.

The focus of this study is on women who influence the mass media, women as depicted by the mass media and women as influenced by the mass media. The methods by which the mass media can be used to further the cause of women's development and consciousness would also be discussed in this study.

Mass Communication:-

Women are playing a big role in mass media nowadays. They participate in it diverse field. These have been listed as follows:

They are film directors, producers, writers, music directors, dance directors and lyricists.

Proprietors, executives and designers. Though no exact figures are available. Women have played, and are playing a very limited role as shapers of mass media. The woman employed by these organizations are mainly in low skill, low prestige jobs. Admittedly, there have been some reputed women in controlling position in the media, but on the whole it is a field dominated by men.

Women directors, producers, writers, announcers and media executive. Proprietors, editors and journalists.

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 276 (CCLXXVI) D
ISSN : 2278-9308
March, 2021

campaigns, and innovative use of non-formal learning facilities. Almost every section of the plan urged " vigorous camp

Major Issues:-

Women have been recognized by India's policy- makers as the largest oppressed group in India society. Broadly assessed, this oppression has the effect of limiting their capabilities, both in the conventional role of home maker, wife and mother, and in the wider role of productive resources and responsible Citizens of a free nation. Poor access to knowledge, social and cultural barriers to a choice of options, and a low level of confidence in seeking and using knowledge have inhibited, and continue to inhibit , women potential to overcome these limitations.

A confining image dictated by centuries of rigid social norm has been absorbed, internalized and perpetuated by generations of Indian women and men. It has not been dislodged, even though woman have themselves begun to question it. It prevails as the persistent image and self-image of most Indian woman and girls today. It constrains them from equipping themselves for their own good as well as that of the community. It inhibits them from receiving and accepting knowledge that could lift them out of their present condition. By the same token, it makes them receptive and responsive to communication that reinforces the image that our society has traditionally encouraged them to accept.

Notwithstanding various directives, women's image has gone through several unjust projections at the hands of the media. The passivity of female characters in film/ television is a major cause for concern. Rarely is a woman shown as capable of solving her problems, standing up to indignities or violence, facing challenges on her own, or taking decisions. The image of the educated woman is typecast as insensitive, self-centred, and uncaring. The economically independent women is shown as domineering and ruthless. The woman is ideal only when she is in her nurturing roles and as a supportive supplement to man. The portrayal of children in the media especially films and television is also very disparaging. Girls are always shown as cooking, and looking after the younger siblings and imitating the nurturing role of their mothers, whereas boys seek adventure, solve problems, and follow the role model of their fathers. Women specific programmes on radio and television perpetuate sex stereotypes and cater to women as housewives and mother, rather than provide knowledge and skills for their role as economic contributors.

The print media has perpetuated the neglect of and damage to women. All magazines/ Newspapers have special columns/ pages for women. In addition, there are exclusive magazines for women in almost all Indian languages. Invariably, their fiction sections glorify patriarchy and women's roles as housewives, mothers and dependents. Atrocities against women, from eve-teasing to wife beating, are portrayed in neutral terms. The emphasis remains on embroidery, cooking and home management skills.

The advertising world continues to use women to peddle its products and to present women as a sexual object. Advertising also reinforces house work as the sole responsibility of women, with household equipment advertisements addressed only to women.

The media has given tremendous spurt to indecent posters and hoardings which are displayed everywhere, and are crude reminders of distorted images and attitudes to women. In an attempt to curb this, a committee of prominent persons comprising of film personalities, social worker and police officers headed by the police commissioner has been constituted in

Scanned with CamScanner

26

There is only one exception and, that is in the case of a women's magazines. These magazines, both in the west and in third world, tend to have woman editors and executives, if not proprietors. But the target group of these magazines has been the traditional house-bound housewife and the magazines are about the usual pot pour of recopies, beauty hints tips on how to please the husband or boss, etc.

Impact of media

The mass media is very much a part of the socializing process, and in this role, the media is being used to reinforce the traditional stereotypes of women. More than that, the distorted image of woman as a sexual being alone is being emphasized out of all proportion.

The second point is a corollary of the first. The coverage of women as participants in economic activity as leaders and as general participants in the developing process of our changing societies has been wholly inadequate.

Thus an impression is given that women have no role to play economic life of the community. This impression thus conveyed is false in as much as the total work force of the country consists of at least 20 percent females. This figure does not include the unpaid labour of housewives or of rural women's dairy and farming activities in their own homes. The media thus gives an erroneous impression of women as consumers and dependents (mostly through advertisements, cartoons etc.) rather than producers.

The media is attuned mostly to a male audience and caters basically to this audience. Woman's viewpoint on general issues is normally not sufficiently represented.
Thus women tend to see things mostly from a male point of view and are thus conditioned to accept the male world view rather than to evolve one of their own.

The mass media specially through the advertising medium is influencing women more towards a consumer society in which the latest and the best must be acquired immediately. Due to prevalence of mass poverty, these cannot be had by most women and thereby it causes frustration and social disharmony.

How can participation of women as decision makers in media be increased?

At present no organization exists which can monitor media performance in regard to presenting woman's viewpoints on general issues. How could woman's organizations act as pressure groups to monitor media content and analyse and review media performance?
How to carry out dissemination of women's problems to the media. How can traditional media be used to change traditional, stereotypes of women. We have seen that religious tradition as well as some features inherent in the social structure have perpetuated certain stereotypes and myths about women.

The media provide information and guidance and create awareness. They can assist changes in attitude by reinforcing ideas and providing real or ideal models or behaviour and can raise aspirations for better standards of living. The media can thus contribute towards the development of skills, tastes and images current in a society.

Incidental studies on the impact of mass media indicate however, that women's exposure to the media is often very inadequate, and unsatisfactory. It appears that the mass media has not been an effective instrument to inform and prepare women to play their new roles in society. The committee's investigations indicate a general lack of awareness about rights, problems, opportunities and responsibilities among both men and women. Since the government controls a significant section of the mass media, it should set the pace. May be

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 276 (CCLXXVI) D
ISSN : 2278-9308
March, 2021

there is little that the private sector can be forced to do, but there is need for pressure groups within society itself to spearhead changes in the role of the media.

References:-

- working woman in india - Bharat singh
- Development of women - Smita Gate
- Women empowerment. - R.k. Dutta
– women entrepreneurship and empowerment in 21 st century.- A.k. pandit

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

The International Journal of Analytical and Experimental Modal analysis
An UGC-CARE Approved Group - II Journal
An ISO : 7021 - 2008 Certified Journal
ISSN NO: 0886-9367 / web : http://ijaema.com / e-mail: submitijaema@gmail.com

IJAEMA

Certificate of Publication

This is to certify that the paper entitled

PROBLEMs OF ISOLATION IN OLD AGE

Authored by :

Dr. Vijayata Vitankar

Assistant professor

From

Dr. Ambedkar college of social work, Wardha

Has been published in

IJAEMA JOURNAL, VOLUME XII, ISSUE XII, DECEMBER/2020

Michal A. Olszewski Editor-In-Chief
IJAEMA JOURNAL

6.3 IMPACT FACTOR

International Organization for Standardization 7021-2008

http://ijaema.c

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

PROBLEMs OF ISOLATION IN OLD AGE

Dr. Vijayata Vitankar

Assistant professor

Dr.Ambedkar college of social work,Wardha.

Abstract

Population of old people in the world, according to the estimates of the United nations would be around 825 billion comprising 9. 7 per cent of the total population by the end of 2025. It is the moral and emotional duty of the family, society as well as of the state to take their care as much as possible. Their well being must not be flouted because they did sacrifice their time and energy of the cause of strengthening the bonds of family, society and the nation.

Their problems are varied and vivid. Probably, their isolation is one of the most challenging and equally demoralizing problems which demands immediate effective measures. An attempt is made in this paper to hunt for suitable solutions at different levels for their immediate application and finally for the salvation of the old people.

Introduction

In this utilitarian world everyone understands and accepts the problems of old people yet does a little toalleviate them. Their isolation or seclusion is one of the most emotional and patheticproblems that calls for immediate and effective measures of solutionfrom the members of their family, society and the State. Since these people are not vociferous and capable of creating nuisance, their immediate interests are maliciously overlooked or undermined.

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

267

The Hon'ble Prime Minister of India (1) on his Independence Day Speech has said, "Senior citizens of the country are our intellectual property and it is our pious duty to work for their welfare by body, mind and soul". He indicatively conveyed that it is not merely the obligation of the people but it is the bounded duty towards them since they spent their time and energies for the cause of development of the family, society and finally the nation.

Robert Kinsley (2) a reputed psychologist once wrote, "Apathy of near and dear ones toward the old, as onlookers, is so pathetic that it questions very existence of human values". Their isolation is the product of treacheryas well as infidelity. Keeping the this critical problem of isolation of old people in India in focus, this paper candid attempts to highlight the causes, effects and possible remedial measures for consideration.

Hypothesis

It is reasonably hypothesized that critical problem of isolation of old people particularly in India is not the consequence of conventional values but of neo social scientific aberrations nourished merely by highly technically qualified employees working around the world.

Objectives

The objectives of the present paper are:

To examine the causes of isolation of old people in the families,

To bring to the lime light the pathos of isolation, and

To suggest remedial measures.

Causes of Isolation of old people

Any problem arising from inter-personal relationship is generally caused by certain fallibilities both the parties to it. Everyone is equally imperfect. Hence, the problem of isolation is to be viewedfrom both angles. It may be either due to exogenous or more so endogenous faults or flaws

Scanned with CamScanner

Exogenous Flaws

Inherent and habitual misconceived and wrong assumptions held by the members of the family or societies to which the old people belong are called exogenousflaws.The basic features of these assumptions are as follows:

- These are rarely subject to reformation, modification or amendments even if they are evidently unreasonable and meaningless;
- They, howsoever unreasonable or outdated or outmoded or irrelevant, continue to guiding and directing principles in behaving with the old people: and
- Wrongfully, the members of the family and the society continue to deem them as true.

The members of the family and the society, more often than not, have notions that the old people are mostly incapable of understanding their problems even if they are related to human relations or behavior. The following misconceptions are too common to ignore:

- The experience of old people even concerning any particular profession or vocation has no operational value;
- They lack in capability of gaining and cognizing further knowledge even in the field of their working; they are closed-minded people;
- They are mostly incapable to imagining new patterns, processes and systems even in the fields where they spent their lives; and
- They areunyielding and inflexible, and hence, they cannot participate in problem-solving or decision-making process.

These are a few platitudes on account of which the old people aredeliberately isolated from the active domestic and public decision-making functions. The strategy of discrimination according to which the treatment needs to meted out by paying due consideration to the individuals. All old people cannot be treated at par. Among them, he who is capable of participating in public or domestic activities should be permitted with due respect.

Scanned with CamScanner

Endogenous flaws

Old age is the last phase of active life of a person which is subject to fast diminishing physical and mental capabilities. This apart, the following physical and attitudinal flaws cannot be ignored as they are fundamentally responsible for isolation.

- Diminishing physical capability and functional disability due to certain diseases and natural decay of several organisms restrict them to participate with equal force in family and social jobs;
- Inflexibility of thinking coupled with recklessego of knowledge, experience, and capability, is one of the severe drawbacks that puts constraints on their participation;
- Change is not acceptable to most of senior citizens probably because of their unconfirmed apprehension about their seclusion;
- Most of the old people, being highly emotional yet irrational cannot effectively take rational judgment.

The problems of senior citizens are tough, yet awareness about it is minimal. Those who have crossed the age of sixty years are senior citizens. At this age, their problems generally relate to insufficient healthy food, dependence on others, loneliness and status in the family. The Central and State laws are on statute books but there is no effective administrative machinery for the proper implementation.

In today's digital world, most of them are subject to loneliness. In this age, a person needs an utmost care, despite facing loneliness. Majority of such persons cannot even enjoy the human rights as they are devoid of basic facilities.

According to the findings of the research institute, more than 75 per cent of the senior citizens live in almost inhuman conditions. Many a time, they live in small families or spend in loneliness. In fact, they love to live in joint families but due modern circumstances, it is not possible to get them accommodated.

In urban areas, the human rights for senior citizens are denied and flouted and in the rural areas, they do not get suitable medical services and healthy food. The members of family

Scanned with CamScanner

ill-treat them, as they are not necessary for any work in the family. In the life cycle of human beings, the old age is the last phase and none is exception to it. The age of 60 years is the end of active life and the beginning of the retirement life making the life inactive. The longevity of old age may be either short or long. Nevertheless, old age is a natural process. Today the life span of a common person has expanded due to due to development of medical science and researches in healthy diets. Medical treatment, healthy diet, regular exercise and the angle of vision about one's own life are important factors which should not be ignored. Rise in longevity of life has raised the population of old people.

\In fact, the old age is due to physical and mental changes in a person. It is a process of human life. During the whole span of human life continuous changes are taking place. The changes that occur in initial stages are seem to be salutary since they cause development but in the later years the changes bring dependence, loneliness and ailments, thereby weakening the physical and mental capabilities. Physical activities naturally become slow and sluggish..

On one side, the medical science has been constantly undertaking research activities for expanding the longevity of human life, developing new systems and medicines for diseases which are deemed as non-curative, but on the other side, the question arises that what should be done by extension of life.

Day-by-day, apart from physical, mental, economic and social problems are becoming more and difficult. In fact, today they are utterly neglected, helpless and hopeless and only counting the days. Undeniably, science has given comforts and conveniences but its cost is too burdensome to afford.

Gopal Krishnan (3) while pleading for the immediate steps for the well being of the senior citizens while commenting on the legislative measures said, " The legislative measures are certainly advantageous but the public general observed to be less enthusiastic for the welfare of old people in India, where culture has been – *Matra Devo bhav and Pitru Devo Bhav* repeatedly communicated everywhere".

Scanned with CamScanner

 ISSN NO: 0886-9367

271

Summary

Irrespective of all the problems and behavioral aberrations concerning the old people in the country, their welfare and well-being must not be ignored at any cost. It is not the obligation of the members of the family, society and of the State but the binding duty of every one of us.

Selected References:

1. Prime Minister of India: Speech on Independence Day.
2. Robert Kinsley: Psychological Improprieties of Old people- Journal of Psychology, Jaipur, 2016.p68.
3. Gopal Krishanan: Approach to the Well-beings of senior citizens in India, Business Line, Chennai, October 2020, p.6

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 303 CCCIII)
ISSN : 2278-9308
July, 2021

2

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	भारतीय समाजातील सामाजिक संस्थांचे बदलते स्वरूप — डॉ.विनोदकुमार धोंडीराम कुंभार	1
2	जाती, वर्गाचा व धर्माचा गरीब लोकांवर होणारा परिणाम — प्रा. एस. के. इंगळे	4
3	भारतीय समाजावर जातीचा परिणाम — डॉ. हनुमंत हि. मिसाळ	8
4	अनुसूचित जाति की बालिकाओं पर शिक्षा के निजीकरण का प्रभाव — डॉ. भारती सागर	15
5	डॉ. आंबेडकरांचे जाती उच्छेदा विषयक विचार — प्रा. बाळकृष्ण कारू रामटेके	20
6	आदिवासी महिलांच्या दर्जावर आदिवासी जाती–जमातींचा होणारा परिणाम : एक अध्ययन — प्रा.डॉ.योगेश प्रल्हाद महाजन	22
7	भारतीय उद्योग व कामगार — डॉ.विनोदकुमार सुकराम चोपकर	26
8	आदिवासीं समोरील आव्हाने व सामाजिक विकास :एक अध्ययन — डॉ.विजया निळकंठ कन्नाके	30
9	दलित आत्मकथनांची वाटचाल — प्रा.डॉ.सुरेश व्यंकटराव कदम	36
10	प्रोफेसर रमणलाल मेहता द्वारा आगरा घराने की संकलित एवं स्वरांकित राग केदार की बंदिश का सांगितिक समिक्षण — Santosh Kisanrao Khandare	38
11	आधुनिक काळात निर्माण झालेल्या वृध्दांच्या समस्या एक अभ्यास — सहा.प्रा संदिप आर. उप्पोड	43
12	महात्मा ज्योतिबा फुले– महाराष्ट्रातील थोर समाज सुधारक — Mr.Rajesh Sharadrao Chavhan	47
13	भारतातील बालकाची परिस्थिती — सहा.प्रा राहुल आर. लव्हाळे	50
14	सावित्रीबाई फुले आणि स्त्री शिक्षण — प्रा.राहुल जोंधळे	53
15	जाती, वर्ण आणी वर्ग (एस,एस टी, ओबीसी) व्यवस्थेतील गोंधळ! — डॉ. पुरोषत्तम गुणवंतराव पखाले	57
16	वेदों की द्रष्टा ऋषिकाएँ — प्रा.डॉ.प्रिती मंगेश कुलकर्णी	60
17	१९०९ च्या मोर्ले – मिंटो कायद्याचे परीक्षण — प्रा.डॉ.प्रमिला डी. भोयर	67
18	महिला सक्षमीकरण आणि पंचायत राज — परमानंद उके	71

 Website – www.aadharsocial.com Email – aadharsocial@gmail.com.

Ambedkar College of Social Work WARDHA
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 303 (CCCIII)
ISSN : 2278-9308
July 2021

महिला सक्षमीकरण आणि पंचायत राज
(Women Empowerment and Panchayat Raj)

परमानंद उके
(सहाय्यक प्राध्यापक)डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा
मो. नं. ८६००८१७५५६,Mail ID :pbukey10@gmail.com

सारांश

स्वातंत्र्यानंतरच्या ५० वर्षाच्या काळात स्त्री–शिक्षणाचा प्रसार खूप मोठ्या प्रमाणावर झाला. स्त्री शिकली पाहीजे. ह्याचे महत्व खेडोपाडीही पटू लागले. शहरी भागातील बऱ्याच मुली उच्च शिक्षण घेऊ लागल्या चांगल्या नोकऱ्या मिळू लागल्या, चाकोरी बाहेर जाऊन आव्हानात्मक नोकऱ्याही त्यांनी स्विकारल्या. परंतु निर्णय प्रक्रियेत त्यांचा अपेक्षीत सहभाग वाढला नाही. १९७५ साली युनोने आतरराष्ट्रीय महीला वर्ष जाहीर केल्यावर स्त्री–मुक्ती चळवळीचे वारे शहरी व ग्रामीण भागात वाहू लागले. पंचायत राज व्यवस्थेत महीलांना नेतृत्वाची संधी मिळाली. सत्तेत सहभागी होऊन निर्णय घेण्याचे अधिकार मिळाले. पंचायत राज व्यवस्थेमुळे महीलांच्या सक्षमीकरणाचा लाभ ग्रामीण भागातील महीलांना मिळाला नाही. सत्तेतील त्यांचा सहभाग अल्प आहे. महीलांसाठी राखीव जागा वगळता त्यांना पुरूषांप्रमाणे नेतृत्वाची संधी प्राप्त होत नाही. कौटूंबिक विरोध, नेतृत्व कार्यात कुटूंबियांचा व राजकीय नेत्यांचा हस्तक्षेप, आत्मनिर्भरतेचा अभाव, आर्थीक दुर्बलता, सामाजिक बंधने व स्त्रियांवरील प्रथा परंपरांचा पगडा, यामुळे ग्रामीण महीलांच्या सक्षमीकरणात अडथळा निर्माण होतो.

विषयाची ओळख

भारतीय समाजामध्ये स्त्रियांना अजूनही दुय्यम दर्जा आहे. त्या आर्थीक व सामाजिकदृष्ट्या दुर्बल तसेच निर्भर आहेत. पण वर्तमान स्थितीत स्त्रियांमध्ये शिक्षण व तत्सम कारणांमुळे जागरूकता वाढत चालली आहे. त्यामुळे स्त्री सक्षमीकरणाच्या संकल्पनेचा विचार गांभीर्याने होणे महत्वाचे आहे. स्त्री सक्षमीकरण हा आज स्वतंत्र विषय समजला जातो. समानता व सर्वांगीण विकासासाठी स्त्री सक्षमीकरण गरजेचे आहे. पंचायत राज व्यवस्थेत ३३% महीला आरक्षणामुळे राजकारणात हळूहळू स्त्रियांचा प्रवेश झाला. स्त्रियांसाठी शासनाच्या वतीने अनेक चांगले उपक्रम व योजना तयार करण्यात आल्या. देशाच्या एकूण लोकसंख्येत महीला आणि मुले यांचे प्रमाण ७०%असल्याने देशाच्या विकासावर प्रभाव पाडणारा हा मोठा घटक आहे हे स्पष्ट होते. थोडक्यात वर्तमानकाळात विकासाच्या पटलावर स्त्री हा घटक दुर्लक्षीत करून चालणार नाही.

भारतीय संविधानाने स्त्री–पुरूषांना समान हक्क व अधिकार प्रदान केलेले आहे. पंचायत राज व्यवस्थेत महीलांना ७३ व ७४ व्या घटना दुरूस्तीने ग्रामीण व शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थेत ३३%आरक्षण मिळाले आहे. परंतु अजुनही पंचायत राज व्यवस्थेत महीला समर्थनीय भूमीका पार पाडतांना दिसत नाही. याचे कारण म्हणजे कुटूंब, समाज व राजकीय पक्षीय व्यवस्था यांचा एकत्रीतपणे होणारा विरोध होय.

पंचायत राज व्यवस्था महाराष्ट्र राज्यातून २३ एप्रिल १९९२ पासून सुरू करण्यात आली. व ७३ व्या घटनादुरुस्तीने पंचायत राज व्यवस्थेला घटनात्मक दर्जा प्राप्त झाला. संपूर्ण भारताचा विचार केला असता पंचायत राज पद्धती कार्यवाहीत आणणारे महाराष्ट्र हे अकरावे राज्य आहे.

पंचायत राजमध्ये स्त्रियांच्या संख्यात्मक वाढीने स्त्रियांचे प्रश्न आता राजकारणाच्या चौकटीत आल्याचे दिसून येते. पाणी स्वच्छता सुविधा, रस्ते, आरोग्य, शिक्षण, वीज, दारूबंदी यांची अग्रक्रमाने चर्चा होत आहे. पंचायतीमध्ये महीलांकरीता आरक्षीत जागा असल्यामुळे पंचायतीमध्ये महीलांचा प्रवेश निश्चित असतो. महीलांमध्ये पंचायत राज व स्थानिक स्वराज्य संस्थांमधील पदावर राहून कामाच्या अनुभवातून नवा आत्मविश्वास निर्माण होत आहे ही एक जमेची बाजू आहे. पंचायत राज हे महीला सक्षमीकरणासाठी प्रभावी माध्यम आहे असे म्हणण्यास हरकत नसावी. ग्रामीण भागातील पंचायत राज व्यवस्थेतील सहभाग व त्यांचा झालेला विकास

PRINCIPAL I/c.
Dr Ambedkar College of Social Work, Wardha
Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

ISSN : 2278-9308
July 2021

सक्षमीकरण यांची वास्तविकता जाणून घेण्यासाठी सदर अध्ययन कार्य संशोधनकर्त्याने केलेले आहे.

अध्ययन पद्धती

सदर अध्ययन कार्य हे गुणात्मक संशोधन पद्धतीचे आहे. प्रस्तुत अध्ययन कार्य हे वर्धा जिल्ह्यातील वर्धा तालुक्यातील एकुर्ली, अलीपूर, तळेगाव, वायगाव, नेरी, मिरापूर, वाघोली, शिरूळ, ऐरणवाडी, पिंपळगांव या १० गावातील ग्रामपंचायत सदस्य, अंगणवाडीताई, आशा वर्कर व प्राथमिक शाळेच्या शिक्षिका यांचा उत्तरदाते म्हणून संभाव्यता नमुना निवड पद्धतीने निवड करण्यात आली. या अध्ययन कार्याचे क्षेत्र वर्धा तालुका असून अध्ययन विश्व ७७ एककाचा आहे. नमुन्याचा आकार ३० एकाकांचा आहे.

अध्ययनाचे उद्देश

१)पंचायत राज व्यवस्थेतील महीलांच्या सहभागाचे अध्ययन करणे.
२)पंचायत राज व्यवस्थेमुळे महीलांच्या सक्षमीकरणावर झालेल्या प्रभावाचे अध्ययन करणे.
३)महिलांच्या विकासाकरीता पंचायत राज व्यवस्थेतील विकासात्मक धोरण अध्ययन करणे.

महीलांची सामाजिक स्थिती

आधुनिक जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात पुरूषांच्या बरोबरी कार्यरत आहेत. तरीही आज त्या पूर्वीपेक्षाही अधिक असुरक्षित आहेत. संयुक्त राष्ट्राच्या अहवालानुसार भारतात २४.५ कोटी स्त्रिया निरक्षर आहेत. तर ९० टक्के स्त्रिया अशा आहेत की, ज्यांना आपल्या आरोग्यासंबंधीचे निर्णय घेण्याचाही अधिकार नाही. आपल्या देशात एकूण लोकसंख्येच्या सुमारे ५० टक्के स्त्रिया आहेत. भारताचे संविधान मुलभूत हक्कांच्या दृष्टिने स्त्रि–पूरूष समानता मान्य करते. परंतु आजही स्त्रियांच्या समस्या आजच्या आधुनिक जगात कमी होण्याऐवजीवाढत असल्याचे जाणवते. अशिक्षीत असो की सुशिक्षीत, अनेक स्त्रिया, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिकदृष्ट्या पीडीत असल्याचे त्यामुळेच जाणवते. मानवाधिकार असताना या स्त्रियांच्या अधिकाराला दडपून टाकण्याचा जो प्रयत्न केला जातो, त्यासाठी सामाजिक स्तरावर उपाययोजना होणे महत्वाचे आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात योजनापूर्वक प्रगतीनंतर जवळ जवळ तीन दशकांनी १९७४ मध्ये राष्ट्रीय स्तराला नियुक्त मंडळाने देशातील स्त्रीचा समाजातील दर्जा आणि स्थान याचा पहिला अहवाल सादर केला. या अहवालावरून स्त्रीचे स्थान डागाळलेले, विदारक धक्कादायक आढळले. मध्यम वर्गातल्या स्त्रियांचे शिक्षण आणि नोकरी व्यवसाय या संदर्भात थोडी जमेची बाजू वगळता एकूण सर्वसामान्य स्त्रीचे स्थान हे मागासलेले दिसून आले. भारतातील जवळ जवळ निम्म्या स्त्रियांच्या जीवनात बालमृत्यू, उपासमार, दारिद्र्य, व्यवसाय उपलब्धतेची संधी न मिळाल्यामुळे वाढलेली बेकारी, अति शारीरिक श्रम, निराधारपणा या सर्वांमुळे उतरती कळा लागलेली आढळते.

पंचायत राज व्यवस्थेमुळे महीलाना नेतृत्वाची संधी मिळत आहे. त्यामुळे त्यांच्या सामाजिक दर्जात वाढ होण्यास व सामाजिक प्रतिष्ठा वाढण्यास मदत होत आहे.

महीलांची आर्थिक स्थिती

आधुनिक युगात एकूण श्रमशक्तीत स्त्रियांचा वाटा फार मोठा आहे. अर्थार्जनासाठी जवळ जवळ सर्वच क्षेत्रात स्त्रिया कार्यरत असलेल्या दिसून येतात. आजही आर्थिक क्षेत्रात स्त्रिया मोठ्या प्रमाणात संख्येने कार्यरत आहेत. काही व्यवसाय तर स्त्रियांमुळेच कार्यरत चहाचे मळे, शेतीतील रोवणी, निंदण आणि कृषी क्षेत्र तसेच गालीचे तयार करणे, भरतकाम, नक्षीकाम इत्यादी जगप्रसिद्ध पारंपारिक कार्ये कमी मजूरीवर काम करण्यास स्त्रीश्रमीक सदैव तयार असतात. एकंदरीत शारीरिक श्रमाच्या कार्यात स्त्रियांचे प्रमाण अधिक आहे. स्त्रियांचे प्रमाण वाढविण्यासाठी आर्थिक स्वातंत्र्य व सक्षमता तिला बहाल करणे अधिक महत्वाचे आहे. ज्यामुळे कुप्रथा व अपत्य जन्माला घालण्याचे स्वातंत्र्य तिला मिळेल. पंचाय राज व्यवस्थेमुळे स्त्रियांना सत्तेत सहभागी होण्याची व स्त्रियांकरीता स्त्री विकास चळवळ सुरू करण्याची संधी मिळाली आहे. पंचायत राज अंतर्गत सुरू केलेल्या स्वर्णग्रामजयंती योजना, महाराष्ट्र ग्रामीण जिवनोन्नती अभियानातून स्त्रियांचा आर्थिक विकास झाल्याचे दिसून येते.

PRINCIPAL I/c.
Dr Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 303 (CCCIII)
ISSN : 2278-9308
July 2021

महिलांची आरक्षणाची स्थिती

२१ व्या शतकात ग्रामपंचायत, पंचायत समिती किंवा जिल्हा परिषदेच्या राजकारणात स्त्रिया थोड्याशा, रूळलेल्या स्थिरावलेल्या दिसतात. परंतु त्यांच्या समस्या कमी झाल्या आहेत असे मुळीच नाही. काळाबरोबर समस्यांची तीव्रता कमी वाटू लागली असेल, पण स्त्रियांनी तक्रारीचा सूर न लावता परिस्थितीशी जुळवून घेत काम करण्यास प्राधान्य दिले. तरीही स्त्रियांना रोज अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते. मात्र स्त्रिया स्थानिक सत्तेतील विविध पदांवर आल्यामुळे त्यांना सन्मान मिळू लागला.

पंचायत राज व्यवस्थेत महीलांचा राजकीय सहभाग राजकीय क्षेत्रात प्रवेश करण्यासाठी खुले द्वार भारतीय घटनेच्या ७३ व्या व ७४ व्या घटना दुरुस्तीने महीलांना मोठी संधी मिळाली. विशेषत: इतर मागास प्रवर्ग, अनुसूचीत जाती व जमाती मधील स्त्रियांना स्वतंत्र आरक्षण मिळाले. म्हणजेच महीलांसाठी राखीव जागा झाल्या व महीला आरक्षणात स्त्रियांना आरक्षणाची सुविधा दिली. महीला आरक्षणाची तरतूद झाल्याने गावखेड्यातील सर्वात उपेक्षीत शोषीत महीलांना प्रथमच राजकारणाचे अवकाश मोकळे झाले. पण त्याचे राजकीय प्रवेश हे कुटूंबाच्या पुरुषांच्या निर्णयावर निर्भर झाले आहे.

पंचायत राज संस्था, नगरपालिका यामध्ये महीलांना पूर्वी ३३ टक्के व आता ५० टक्के आरक्षण देण्यात आला. या आरक्षणाचा अनुभव उत्साहजनक आहे. राजकारणात चंचू प्रवेश झाल्यानंतर अनेक महीलांनी आपले कर्तृत्व सिद्ध करुन दाखविले. (देशमुख–१९९३)

महाराष्ट्राच्या विधानमंडळाचा मागील पाच वर्षातील प्रतिनिधीत्व

अ. क्र.	वर्ष	एकूण संख्या	महीला सदस्य
१	१९९९	९२८८	१२
२	२००४	२८८	१२
३	२००९	२८८	११
४	२०१४	२८८	२१
५	२०१९	२८८	२३

स्थानिक स्वशासन व संसदेमध्ये महिलांचा सहभाग वाढविण्याकरीता आरक्षण एक मुख्य मार्ग आहे. यासाठी सर्वच राजकिय पक्षांनी महीलांना प्रतिनिधीत्व देणे महत्वाचे आहे. परंतु राखीव जागा वगळता इतर जागांवर महिलांचे उमेदवारांचे प्रमाण अत्यल्प आहे.

राजकिय सहभाग

पंचायत राजमधील व्यवस्थेतील सहभागाविषयी असे दिसून येते की, १९५७ ते २००१ च्या काळात १५० उमेदवारांत केवळ ४ स्त्रिया होत्या. १७ एप्रिल २०१४ च्या काळात लोकसभा निवडणूकीत महाराष्ट्रातील १९ मतदारसंघात ३५८ उमेदवारांपैकी केवळ २४ महीला उमेदवार होत्या. महीला आरक्षणामुळे ग्रामीण क्षेत्रात महिला उमेदवारांचे प्रमाण वाढले आहे. बऱ्याच प्रमाणात विशेषत: आरक्षीत जागांवर स्त्रिया निवडून देखील आल्या आहेत. परंतु विशिष्ट पदावर जरी महीला उमेदवार निवडून आल्या असल्या तरी या पदाचा कारभार तिचा पती चालवित असल्यामुळे राजकिय क्षेत्रात आपल्या कार्याचा स्वतंत्र ठसा उमटविता आला नाही.

१५ व्या लोकसभेत (२०१४) एकूण ५५६ म्हणजे सर्वाधिक महीलांनी लढविली. त्यापैकी ५९ महीला खासदार पदावर निवडून आल्या. अर्थात लोकसभेच्या एकूण सदस्यसंख्येचा विचार करता महीला सदस्यांचे प्रमाण केवळ १०.६१% एवढेच आहे.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha
Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

महीलांचा निर्णय प्रक्रियेतील सहभाग

वर्तमान काळात राजकीय क्षेत्रात येणाऱ्या महीलांचा टक्का वाढता आहे ही अत्यंत स्वागतार्ह बाब आहे. पण सत्तेवर आल्यानंतर त्यांना त्यांच्या मनासारखे निर्णय स्वतंत्रपणे घेता येतात का? हा प्रश्न तेवढाच महत्वाचा आहे. शहरी क्षेत्रात स्त्रियांच्या राजकिय नेतृत्वाचे प्रमाण अधिक आहे. तर ग्रामीण क्षेत्रात तुलनात्मकदृष्ट्या ते कमी आहे. महीलांना नेतृत्व जरी पंचायत राज व्यवस्थेत मिळाले असले तरी निर्णय प्रक्रियेचे स्वातंत्र्य मिळाले नाही. पती शासकीय अधिकारी, राजकिय वरीष्ठ नेते अशा विविध लोकांच्या दडपणाखाली त्यांना निर्णय घ्यावा लागतो. राजकारणात कार्यरत असणाऱ्या स्त्रियांना कौटूंबिक व सामाजिक आघाड्यांवर अनेक अडचणींना तोंड द्यावे लागते. त्यामुळे त्या राजकारणात येण्यास घाबरतात. राजकिय क्षेत्रात कार्य करतांना देखील त्या विशिष्ठ दडपणाखाली वावरतात हे एक वास्तव होय. ज्या दिवशी स्त्रिया राजकीय निर्णय स्वतंत्रपणे घेतील त्या दिवशी महीलांच्या हिताचे नियम व कायदे तयार होऊन त्यांची अंमलबजावणीकेली जाईल. महीलांच्या हातातील अधिकार महीलांना न्याय मिळवून देतील व समानता निर्माण होण्यास हातभार लागेल.

शासकीय धोरण व महिला सक्षमीकरण

भारतीय राज्यघटनेचा सरनामा, मुलभूत हक्क, मुलभूत कर्तव्ये व मार्गदर्शक तत्वे यामध्ये 'स्त्री–पुरुष समता' हे तत्व व्यक्त होते. राज्यघटना केवळ महीलांना समतेची शाश्वती देत नाही. तर राज्यसंस्थेने प्रसंगी किंमत मोजूनही महिलांच्या सार्वजनिक हिताचा विचार केला पाहिजे, अशी भूमिका घेते. यासाठी राज्यसंस्थेला अधिकार राज्यघटना देते. महीला सबलीकरण धोरण निश्चिती करण्यावर भारतामध्ये नव्वदीच्या दशकात राज्यसंस्थेने भर दिला. त्या अगोदर सबलीकरण धोरण नव्हते. केवळ महीलांच्या संदर्भात कायदे केले गेले. प्रारंभीच्या काळात भारत सरकारने महीलांसाठी कल्याणकारी धोरण निश्चित केले. यामध्ये सरकारचा भर कायदे करण्यावर होता. याशिवाय शिक्षण, आरोग्य व कल्याण अशा सामाजिक सेवांच्या लाभार्थी म्हणून महीला धोरण समजले गेले. कल्याणकारी धोरणाची जागा १९७५ नंतर विकासलक्षी कायद्यांनी घेतला. यानंतर १९९० नंतरर कल्याणकारी व विकासलक्षी हे दोन दृष्टिकोन मागे पडले आणि त्या जागी 'महीला सक्षमीकरण' हे नवे धोरण भारत सरकारने स्विकारले. महीला सक्षमीकरण धोरणाअंतर्गत महीलांना सत्तेमध्ये समान वाटा निर्णय प्रक्रियेत सक्रीय सहभाग, समान संधी, सर्वच पातळ्यांवर दर्जेदार शिक्षण, समान वेतन, सामाजिक सुरक्षा, व्यावसायिक सुरक्षा, राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक व नागरी क्षेत्रात महीलांना समान हक्क व स्वातंत्र्य दिले पाहीजे. महीलांचा शोषण करणाऱ्या अनिष्ठ प्रथा–परंपरांचे उच्चाटन, कायद्याची निर्मिती व प्रभावी अंमलबजावणी, सुलभ न्यायदान प्रक्रिया या सर्व बाबींचा सक्षमीकरण प्रक्रियेत समावेश असला पाहीजे. व त्या दृष्टिने कृतीकार्यक्रमांची अंमलबजावणी झाली पाहीजे.

महीला सक्षमीकरणातील अडथळे

स्त्री सक्षमीकरण हा विषय बराच व्यापक व बहुआयामी आहे. स्त्री सक्षमीकरणाचे अनेक पैलू लक्षात घेता, स्त्री सक्षमीकरण होणे ही देशासाठी अत्यंत गौरवाची बाब आहे. स्त्री सक्षमीकरणामुळे स्त्रियांशी संबंधीत अनेक चांगले मुद्दे, विकासाची भक्कम बाजू नजरेच्या टप्प्यात येत असेल तर तिचा दर्जा, सन्मान तसेच स्थितीत सुधारणा होत आहे असे म्हणता येईल. पण स्त्री सक्षमीकरणाचे प्रयत्न जेवढे वाढत आहेत तेवढेच मागे खेचण्याची जणू स्पर्धाच लागली आहे. स्त्रियांचे स्वातंत्र्यावर बंदी, लैंगिक शोषण, स्त्री अपराधांचे वाढते प्रमाण, स्त्री–पुरुष भेदाभेद, संधीचा अभाव, मातामृत्यूदर, हिंसा व मारहाण, अंधश्रद्धा, अनिष्ठ प्रथा–परंपरांचा पगडा, बालविवाह, शिक्षणाच्या अधिकारांचा अभाव, कार्यालयीन कामकाजातील स्त्रियांचे दुय्यम स्थान, राजकारणातील अत्यल्प सहभाग, कौटूंबिक व सामाजिक असहकार्य, सुशिक्षीत वर्गातील लोकांची स्त्रीबद्दलची संकुचित मानसिकता, शासनाचा चालढकलपणा या सर्व बाबी महीला सक्षमीकरणाच्या कार्यात अडथळा ठरतात असे म्हणण्यात हरकत नाही.

निष्कर्ष

सदर विषयावरील संशोधन कार्याअंतर्गत खालीलप्रमाणे निष्कर्ष निश्चित केले आहे.

१)पंचायत राज व्यवस्थेमुळे महीलांच्या सामाजिक व राजकिय विकासाची संधी मिळाली.

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 303 (CCCIII)
ISSN : 2278-9308
July 2021

२)पंचायत राज व्यवस्थेच्या प्रक्रियेत महीलाचा सहभाग अत्यल्प आहे.

३)पंचायत राज व्यवस्थेमुळे महीलांना सत्तेत सहभाग मिळाला पण निर्णय प्रक्रियेत त्या दुर्लक्षीत आहेत.

४)पंचायत राज व्यवस्थेमुळे 'महीला विकासाची चळवळ' उभी राहण्यास व कल्याणकारी योजनांची अंमलबजावणी करण्यास सुरुवात झाली.

उपाययोजनात्मक शिफारशी

१)महिलांचे सत्तेवर येण्याचे प्रमाण बघता राजकिय पक्षांनी महीला उमेदवारांना सत्तेवर येण्यासाठी कृतीशील प्रयत्न करावे.

२)सत्तेवर असणाऱ्या महीलांना कामकाजात व त्यांच्या कुटूंबाचा, राजकिय सदस्यांचा, शासकीय अधिपत्यांचा हस्तक्षेप नसावा या दृष्टिने कार्यवाही करण्यात यावी.

३)दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जगणाऱ्या महीलांच्या समस्या निवारण्यासाठी अग्रक्रमाने प्राधान्य देण्यात आले पाहीजे. त्यासाठी त्यांना निवास, रोजगार व आरोग्याच्या सेवा सुलभ मिळणे आवश्यक आहे.

संदर्भ सूची

१)देशमुख अल्का (२०११) 'विविधांगी आयामातून स्त्री' साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
२)बोधनकर सुधीर (१९९९). अलोनी विवेक 'सामाजिक संशोधन पद्धती' साईनाथ प्रकाशन, नगपूर.
३)गगने वर्षा (२०१८), 'स्त्री सक्षमीकरण दशा आणि दिशा' साईज्योती पब्लिकेशन, नागपूर.
४)जोसेफ एम. (१९९८), 'कामकरी महीलांच्या समस्या' केन्द्रीय श्रमिक बोर्ड, उत्तर अंबाझरी रोड, नागपूर.
५)खडसे भा. की. 'भारतीय सामाजिक समस्या' श्री मंगेश प्रकाशन, शांतादुर्गा निवास, नागपूर.
६)कुलश्रेष्ठ नितीश (२०१२), 'पंचायती राज एवं ग्रामीण विकास योजनाएं' रितु पब्लिकेशन, अजमेर रोड, जयपूर.
७)मिना हनुमान प्रसाद 'पंचायत राज और महीला सशक्तिकरण' बाबा पब्लिकेशन, जयपूर.
८)मेहेत्रे स्मिता (२०११), 'भारतीय स्त्री मानवाधिकार' श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
९)शर्मा श्रीनाथ, सिंह मनोजकुमार 'पंचायत राज एवं ग्रामोण विकास' अर्जुन पब्लिशींग हाऊस, दरीयागंज, नवी दिल्ली.
१०)साळुंखे आ. ह. (१९९८), 'हिंदू संस्कृती आणि स्त्री' लोकवाङ्मयगृह, प्रभादेवी, मुंबई.
११)पवार वैशाली (२०१२), 'महीलांच्या सत्तासंघर्षाचा आलेख' डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे.
१२)तुळपुळे मालती (१९९१), 'स्त्री माणसशास्त्र' महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ, गांधी मार्ग, नागपूर.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work

Scanned with CamScanner

CERTIFICATE

Swami Vivekanand Bahuuddeshiya Vikas Shikshan Sanstha, Rohana

Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana

Tq. Arvi, Dist. Wardha

NAAC Accredited with 'B' Grade (CGPA-2.19)

One Day Interdisciplinary International Conference on

IMPACT OF RACE,CASTE,CLASS & RELIGION ON INDIAN & INTERNATIONAL SOCIETY

In collaboration with Aadhar Research Publication,Amravati & Eleven Colleges in Indian University

This is to certify that Dr./Mr./Mrs. **Parmanand Bhaudas Ukey (Assistant Professor)**

of **Dr. Ambedkar College of Social work Wardha**

Has participated in One Day Interdisciplinary International Conference on Impact of Race,Caste,Class & Religion on Indian and International Society on Dated 23rd July 2021.He/She online presented paper organised by Late.Vasantrao Kolhatkar Arts College,Rohana & Collaboration with Eleven Colleges in Indian University & B.Aadhar Multidisciplinary International Peer Reviewed & Index Research Journal with Impact Factor 7.675(SJIF) with ISSN-2278-9308 In Recognition of the publication of paper entitled with

Women empowerment and Panchayat Raj

Editor
Dr.Nitin A.Mathankar
Principal
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College,Rohana

Chief Editor
Prof.Virag S.Gawande
Director,Aadhar Social Research & Development Training Institute,Amravati

Guest Editor & Co-ordinator
Prof.Dr.Deoman S.Umbarkar
Organizing Secretary
Head,Deptt.of Sociology

Made for free with Certify'em

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor -(SJIF) -7.675, Issue NO, 318 (CCCXVIII) A

ISSN : 2278-9308 September, 2021

19	बाबासाहेबांचे धर्मांतर — डॉ. गजानन लोंढे	90
20	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कामगार विषयक विचार व कार्य. — गोकुळ भटू अहिरे	96
21	अर्थ शास्त्रज्ञ डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर — जयश्री भदर्गे	101
22	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेती विषयक विचार — डॉ. ज्योती परब	105
23	राष्ट्रभक्त डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — डॉ. कैलास महाले	112
24	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा दलित कवितेवरील प्रभाव — डॉ. कैलास बुधा वाघ	115
25	डॉ. बबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री विषयक विचार — प्रा.डॉ कार्तिक पोळ	122
26	ग्रंथकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — प्रा. डॉ. किशोर शेषराव चौरे	126
27	२१व्या शतकातील महानायक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — प्रा.डॉ. लखपती वा. गायकवाड	135
28	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे धर्मनिरपेक्षतेसंबधी विचार — प्रा. लक्ष्मण नागोराव कुमारे/प्रा. डॉ. सुनील दिनकर पवार	139
29	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार आणि कार्य — मधुरा मकरंद पाटिल	142
30	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन — प्रा.डॉ. कदम मोतीराम विठ्ठलराव	148
31	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिक्षेत्रातील योगदान आणि कृषिविशयक विचारांचे अध्ययन — प्रा. डॉ. एन. एन. गाढे	151
32	पत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — नवाजी गेंदलाल घरत	155
33	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे 'मूकनायका'तील अग्रलेख — प्रा. नील नागभिडे	159
34	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी घडवून आणलेले सत्याग्रह — प्रा.डॉ.पंजाब लक्ष्मण शेरे	164
35	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची पत्रकारिता एक विचारमंथन — प्रा.डॉ. मोकळ प्रभाकर रामजी	167
36	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर व बौध्दधर्म विषयक विचार कार्य — प्रा.डॉ.प्रदीप पांडुरंग तलवारे	170
37	पत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — डॉ. प्राजक्ता रामदास शिंत्रे	175
38	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेती विषयक विचार — प्रा प्रमोद केशवराव मुळे	185
39	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक विचार — प्रा. डॉ. देविदास विक्रम हारगिले	188
40	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार — सहा. प्रा. परमानंद उके	193

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675, Issue NO, 318 (CCCXVIII) A
ISSN : 2278-9308
September, 2021

"डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार"

सहा. प्रा. परमानंद उके
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा
मो. नं. ८६००८१७५५६,E-Mail ID : pbukey10@gmail.com

गोषवारा

डॉ. आंबेडकरांच्या समृद्ध आणि विविधांगी व्यक्तीमत्वाचा एक पैलू म्हणजे ते एक प्रशिक्षीत आणि व्यासंगी अर्थतज्ञ होते. त्यांच्या आर्थिक तत्त्वज्ञानाची चर्चा करतांना महत्वाची बाब म्हणजे त्यांनी बहुसंख्य आर्थिक समस्या भिडतांना जातिव्यवस्थेला केंद्रस्थानी ठेवून विचार केला. भारतातील कनिष्ठ जातियांवर आणि अस्पृश्यांवर होणाऱ्या भयावह परिणामांचा आणि न्याय आणि समानाभिष्ठीत समाज रचना स्थापन करण्याच्या त्यांच्या बांधिलकीचा विचार करता त्यांचा दृष्टीकोन पूर्णत: समर्थनीय ठरतो. भारत ही एक अल्पविकसीत अर्थव्यवस्था आहे. अद्यापही भारतातील लोकसंख्येचा मोठा भाग दारिद्र्यावस्थेत आहे. भारतातील दारिद्र्य तीव्र स्वरूपाचे आहे. तसेच ते चिरस्थायी सुद्धा आहे. यावरोबर भारतात अजुनही अप्रयुक्त नैसर्गिक संसाधने अस्तित्वात आहेत. म्हणजेच काही नैसर्गिक संसाधनांचा पुरेपुर उपयोग होत नाही. तर काहींचा अजूनही वापर झालेला नाही. या शोधपेपरमध्ये डॉ. आंबेडकरांच्या आर्थिक बाबतीत दृष्टीकोनाचा अध्ययन केला आहे. ज्यामध्ये आंबेडकरांचे शेतीविषयी, भारतीय चलनाविषयी, दलितांच्या आर्थिक स्थिती व औद्योगिकरणाचा विचार केला आहे. त्यांचे नियोजनसुद्धा आर्थिक धोरणांच्या काळाच्या ओघात त्रुटीने ग्रासले आहे. आर्थिक विषमता दिसून येते.

अध्ययनाचे उद्देश

१)डॉ. आंबेडकरांचे शेतीविषयक आर्थिक विचारांचे अध्ययन करणे.
२)डॉ. आंबेडकरांचे औद्योगिकरणाविषयी आर्थिक विचारांचे अध्ययन करणे.
३)डॉ. आंबेडकरांना अपेक्षीत आर्थिक संरचनेचे अध्ययन करणे.
४)आर्थिक विषमता संदर्भात डॉ. आंबेडकरांच्या विचारप्रवाहाचे अध्ययन करणे.

अध्ययनाची गरज

डॉ. आंबेडकरांनी व्यक्तिस्वातंत्र्य, मुलभूत अधिकार आणि आर्थिक विवेचन यांचे समर्पक विवेचन केले आहे. त्यांच्या मते मुलभूत अधिकार ही संकल्पना मुलत: खुप व्यापक आहे. मुलभूत अधिकारांना संविधानात स्थान देण्याचा उद्देश नागरिकांच्या व्यक्तिस्वातंत्र्याला मान्यता देणे व ते [illegible]न करणे हा असतो आणि घटनात्मक कायद्याने आर्थिक संरचना निश्चित करण्याचा उद्देशाही व्यक्तीच्या स्वातंत्र्यावर इतरांनी आक्रमण करू नये किंवा शोषण करू नये हाच असतो. म्हणूनच [illegible] समाजवादाची रचना घटनात्मक कायद्याने प्रस्थापीत करायला हवी. जेणेकरून पुढील काळात [illegible]मध्ये कोणीही ढवळाढवळ करू शकणार नाही. परंतु सद्या स्थितीचा विचार करता, जमीनदार, भांडवलदार, उद्योगपती यांना विकासाच्या नावाखाली मोकळीक दिल्याचे लक्षात येते. अर्थात सर्वसामान्यांसाठी मृगजळ असते. अर्थरचनेतील शक्तीशाली गटांद्वारे शक्तिहिन सामान्य जनतेच्या [illegible] हनन होत असल्याचे दिसून येते. म्हणून डॉ. आंबेडकरांचा आग्रह होता की, त्यांनी [illegible] आर्थिक संरचना घटनात्मक कायद्यानेच रूढ व्हावी. त्याचे उलटे चित्र आज दिसून येते. [illegible] याबाबतीत आंबेडकरांची आर्थिक संरचना पूर्ववत अंमलबजावणीसाठी आणण्यासाठी आर्थिक क्षेत्रातील दमन किंवा शोषण टाळण्यासाठी अशा अध्ययनाची गरज आहे. सुशिक्षीत [illegible]मध्ये या माध्यमातून जाणीव निर्माण करणे आवश्यक आहे.

अध्ययन पद्धती

सदरील अध्ययन कार्य हे पूर्णत: वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक आहे. तथ्य संकलनाच्या प्राथमिक व दुय्यम पद्धतींपैकी दुय्यम पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला. या अध्ययनासाठी [illegible]ते. जुने शोधप्रबंध, नियतकालिके, मासिके, प्रकाशित लेख, विषयासंदर्भातील ग्रंथसाहित्य, [illegible] संकेतस्थळ इ. यांचा वापर करण्यात आला.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675, Issue NO, 318 (CCCXVIII) A
ISSN 2278-[illegible]
September 2021

विषय विश्लेषण

१)शेतीविषयक आर्थिक विचार

शेतीतील सिंचन, खते, यंत्रसामुग्री इ. भांडवलाची शेतीच्या प्रत्येक तुकड्याला [illegible] अपुरी उपलब्धता हे भारतातील कमी कृषी उत्पादकतेचे मुख्य कारण आहे असे डॉ. [illegible] प्रतिपादन होते. त्यांना शेतीमध्ये अधिक गुंतवणूक हवी होती. जेणेकरून शेतीचे औद्यो[illegible] होऊ शकेल. अतिरिक्त लोकसंख्या असलेल्या भारतीय शेतीच्या विकासासाठी त्यांच्या [illegible] प्रबळ गुरूकिल्ली होती. त्यांच्या सामुदायिक शेतीच्या योजनेमागील गृहितक [illegible] समजण्यासारखे आहे. जमीन धारणेतील जमीनदार, कुळ आणि शेतमजूर ही विषमता [illegible] नष्ट करण्याचा तो खात्रीशीर उपाय होता. शेती विषयक विकासाचे सार असे होते की, [illegible] जमीनीचे अधिग्रह करून किफायतशीर आकाराची धारणक्षेत्र तयार करून कुळाकडे सोपवावी. [illegible] भांडवल व संसाधने पुरवावी. जात, धर्म, सामाजिक किंवा आर्थिक दर्जा अशा कोणत्याही [illegible] विचार न करता लागवडीकरीता जमीन देणे अभिप्रेम आहे. अशा रचनेत भूमीहीन मजुरांना [illegible] व न्याय मिळाला असता. परंतु स्वातंत्र्योत्तर घटनाक्रमाकडे नजर टाकली तर धारण[illegible] एकत्रीकरण किंवा सहकारी शेती या मार्गाना फारसा प्रतिसाद कधीच मिळाला नाही. परिणामतः [illegible] पंचवार्षिक योजना पूर्ण होऊनही शेतीमधील वाढीचा दर चार टक्के चा 'उच्च पातळीला [illegible] न्यावा' यावर गंभीर विचार होऊन वेळ व पैसा खर्च होत आहे.

२)औद्योगिकरणाविषयी आर्थिक विचार

कोणत्याही देशाच्या आर्थिक विकासाकरीता त्या देशात उद्योगधंद्यांची वाढ होणे आवश्यक आहे. अल्प विकसीत देशांच्या आर्थिक विकास प्रक्रियेत औद्योगिकीकरणाला महत्वाची भूमिका निभवायची असते. १९५६ च्या औद्योगिक धोरणामुळे सार्वजनिक क्षेत्राला भारतीय अर्थव्यवस्थेत एक महत्वाचे स्थान प्राप्त झाले आहे. याचे मुख्य कारण स्वातंत्र्यप्राप्तीच्या समयी भारत हा एक मागासलला व अल्पविकसीत असा देश होता. भारत प्रामुख्याने कृषीप्रधान देश असून त्याचा औद्योगिक आधार अत्यंत कमकुवत होता. बेकारीचे प्रमाण बरेच जास्त होते. बचतीची व गुंतवणूकीची पातळी अत्यंत खालावलेली होती.आधार संरचना, सोयी नावापुरत्याच होत्या. अशा या अर्थव्यवस्थेच्या विकासाकरीता एका बड्या धक्क्याची गरज होती. खाजगी क्षेत्राजवळील भांडवलाच्या कमतरतेमुळे अर्थव्यवस्थेच्या विकासाकरीता असा बडा धक्का देण्यास खाजगी क्षेत्र असमर्थ होते. तसेच ज्याचे फळ दिर्घकाळाने मिळणार आहे. अशा औद्योगिक क्षेत्रात भांडवल गुंतविण्याची जोखीम घेण्याची तयारी व सामर्थ्य नव्हते. देशाच्या जलद औद्योगिकीकरणासाठी राज्य—समाजवादाची रचनाच सर्वाधिक योग्य असल्याचे मत डॉ. आंबेडकरांनी नोंदविले आहे. आपल्या प्रस्तावित योजनेमध्ये त्यांनी औद्योगिकीकरणाच्या संदर्भात अत्यंत महत्वपूर्ण ठरणाऱ्या आधारभूत उद्योगांचा आणि मुलभूत उद्योगांचा विशेष उल्लेख केला. यापैकी आधारभूत उद्योगांची मालकी आणि संचालन यांची संपूर्ण जबाबदारी शासनाने घ्यायला हवी. जे उद्योग आधारभूत नसले तरी मुलभूत स्वरूपाचे असतात. त्यांची मालकीही शासनाकडेच राहील. पण त्यांचे संचालन एकतर शासन स्वतः करेल किंवा शासनाने स्थापन केलेल्या महामंडळाकडे सोपविले जाईल. औद्योगिकीकरणाच्या क्षेत्रात शासनाकडे मोठी जबाबदारी असली तरी खाजगी प्रेरणांसाठी काही मार्ग खुले ठेवायला हवेत. संपत्तीची होणारी विषम वाटणी होण्याची शक्यता, खाजगी क्षेत्रात श्रमीकांच्या अधिकारांचे होणारे हनन ही धोक्याची बाब सुद्धा निदर्शनास आणून दिली.

डॉ. आंबेडकरांना अपेक्षीत आर्थिक संरचना

डॉ. आंबेडकरांनी 'स्टेट्स अँड मायनॉरिटीज' मध्ये त्यांना अपेक्षीत आर्थिक संरचनेच्या संदर्भात 'राज्यसमाजवाद' असा स्पष्ट शब्दप्रयोग केला आहे. आधी स्पष्ट केल्यानुसार त्यांना संसदीय लोकशाहीच्या चौकटीतच हे उद्दिष्टे साध्य होणे अपेक्षीत होते. या राजकिय प्रणालीच्या काही व्यावहारिक मर्यादा त्यांना जाणवत होत्या, म्हणूनच घटनात्मक कायद्याद्वारे राज्य—समाजवादाला स्थायी करण्याचा त्यांचा आग्रह होता.

डॉ. आंबेडकरांना भारताच्या आर्थिक संरचनेमध्ये शासनाची प्रभावी भूमिका अपेक्षीत होती. आर्थिक शोषणापासून रक्षण हा जर नागरिकांचा मुलभूत अधिकार मानला गेला. तर या अधिकारावर आक्रमण न होऊ देणे हे शासनाचे कर्तव्य [illegible] बजावता यावे. म्हणून शासनाची भूमिका

Dr. Ambedkar College of Social Work
PRINCIPAL
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675, Issue NO, 318 (CCCXVIII) A
ISSN : 2278-9308
September, 2021

प्रभावी असणे आवश्यक राहील. डॉ. आंबेडकरांनी आर्थिक संरचनेच्या संदर्भात असे सुचविले की, समाजाचे आर्थिक जीवन सुनियोजित करणे हे शासनाचे दायित्व असावे. हे दायित्व निभवितांना अर्थव्यवस्थेची वाटचाल उत्पादकतेच्या चरम बिंदूकडे व्हायला हवी, त्याचबरोबर समाजात संपत्तीचे समन्यायी वितरण होण्याची तरतूद केली जावी; या आर्थिक संरचनेत शासनाची भूमिका महत्वपूर्ण असली तरी खाजी प्रेरणांचे दमण होऊ नये; त्यांच्यासाठी काही मार्ग खुले ठेवले जावेत.

विमा

विम्यासारख्या महत्वपूर्ण क्षेत्रात शासनाचा एकाधिकार असायला हवा असे डॉ. आंबेडकरांचे मत होते. देशाच्या आर्थिक विकासासाठी जर शासनाने पुढाकार घ्यायचा असेल तर अवाढव्य संसाधनेही उभारावी लागणार. कर्जरूपाने संसाधन उभारणी केल्यास प्रचंड व्याज द्यावे लागते. म्हणून शासनाने अनिवार्य विम्याची योजना राबविली तर हप्त्यांच्या रूपाने मिळणारी संसाधने विकासकार्याकडे वळविणे शक्य होईल.

जल संसाधन, विद्युत, खनिज विकास

सन १९३७ पासूनच केन्द्र सरकारमध्ये स्वतंत्र श्रम विभाग निर्माण करण्यात आला होता. व त्यामध्ये श्रम, सिंचन, विद्युत वगैरे विभाग सामाविष्ठ होते. या विभागाचे प्रमुख या नात्याने डॉ. आंबेडकरांनी जलसंपदा विकास, बहुउद्देशीय नदी खोरे योजना, विद्युत निर्मितीचे धोरण, खनिज संपत्तीचे धोरण यावर महत्वपूर्ण कार्य केले. शेतीच्या विकासाकरीता औद्योगिकीकरण महत्वाचे होते. सिंचन व विद्युत या दोन्ही गोष्टी शेतीच्या तसेच उद्योगाच्या विकासासाठी आधारभूत होत्या. परंतु १९३५ च्या कायद्यान्वये प्रांताच्या, राज्याच्या सहमतीशिवाय या संसाधनाचे सक्रिय धोरण अंमलात आणणे शक्य नव्हते. देशाच्या आर्थिक विकासासाठी जलसंपत्ती व विद्युत यांच्या विकासाची धोरणात्मक चौकट निश्चित करण्याचे महत्वपूर्ण कार्य बाबासाहेबांनी केले.

आर्थिक विषमता विषयी विचार

डॉ. आंबेडकर हे बांधिलकीने एक सामाजिक लोकशाहीवादी होते. लोकशाही ही जीवनपद्धती आहे. यावर त्यांची अविचल निष्ठा होती. मात्र त्याचबरोबर त्यांचा हा देखील विश्वास होता की, समाजवादाखेरीज म्हणजे आर्थिक समतेखेरीज केवळ राजकीय मुलभूत हक्कांना महत्त्व उरणार नाही. कारण सुरक्षा व संरक्षणाची हमी देणारे आर्थिक स्वातंत्र्य तेथे नसेल. दारिद्र्य, [illegible], बेकारी आणि विषमता यासारख्या भारताच्या समस्या सोडविण्यातील भांडवलशाही एक आर्थिक व्यवस्था म्हणून असलेली असमर्थतेची डॉ. आंबेडकरांना पूर्ण जाणीव होईल. त्यांच्या मते, [illegible]साधनांच्या खाजगी प्रलोभनांवर आधारीत असलेल्या भांडवलशाहीद्वारे आर्थिक वाढ होऊ [illegible]. परंतु *अंतिमत: अटळपणे त्याचे पर्यवसान या विकासाच्या लाभाच्या विषम वाटपात होईल.*

[illegible]

भारताच्या आर्थिक प्रश्नांचा एक प्रज्ञावंत भाष्यकार या नात्याने आपण डॉ. आंबेडकरांच्या [illegible] विचारांचा आढावा घेतला तर असे स्पष्ट होते की, त्यांनी आपल्या अर्थशास्त्रीय ग्रंथांमधून [illegible] केवळ तत्कालीन परिस्थितीचे विश्लेषण केले नव्हते. तर ते करतांना व्यावहारिक तत्वांची [illegible] केली होती. जी आजही मार्गदर्शक ठरते.

[illegible] त्यांच्या आर्थिक विचारांच्या संदर्भात केलेल्या विवेचनावरून खालीलप्रमाणे निष्कर्ष [illegible] आले.

[illegible] विकासासाठी त्यांना औद्योगिकरण व सामुदायिक शेती पद्धती अपेक्षीत होती.

[illegible]करणासाठी जलसंपदा, खनिज, विद्युत यांची राष्ट्रीय धोरणात्मक चौकट असावी व [illegible] प्रभावी मालकी असावी अशी डॉ. आंबेडकरांची योजना होती.

[illegible] विशेषत: उपेक्षित वर्गांना आर्थिक शोषणापासून संरक्षण देण्याची तरतूद अंमलात [illegible] डॉ. आंबेडकरांचा मूळ हेतू होता.

[illegible] विकासाचा प्रतिक्षिप्त परिणाम शेतीवर होण्यासाठी ग्रामीण संसाधनांवर आधारित आणि [illegible] वाढणारे उद्योग आवश्यक होते.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

College of Social Work
WARDHA
Dr. Ambedkar

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675, Issue NO, 318 (CCCXVIII) A
ISSN : 2278-[illegible]
September 2021

संदर्भ सूची
१)भांडारकर, पु. ल.(१९९९),'सामाजिक संशोधन पद्धती' साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
२)भागे, डॉ. विजय (२०१२), 'पंचायतराज ग्रामीण विकास आणि परिवर्तन' यश प्रकाशन, [illegible]
३)घाटोळे, रा. ना.(२०००), 'समाजशास्त्रीय संशोधन तत्वे व पद्धती' मंगेशप्रकाशन, नागपूर.
४)जाधव, डॉ. नरेन्द्र (१९९२), 'डॉ. आंबेडकर आर्थिक विचार आणि तत्वज्ञान' [illegible] प्रकाशन,पूणे.
५)कुबेर, डॉ. वा. ना. (१९९८), 'डॉ. आंबेडकर – विचारमंथन' सुगावा प्रकाशन, पूणे.
६)कविमंडन, डॉ. विजय (२०१२), 'डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक चिंतन' श्री मंगेश प्रकाशन पुणे.
७)मुणगेकर, डॉ. भालचंद्र (२०१२), 'भारतातील आर्थिक सुधारणा आणि दलित एक आंबेडकरी दृष्टीकोन' सुगावा प्रकाशन, पूणे.
८)झामरे, डॉ. जी. एम.(२०१५), 'भारतीय अर्थव्यवस्था विकास व पर्यावरणात्मक अर्थशास्त्र' पिंपळापूरे अॅन्ड कंपनी पब्लिशर्स, नागपूर.

PRINCIPAL I/c.
Dr Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work
WARDHA

Scanned with CamScanner

284

।।विद्या अमृतम् अश्नुते।।

Sahyadri Parisar Shikshan Prasarak Mandal, Pachal

SHRI. MANOHAR HARI KHAPANE COLLEGE OF ARTS & COMMERCE, PACHAL-RAYPATAN

At Post – Raypatan, Tal. – Rajapur, Dist. – Ratnagiri, 416 704

First Time Affiliation No. AFF/Recog./5323 of 1994 Dated 18th October 1994

Permanent Affiliation No. Aff-II./ICD/2015-16/1121 dated 16.09.2015, ISO 9001:2015 Certified

♦Re-Accredited by NAAC with 'B' Grade ♦ Recognised under Section 2(f) & 12(b) of the UGC Act, 1956

Organized

One Day National Online Conference on

Thoughts and Works of Dr. Babasaheb Ambedkar

CERTIFICATE

This is to certify that,

Dr./Prof./Mr./Miss. *Asstt. Prof. Parmanand Bhaudas Ukey* of *Dr. Ambedkar College of Social work Wardha* actively presented a paper entitled *Economical thought of Dr. Ambedkar* in National Level Online Conference held on 29/09/2021 at Shri. Manohar Hari Khapane College of Arts & Commerce, Pachal-Raypatan.

Asst. Prof. Dr. Ashok D. Patil
Conference Coordinator

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Asst. Prof. Sanjay V. Nimbalkar
IQAC Coordinato

Dr. Pramod. S. Meshram
I/c Principal

Date : 29 Sep. 2021

Made for free with Certify'em

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCCIV)304

July -2021

Impact of Race, Caste, Class and Religion on Indian and International Society

Prof. Virag S. Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Dr Nitin A. Mathankar
Executive-Editor
Principal,
Late Vasantrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

Dr. Deoman S. Umbarkar
Editor
Organizing Secretary
,Department of Sociology
Late Vasantrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

Impact Factor – 7.675 ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

July -2021

ISSUE No- 304 (CCCIV)

Impact of Race, Caste, Class and Religion on Indian and International Society

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr Nitin A. Mathankar
Executive-Editor
Principal,
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana

Dr. Deoman S. Umbarkar
Editor
Organizing Secretary ,Department of Sociology
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308 | July, 2021

Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 304 (CCCIV)

20	कौटुंबिक हिंसाचार : हुंडाप्रथा एक सामाजिक समस्या प्रा.डॉ.बी.टी. लावणी/पवळ रंजना भिमराव	92
21	जात, वर्ग आणि धर्म यांचा ग्रामीण समुदायावरील प्रभाव राहुल सुखदेव पोखरकर	96
22	झाडीपट्टीतील खडागी लावणी डॉ. आर. आर. दिघटे	100
23	आदिवासी समाजाच्या शैक्षणिक समस्या : एक अध्ययन प्रा.डॉ नंदा पंढरीनाथ कंधारे	106
24	धर्मांचा राष्ट्रीय एकात्मतेवरील प्रभाव प्रा. मनोहर आनंदराव गुडधे	113
25	स्त्री जीवनावरील धर्माचा प्रभाव एक विश्लेषणात्मक अध्ययन डॉ. मंगेश अशोकराव रणदिवे	117
26	पर्यावरण संवर्धन व व्यवस्थापन डॉ. मदन जी. प्रधान	122
27	आंतरराष्ट्रीय राजकारण :वांशिक व धार्मिक संघर्ष डॉ. किशोर बी. वासनिक	126
28	भारतीय लोकशाही समोरील जात व धर्म या घटकांचे आव्हान प्रा. जगदीश रामभाऊजी वाटमोडे	129
29	डॉ.आंबेडकरांची राष्ट्र संकल्पना व काश्मीर प्रश्नाचे परिणाम आणि उपाय योजना प्रा. डॉ. कांबळे गोविंद्राव शंकरराव	134
30	जाति, वर्ग व धर्म का भारतीय संगीत पर प्रभाव डॉ०दीपशिखा सिंह	142
31	महिलांवर जात आणि वर्ग याचा होणारा परिणाम प्रा. दिपाली अशोक पाठराबे	145
32	सामाजिक समस्येच्या संदर्भात जातीयतेचे स्वरूप प्रा. धर्मदास वि. घोडेस्वार	148
33	भारतीय समाजातील जातीव्यवस्थेचा प्रभाव डॉ. चदु कं. पांपटकर	153
34	महिला सक्षमीकरणात बचतगटाची भूमिका प्रा. बाळासाहेब विठ्ठलराव तौर	158
35	भारतीय राजनीति में जातिवाद, वर्गवाद व धर्म का प्रभाव **Dr. Mrs. Alpana Vaidya**	164
36	राजकारणावर जात, धर्म व वर्ग यांचा प्रभाव प्रा. आशिष ब. पेठे	168
37	कोविड–१९ महामारीका उच्च शिक्षापर परिणाम विनोद एम. बडवाईक	173
38	आभासी ग्रंथालय श्री. विनायक दशरथ नाकतोडे	176
39	ऐतिहासिक सिंहावलोकन प्रा.डॉ. सिर्धनंदन रामचंद्र बन्नगरे	178
40	ग्राहकांचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील स्थान [illegible] अभ्यास प्रा.डॉ.सुरेश बन्सपाल	182
41	टाळेबंदी काळात कौटुंबिक कलहामुळे [illegible] महिलांच्या मानसिक स्थितीवर झालेल्या परिणामाचे अध्ययन डॉ. सुनिता भोईकर	[illegible]

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 304 (CCCIV)
ISSN : 2278-9308
July 2021

टाळेबंदी काळात कौटुंबिक कलहामुळे विवाहित महिलांच्या मानसिक स्थितीवर झालेल्या परिणामाचे अध्ययन

डॉ. सुनिता भोईकर
(सहाय्यक प्राध्यापक) डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क,वर्धा.
Email : bhoikarsunita@gmail.com,मो. न. ९८८११७२८५८

सारांश. (Abstract)

गृहकाम करणाऱ्या महिलांवर संपूर्ण कुटुंबाची जबाबदारी असते. कुटुंबियांची सुश्रुषा व आलेगेलेल्यांचे आदरातिथ्य करण्यातच त्यांना वेळ निघून जातो. कुटुंबातील सर्व कामे करूनही प्रसंगी सासू–सासरे, नवरा यांचे बोलणेही ऐकावे लागते. स्वत: साठी सवड, स्वत: च्या आवडी–निवडी याचा तर विचारही त्यांच्या डोक्यात नसतो. कोविड–१९ मुळे दिनांक २३ मार्च २०२० पासून भारताच्या पंतप्रधानमंत्र्यांनी टाळेबंदी घोषित केली. सर्व गतिचक्र एका निर्णयाने थांबले. सर्व लोक घरातच. बाहेर पडण्याची भिती त्यामुळे कुटुंबातील वादविवाद वाढू लागले. अशा कौटुंबिक कलहग्रस्त कुटुंबातील ४० विवाहित गृहीणींच्या मानसिक स्थितीवर झालेल्या परिणामाचे अध्ययन केले असता अनेक गृहीणींना मानसिक विकृती, चिंताविकृती सारखे आजार झाल्याचे सिद्ध झालेले आहे.

विषयाची ओळख :(Introduction)

अतिप्राचीन काळापासून स्त्री जन्मापासून ते मृत्युपर्यंत विविध पातळ्यांवर संघर्ष करत असलेली दिसून येते. मुलीचा जन्म नको वाटून तर मुलांना पेढा वाटून साजरा केला जातो. इथपासून भेदभावाची मुहूर्तमेढ रोवली जाते. जी आजन्म या ना त्या स्वरूपात आपले अस्तित्व दर्शवित राहते. एकेकाळी सुवर्णयुगात वावरणारी स्त्री स्वकर्तृत्व हरवलेली व गुलामगिरीच्या बंधनात अडकत गेली. स्वातंत्र्याच्या मुल्यांना तुडवित जावून सामाजिक चौकटित ती बंदिस्त झाली. आकाश भरारी घेऊ इच्छिणाऱ्याचे पंख छाटण्यात आले. तर असहाय्य अगतिक असणाऱ्या अनन्वित अत्याचार अन्याय व हिंसेच्या बळी ठरल्या. अगदी बालपणापासून तू मुलगी आहे, तुझे वागणे असे असावे, असे बोलू नये, मोठ्याने हसू नये असे संस्कार व शिकवण यातून ती घडविली जाते हे बाल मनातील संस्कार इतके अमिट व पक्के असतात की, जन्मभर तिची सोबत करतात. याचा एकूण परिणाम म्हणजे याच शिकवण व वागणूकीतून ती पुढची पिढी घडवित जाते. या प्रक्रियेत तिचे दु:ख वेदना, भय, भोग, यातना, अनुभव, वातावरण यांची सर मिसळ होवून त्याचे स्वरूप अधिक किचकट व नकारात्मक होत जाते. स्त्री ही जन्मत: दुर्बल आहे हे तिच्या मनातील ठसे तिच्या संपर्कात येणाऱ्या समस्त स्त्री मनावर उमटविण्याचा प्रयत्न सहजपणे करत जाते.

कोविड–१९ या आजाराच्या प्रादुर्भावामुळे २३ मार्च २०२० पासून भारताच्या प्रधानमंत्र्यांनी टाळेबंदीची घोषणा केली. या घोषणेमुळे संपुर्ण देशाचे गतिचक्र क्षणात थांबले. सर्व शासकिय, निमशासकिय, खाजगी कार्यालये, कंपनी, कारखाने, आस्थापना, बँका सर्व बंद पडल्याने सर्व लोक आपापल्या गावी परतून घरीच राहू लागले. टाळेबंदी काळातील आपली व्यवस्थापनाच्या बंधनामुळे घराबाहेर पडणेही कठीण झाले. कुटुंबातील सर्व सदस्य घरीच थांबल्याने घरातील स्त्रियांवर मात्र कामाचा प्रचंड ताण निर्माण झाला. सर्वांच्या खाण्या–पिण्याच्या इच्छा, देखभाल घरातील कामांना

Scanned with CamScanner

भार स्त्रियांवर पडला. या काळातील नोकरचाकर असणाऱ्या घरामध्ये सुद्धा कोवीड–१९ आजाराच्या भीतीने घरगडी कामावर येणं बंद झाले. त्यामुळे गरीब, श्रीमंत अशा सर्व कुटूंबामध्ये कामाचा ताण कुटूंबातील स्त्रियांवर पडला. टाळेबंदीचा कालावधी वाढतच गेल्याने स्त्रियांची दमछाक होवू लागली. संपूर्ण वेळ कामात व्यस्त असल्याने कोणत्या ना कोणत्या कारणावरून कौटुंबिक मतभेद व वादविवाद वाढू लागले. त्यामुळे अनेक कुटूंबामध्ये कौटुंबिक कलहाचे प्रमाण वाढले. यात कौटुंबिक कलहातुन स्त्रियांवर अत्याचाराचे प्रमाणही वाढले. तसे पाहता महिलांवर होणाऱ्या अत्याचाराच्या प्रकरणात नेहमीच भर पडत आहे.

तक्ता क्र. १ ,अत्याचार झालेल्या महिलांबाबत नोंदविलेल्या गुन्हयांची संख्या

जिल्हा	बलात्कार	अपहरण व पळवून	हुंडाबळी	लैंगिक अत्याचार	अनैतिक व्यापार	इतर
वर्धा	१७	२९	०६	७०	०	२०

(स्त्रोत – जिल्हा पोलिस अधिक्षक, वर्धा सन २०१८–१९)

वर्धा जिल्हामध्ये महिलांसाठी कार्यरत असणाचा विविध मदत व सहाय्यक केंद्रातून कौटुंबिक कलहाच्या प्रकरणाची आकडेवारीवरून तर टाळेबंदी काळातील महिलांवर झालेल्या अत्याचाराची स्थिती जास्त स्पष्ट होते.

तक्ता क्र. २

जिल्हा	कालावधी	मदत केंद्राचे नाव	कौटुंबिक कलह व अत्याचार संबंधित नोंद झालेल्या केसची संख्या
वर्धा	जानेवारी २०२० ते डिसेंबर २०२०	वनस्टॉप सेंटर	६०
		अभय केंद्र	२२२
		समुपदेशन केंद्र	११६२
		भरोसा सेल, पोलिस अधिक्षक कार्यालय, वर्धा.	७५२
		एकूण	२१९६

स्त्रोत – १. पोलिस अधिक्षक, कार्यालय वर्धा, वर्ष २०२०
२. जिल्हा महिला व बालविकास अधिकारी कार्यालय, वर्धा. (वर्ष २०२०)

वरील तक्त्यावरून स्पष्ट होते कि, वर्धा जिल्हयामध्ये जानेवारी ते डिसेंबर २०२० या कालावधीमध्ये सुमारे २१९६ कौटुंबिक कलहाची प्रकरणे दाखल झाली. संशोधनकर्तीने यापैकीच कौटुंबिक कलहग्रस्त कुटूंबातील स्त्रियांच्या मानसिक स्थितीवर कोणता परिणाम झाला याचे अध्ययन केले आहे.

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 304 (CCCIV)
ISSN : 2278-9308
July 2021

अध्ययनाचे उद्देश :

१. कौटुंबिक कलहग्रस्त महिलांच्या मानसिक स्थितीचे अभ्यास करणे
२. कौटुंबिक कलहाच्या कारणाचा शोध घेणे
३. मानसिक स्थितीवर झालेल्या परिणामाचा शोध घेणे

गृहितकृत्य :

१. कुटुंबातील सदस्याकडून असहकार्य व अवास्तव इच्छापूर्तीच्या मागणीमुळे स्त्रीयांवर मानसिक दडपण वाढले.
२. कोविड परिस्थितीची भीती व सततची दगदग यामुळे चिंताग्रस्तेचे प्रमाण वाढले.

अध्ययन पद्धती :

अध्ययनाचे क्षेत्र वर्धा शहर आहे. कौटुंबिक कलहग्रस्त ४० महिलांची संभाव्यता नमुना निवड पद्धतीच्या नियमित अंकण तत्त्वाचा वापर करून एकक म्हणून निवड करण्यात आली. सदर अध्ययनात वर्णनात्मक आराखड्याचा उपयोग करण्यात आला.

तक्ता क्र. ३

अ. क्र	माहिती	विवरण					एकूण
१	कौटुंबिक कलहाचे कारण	कामात असहकार्य	लैंगिक त्रास	नेहमी रागावून बोलणे	सततच्या कामाचा ताण	नवऱ्याची व्यसनाधिनता	
		०६ (१५.००%)	०९ (२२.५०%)	०७ (१७.५०%)	११ (२७.५०%)	०७ (१७.५०%)	४० (१००%)
२	नवऱ्यासोबत व कुटुंबातील इतर सदस्यासोबत संबंध	मतभेदाचे	ताणतणावाचे	कामापुरते	जिव्हाळ्याचे	नवऱ्यासोबत चांगले परंतु सासू–सासऱ्या सोबत वाईट	
		१३ (३२.५०%)	०७ (१७.५०%)	०५ (१२.५०%)	१० (२५.००%)	०५ (१२.५०%)	४० (१००%)
३	टाळेबंदीमुळे कौटुंबिक व वैवाहिक जिवनावर झालेला परिणाम	आर्थिक उत्पन्नाचा अभाव	उपजिवेकेची समस्या	घरकामाची दगदग व ताण	एकांत व विश्रांतीचा अभाव	सततची भिती व चिंता	
		०७ (१७.	१२ (३०.	०६ (१५	०६	०९	४० (१००

Scanned with CamScanner

		०५%)	००%)	००%)	(२५.००%)	(२२.०५%)	%)
४	कौटुंबिक कलहामुळे मानसिक स्थितीवर झालेला परिणाम	चिंताग्रस्तपणा व भिती	चिडचिड पणा	नैराश्यात वाढ	झोपेची समस्या	शुल्लक कारणांसाठी राग	
		१४ (३५.००%)	०६ (१५.००%)	०७ (१७.०५%)	०८ (२०.००%)	०५ (१२.०५%)	४०(१०० %)

वरील प्राप्त तक्त्यांच्या विश्लेषणावरून असे स्पष्ट होते कि, कौटुंबिक कामात महिलांना सहकार्य मिळत नाही, सततच्या कामाचा ताण, पतिकडून लैंगिक संबंधाचा त्रास, कुटूंबियांकडून समजून घेण्याचा अभाव यामुळे कौटुंबिक कलह निर्माण होण्यास चालना मिळते. यामुळे नवऱ्यासोबत व इतर सदस्यासोबत मतभेदाचे वातावरण तयार होते.

टाळेबंदीमुळे कामधंदे बंद पडल्याने आर्थिक उत्पन्नावर परिणाम होवून उपजिवीकेची समस्या निर्माण झाल्या. जिवन जगण्याची समस्या, कोवीड आजाराविशयी सततची भीती व चिंता यामुळे कौटुंबिक जिवन विस्कळीत होण्यास कारणीभुत ठरले.

कुटूंबातील कलहग्रस्त वातावरण, सततच्या कामाची दगदग, कुटूंबाचे असहकार्य, उपजिविकेचा प्रश्न, कोवीड आजाराची भीती, प्रेमळ व्यवहाराचा अभाव यामुळे महिलांच्या मानसिक आरोग्यावर परिणाम झाला. या परिस्थितीमुळे त्यांच्यात चिंताग्रस्तपणा व भविष्याची भिती निर्माण झाली. आरोग्याच्या समस्या निर्माण झाल्या व नैराश्यात वाढझाली.

प्रमुख शोध :

१. टाळेबंदीकाळात घरकामाचा वाढलेला ताण, कुटूंबियांचे असहकार्य व प्रेमळ व्यवहाराच्या अभावाने कौटुंबिक कलहाविषयाची परिस्थिती निर्माण झाली.

२. कौटुंबिक कलहामुळे कुटूंबीयासोबत मतभेद, उपजिवेकीचे समस्या, कामाचा ताण व कोवीड आजाराची भिती यामुळे शारिरीक व मानसिक आरोग्यावर परिणाम झाला.

३. कौटुंबिक कलह, टाळेबंदी, कोवीड आजाराची भिती यामुळे महिलामध्ये चिंताग्रस्त पणा, नैराश्य व भितीचे प्रमाण वाढले.

४. कोवीड आजारामुळे झालेल्या टाळेबंदीवर महिलांच्या कौटुंबिक व वैवाहिक जिवनावर नकारात्मक परिणाम झाला.

शिफारसी :

१. जिल्हयामध्ये कार्यरत सर्व महिला मदत केंद्रामध्ये कौटुंबिक कलहाची समस्या हाताळताना महिलांच्या मानसिक स्थितीचा अभ्यास करून त्यानंतर उपाययोजना करावी.

२. कौटुंबिक कलहग्रस्त असलेल्या कुटूंबातील सर्व सदस्यांशी संवाद साधावा व कुटूंबामध्ये मतभेदाने वातावरण निर्माण होईल यासंदर्भात उपाययोजना करण्यात याव्यात.

३. जिल्हयात महिलांसाठी कार्यरत असलेल्या वनस्टॉप सेंटर सारख्या सेवांची माहिती महिलांना होण्यासाठी प्रचार व प्रसिद्धी कार्यक्रम शासकीय स्तरावर व स्वयंसेवी सेवा मार्फत राबविण्यात यावे.

Scanned with CamScanner

४. मानसिक आरोग्याच्या संदर्भातील समस्या सोडविण्यासाठी मानसोपचारतज्ञांचे मोफत सुविधा उपलब्ध करण्यात यावी.

५. प्रत्येक तालुक्यामध्ये कौटुंबिक मार्गदर्शन केंद्र सुरू करावे. त्यामध्ये अल्प मुदतीच्या निवासाची व्यवस्था करावी.

संदर्भसूची :

१. मेश्राम सुरेश(2000)प्रात्याक्षीक सामाजिक संशोधन– कृष्णाचंद्र एजन्सीज नागपूर

२. कऱ्हाडे बाबू (2000)सामाजिक संशोधन पद्धती – पिंपळापुरे अँन्ड पब्लीशर्स कंपनी.

३. मालती तळपदे (1991)स्त्री मानसशास्त्र –महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, सिंधी महाविद्यालय परिसर महात्मा गांधी मार्ग, नागपूर

४. गगणे वर्षा(2018)''स्त्री सक्षमीकरण दशा आणि दिशा'', साई ज्योती पब्लीकेशन, नागपूर.

५. गारे गोविंद – 'भारतीय स्त्री', हिंगणे स्त्री शिक्षण संस्था पुणे.

६. कवी माधवी सौ (2006)– 'महिला कल्याण आणि विकास' विद्या प्रकाशन नागपूर

७. कर्वे स्वाती 'स्त्री विकासाच्या पाऊलखुणा'

८. देशमुख अल्का (2010)'विविध आयामातून स्त्री' श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर

९. पाटील लिला –'भारतीय स्त्री जीवन', मेहता पब्लिशिंग हाउस, पुणे.

१०. शर्मा रमा –'महिला सशक्तीकरण', अर्जुन पब्लिशिंग हाउस, न्यू दिल्ली.

११. गोन्टे निलम– 'समाज आणि महिला' पुणे [illegible], सत्यभामा प्रकाशन एरंडवणा, पुणे.

१२.भागवत विद्युत (2004)'स्त्री प्रश्नाची वाटचाल', प्रतिमा प्रकाशन पुणे.

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

293

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCCIII)303

July -2021

Impact of Race, Caste, Class and Religion on Indian and International Society

Prof. Virag S. Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Dr Nitin A. Mathankar
Executive-Editor
Principal,
Late Vasantrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

Dr. Deoman S. Umbarkar
Editor
Organizing Secretary
,Department of Sociology
Late Vasantrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar Publication

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Impact Factor – 7.675 ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

July -2021

ISSUE No- 303 (CCCIII)

Impact of Race, Caste, Class and Religion on Indian and International Society

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr Nitin A. Mathankar
Executive-Editor
Principal,
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana

Dr. Deoman S. Umbarkar
Editor
Organizing Secretary ,Department of Sociology
Late Vasantrao Kolhatkar Arts College, Rohana

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Page 297

Scanned with CamScanner

Editorial Board

Chief Editor -
Prof.Virag S.Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &,
Development Training Institute, Amravati. [M.S.] INDIA

Executive-Editors -

- **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm.Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.
- **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm.Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- Dr. Dhnyaneshwar Yawale - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- Prof.Dr. Shabab Rizvi ,Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- Dr. Udaysinh R. Manepatil ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- Dr.Usha Sinha , Principal ,G.D.M. Mahavidyalay,Patna Magadh University.Bodhgay Bihar

Review Committee -

- Dr. D. R. Panzade, Assistant Pro. Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- Dr.Suhas R.Patil ,Principal ,Government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- Dr. Kundan Ajabrao Alone ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- DR. Gajanan P. Wader Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- Dr. Bhagyashree A. Deshpande, Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati]
- Dr. Sandip B. Kale, Head, Dept. of Pol. Sci., Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo, Dist. Wardha.
- Dr. Hrushikesh Dalai , Asstt. Professor K.K. Sanskrit University, Ramtek

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responicible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- **Executive Editor**

Published by-
Prof.Virag Gawande
Aadhar Publication ,Aadhar Social Research & Development Training Institute, New Hanuman Nagar, In Front Of Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College.Amravati
(M.S) India Pin- 444604 **Email :** aadharpublication@gmail.com
Website : www.aadharsocial.com **Mobile : 9595560278 /**

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work
Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	भारतीय समाजातील सामाजिक संस्थांचे बदलते स्वरूप डॉ.विनोदकुमार भोंडीराम कुंभार	1
2	जाती, वर्गाचा व धर्माचा गरीब लोकांवर होणारा परिणाम प्रा. एस. के. इंगळे	4
3	भारतीय समाजावर जातीचा परिणाम डॉ. हनुमंत हि. मिसाळ	8
4	अनुसूचित जाति की बालिकाओं पर शिक्षा के निजीकरण का प्रभाव डॉ. भारती सागर	15
5	डॉ. आंबेडकरांचे जाती उच्छेदा विषयक विचार प्रा. बाळकृष्ण कारू रामटेके	20
6	आदिवासी महिलांच्या दर्जावर आदिवासी जाती—जमातींचा होणारा परिणाम : एक अध्ययन प्रा.डॉ.योगेश प्रल्हाद महाजन	22
7	भारतीय उद्योग व कामगार डॉ.विनोदकुमार सुकराम चोपकर	26
8	आदिवासीं समोरील आव्हाने व सामाजिक विकास :एक अध्ययन डॉ.दिपमा निळकंठ [illegible]	30
9	दलित आत्मकथनांची वाटचाल प्रा.डॉ.सुरेश व्यंकटराव कदम	36
10	प्रोफेसर रमणलाल मेहता द्वारा आगरा घराने की संकलित एवं स्वरांकित राग केदार की बंदिश का सांगितिक समिक्षण Santosh Kisanrao Khandare	38
11	आधुनिक काळात निर्माण झालेल्या वृध्दांच्या समस्या एक अभ्यास सहा.प्रा संदिप आर. उप्पोड	43
12	महात्मा ज्योतिबा फुले— महाराष्ट्रातील थोर समाज सुधारक Mr.Rajesh Sharadrao Chavhan	47
13	भारतातील बालकांची परिस्थिती सहा.प्रा राहुल आर. लव्हाळे	50
14	सावित्रीबाई फुले आणि स्त्री शिक्षण प्रा.राहुल जोंधळे	53
15	जाती, वर्ण आणी वर्ग (एस,एस टी, ओबीसी) व्यवस्थेतील गोंधळ! डॉ. पुरुषत्तम गुणवतराव पखाले	57
16	वेदों की द्रष्ट्रा ऋषिकाएँ प्रा.डॉ.प्रिती मंगेश कुलकर्णी	60
17	१९०९ च्या मोर्ले — मिंटो कायद्याचे परीक्षण प्रा.डॉ.प्रमिला डी. भोयर	67
18	महिला सक्षमीकरण आणि पंचायत राज परमानंद उफे	71

Scanned with CamScanner

19	माता बाल मृत्युदर निवारणात जननी सुरक्षा योजनेचे योगदान [illegible]	76
20	महात्मा ज्योतिबा फुले— महाराष्ट्रातील थोर समाज सुधारक"लिंग, धर्म व जातींचा राजकारणावरील प्रभाव व परिणाम – एक अध्ययन" निलेश माधव घोरपडे /प्रा.डॉ. आर.पी. निकम सर	79
21	सामाजिक परिवर्तन की प्रक्रियामें महिला आंदोलन की भुमिका मनविंदर की भामरा	82
22	भारतीय आदिवासी समाजाच्या आर्थिक समस्या प्रा.मनिषा नि.अवगान	85
23	आदिवासी स्त्रियांच्या जीवनावर सामाजिक परिवर्तनाचा प्रभाव डॉ.[illegible]	90
25	गरीब जनतेवर जात,वर्ग आणि धर्म यांचा परिणाम प्रा. डॉ.एम.एफ.राऊतराहे	93
26	ऐतिहासिक जीवनावर जाती, वर्ग आणि धर्म यांचा प्रभाव प्रा.डॉ. किशोर रोपवप चौरे	96
27	आदिवासी समुदायावर जाती, वर्ग आणि धर्म यांचा प्रभाव कु.गोदावरी विठ्ठलबन बन	99
28	भारतीय संस्कृती मध्ये देवळांचे महत्व.... हिंदु संस्कृतीच्या अनुशंगाने डॉ. [illegible]	105
29	उत्तर भारतीय समान स्वर वाले रागों में स्वर—लगाव की तकनीक : एक अध्ययन दयाशंकर	109
30	महिला सक्षमीकरणात बचतगटाची भूमिका प्रा. बाळासाहेब विठ्ठलराव तौर	112
31	मनोरंजन माध्यमे आणि महिलांची स्थिती सहा. प्रा. डॉ. अतुल पुंजाजी राउत	117
32	अंधश्रद्धेवर स्वसंकल्पनेचा होणारा परिणाम : एक मानसशास्त्रीय अध्ययन प्रा. डॉ. अनिल आय. धूल	121
33	अश्विनी भिड़े देशपांडे द्वारा रचित राग छायानट के बंदिश का सांगीतिक अध्ययन Amol Wasudeorao Gawande	124
34	आदिवासी जमातीवर जाती धर्माचा प्रभाव प्रा.यादवराव आर. गहाणे	130
35	वैश्वीकरण और भारतीय कलाओं में संगीत प्रा.उर्वा आगरकर	133
36	डॉ. आंबेडकर आणि पत्रकारिता प्रा. वंदना ह. तागडे	135
37	स्त्रियांच्या कार्यकक्षेचा विस्तार व स्त्री सक्षमीकरण डॉ.उज्वला तेजराम कापगते	138

Dr. Ambedkar College Social Work
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work

Scanned with CamScanner

38	संस्कृति, शिक्षा एवं धर्म के संदर्भ में स्वामी विवेकानंद का दर्शन एक दर्शन शास्त्रीय विवेचन — प्रा.शिवचरण नामदेव धांडे	142
39	जातीचा भारतीय राजकारणावर प्रभाव — प्रा.डॉ. सरला वसंतराव मेश्राम	149
40	सामाजिक एवं धार्मिक परिपेक्ष में संगीत की भूमिका — डॉ. सारिका [illegible]	153
41	मराठी लोकसाहित्य संशोधनाच्या नव्या दिशा — प्रा.डॉ संतोष चंपती हंकारे	157
42	कोविड १९ च्या काळातील कामगारांचे स्थलांतर आणि उलट स्थलांतर — प्रा डॉ. साधना डी. वाघाडे	161
43	रूपक–संख्या : एक अध्ययन — डॉ. रोशन खंडू भगत	167
44	स्वतंत्र भारतातील तरुणांवर जातीव्यवस्थेचा झालेला परिणाम — प्रा. रिता पी. खोब्रागडे	171
45	डॉ. आंबेडकर आणि शेड्युल्ड कास्ट फेडरेशन — प्रा.डॉ. रमेश के. शेंडे	175
46	भारतीय लोकशाहीसमोरील एक आव्हान : भ्रष्टाचार — डॉ. राजेंद्र ओ. बेलोकार / सहा. प्राध्या. मनोज के.सरोदे	178
47	जातीय व धर्म सलोखा राखण्यात ग्रामगीतेचे योगदान — प्रा.डॉ. प्रशांत ग. देशमुख	182
48	कौटुंबिक हिंसा — एक सामाजीक समस्या — प्रमोद चं. वानखेडे	187
49	भारतीय राजकारण आणि जातिचा प्रभाव : एक चिंतन — डॉ.प्रकाश घ. कांबळे	191
50	जाती व धर्मव्यवस्थेचा भारतीय समाजावर झालेला परिणाम — प्रा. डॉ. नागोराव के. सोरे	194
51	नगरपरिषद मधिल निर्वाचित महिला प्रतिनिधीची नगरविकासात भुमिका — डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार	197
52	आदिवासींच्या जीवनावर सामुदायिक विकास योजनेचा झालेला परिणाम — प्रो. मनोहर रामचंद्र चौधरी	201
53	भारतातील दारिद्र्य : कारणे, परिणाम व उपाय — डॉ. महेन्द्र गावंडे	207
54	आधुनिक धर्मव्यवस्थेचा आदिवासींच्या जीवनावर झालेला परिणाम — डॉ.माधुरी [illegible]	212
55	भारतीय फिल्म संगीत की उत्पत्ति, विकास एवं नाट्य संगीत का विकसित स्वरूप — किशोर चंद राठौड़	217
56	भारतीय राजकारणावर जाती धर्माचा प्रभाव — डॉ. किशोर बी. कुडे	221
57	[illegible] रिती रिवाज : [illegible] महत्व का घटक — प्रा. डॉ. काशीनाथ मानमोडे/प्रा.डॉ. [illegible]	227

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308

Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO. 303 (CCCIII) | July 2021

आधुनिक धर्मव्यवस्थेचा आदिवासींच्या जीवनावर झालेला परिणाम

डॉ.माधुरी झाडे

डॉ.आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क वर्धा

मो. ९४२३४२०२६३,मेल—madhurizade@gmail.com

मानवी समाजाच्या संदर्भात अनेक विचारवंतांनी वेगवेगळे कालखंड सांगितले आहे. शेतीचा शोध लागल्यानंतर मानव एका ठिकाणी स्थिरावला व दिर्घकाळपर्यंत एकाच ठिकाणी अनेक लोक वास्तव्यास राहु लागली त्याचवेळेस समाज नावाची संकल्पनांना जन्म मिळाला तेव्हा शास्त्रीय आधार नसला तरी कालांतराने जेव्हा समाजाचा अभ्यास करण्याची सुरुवात झाली तेव्हा वरिल समाजाची परिस्थीती समजुन घेणे गरजेचे वाटले. समाजाच्या उत्पत्तीच्या कालखंडापासूनच धर्म [illegible] जुना असलेला दिसुन येतो [illegible] धर्माचे अस्तीत्व अगदीच प्राथमीक स्वरुपाचे होते.

सुरुवातीच्या कालखंडामध्ये धर्माच्या नावावर कोणत्याही प्रकारचे स्त्री—पुरुष किंवा इतर, मानवा—मानवांमध्ये भेद केल्या जात नव्हते. धर्म अगदी जीवन जगण्याचा सुंदर आधार होता. अलौकिक, अध्यात्मिक, समाधान नैसर्गिक संरक्षण इत्यादी दृष्टिकोनातून धर्माची गरज आदिवासींना वाटायला लागली व त्यातुन कर्मकांडी स्वरुपी समाजव्यवस्था निर्माण झाली. आदिवासी लोक आपले सामाजिक जिवनाचा भाग म्हणुन धार्मिक प्रतिकांना महत्व देउ लागले प्रत्येक सन, उत्सव, विधी, पुजा अर्चा मध्ये धार्मिक प्रतिकांचे महत्व वाढत गेले व त्यामधुनच धर्म संकल्पना विस्तारत गेली.

हिंदु धर्म, ख्रिस्चन धर्म,मुस्लिम धर्म, बौध्द धर्म इत्यादि धर्माप्रमाणेच 'आदिवासी धर्म' अशी नोंद १९३१ आदिच्या जनगणना अहवालात होत असे परंतु १९३२ पासुन जनगणना करतांना आदिवासी धर्म अशी स्वतंत्रपणे नोंद केल्या गेलेली नाही. [illegible] आदिवासींनी आपला धर्म आदिवासी आहे असे सांगीतले तरी त्यांची नोंद अन्य धर्म या प्रकारामध्ये करायची असा निर्णय त्याकाळतील शासनाने घेतला. भारतीय आदिवासींचा धर्म कोणता ?या बाबतीत अनेक विचारवंत, अभ्यासकांमध्ये बरिच मतेमतांतर होती. जीवात्मवाद अशी धर्मश्रध्दा असणाऱ्या आदिवासींचा धर्म हा हिंदु धर्मापेक्षा वेगळा आहे त्याला आदिवासी धर्म संबोधने योग्य ठरते असे काही अभ्यासकांना आग्रह आहे. आदिवासींच्या धर्मासंदर्भात आजही अनेक मतेमतांतरे कमी, अधिक प्रमाणात दिसुन येतात म्हणुन आदिवासींच्या धर्मश्रध्दा आणि धार्मीक प्रथांचे अध्ययन करणे गरजेचे आहे. तत्पुर्वी आपण धर्मांचा अर्थ लक्षात घेउयात.

धर्माचा अर्थ :—

धर्म हा मानवी समाजाएवढाच प्राचीन आहे. धर्माचा अभ्यास विविध दृष्टीकोनातुन केला गेला आहे. जसे तत्वज्ञान, इतिहास, धर्मशास्त्र समाजशास्त्र इत्यादी शास्त्राचा तो अभ्यासविषय आहे. अन्य शास्त्राप्रमाणेच सामाजिक मानवशास्त्रात आदिवासी धर्मांचा अभ्यास केला जातो. आदिवासी धर्मांच्या अभ्यास करण्याच्या संदर्भात टायलर, फ्रेजर, मॅलीनोव्हस्की, या सामाजिक मानवशास्त्रज्ञाचे योगदान महत्वाचे आहे.

किंग्जले डेव्हिस यांच्या मते :—

'धर्म ही मानवी जीवनात एवढा सार्वत्रीक, शाश्वत व व्यापक आहे कि, धर्माचे स्वरुप लक्षात घेतल्याशिवाय समाजाच्या स्वरुपाचे यथार्थ आकलन होऊ शकत नाही.

एडवर्ड टायलर :—

यांनी अगदी सोपी व सुटसुटीत व्याख्या केली आहे. त्यांच्या मते "दैवी विभूतीच्या अस्तीत्वावरिल श्रध्दा म्हणजे धर्म होय."

सर जेम्स फ्रेजर यांच्या मते :—

"मानवापेक्षा श्रेष्ठ असलेल्या आणि ज्या मानवी जीवनाचे नियंत्रण करतात त्या शक्तींना अनिष्ठ टळावे म्हणून प्रसन्न करुन घेण्यासाठी केलेले प्रयत्न म्हणजे धर्म होय."

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

मॅलीनोव्हस्की:– अशा दोन्ही बाजुचा आढावा

यांनी व्याख्या करतांना समाजशास्त्रीय व मानवशास्त्रीय अशा दोन्ही बाजुचा आढावा घेतला. त्यांचा मते "धर्म हा श्रध्दा व विधी यांचा व्यवस्था आहे तसेच धर्म ही एक सामाजिक घटना व वैयक्तिक अनुभती आहे."

प्रा.बॅलर्ड यांच्या मते :–

सामाजिक परिस्थीतीत आढळुन येणारे, अमुर्त, अदृश्य, अनोळखी व अप्रतिबध्द अशा शक्तीशी मिळते जुळते घेण्याची प्रक्रिया म्हणजे धर्म होय.

[illegible] मानवांपेक्षा कुठल्यातरी श्रेष्ठ शक्तीवर ठेवलेला विश्वास यावर आधारित सामाजिक जीवनाची रचना व कार्य यांचा मिलाप धर्म या संकल्पनेच्या माध्यमातुन दिसून येतो.

धर्माच्या उत्पत्तीचे सिध्दांत :–

धर्माच्या उत्पत्तीच्या सिध्दांतासंदर्भात अनेक विचारवंतांनी अभ्यासकांनी वेगवगळे सिध्दांत मांडले या सिध्दांताना थोडक्यात विचार करणे महत्वाचे आहे. तेव्हाच आपण धर्माची संकल्पना अधिक चांगल्यानी समजुन घेउ शकु.

१.सर्वात्मवाद किंवा आत्मवादाचा सिध्दांत :–

या सिध्दांताची मांडणी एडवर्ड टायलर यांनी केली व त्यामध्ये स्पेन्सर यांनी देखील भर घातली. टायलर यांच्या मते आत्म्याच्या अस्तीत्वावरिल विश्वाच हाच सर्व मानव समाजातील धर्मांचा प्रारंभबिंदु आहे. अगदी सुरुवातीपासुन तर आधुनिक व्यवस्थेचा धर्माचा आधार हा आत्म्याची संकल्पना आहे. टायलरणी स्वप्न आणि मृत्यू यांचा आदिवासींच्या जीवनावर झालेला परिणाम विषद करुन धर्म संकल्पनेचा उदय झाला असे स्पष्ट केले आत्म्याच्या ठीकानी मानवी जीवनाचे संचलन असते.

म्हणुनच त्याला प्रसन्न करण्याकरिता वेगवेगळया पुजा, अर्चा करणे विधी, कर्मकांड करणे यातुन आपले जीवन सुकर होईल ही त्यामगची धारणा आहे.

२. चेतनावाद किंवा मानावाद सिध्दांत :–

यांनी चेतनावाद/मानावादाचा सिध्दांत मांडला, त्यानी या जगामध्ये प्रत्येक सजीव आणि निर्जीव वस्तु मध्ये एक अलौकिक शक्ती असते व ही अलौकिक शक्ती संपुर्ण सृष्टिचे नियत्रिन करित असते म्हणुन स्वत: व समाजाचे हित लक्षात घेउन वेगवेगळया प्रकारच्या पुजा, अर्चा, विधी, कर्मकांड यांच्या माध्यमातुन या अलौकिक शक्तीला प्रसन्न केले जाते. या अलौकिक शक्तीलाच माना.बोंगा असे म्हटले जाते.या संदर्भातील वेगवेगळे अतार्किक संदर्भ मांडुन धर्माची उत्पत्ती या शक्तीच्या माध्यमातुन झाली असल्याचे अनेकांनी स्पष्ट केले.

३. निसर्गवादाचा सिध्दांत :–

हा सिध्दांत सुध्दा जर्मन विचारवंत मॅक्समुलर यांनी मांडला नैसर्गिक शक्तीच्या ठिकाणी अलौकिक शक्ती आहे अशा संकल्पनेतुन कर्मकांड, पुजा, अर्चा, विधी यांचा प्रांरभ झाला व तिथूनच धर्म नावाच्या संकल्पनेची सुरुवात झाली मॅक्समुलरने सांगीतले की आदिवासी मानवांवर निसर्गाचा फार मोठा प्रभाव होता. निसर्गामध्ये घडणाऱ्या घटनांमागील कारणे तो जाणु शकला नव्हता उदा. ऋतृचक्र, सुर्य उगवणे व मावळणे. ढगांचा कळकळाट, विजांचा आवाज मुसळधार पाउस परिणामी त्यांच्या मनात भिती निमाण होत होती व या भितीपोटीच तो वेगवेगळे कर्मकांड करून धर्म संकल्पना रूढ करत गेला.

४. प्रकार्यवादाचा सिध्दांत :–

या सिध्दांताचे समर्थन रॉबर्ट स्मिथ मॅलिनोव्हस्की, मॅक्स वेबर, पारसन्स या विचारवंतांनी केले. या विचारवंतांनी कुटूंब व विवाह या संस्थेप्रमाणेच धर्मसंस्था ही सुध्दा महत्वपुर्ण मानली त्यांनी धर्माच्या उदयापेक्षा कार्याला जास्त अधोरेखीत केले त्यांच्या मते.

१) धर्म व्यक्तीला समुहाशी एकरूप करतो.

२) असुरक्षित व्यक्तीस मानसीक सुरक्षितता प्राप्त करतो.

३) निराशा दु:ख संकट या काळात व्यक्तीचे सांत्वत करतो व व तिची नितीमत्ता वाढवतो.

Scanned with CamScanner

४) समाजातील प्रस्तापीत मुल्य व उद्दिष्ट यांचे महत्व वाढवुन समाजाचे संघटन व नियंत्रण घडवून आणतो.

५) सामाजिक सिध्दात :—

या सिध्दांताची मांडणी दुर्खीम यांनी केली यालाच धर्माचा समाजशास्त्रीय सिध्दांत असेही म्हणतात. त्यांनी या सिध्दांताची मांडणी पवित्र आणि अपवित्र संकल्पणांच्या आधारावर केली. दुर्खीम यांनी आपल्या सिध्दांताची मांडणी आस्ट्रेलीयन अरूंटा या आदिवासींचा अभ्यास करून मांडली दुर्खीमच्या मते कुलप्रतिकवाद हा धर्माचा सर्वात प्राथमिक प्रकार होय. अरूंटा जमात विविध कुळात विभागली आहे. एका कुळातील सर्व सभासदांचे पूर्वज समान असतात कुळात आंतरविवाह होत नाही. सभासदांना न्याय मिळवुन देण्यात येतो. एखाद्या प्राणी किंवा वनस्पती कुळाचे प्रतिक असते हे कुलचिन्ह पवित्र मानन्यात येते यांची शुध्दता टिकवुन ठेवण्यासाठी विधी निषेध, नियम, पुजा अर्चा समारंभ याचा जन्म होतो व्यक्ती श्रध्दा व भितीपोटी यांच्या पुढे नतमस्तक होतो आणि यातूनच तो धार्मिक अनुभूती घेतो.

संशोधन पध्दती :—

संशोधनकर्ती मागील बारा वर्षापासुन डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क वर्धा येथे सहायक प्राध्यापक म्हणुन कार्यरत आहेत त्यापुर्वी त्या अनेक वर्ष मेळघाटमध्ये आदिवासींकरिता काम करित होत्या. संशोनधनकर्ती समाजकार्य महाविद्यालयात समाजशास्त्राच्या प्राध्यापीका असल्याने विद्यार्थ्यांना धर्मव्यवस्था शिकवीत असतांना तसेच दुसऱ्या वर्गातील विद्यार्थ्यांना आदिवासी समुदायातील परिवर्तन शिकवत असतांना त्यांच्या लक्षात आले की आदिवासींच्या जीवनावर धर्माचा फार मोठा प्रभाव होता परंतु आता त्यांच्यात आधुनिक धर्म उदा. हिंदु, ख्रिश्चन, मुस्लिम यांचा प्रभाव पहावयास मिळतो म्हणुन त्यांनी अध्ययनकरिता आधुनिक धर्मव्यवस्थेचा आदिवासींच्या जीवनावर झालेला परिणाम या विषयाची निवड केली.

अध्ययनाची उद्रिष्टये :—

१. आदिवासींच्या पुजा, अर्चा व आधुनिक धर्माचा प्रभाव जाणुन घेणे.
२. आदिवासींच्या सांस्कृतिक जीवनावर धर्माचा झालेला परिणाम अभ्यासने
३. आदिवासींच्या विवाह पध्दतीवर आधुनिक धर्मव्यवस्थेचा झालेला परिणाम जाणुन घेणे.
४. आदिवासींच्या सामाजीक जीवनावर धर्माचा झालेला परिणाम अभ्यासने.

गृहितकृत्ये :—

१) आधुनिक धर्माच्या प्रभावामुळे आदिवासींच्या पारंपारिक पुजा, अर्चा मध्ये बदल झाला.
२) आधुनिक धर्माच्या प्रभावामुळे आदिवासींच्या सांस्कृतीक जीवनामध्ये बदल झाला.
३) आधुनिक धर्माच्या प्रभावामुळे आदिवासींच्या विवाह पध्दतीत बदल झाला.
४) आधुनिक धर्माच्या प्रभावामुळे आदिवासींच्या सामाजिक जीवनात परिवर्तन झाले

संशोधनकर्ती जरी डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क वर्धा येथे सहायक प्राध्यापक पदावर कार्यरत असली तरी अभ्यासदौऱ्याच्या माध्यमातुन तिचा अनेक आदिवासी विभागासोबत संपर्क असतो. उदा. मेळघाट, गडचिरोली, यवतमाळ इत्यादि अभ्यास दौऱ्याच्या निमीत्याने ती अनेक स्वयंसेवी संस्था कार्यकर्ते आदिवासी गावातील [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], वृध्द व्यक्ती. आदिवासी युवक, युवती, अंगणवाडी सेविका तसेच महाविद्यालयातील आदिवासी युवक, युवती, वनकर्मचारी तसेच मेळघाट मध्ये वास्तव्यास असताना त्यांचे सुक्ष्म निरीक्षण यातुनच या विषयाची त्यांनी मांडणी केली आहे.

१) आदिवासी पुजा, अर्चा व आधुनिक धर्म :—

आदिवासींच्या जीवनात पुजा, अर्चेला फार महत्वाचे स्थान आहे. आदिवासी लोक आपल्या कोणत्याही नवीन कार्याची सुरुवात ते पुजा अर्चा करुन करतात उदा. शेतीची पेरणी, विवाह, पीक काढणी इत्यादी. त्यांच्या पुजा अर्चेमध्ये प्रामुख्याने त्यांच्या पारंपारिक देवांचा समावेश असतो तसेच गंडे दोरे, धागे, नविन कपडे बांगडया इत्यादींचा समावेश असतो परंतु आधुनिक धर्माच्या प्रभावामुळे जे आदिवासी ज्या ज्या धर्माच्या संपर्कात आले आहे त्या त्या धर्माच्या देवतानुसार/धर्मानुसार पुजा करायला लागले उदा. हिंदु धर्माच्या संपर्कात आलेले आदिवासी हिंदु धर्माच्या देव देवतांची पुजा करायला लागले. ख्रिश्चन धर्मांच्या संपर्कात आलेले आदिवासी ख्रिश्चन धर्मांच्या रिती नियमानुसार

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

पुजा करायला लागले तर मुस्लिम धर्माच्या संपर्कात आलेले आदिवासी हे मुस्लिम धर्माच्या रितीनीयमानुसार पुजा करायला लागले आज अनेक आदिवासी विभागातील वेगवेगळ्या धर्माची मंदिर, चर्च बघावयास मिळते यावरुन असे लक्षात येते की आदिवासी पारंपारिक धर्मांमध्ये आधुनिक धर्माचा हस्तक्षेप होउन त्यांच्यामध्ये परिवर्तन होत आहे.

२) आदिवासींच्या सांस्कृतिक जीवनावर धर्माचा प्रभाव:--

आदिवासींच्या सांस्कृतिक जीवनावर देखील धर्माचा फार मोठा प्रभाव पडलेला आपणास दिसुन येतो आदिवासी समुदायामध्ये सांस्कृतिक जीवन हे पारंपारिक स्वरुपाचे होते. अनेक समुदायांमध्ये गुनागृह/गोटुल नावाची संकल्पना अस्तीत्वात होती या गोटुल गुनागृहामध्ये ७ वर्षापासुन तर लग्न होईपर्यंत मुल, मुली सकाळी सायंकाळी एकत्र यायची गाणी नाच यामध्ये मग्न व्हायची आपले पारंपारिक नृत्य गाणी शिकायचे तसेच गावामध्ये कोणत्याही कार्यक्रम प्रसंगी ते सादर करायचे लग्न समारंभ, उत्सव इत्यादी प्रसंगी पारंपारिक नृत्य यांना महत्वाचे स्थान असायचे परंतु आज आधुनिक धर्मव्यवस्थेचा प्रभाव आदिवासींच्या जीवन पध्दतीवर झालेला आहे आज अनेक उत्सव कार्यक्रम प्रसंगी सिनेमाचे गाणे लावतात मुले मुली सिनेमांच्या गाण्यांवर नृत्य करतात. अनेक धार्मीक कार्यक्रमामध्ये सुध्दा परिवर्तन झाले उदा. आज मोठया प्रमाणात आदिवासी समुदायामध्ये गणेशउत्सव, दुर्गोत्सव, ख्रिसमस, गुडफ्रायडे इत्यादी उत्सव साजरे केले जातात.

३) आदिवासींच्या विवाह पध्दतीवर धर्माचा प्रभाव.

आदिवासींच्या विवाहपध्दती ह्या वेगवेगळया स्वरुपाच्या आपणास दिसुन येतात. वेगवेगळया जमातीमध्ये जोडीदार निवडण्याच्या वेगवेगळया पध्दती आहेत. आदिवासींची विवाह पध्दती ही फार साधी आणि अगदी वेगळी आहे. अनेक आदिवासींमध्ये आजही विवाहाच्या वेळेस वधुमुल्याची प्रथा अस्तीत्वात असलेली दिसुन येते. अगदी साध्या पध्दतीने विवाह व्हायचे कोणत्याही प्रकारच्या लग्नांमध्ये मोठेपणा नसायचा आपआपल्या एपतीप्रमाणे पाहूण्यांना बोलावून त्यांचे आगत स्वागत करून आदिवासी त्यांच्या विवाह विधीप्रमाणे विवाह पार पाडायचे परंतू आज विविध धर्मांचा शिरकाव आदिवासी समुहामध्ये झाल्याने त्यांच्या विवाह पध्दतीत बदल झालेला दिसुन येतो.उदा. तेलंगानामध्ये जे आदिवासी हिंदू धर्मियांच्या संपर्कात आले त्यांच्या विवाह पध्दतीवर हिंदू धर्मीय विवाह पध्दतीचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो जसे मंगल अष्टके, मंडप, बॅंड इत्यादि. ख्रिश्चन धर्मियांच्या जे आदिवासी समूदाय संपर्कात आले त्यांच्या विवाहपध्दतीवर ख्रिश्चन धर्मीयांचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो. उदा. अनेक आदिवासी चर्चमध्ये विवाह करतात तर जे आदिवासी समुदाय मुस्लिम धर्माच्या संपर्कात आले त्यांच्या वैवाहीक पध्दतीवर मुस्लिम धर्मीयांचा प्रभव पडलेला दिसुन येतो अशा रितीने ज्या ज्या आदिवासी समुदायचा वेगवेगळया धर्मिय लोकांच्या अधिक संपर्कात आले त्या त्या धार्मिक विवाह पध्दतीचा प्रभाव आदिवासी विवाह पध्दतीवर झालला दिसुन येतो.

५) आदिवासींच्या आर्थिक जीवनावर धर्माचा प्रभाव:—

अनेक वर्षापर्यंत आदिवासींचे आर्थिक जीवन एकप्रकारे स्वयंपूर्ण स्वरूपाचे होते. त्यांच्या मर्यादित गरजांची पुर्तता ते त्यांच्या समुहाच्या माध्यमातुन करित होते. परंतू जेव्हा आदिवासी समुदाय वेगवेगळ्या धर्मांच्या संपर्कात आल्यामुळे त्यांच्या जगण्याच्या तसेच धर्माच्या अनेक निषेध नियम लागु करण्यात आले. त्यांचे जंगलावर आधारित असलेले जीवन उदा. मासेमारी, पशु पक्षांचा शिकार यावर निर्बंध यावयास लागली त्यामुळे त्यांना वेगवेगळया ठिकाणी मोलमजुरी करून जीवनाचा उदरनिर्वाह करण्याची पाळी आली. अर्थव्यवस्थेला वेगवेगळे स्वरूप प्राप्त झाले त्यांच्या पारंपारिक व्यवसायाच्या जागी नवनवीन कार्य व व्यवसायाची भर पडत गेली. अनेक धर्म विधी करिता त्यांना पैशाच्या स्वरुपात खर्च लागला लागला धर्म उत्सव साजरे करित असतांना त्यांच्याकडुन पैसे गोळा केल्या जाउ लागले त्यामुळे धर्माच्या नावावर त्यांच्या आर्थिक परिस्थीतीमध्ये एकप्रकारे हस्तक्षेप होउ लागला.

६) आदिवासींच्या सामाजीक जीवनावर धर्माचा प्रभाव :—

एकंदरित आदिवासींचे संपुर्ण जीवन हे वेगवेगळया धर्माने प्रभावीत केले. आदिवासींच्या पारंपारिक प्रथा, परंपरा रूढी प्रमाणके यामध्ये बदल होउन नवधर्माच्या रूढी, प्रथा, परंपरा ते आत्मसाम करावयास लागले. आज आदिवासींमधील अनेक पारपारिक विधी आजच्या तरूण

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 303 (CCCIII)
ISSN : 2278-9308
July 2021

पीढींना माहित नाही. कोरकू मधील शिदोली नावाचा प्रकार आदिवासीमधून यूवागृह, गोटुल अशा वेगवेगळया नावांनी जे आदिवासींचे सांस्कृतीक सामाजिक भवन होते त्यांच्या मोठया प्रमाणात लोप होतांना दिसत आहे. आदिवासींचे पारंपारिक खेळ, नृत्य यांचीही हळूहळू लोपाकडे वाटचाल सुरू आहे.कारण अनेक तरूण मुले मुलींना पारंपारिक नृत्य, गाणी येत नाही तर वेगवेगळया धर्मीयांची गाणी ते आपल्या घरी कार्यक्रमामध्ये वाजवतांना दिसतात एवढेच नव्हे तर अनेक आदिवासी तरूण तरूणींची मोबाईल रिंगटोन सुध्दा धार्मीक गाण्याची, स्टेटस धार्मीक देवदेवतांची पहावयास मिळतात. त्यांच्या वेशभुषा, केशभुषा पुर्णपणे बदलल्या आहेत एवढेच काय ते एकमेकांसोबत सुध्दा कधी कधी आपली मातृभाषा सोडून मराठी, हिंदी भाषेमध्ये बोलतात यावरून त्यांच्या सामाजिक जीवनात मोठया प्रमाणात बदल झालेला दिसुन येतो.

निष्कर्ष :—

आज आदिवासींच्या परंपरागत जीवनपध्दतीमध्ये मोठया प्रमाणात बदल होतांना दिसत आहे. आदिवासी संस्कृतीचा लोप होतांना दिसत आहे. पुर्वी ख्रिश्चन मिशनऱ्यांनी या समुदायामध्ये बाप्तिस्मा करून स्वतःच्या धर्माचा प्रचार आणि प्रसार मोठया प्रमाणात केला त्यानंतर हिंदु मुस्लिम समुदाय देखील आदिवासींना आपल्या धर्माकडे वळविण्याचा प्रयत्न करित आहे त्याचा परिणाम म्हणुन आज अनेक तरूण तरूणांना स्वतःचे देवत माहित नाही. पारंपारिक पुजा अर्चा करता येत नाही त्यांची सांस्कृतीक साधने व माध्यमे बदलली आहे. विवाह विधी सन उत्सव यामध्ये देखील बदल झालेला दिसतो त्यांची युवागृहे, गोटुल इत्यादी पध्दतीचा लोप होत आहे. पारंपारिक गाणी नृत्य विसरत चालली आहे. एकंदरितच संपूर्ण आदिवासी जीवन आज वेगवेगळया धर्मानि प्रभावीत झालेले दिसुन येते गावामध्ये गेल्यानंतर वेगवेगळया धर्माचा मंदिर, चर्च बघावयास मिळतात, वेगवेगळया धर्मांची प्रतिके बघावयास मिळतात, त्यांना स्वतंत्र असलेला आदिवासी धर्मानि अस्तीत्व आज गावांमधुन नामशेश होत आहे. व नवधर्म रचना गावांमध्ये प्रवेश करताना दिसत आहे.

संदर्भग्रथसूची :—

१) लोटे रा.ज (२०१०). 'आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र', पिंपळापुरे अॅड क पब्लिशर्स नागपूर ४४००२२.
२) खडसे भा.की (१९९९). 'सामाजिक मानवशास्त्र', श्री मंगेश प्रकाशन श्री शांतादुर्गा निवास २३, नवि रामदासपेठ नागपूर ४४००१०.
३) नेहरू पंडित जवाहरलाल (१९९७). 'भारत कि खोज' (मराठी आवृत्ती साने गुरूजी व करंदीकर) कॉन्टीनेटल प्रकाशन पुणे.
४) आंबेडकर डॉ.बाबासाहेब(अनुवाद मोडेस्वार देविदास).
'बुध्द आणि त्यांचा धम्म' डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर नॅशनल असोशीएशन नागपूर.
५) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची भाषणे भाग—३ खंड—१८. प्रकाशन उच्च व तंत्रशिक्षण विभाग महाराष्ट्र शासन २००२.
६) [illegible]
सस्कारन.

College of Social Work
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

CLASSIC REPRINT SERIES

2

304

BENGAL, PAST AND PRESENT

Vol. 117, Issue: (III) July - September 2021

by

Calcutta Historical Society

Forgotten Books

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Bengal, Past and Present

ISSN: 0005-8807

Calcutta Historical Society

Scanned with CamScanner

LIST OF OFFICERS AND MEMBERS OF COUNCIL OF THE BENGAL, PAST AND PRESENT FOR THE YEAR 2021.

President :
His Honour Sir A. H. L. Fraser, M.A.,
LL.D., K.O.S.I.
Vibe-Presidents :
The Hon'ble Mr. Justice A. C. Mukhopadhyaya,
M.A., D.L., F.R.S.E. T. H. Holland, Esq.,
F.G.S., F.R.S. C. W. McMinn, Esq., I.C.S., (retired.)
Secretary and Treasurer .-
Honorary General Secretary :
J. Macfarlane, Esq.
Treasurer :
The Hon'ble Mr. Justice A. C. Mukhopadhyaya, M.A., D.L., F.R.S.E.
Additional Secretaries :
Philological Secretary:
E. D. Ross. Esq., Ph.D.
Natural History Secretary :
Captain L. Rogers. M.D., B.Sc., I.M.S.
Anthropological Secretary:
N. Annandale, Esq., B.A., D.Sc.
Joint Philological Secretary :
G. B. MahaM. Haraprasad Shastri, M.A. •
Numismatic Secretary:
H. M. Wright, Esq., I.C.S.
Other Members of Council :
The Hon'ble Mr. Justice F. G. Pargiter. B.A..
I.C.S. Kumar Ramessur Maliah. I. H. Burkill. Esq..
M.A. H. F. Kempthorne. Esq. 4
W. K. Dods. Esq. The Hon 'Me Mr. A. Earle.
I.C.S. Lieutenant- Colonel J. H. Tull Walsh.
I.M.S. H. H. Hayden. Esq., B.A., F.G.S. F. Thornton. Esq., F.R.I.B.A.
Satis Pandit B. Chandra Vidyabhusana. M.A. H. F. Stapleton, Esq., B.A., B.Sc.

Dr. Ambedkar College of Social Work
PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Sr. No.	Name of Topic	Page No.
22	IMPACT OF E-BANKING ON CUSTOMER SATISFACTION	124-132
23	FARMER PRODUCER ORGANIZATIONS (FPO) IN INDIA- A ROAD AHEAD	133-135
24	A STUDY ON THE AWARENESS OF FOOD PATENTS TO ESTABLISH AND SECURE THE INNOVATIVE FOOD INDUSTRY	136-142
25	CAN DISCOUNT BE THE MOTIVATION TO REDUCE FOOD WASTE? A CASE STUDY OF DURVANKUR DINING HALL, PUNE	143-145
26	HIGHLIGHTS OF THE EDUCATION POLICY FOR HIGHER EDUCATION	146-150
27	ECONOMIC INDEPENDENCE OF WOMEN AND SOCIO- ECONOMIC TRANSFORMATION: THE USHERING OF A NEW DAWN	151-158
28	SOLID WASTE MANAGEMENT: TRENDS AND PROSPECTS (IN REFERENCE TO URBAN GEOGRAPHICAL SURVEY OF INDORE CITY)	159-163
29	DR. AMBEDKAR VIEWS OF NEW INDIA AS AN ANTHROPOLOGIST AT PAR	164-167
30	A STUDY OF CORRELATION BETWEEN LIFESTYLE AND SOCIAL MATURITY AMONG TRIBAL AND NON-TRIBAL ADOLESCENTS	168-171
31	A SURVEY ON THE MALE WEIGHTLIFTER CONCERNING THE REMEDY AND FOLLOW UP PROCESS	172-173
32	CHALLENGES OF TEACHER EDUCATION FOR TEACHER COMMUNITIES	174-179
33	A STUDY OF STRESS MANAGEMENT FOR JUNIOR LEVEL MANAGERIAL PERSONAL AT WORK PLACE	180-186
34	HOTELS JOURNEY- PRE PANDEMIC TO POST PANDEMIC WITH REFERENCE TO THE YEAR 2020 & 2021	187-197
35	INVOLVEMENT OF WOMEN IN CHILD ABDUCTION: CASE STUDIES	198-203
36	STATUS OF PRIMARY AND UPPER PRIMARY EDUCATION IN CHAMARAJANAGAR DISTRICT, KARNATAKA, INDIA	204-206
37	TOUCHING AND TRANSFORMING LIVES THROUGH SUDHA MURTHY'S *WISE AND OTHERWISE*	207-209
38	A STUDY OF RELEASE OF LOCK DOWN AND CURFEWS IN GREEN ZONES AND ITS EFFECT AND FOLLOW OF SAFETY PRECAUTIONS IN POST COVID 19	210-218
39	ANALYSIS ON EFFECT OF TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP ON THE EFFECTIVENESS OF TEAM	219-228
40	THE IMPACT OF SHGS ON THE SOCIAL LIFE OF TRIBAL WOMEN SPECIAL REFERENCE: MELGHAT (MAHARASHTRA)	229-234
41	MICRO HISTORICAL ANALYSIS OF HINDU-MUSLIM RELATIONS IN KASHMIR: A CASE STUDY OF VILLAGE DADSAARA	235-238
42	PRIMARY EDUCATION: UNIVERSALITY VS QUALITY- A MAJOR ISSUE OF CONCERN	239-243

Scanned with CamScanner

ISSN : 0005-8807

THE IMPACT OF SHGS ON THE SOCIAL LIFE OF TRIBAL WOMEN SPECIAL REFERENCE: MELGHAT (MAHARASHTRA)

Dr. M. H. Zade

Asst. Professor & Head, Deptt. Of Sociology, Dr. Ambedkar College of Social Work , Wardha, Dt. Wardha (Maharashtra).

Abstract

Focus of this paper is on the impact of SHGs on the social life of tribal women in the region of Melghat in Amravati district Maharashtra. The people living sparsely in forest, remote and distant areas having specific life style, dialect and rites are described as trible.The state of Maharashtra has 8.85% of total tribals in india..Melghat consisting of the tensils of Chikhaldara and Dharni is a Sub region of Amravati district. Prior to British rule the tribals were confined to their forest only, gradually they came into contact with the rural and urban societies for educational, medical and likewise purposes. The tribals had to live amongst the urban or the rural people. This helped them to progress further but also caused them to pay costs of their peculiar life style.

SHG was introduced firstly in Bangladesh by Dr. Mohomad Yunus. Now S.H.G is globally famous as Rural Bank.In India SHG was firstly introduced by MIRADA. NABARD promoted SHGs and it took a shape of movement. This paper shows that SHG succeeded as a major tool for women empowerment.. SHGs created self employment for women effecting their families and society positively.SHGs are working on hut level in tribal areas. Women could set up cottage industries and make production of papads, pickles, bakery items, dairying, etc.

The statistics analyzed here are based upon SHG members, Consultations with NGO workers & various books, periodicals, reports all helpful in research work

Object of research work is to seek the importance of SHG to study the involvement of women members of SHGs in development of villages, to study their participation in Gramsabha, to study their participation in social activities. Due to SHGs women also come forward for the drives about free plantation, inoculation, campus cleanliness, de addiction etc.

The conclusion of this paper is that SHG has an important place in tribal areas. Tribal women's participation in social activities, Gramsabha, and village development has increased throughSHG. The social status of women has also risen, along with their living standard. Through this paper it is recommended that Government aid may be provided to women working for de addiction etc. women may be selected as members for various government committees, like Education committee, Health committees, Tanta-mukti-gram-samiti, planning committee, etc. special 5 6 day camps may be arranged in summer for tribal women, children and youths. Their confidence may be enhanced. They may have personality development opportunities which by extent lead towards their more involvement into social activities, government may fund such camps. A confederation of SHGs may be formed to set up big projects to seek employment opportunities for the tribals this project may be funded by government.

Introduction

In the view of researcher three categories of modern society exist. Urban, rural & tribal all three categories are transitional. The urban is more transitional and the tribal is less. Anthropologist, missionaries, British compliers of folklore, social – scientist have focused the tribal people for various reasons. This resulted into enormous information about the tribal. Now everybody accepts "tribal may be illiterate, poor but enriched with culture" The tribal have their own culture, dialects, rites & rituals, festivals, literature and arts.

The tribal differ from urban and rural societies in many terms. They are still to be infected by so many modern evils or problems. Their rich culture has also protected them against modernism related problems.

Tribal cultures are considered to be the oldest ones in the word. With minimum needs these communities could lead a content life for centuries.

Some researchers believe that tribals are aboriginal in India and they had their own states: that they

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work
WARDHA

Page 311

Scanned with CamScanner

were invaded and defeated by Aryans. In order to save life they took resort in forests and interior areas.

The tribes were exploited by money lenders, land owners, and Christian missionaries. The British made attempts to safeguard their basic rights. Between 1782 and 1874 so many acts were made by the rulers and this caused the tribals to take a few steps ahead.

After independence some constitutional provisions were made to facilitate overall progress of the tribals. Thakkarbappa, Gandhi and Dr. Ambedkar made herculean efforts for their up liftment. But tribals still have a very long way to go. They still can't manage adequate quantity of bread and butter. These people are easy targets for social parasites illiteracy, ignorance and poverty subjected them to exploitation and injustice for endless years.

Tribal Society –

The people living sparsely in forest, remote and distant areas having specific life style, dialect and rites are described as trible.

Leasaly, Elvin V., Shubarn, A.V. Thakkar, Russell and Hirall, Govind Gare, Vinayak Tumrum and so many other researchers have accepted the tribles as aborigines: Huton uses the term of Primitive tribes for tribals. Thakkar Bappa and Gandhi termed them moolnivasi. Recently Dr. Mandavkar and Dr. Gare used the term of primordial for them. Mrs. Kusum Nargolkar and Shyam Nargolkar call them the king of the jungle.

In short, the tribals are aboriginals and primitive people. Gillin and Gillen says "tribal society is the group of locals residing in particular regions, speaking same dialect, having same culture, tradition and is illiterate."

Hobbel, "tribal is a social group speaking distinctive language or dialect and possessing a distinctive culture that makes it off from other tribals. It is not necessarily organized politically."

The makers of Indian Constitution included them into scheduled tribe (article 392(I)).

"The president may, by public notification specify the tribes or tribal communities or part of groups within the tribes or tribal communities or part of which shall for the purposes of this constitution be deemed to be scheduled tribes."

The tribal in india –

The population of India is over 102 crores according the census in 2001 out of which 08 crores and 43 lac are tribals. India has the one fourth of total population of tribals in the world.

The state of Maharashtra has 8.85% of total tribals in India, most of which reside in Thane, Dhule, Amravati, Chandrapur, Gadchiroli, Yavatmal and Raygad. There are 47 trible communities in Maharashtra such as Bhilla, Varli, Katkari, Madia gond, Korku, Kolam etc.

Melghat consisting of the tehsils of Chikhaldara and Dharni is a Sub region of Amravati district. The region is Korku dominated. The tribal population of Melghat was 142431 in 1991. This was 45.00 % of the total tribal population of (316448) Amravati district.

Indian Social System and Women –

In Principle the woman is adored as goddess in India. But treated as subordinate to male in practical. Her rights were curtailed, her place was cornered and she was restricted to kitchen and reproduction. She was put under numerous norms of religion socially, economically, culturally; maritally she was dependent upon male. She was helpless to accept her subordination as destiny. She was not left in a position to examine her status vis-a-vis that of a male as a result she couldn't open the door to progress for a long time. She mistook fetters as ornaments!

Tribal Women –

The tribal having been fighting against the odds in nature do require woman working shoulder to shoulder with men so their society provides enough space to women. Their daily schedule was determined by their poverty with endless labour to make both end meet and with no food for so many days. But still the tribal woman didn't work as a means for men on the contrary; she worked on equal terms with men and shared every labor the tribal men took up.

Prior to British rule the tribals were confined to there forests only, gradually they came into contact with the rural and urban societies for educational, medical and likewise purposes. The tribals had to live amongst the urban or the rural people. This helped them to progress further but also caused them to pay costs of their peculiar life style.

The korkus in melghat have their own rites from birth to death, their own festivals, and celebrations.

Scanned with CamScanner

Holi is afestively celebrated by korkus. Jiwati (Jiroti) is another big festival.

Korkus do not discriminate between a boy or a girl birth of both the sex are celebrated with equal fervour. They still have practice of paying bride value which is to be paid by bridegroom. They used to bury the dead bodies. Sindoli is a sort of celebration of Korkus in which mutton, wine and dance is enjoyed by both men and women in profuse. They have Jat Panchyat (Community Council) this panchayat was a regulatory and conciliating body of them. The panchayat's was the last word in the matter or dispute of any members of the community.

Back ground Self Help Group

SHG was introduced firstly in Bangladesh by Dr. Mohomad Yunus. Now S.H.G is globally famous as Rural Bank. SHG availed Dr. Mohomad Yunus of noble prize in 2006 .Then president of USA Bill Clinton and his wife Hilary Clinton congratulated him and appreciated his work. SHGs in Rajsthan were also appreciated by world banks, Insurance companies and private banks. SHGs also spread in Latin America, Africa and in Asian countries.

SHGs in India

In India SHG was firstly introduced by MRADA. NABARD promoted SHGs and it took a shape of movement. In 1993 Reserve Bank of India approved of SHG. Now SHGs are seen all over in India

Women and SHG

SHG succeeded as a major tool for women empowerment. Women, earlier confined to kitchen and upbringing of children, now could improve their familial & social status. SHGs, as apparently, were an economic movement but it brought about social changes. SHGs are working on hut level in tribal areas. Women could set up cottage industries and make production of *papads*, pickles, bakery items, dairying, etc. SHGs created self employment for women effecting their families and society positively. Importantly, erstwhile kitchen-confined women got more involved into social, government activities and programs. Various campaigns for village-cleanliness, de-addiction, Gramsabha camps improved involvement of women on the other hand women could be more confidant, self reliant and smart.

SHG in Melghat

SHG started in Melghat in 1994-95. Some NGOs initiated for the establishment of SHGs facing problems like extreme poverty of tribals, manly prejudices, bar of language, massive number of absentees of tribal women. However these NGOs carried out their promoting work with consistency.

They went door to door to create awareness for SHG. Gradually the local people, women in particular, could realize the importance and fruitfulness of SHGs and joined hands with the concerned workers. In 1999 a working group Koshish was formed by 05 NGOs and 03 individuals. Now Koshish has 268 SHGs in 214 Tribal Villages. These 268 SHGs are bringing about a healthy change in tribals.

The Researcher had been worked at Melghat for last 05 years as a project officer. That time researcher had been worked with SHG groups, hence research had data of SHG groups. The statistics analyzed here are based upon SHG members, Consultations with NGO workers & various books, periodicals, reports all helpful in research work.

Objectives

1 To seek the importance of SHG

2 To study the involvement of women members of SHGs in development of villages.

3 To study their participation in Gramsabha.

4 To study their participation in social activities

Hypotheses

This research work has the Following hypothesis.

1 A look of society towards women members of SHG has changed

2 Women members of SHG are playing an important role in the development of villages.

3 SHG causes social women empowerment.

Excluding the period in the beginning of social system and a few exception woman was not treated as par with man. She was confined to a very limited area, not allowed for social interactions. Recently women could cross the threshold of their houses and could seek education; social interaction could establish their identity. But rural and tribal areas do not witness much change in the status of women. And whatever

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

the following questions have been [illegible]

The importance of SHGs in terms of solving social problems

Sr. No	Importance of SHGs in society	Discussions on problems in villages		total
		Yes	No	
1	Yes	239 (94.47%)	14 (05.53%)	253(100%)
2	No	14 (82.35%)	03(17.65%)	17(100%)
Total		253 ([illegible])	17(06.30%)	270(100%)

253 out of 270 SHG members accept the importance of SHGs when asked about the details of importance the respondents say if any scheme is to be arranged or carried out SHG always initiate for it and facilitate for it. SHG members are working on various village committees. This underlines the importance of SHGs in villages.239 out of 253 (94.49%) respondents note that social issues are addressed and solved to some extent by SHG.

The sincere work SHGs members invites positive responses from the villagers. When SHGs work upon solving social/ village problems they get more involvement of people into SHGs. This proves the co relation between the importance of SHGs in villages and their redressing measures, discussions upon & addressing social issues.

Table1.2

The movement of SHGs is growing larger and playing important roles in the development of villages. To note whether programs are arranged by SHGs to improve villages is important for the research work.

Sr. No.	Participants	Frequency	%
1	Yes	207	76.67
2	No	063	23.33
Total		270	100

According to the table 207 out 270 (76.67%) respondents accept that development program is arranged by SHGs, whereas (23.33%) replied in the negative. People participate in various village drives for cleanliness, Liquor de-addiction, social enlightenment, inoculation, etc. through SHG. Micro study for village development is done by SHGs in order to have effective management of village resources. The work like soak pit is carried out through voluntary-collective- labor. Villagers are appealed not to wash clothes, household utensils at public hand pumps. Some groups of SHG members are formed to pay attention to and to monitor such development work.

Table 1.3

To check if the attendance of people in Gramsabha improved after joining of female to SHGs questions were asked to respondents.

Gramsabha and SHG members

Sr.	Particulars	Frequency	%
1	complete	013	04.82
2	Sometimes	185	68.92
3	Seldom	036	13.33
4	Never	036	13.33
Total		270	100

013 out of 270 i.e. 4.82% members say that their say is completely heard and paid attention to. 185 i.e. 68.92 % members say they get partial responses to their thoughts. 036 i.e. 13.33% members say they get a

Scanned with CamScanner

little responses to their say in Gramsabha meetings and some 036 members i.e. 13.33% say they don't get any response in the meetings just because they are female.

Female were dominated and overlooked in our society half of our human resources were never used in the intellectual field. But today even tribal women come forward and participate in Gramsabha. They have their say heard. Some of government policies like reservation policy, 73rd & 74th amendments in the constitution also gave wider scope to women empowerment. It is proven that the attendance in Gramsabha improved after joining of female to SHG at some places development planning is also done by female SHG members.

Table 1.4

Sr.No	particulars	Frequency	%
1	yes	232	85.93
2	No	038	14.3
	Total	270	100

232 out of 270 i.e. 85.93% members say social activities like celebration of birth anniversary days of national heroes are carried out. Only 038 i.e. 14.07% respondents reply in the negative.

Earlier women's participation in any social programs was very little .But women got opportunities to express their say, thoughts, views through SHGs They were also trained by SHG in this regard. They realized the important work of great people towards raising the status of women. The birthdays of these great people are celebrated with the initiation of women in villages. Women also come forward for the drives about free plantation, inoculation camps, cleanliness, de-addiction etc.

Conclusions

SHG has an important place in tribal areas. Tribal women's participation in social activities, Gramsabha, and village development has increased through SHG Now they also initiate for organizing and hosting various social programs, activities. They also participate in development planning. SHGs have given them a platform not only for the above said participations but also for getting their say heard, opinion expressed. Now women can freely discuss village problems. Views towards women has also changed. Women are treated with relatively more respect now. The social status of women has also risen, along with their living standard

Recommendations

1Government aid may be provided to women working for de addiction etc.

2 women may be selected as members for various government committees, like Education committee, Health committees. Tanta-mukti-gram-samiti, planning committee, etc.

3special 5 6 day camps may be arranged in summer for tribal women, children and youths. Their confidence may be enhanced. They may have personality development opportunities which by extent lead towards their more involvement into social activities, government may fund such camps.

4 A confederation of SHGs may be formed to set up big projects to seek employment opportunities for the tribals this project may be funded by government.

Ex. Soya bean project, Honey bee project community-farming,etc.

References:

Agalawe Pradip 'Adivasi Samajache Samajshastra' Shri. Sainath Prakashan Nagpur August 2004.

Anant Suchitra Rao . S.V.Sapoor Kavita 'Women at Work in India'- A Bibliography , Institute of Social Studies trust Sage Publilication India PVT.LTD.M-32

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

Grater Kalis Market- 1 New Delhi , 1986 s

Chacko Priyaram — 'Tribal Communities and Social change, Sage publication, B-42 Panchasheel, Enclave, New Delhi 150035 (2005)

Choure Narayan — 'Korku Janjati Ka Sanskrutik Itihas' Wishabharti Prakashan Nagpur, 1987.

Deogaokar Sau Shailaja — 'Adiwasi Wishva
Anand Prakashan. Nagpur. July 2001.

Deogaokar S.G. — "Problem of Development of Tribals Areas",
Liladevi publication Delhi (1980)

Deogaokar S.G. — 'The Korku of Vindhya Hills,' Inter India publication D.D. Raja. Garden extension, New Delhi 110015 India.

Fuchs Stephen — 'Adiwasi Samasya Ani Badalate Sandarbha'
Sugava Prakashan, Pune, July 2000.

Gare Govind — 'Maharashtra Aadiwasi Jamati'
Continental Prakashan, Pune 2002.

Gare Govind — "A sociological study of the impact of self help group on fanincial. economic and social life of tribal woman in Melghat.

Petkar Haridas Uddhaorao — 'A Ph.D. Thesis submitted to Rashtrasant Tukodoji Maharaj University, Nagpur.'

Tumram Vinayak — 'Aadiwasi Sahitya Swarup Ani Samiksha'
Vijay Prakashan, Hanuman galli. Sitabardi Nagpur, 17/11/1994

Scanned with CamScanner

Dr. Vijayat...
Impact Factor

The International Journal of Analytical and Experimental Modal analysis

An UGC-CARE Approved Group - II Journal

An ISO : 7021 - 2008 Certified Journal

ISSN NO: 0886-9367 / web : http://ijaema.com / e-mail: submitijaema@gmail.com

IJAEMA

Certificate of Publication

This is to certify that the paper entitled

CONSTRAINTS OF SENIOR CITIZENS DURING COVID-19

Authored by :

Dr. Vijayata Vitankar

Assistant professor

From

Dr. Ambedkar college of social work, Wardha

Has been published in

IJAEMA JOURNAL, VOLUME XIII, ISSUE IV, APRIL/2021

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Michal A. Olszewski Editor-In-Chief
IJAEMA JOURNAL

6.3 IMPACT FACTOR

International Organization for Standardization
7021-2008

http://ijaema.com

314

Scanned with CamScanner

ISSN NO: 0886-9367

315

CONSTRAINTS OF SENIOR CITIZENS DURING COVID-19

Dr. Vijayata Vitankar

Assistant professor

Dr.Ambedkar college of social work.Wardha.

Abstract

The severe onslaught of generally unknown virus i.e. Covid-19, killing millions of people in the world offers an evidence that "the strong alone survives while the weak wanes";the rich or poor, white or black, Christian or Muslim, Chinese or Japanese do not matter at all. Health is wealth and everybody has to keep this messageof the Covid 19 in the present century.

Introduction

On March 22, 2020, the Government of India having declared the total lock- out throughout the country had taken the most decisive and timely measure for the prevention of the most deadly pandemic referred usually to 'Covid-19. The highly developed countries like U.S.A., UK. Italy, Germany, Japan and China (the country of its origin) were already reeling under its penumbra, were assiduously working to take strong preventive measures.Vaccines as the antidotes were almost non-existent. Scientists in fields of medicines and pharmacy started working by burning the mid-night oil throughout the world. Yet the catastrophe of the twenty first century continued challenging the very existence of human beings killing millions of people in the world. In all the countries, old people being normally physically and mentally weak had borne the brunt of the onslaughts of the virus and swiftly succumbed to it. The game of the virus was same in India. The measure of the lock-out was formidable so much so|

Almost all systems of public transport airways, railways, road-ways, and seaways came to stand still,

Almost all public and private offices kept thinly attended;

Schools, colleges, universities, teaching, training and coaching classes stayed banned;

Hotels, restaurants, eateries, road side tea stalls, lodges had top close doors;

Public meetings, ceremonies, religious travels were also completely banned;

Temples, places of worships of religions kept closed;

Shops, malls, super markets, leaving those selling essential goods, were banned to function;

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

The economic, social, religious, etc., were almost stopped. People were further asked to com to remain in their houses as long as possible. This apart,it was mandatory for every essentially use mask, maintain distances of about six feet with other at any public places and w their hands as many times as possible. Even severe penalties were imposed for violation of measures described above. The wheel of work and the rolling of cash slowed down. Neverthele the senior citizens in most families were the highest casualties in India.

Mr. Lav Agrawal (1), the Chief Secretary, Government of India, wrote to say, "India is working a right and appropriate direction on basis of experiences gained from the other countries, meeting the challenges arising from the outbreak of the Covid-19."Its outbreak has was swift a fatal.

Hypothesis

The calamity on account of the outbreak of Covid-19 during the period from March 2020 October 2021, underlines the hypothesis that he who is strong survives and weak wanes.

Objectives

In order to prove the truth of the above hypothesis, this paper attempts to examine

- Its impact on senior citizens in the country, and
- The consequential issues for their protection in future.

Triple Aspects of Economic Imbalances

Family is the primary unit that takes the initial care of the old citizens. Its economic and emotional conditions have the precedence over all other operational process.Probably, one cannot come across a family without a senior old member particularly in ordinary middle and lower income groups of people. During the period of this pandemic, as a results of several restrictions imposed by the government mentioned above. The monthly income of these families had considerably diminished. The earning members had a arduous task of meeting the normal expenses of their families. The expenses on medicinal treatment of old members, which grew enormously during this period, could not be properly met out. This short fall in the incomes of the earning members of the family resulted in the neglect of medical treatment of senior members. This inequity further weakened their capacity to fight out this fatal ailment effectively.

Scanned with CamScanner

The economic, social, religious, etc., were almost stopped. People were further asked to continue to remain in their houses as long as possible. This apart,it was mandatory for every one essentially use mask, maintain distances of about six feet with other at any public places and wash their hands as many times as possible. Even severe penalties were imposed for violation of any measures described above. The wheel of work and the rolling of cash slowed down. Nevertheless, the senior citizens in most families were the highest casualties in India.

Mr. Lav Agrawal (1), the Chief Secretary, Government of India, wrote to say, "India is working in a right and appropriate direction on basis of experiences gained from the other countries, in meeting the challenges arising from the outbreak of the Covid-19."Its outbreak has was swift and fatal.

Hypothesis

The calamity on account of the outbreak of Covid-19 during the period from March 2020 to October 2021, underlines the hypothesis that he who is strong survives and weak wanes.

Objectives

In order to prove the truth of the above hypothesis, this paper attempts to examine

- Its impact on senior citizens in the country, and
- The consequential issues for their protection in future.

Triple Aspects of Economic Imbalances

Family is the primary unit that takes the initial care of the old citizens. Its economic and emotional conditions have the precedence over all other operational process.Probably, one cannot come across a family without a senior old member particularly in ordinary middle and lower income groups of people. During the period of this pandemic, as a results of several restrictions imposed by the government mentioned above. The monthly income of these families had considerably diminished. The earning members had a arduous task of meeting the normal expenses of their families. The expenses on medicinal treatment of old members, which grew enormously during this period, could not be properly met out. This short fall in the incomes of the earning members of the family resulted in the neglect of medical treatment of senior members. This inequity further weakened their capacity to fight out this fatal ailment effectively.

Scanned with CamScanner

- As a direct consequence of lock-out, all the members of the continue to remain stay in th house creating congestion and at the same time avoiding the practice of distancing a prescribed in the rules for protective measures. The old person of the family could not kept i quarantine within the house. The earning members drastically failed to share the burden o separate quarantine facilities. Due the additional burden of medical expenses on quarantine in private hospitals made hundreds of families go begging. They had to borrow huge sums of money for the last rites of cremation of the dead body of the member. This reality was an unforgettable curse of human life.
- This aspect of the inequity could be observed with great disillusionment. A Covid patient in a house, who was dearly loved by all the members before its onset, suddenly gets distanced from everyone for self protection. Son rejected feeding his mother, wife withdrew feeding her husband, daughter wept for her inability to feed her father- where is the equity in human relations. They are last in front of our own eyes.

The above trident of melancholy has seen the importance of great laws of economics, psychology and philosophy. The virus of Covid-19 may extinct but the humanity never.

Table: Effect of Covid-19 on Senior Citizens (%ages)

Quarter (2020-2021)	SCs affected	SCs Recovered	SCs Died
First (April-June)	65.78	45.89	69.75
Second (July-Sept)	72.10	52.83	72.23
Third (Oct-Dec.)	64.39	57.92	74.76
Fourth (Jan-March)	73.32	60.34	68.46

Sources: Covid-19- Statistical Data Health Ministry Government of India, Sept.2021

Scanned with CamScanner

Observations:

(1) In the initial quarter i.e. April-May – June 2020, the percentage of patients of old ages was about 65. 78 per cent signifying that the pandemic highly affected those who were above the age of 60 years

(2) In the subsequent quarter the percentage shot up to 72.10 which was of grave concern for the families and the government; both were facing tough and challenging tasks;

(3) The percentage came down marginally in the third quarter to 64.39 per cent of the total number of patients admitted in the hospitals both private and public throughout the country; despite enormous efforts and preventive measures , the percentage could not come down;

(4) On the other hand, it further move up sending the nervous fervor among the members of family and equally the government responsible for maintaining the control as its formal obligations;

(5) The percentage of recovery of old people was hardly 45.85 per cent in the first quarter, which was the matter of grave concern as their capacity to withstand the onslaught of the virus was diminishing fast;

(6) However, it improved marginally to 52.83 per cent in the subsequent quarter, i.e. June-Sept.,2020 that had given a little solace to the public in general;

(7) It was the matter of consolation that the percentages of recovery of old people improved to 57.92 per cent and 64.34 per cent in later quarters of the financial year of 2020-21; by this time Covidshield and Covaxin arrived on the scene;

(8) What was more languishing was the highest percentages of the patients in this groups succumbed to the disease; not less than 69.76 per cent of the old patients died in the first quarter; it moved up significantly in the next two quarters disheartening the public and those in medical services;

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

(9) The last quarter showed some consolation as the percentage came down to 68.46 per cent; but the gravity of the situation clearly indicated that the Covid-19 had taken its revenge on old people simply because of their feeble and frail physical and mental capabilities.

(10) The loss of senior citizens in the country is irreparable.

Dr. R.D. Trivedi (2) the Director, AIMS, New Delhi, made a pertinent remark. "Covid-19 had taught many lessons for improving the public life and living in India. Its message was that everyone must have self-confidence and self reliant as far as possible.

Summary

The pandemic had hit heavily the senior citizens not only in India but even so called developed countries of the world, like the U.S.A and Italy. The toll of senior people was high on account of two basic reasons, namely, (a) the falling capabilities of the senior citizens to fight the virus and (b) non-availability of effective doses of right vaccine in the initial stages. The catastrophe is now the part of the history.

//'the end//

Selected words

Pandemic, quarantine, sanitizers.

Selected References

1. Lav Agrawal: Press Report dated July1, 2020, published in the Times of India, New Delhi, p.4.
2. R.N.Trivedi: Press Report dated October 21, 2020, published in the Times of India, New Delhi, p.2.

Scanned with CamScanner

The International Journal of Analytical and Experimental Modal analysis

An UGC-CARE Approved Group - II Journal

An ISO : 7021 - 2008 Certified Journal

ISSN NO: 0886-9367 / web : http://ijaema.com / e-mail: submitijaema@gmail.com

IJAEMA

Certificate of Publication

This is to certify that the paper entitled

STATE INITIATIVE FOR PROTECTION OF SENIOR CITIZENS

Authored by :

Dr. Vijayata Vitankar

Assistant professor

From

Dr. Ambedkar college of social work, Wardha

Has been published in

IJAEMA JOURNAL, VOLUME XIII, ISSUE VIII, AUGUST/2021

Michal A. Olszewski Editor-In-Chief

IJAEMA JOURNAL

6.3 IMPACT FACTOR

International Organization for Standardization

7021-2008

PRINCIPAL I/c.

Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

http://ijaema.com

321

Scanned with CamScanner

STATE INITIATIVEFOR PROTECTION OF SENIOR CITIZENS

Dr. Vijayata Vitankar

Assistant professor

Dr.Ambedkar college of social work,Wardha.

Abstract

The woes of the senior citizens in India have been disheartening and equally disturbing. These people, who sacrificed their life-time energies and potentialities for the providing support the development of family, society and finally the country, are awfully suffering not only from physical and mental sickness but also maltreatment and misbehavior of their own people.

Among the countries that stand top ranks in the well-being of the senior citizens include rank wise Switzerland, Norway, Sweden, Germany, France and Japan while India stands 75th rank among 99 countries, according to the UN.Report.2021.

The Government of India being conscious of problems of senior citizens has adopted several legislative and social initiatives for protecting and providing various facilities ever since it announced the National Policy for the well-being of the senior citizens inn1999. This paper attempts to highlight upon some of the significant measures taken by it. It is a matter of gratification that the government have been continually working for improving the livings conditions of senior citizens with all earnestness.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

Introduction

Today lessening emotive affection and regards among people in India today for parents and seni citizens is a matter of serious concern. The number incidents where these weaker sections of th society are subject to violent treatment and frequent reprimands have been continuously rising i the country. Its gravity is unfathomable because the country's traditional culture had so far beei epitomized bysermons like-- *Matra devo bhav and pitru devo bhava*. Recently, it is reported (1) that a major son killed his father by an axe because the latter refused to buy a mobile for him.

The most laudable Government initiative in taking legislative measures for the protection and maintenance of parents and senior citizens are obviously the most fundamental steps towards their well-being. Understandably, the legislative measures are doubtlessly preventive measures and theyintroduce the elements of fear among the common public. Nevertheless, economically, physically and mentally weaker parents and senior citizens can hardly resort to these measures without support from others. Mr. Pranab Mukerjee (2), the erstwhile President of India, observed and said, "It gives me half pleasure in passing the Maintenance and Welfare of Parents and Senior Citizens Act, 2018. It is because it may dissuade common public from taking violent actions against the senior citizens and parent to a certain extent, but the question that perturbs me is how far these weaker sections of our society could make use of it"

Scanned with CamScanner

Hypothesis

In the light of the above, the hypothesis that isformulated implies that strong legislative measures and the judicial earnestness will cause to bring down the violence against the parents and senior citizens as the first step towards welfare and protection of old people.

Objectives

The objectives of this paper include:

- (i) study of the legal provisions for controlling the violence against parents and senior citizens ; and
- (ii) Study of the measures suggested for their maintenance.

The Government of India, for the first time, announced its National Policy for the welfare of the senior citizens in the year 1999 with the following fundamental objectives, keeping in view its Constitutional obligations under Article 41 Directive Principles of State Policy.

(a) Economic and financial protection and maintenance of seniors citizens,

(b) Physical protection from violence against them and severe and immediate punishment for perpetrators of such activities;

(c) Facilities for medical treatment and health care,

(d) Adequate and proper provisions for food, residence and living conditions

(e) Protection of their properties and assurance of reasonable income there from;

Scanned with CamScanner

(f) Coordination between all the Concerned Ministries for providing necessary t granted by the government.

Major Provisions of the Maintenance And Welfare of Parents and Senior Citizens Act

The prominent purpose of the Act is to provide for:

- for maintenance and welfare of parents and senior citizens
- for ensuring their basic needs; safety and security; establishment, managemen regulation of institutions and services; and
- for the rights guaranteed and recognized under the Constitution and for matters conn therewith or incidental thereto.

The concept of 'maintenance' incorporates proper arrangements for food, clothing, hous medical attendance, treatment, insurance, safety and security of parents. Further, the concep welfare" implies adequate food, housing, clothing, safety and security, healthcare, recreation a other amenities necessary for the wellbeing of parents and senior citizens.

The Act contains the arrangement for establishing the following kinds of organizations f conducting welfare activities in the interests of the senior citizens:

(a) Multi-Service Day Care Centre for Senior Citizens means a registered Institution established and maintained by the State Government, either by itself or through a voluntary /private/non–governmental organization or society trust and providing day-care facilities such as healthcare, recreation, peer interaction and entertainment for senior citizens';

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

(b) Senior Citizens Care Home'' means a registered Institution, established and/or maintained by the Central or State Government, either by itself or through a voluntary /private/non–governmental organization or society or trust and providing residential facilities for senior citizens for their care and welfare.

The State Governments have been effective in setting up a number of both the kinds of institutions. According to the information published by the Ministry of Health, Government of India, 2021, around 173 Seniors Citizens Care Homes and 225 Multi-Service Day Care Centre for Senior Citizens'' have so far been established among several states.

Constitution of Maintenance Tribunal

The Government may constitutefor each sub-division one or more Tribunals as may be specified in the notification for the purpose of adjudicating and deciding upon the order for maintenance under section 5.

- The Tribunal shall consist of an ADM or SDM of the sub-division, as the case may be and two other members, of whom one shall be women.
- The maintenance tribunal shall have all the powers a civil court for all purposes of section 195 and chapter XXVI of the CrPC 1973. (a) The ADM shall be designated as the Presiding Officer of the Tribunal. (b) Two other non-official members, one of whom shall be a woman,
- Its members must have the following qualifications, namely

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

 ISSN NO: 0886-9367

(i) he/she should not be less than 35 years of age.

(ii) He should possess a post graduate degree from a recognized university.

(iii) He/she should be a person of ability, integrity and standing and should have adequate knowledge and experience of at least 10 years of working with an organization working for the welfare of senior citizen in the area of health, woman empowerment and social welfare and

(iv) He /she should be resident of a the relevant locality

(v) The member of the Tribunal may be disqualified if he/she (a) has been convicted and sentenced to imprisonment for an offence which, in the opinion of the state Government involves moral turpitude; or (b) is an undischarged insolvent; or (c) is of unsound mind and stands so declared by a competent court or (d) has been removed or dismissed from the service of the Government or a body corporate owned or controlled by the Government.

The Tribunal so constituted consists of:

(i) Retired Secretary of the Government-Chairman.

(ii) Secretary In charge of the Department of the State Government

(iii) One representative from the Sate Counsel for the senior Citizens

(iv) One representative from academic bodies concerned with social work, psychology and sociology with experience of working on the issues of aged persons.

Scanned with CamScanner

The Tribunal which is established as per provisions of the law, is required to appoint the Conciliation Officers. The conciliation officer so appointed functions as the Maintenance Officers and must have following qualifications namely:

(a) he should be associated with an organization which is working for the welfare of senior citizens and/or weaker sections, or in the area of education, health, poverty-alleviation, women's empowerment, social welfare, or related fields, for at least two years with an unblemished record of service;

(b) he should be a senior office-bearer of the organization; and

(c) he should possess good knowledge of law;

The Conciliation Officer is required to arrange and hold meetings with the two parties as necessary, and shall try to work out a settlement acceptable to both the parties, within a period of one month from the date of receipt of the reference.If the Conciliation Officer succeeds in working out a settlement acceptable to both the parties, he shall draw up a memorandum of settlement in Form 'F', get it signed by both parties, and forward it, with a report in Form 'G', along with all records of the case received from the Tribunal, back to the Tribunal within a month from the receipt of the reference.f the Conciliation Officer is unable to arrive at a settlement within one month of receipt of a reference he has to return the papers received from the Tribunal indicating the efforts made to bring about a settlement and the points of difference between the two parties which could not be reconciled.

Scanned with CamScanner

Action by the Tribunal in case of settlement before a Conciliation Officer.- (1) In case, the Tribunal receives a report from the Conciliation Officer under sub-rule (2) of Rule 11, along with a memorandum of settlement, it shall give notice to both parties to appear before it on a date to be specified in the notice, and confirm the settlement. (2) In case on the date specified in the notice as above, the parries appear before the Tribunal and confirm the settlement arrived at before the Conciliation Officer, the Tribunal shall pass a final order as agreed in such settlement.

In the event of following situations, the Tribunal is responsible to take appropriate actions:

((i) the applicant (s) and the opposite parties do not agree for reference of their dispute to a Conciliation Officer; or

(ii) the Conciliation Officer sends a report conveying inability to work out a settlement acceptable to both the parties, or

(iii) no report is received from a Conciliation Officer within the stipulated time limit of one month, or

(iv) in response to the notice issuedone or both the parties decline to confirm the settlement worked out by the Conciliation Officer.

The Tribunal is the most powerful body which may penalize the perpetrators of crime and misbehavior against the senior citizens. It stands committed to protect the life, pride and property of the senior citizens.

Ranjit K Singh(3)who undertook the study entitled ' Senior Citizens are not free citizens in India' observed that " The living conditions of the most of senior and old citizens in almost every class

Scanned with CamScanner

of society, are so inhuman and distressing, that are incredible. Apart from their unattended physical and mental sufferings, utter economic and social neglect of the people of their families are curse on the hu8manity".

Summary

Under the provisions of the Indian Constitution, the senior citizens comprising around 9.5 per cent of the total population, they are entitled to have all the facilities common to every other citizen. They have the equal fundamental rights live with dignity, free from economic, social, physical, and mental anxietydiscomfort. A number of social organizations have been established in India to take care of this intellectual property at any cost. But at the same time the attitude of general public towards the senior citizens, despite their weaknesses, must be human and decent.

///The End///

Dr. Ambedkar College of Social Work

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

The International journal of analytical and experimental modal analysis ISSN NO: 0886-9367

Key words

Relative, Maintenance allowance, domestic violence, conciliation proceeding.

Selected References:

1. Tokene Rahul -Reported in the Hitavada, the Daily Newspaper, dated September 27 2021, p.6.
2. Pranab Mukerjee: Proceedings of Parliament- Dated January '15, Government of India Press, Vol 298, III, (x); p. 294
3. Ranjit K.,Singh: Senior Citizens are not free citizens in India'- The Telegraph, Kolkata. October 28, 2021.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

Number of Research papers published per teacher in the Journals notified on UGS Care list during the last five year

2022

List of papers –

Sr. No	Author Name	Title of Paper	Year	Name of Journal	
39	Dr. Vijayata Vitankar	The Assessment of the from social Viewpoint	2022	Scientist the official Journal of Scientist R. Academy	33
40	Dr. Madhuri Zade	Superstition and discrimination changing references		Akshar gatha Journal	34
41	Dr. Minakshi Kubde	Womens Participation in Indian Politics		Ajanta International multilingual Quality Research Journal	35

Dr. Ambedkar College of Social Work
WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

RA

CNR 2022273,
08903670)

Scientist

The Official Journal of Scientist R Academy

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6569360

Research Article

OVID-19: THE ASSESSMENT OF THE IMPACT FROM SOCIAL VIEWPOINT

Vijayeta Vitankar

Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha, India

vijayta12345@gmail.com

ARTICLE HISTORY

Received: 11.04.2022 Revised: 26.04.2022 Accepted: 21.05.2022

ABSTRACT

The most dreaded epidemic of the present century, the Covid-19 killed people more than those jointly killed in two world wars and destroyed the property worth trillions of dollars in the world within the period of two years. In India too its mayhem played the havoc destroying the lives of millions of people, deserting industry and trade while damaging human fabrics. Hence, the present study was undertaken with the objectives of understanding the nature and extent of its impact on economic and social conditions, assessing the lessons the victims gained and examining its effect on human body and mind. The study pertained to the small sample of 90 patients of Covid-19 from the rural and urban segments of the city of Wardha. The study's major conclusions are (i) the pandemic damaged the major limbs such as heart, lungs, brain, kidneys, stomach reducing the capacity of body; (ii) it introduced fear, suspicion, tension and dejection weakening the human mind: (iii) it threw families into destitution due to heavy expenses and loss of jobs; (iv) it adversely affected harmonious relations among members of the family and society.

KEYWORDS: Pandemic, catastrophe, economic consequences, insomnia, hyper tension,

Vitankar. Covid-19: The assessment of the impact from social viewpoint. Scientist. 2022; 1(2): 78-89.
s://doi.org/10.5281/zenodo.6569360

t R Academy, Bangalore, India and Article is available on https://www.thescientist.online/

Scanned with CamScanner

INTRODUCTION

Since last two consecutive years the pandemic of Covid-19 played the disastrous role in deserting economic conditions of millions of families and disturbing social fabrics of the families. Millions of people lost their lives and children their parents; many lost their jobs while their families were thrown into utter destitution. The calamity was far worse than the world wars

The virus of Covid-19 came to existence at Wuhan in China during December 2019 and the World Health Organization (WHO) declared it as the *pandemic* spreading fast among the people. Fast afflicting virus of Covid-19 clinically called – 2SARS^{cov} 1-is declared as the breathing syndrome. It has numerous genetic variants highly dangerous, such as (i) 222E Alfa corona, (ii) NL63 Alfa corona virus, (iii) OC43 beta corona virus, (iv) HKU Beta corona virus, etc. Dredos Adamahmnom Gebreyesos of the International Committee of Taxonomy of Virus has named Covid-19 corona virus as SARS ^{cov2}. The virus hits the particular glands of lungs and carries its attack on stomach and upper parts of the intestine. It also deserts blood circulation system in a dangerous manner. The resulting complications are many but any discussion on them is outside the purview of this paper.

On March 22, 2020, the Government of India, for the first time declared the total lock out, if not the emergency, throughout the country. Dr. Harshavardan, [1] the then Central Minister for Health Services, made a categorical statement, "The virus of Covid-19 is a fatal pandemic that has attacked many countries of the world and now it is breaking out in our country fast. It is the duty of every person to take utmost care of the self by strictly following the guidelines issued by the Government; the Government of India being in constant and continued touch with all the state governments, has been directing and providing all necessary assistance to defeat the attack". The catastrophe continued its sway making people non-plussed and disoriented. The loss of lives and equally the loss of wherewithal went on unabated at least for two years. One can contest figures but not the facts.

According to the statistics released and published in almost all national dailies in India, about 4.8 crores of people suffered from this virus out of which 4.2 lakhs patients lost their lives. The death toll in the states is shown in Table 1.

Table 1: State-wise number of Covid-19 patients

State	NO. of patients (Lakhs)	No. of deaths (Thousands)	Death %
Maharashtra	78.70	1.48	1.89
Kerala	65.03	68	1.04
Karnataka	39.50	40	1.01
Andhra	23.20	15	0.65
Tamil Nādu	34. 5	38	0.11

Source: JHU SSR COVID 19.

It may be observed that:

(i) the number of people afflicted with Covid-19 was around 78.70 lakhs in the state of Maharashtra recording the highest number, whereas the number of patients was lowest in the state of Andhra Pradesh which was around 23.20 lakhs;

(ii) the number of Covid-affected patients who lost their lives was 1.48 lakhs only in the state of Maharashtra, followed by state of Kerala registering the death of 68 thousand Covid-19 patients.

(iii) the percentage of patients died was as high as 1.89 per cent of those affected in the state of Maharashtra, while it was as low as 0.11 per cent in the state of Tamilnadu'; and

Scanned with CamScanner

Scientist is Published by Scientist R Academy, Bangalore, India
https://www.scientistacademy.com

335

(iv) the states of Tamilnadu and Andhra Pradesh had been able to prevent the spread of the virus.

Mr. Lav Agrawal [2] the then Secretary, in the Ministry of Health, Government of India, pertinently remarked, "No doubt, the virus of Covid-19 as reported by the World Health Organization, is the fast-afflicting fatal disease, nevertheless, to combat and defeat it, we all must be take all the precautionary and preventive measures carefully and cautiously".

Human calamity got further aggravated by economic adversity. The World Bank observed [3] and said, "The war kills people; but the virus of Covid-19 never stopped killing people and destroying the engines of economic growth". It crippled the economies of the most of the countries of world, while considerably reducing their GDPs and creating unemployment. The statistics of trade and commerce, if presented, would shoot up one's pulse rate.

Its pall of gloom was already dreadful for the people but it caused them to distance from each other. Quarantine-culture made people languishing to stay in loneliness. Thus, the dreaded virus of Covid-19 was devouring the social and familial fabrics. Its onslaught on physical, economic and social aspects of human lives deserves serious study of its impact in order to search for somewhat newer ways and means of living.

Objectives

In the light of the above discussions, the objectives of this research study include:

[i] To assay the nature and extent of the impact on personal, economic and social dimensions of lives of patients afflicted with the pandemic of Covid-19;

[ii] To assess the experiences and lessons the victims and non-victims obtained from their suffering s due to this epidemic; and

[iii] To examine the effects of the disease on body and mind of the victims of the disease.

Hypothesis

In fact, the hypothesis offers the direction and field for setting out the objectives of the research undertaking. Hence, following themes are formulated as the segments of the hypothesis.

H1: During the affliction of the virus the patients are essentially quarantined; they are kept aloof even from their dear and near people; this creates mental nervousness among them and finally make their attitudes negative and arrogant.

H2: Most patients are observed to be of the view that the style and system of medical treatment, administration of drugs, reactions and responses of doctors and nursing staff are but the political gimmicks;

H3: Most of the patients of Covid-19 lost their jobs because their employers refused to take them back on employment;

H4: Patients of diabetes, high blood pressure, etc., were found to be highly vulnerable to the epidemic; and

H5: Most of patients although recovered from Covid-19 were found to be the victims of insomnia, headache, hypertension, mental weakness.

RESEARCH METHODOLOGY

Under the auspices the Higher Learning Research Centre of the Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha, and this research project was undertaken because this pandemic has brought out many social ailments.

[a]For the purpose of the study 90 Covid-19 patients from the urban and rural areas of the city of Wardha were selected at random basis covering people all strata of the society;

Ambedkar College of Social Work, WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

[b]With a view to seeking necessary information from those sample patients, the well-tested questionnaire was framed and information was collected by direct interviews;
[c]All duly recovered patients selected for the study were not more than 90 who were observed to be eager and deeply interested in furnishing the information sought through the questionnaire;
[d] The size of sample might appear insignificant but due personal and financial limitations, could not be enlarged further;
[e] Aged and poor respondents were unwilling to furnish and share any information at the first instance but after pursuing they did disclose their views;
[f] In consonance with the objectives mentioned above, the information collected was mainly related to:
(i) The major economic consequences,
(ii) The physical impact of Covid-10 on selected respondents:
(iii)The mental impact on patients; and
(iv) Opinions of selected Covid -19 patients
(v) Opinion of selected respondents on third wave

Through personal interviews and questionnaire, the information from all the selected respondents were collected and tabulated for the purpose of observations and comments thereon. Without acute observations and analysis, proper results and recommendations would not be plausible.

Limitations

The present research paper is subject to following limitations:
This is an exclusive individual pursuit as a consequence of which the scope, size and objectives are not extensive;
Since the individual resources – physical, mental, financial and time are limited, the size of sample and questionnaire were restricted;
The study pertains to urban and rural segments of Wardha only, which has peculiar ecology, environment and spatial setup; its observations cannot have the national orientation.

OBSERVATIONS AND ANALYSIS

Perchance, Covid-19 was the only epidemic disease that resulted in the deaths of millions of people and destruction of economies of many countries of the world.

Table 2: Economic Consequences during Covid-19 among selected patients

	Loss of Job	10	11.1
	Closure of business	07	07.7
	Irregular salary payment	12	13.3
	Cash deficit	23	25.5
	All Above	02	02.2
	No Impact	36	40.2
	Total	90	100.0

NOR= Number of respondents

Scanned with CamScanner

Dr. P. Ghosal, [4] admitted saying, "Covid is a condemning catastrophe catapulting the foundations of economic growth engines and throwing hundreds of workers out of jobs"; destruction is instantaneous, while construction is time consuming". Table 2, presented below throws light upon the intensity of economic damages unto the small sample of selected respondents.

It may be discerned that:

[a] Not more than 11.1 per cent of the respondents complained the loss of job due to ailment of the Covid-19, it was mainly because of the loss of physical ability which was the key factor in their respective jobs.

[b] Insofar as business was concerned, the respondents were mainly the proprietors; whenever the proprietor becomes disabled, he has to close his business; however, only 7.7 per cent of the respondents lost their business; what was noteworthy in this case, all the respondents were the traders and none of them could withstand the woes of the epidemic;

[c] About 13.3 per cent of the respondents, all of them being the employees in the private establishments, failed to receive their regular salaries even after recovering from the ailment and joining the duties as per contract; they could not report the matter to the concerned labour authority in the government for the reasons best known to them;

[d] one respondent out of four faced the problem of cash deficits during the period of the pandemic; the family members and/or caretakers of the patients of the Covid-19, could not plan and arrange for adequate cash for simple reason of unpredictability of ensuing expenses on medical treatment and services; and

[e] Interestingly, not less than 40 per cent of the respondent-patients reported that the affliction of deadly disease of Covid-19 did not affect them in any respect; this favourable response could have been received either from the affluent class or from those marginally affected by the virus.

These observations lead to conclude that the outbreak the Covid-19 was not highly desolate on the economic front as was vociferously claimed by many stakeholders. Not less than 59 respondents (36 from sixth row plus 23from the fourth row of above Table-2) were by and large economically comfortable. Moreover, the rural and urban segments of Wardha are not commercially and industrially prominent, as a result of which, the gravity of economic despair was not severe.

[ii] Physical Impact on selected respondents

Covid-19 is an acknowledged the fatal disease and the death toll is high. Yet recovery rates of patients in India had been laudable.

Table 3: Physical Impact of Covid-19 on selected patients

S.NO.	Particulars	NOR	Percentage
01	Fall in resistance	19	21.1
02	Feeling of Feebleness	26	28.8
03	Feeling Inoperative limbs	09	10.0
04	Unwillingness to work	06	06.5
05	All Above	20	22.3
06	Impact unrealised	10	11.3
07	Total	90	100.0

NOR= Number of respondents

Scanned with CamScanner

In this context, Dr. Gangakhedkar [5] stated that "In many states the percentage recovery of patients of Covid was more than 80 per cent which was remarkable even during the first wave". He further added to say, "The recovery rate had been encouraging because the public was conscious and cautious in taking preventive measures as recommended by the government from time to time".

In this context, the figures presented in Table 3, above speak the following:

[a] 21.1 per cent of the respondents had experienced the certain reduction in their physical capacity to resist any attack on any limbs of their bodies;

[b] 26 out of 90 selected respondents who suffered from the pandemic were of the definite view that their capacity of physical resistance reduced considerably which made them feeble even to undertake personal chores;

[c] Interestingly, only six respondents out of 90 developed aversion to undertake any meaningful personal or domestic work; the insignificance of the number of the respondents indicated that the pandemic did not eradicate the work culture among the patients after recovery, and

[d] Unexpectedly, only 10 out of 90 respondents did not realize the impact, while the remaining numbers of the patients were fully aware of their loss of physical capacity.

The above findings conclusively indicate that the impact of Covid-19 on majority of respondents was on their physical capacity. 80 out of 90 respondents did realize feebleness even after the recovery from the pandemic, as it reduced the operative ability of certain limbs of the body, like lungs, heart, stomach, intestine, etc. These are the most sensitive parts of the human body which once damaged cannot function as effectively as it were. The loss or disability is permanent.

The parentages of respondents, who seriously had suffered before the onslaught of Covid-19, were in reality the patients of the following ailments:

Diseases prior to Covid- 19	Percentage of respondents
1. Blood Pressure	7.78
2. Diabetes	2.22
3. Poor resisting capacity	27.78
4. Continued body temperature	13.34
5. Inadequate diet	4.44
6. All diseases	40.0

The gravity of the impact of the pandemic among the above respondents was highly critical essentially requiring special treatments and care. The severity of disease was the challenge to the medical teams attending the patients.

[iii] Mental Impact on Patients

It is well-known fact that the hazardous pandemic of Covid-19 has equally hit the mental ability of most patients all over the world. The reputed mental- surgeon from Nagpur Dr S Meshram [6] in his interview with the local Daily, the Hitavada, without mincing words told that "The deadly virus of Covid-19 moves fast toward cerebellum and cause permanent damage in reducing its neurotic activities".

Most of the patients despite being recovered could not feel mental solitude and lost their mental stability. This equally significant aspect of the impact on patients was extensively covered in this study with reference to the selected to sample of patient-respondents. It is, however, no gainsaying a fact that no vaccination is ever developed for the medicinal treatment for mental injury. The data furnished by each individual respondent was tabulated and presented in Table 4 below.

Scanned with CamScanner

Table 4: Mental Impact of covid-19 on selected patients			
S.NO.	Particulars	NOR	% Age
01	Fright- worry- despair	09	10.0
02	Mental unsteadiness	08	8.8
03	Headache	03	3.3
04	Insomnia	03	3.3
05	All above	43	47.5
06	Nil effect	24	26.1
07	Total	90	100.0

NOR= Number of respondents

The Table throws light upon the following facts:

[a] It is surprising that as many as 24 respondents out of 90, although suffered and thereafter recovered from the deadly disease of Covid -19, have the nerve to admit that they did not suffer mentally at all; probably these patients were the persons of strong will and mind:

[b] Despite the aforesaid observation, it cannot be denied that the remaining 66 patients-respondents have mental uneasiness and weakness including fear, headaches, sleeplessness and absence of metal peace; and

[c] No one had reported to have lost his/her mental or nervous break-down as a consequence of the virus.

The intensity of mental disturbance among the patient-respondents did not appear to be considerably high as was generally apprehended by doctors and social media. The impact subdued due to normal economic and suave social environment of the city of Wardha. Obviously, this has been the matter of great consolation for local administration and medical services.

[iv] Opinions of selected respondents

It was in the fitness of things to seek the factual opinions from the mouths of those who had undergone the excruciating pains of the pandemic Covid-19. Their different opinions, which may not be palatable or controversial, are presented in the following Table 5.

Table 5: Opinions of selected respondents on Covid -19			
S.NO.	Particulars	NOR	% Age
01	Epidemic Disease	50	55.5
02	Susceptibility of all	22	24.4
03	Political gimmick	06	7.1
04	NO definite opinion	12	13.0
05	Total	90	100.0

NOR= Number of respondents

The Table reveals the following facts, namely

[a] Majority of the patient-respondents i.e. 50 out of 90, simply commented that Covid-19 was certainly the most treacherous epidemic of the century and required vigorous combating efforts by all the sections of the society; such kind of reasonable opinion makes people cautious and careful in its prevention and control;

Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

PRINCIPAL I/c.
Dr Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

[b] Roughly, one out of four patient-respondents held that every normal human being is prone to virus provided he/she takes utmost self-care at every place and time:
[c] There is no iota of truth that the outbreak of the Covid-19, the declaration of lockouts, reduction in attendance of employees in government offices, closure of transport systems, schools and colleges, development of quarantines on war-footings in hospital and other convenient places, spree of vaccination, etc., were all the drama of the government; not more than 6 out of 90 respondents deemed it as the political plot;
[d] Obviously, what looks awkward is that despite (i) a large number of deaths due to Covid-19 in almost all the parts of countries, (ii) the strict implementation of the lock-outs in the country, (iii) the painful reduction in commercial and economic production, (iv) the loss of jobs by millions of workers, and (v) the enormous vaccination campaign, and constant appeal by the government to the people to for the observance of preventive measures, 12 respondents had the cheeks to tell that they had no definite opinion about the pandemic.

To conclude, the majority of the patients had rightly gauged and grasped the severity of the epidemic. They did appreciate the dominant and effective role played the government as well as the doctors and nurses without caring for their personal lives.

[v] Opinions on third Wave of Covid-19

The talk of the Third Wave of the Covid-19 has been in the air ever since the second wave became non-existent. The IIT Kharagpur through their mathematical model predicted the possibility of the Third Wave of the Covid-19 in near future. It aroused the interest in seeking the opinion of the selected respondents. Their responses were presented in Table 6.

Table 6: Opinions on Third Wave of Covid-19

S.NO.	Particulars	NOR	% age
01	Political Gimmick	17	18.9
02	Myth by Doctors Pharma companies	20	22.2
03	Confident of Third Wave	05	5.7
04	Indifferent	48	53.2
05	Total	90	100.0

NOR = Number of respondents.

The figures in above Table disclose the following facts:
[a] Amusingly, not less than 48 out of 90 respondents were almost indifferent in giving their opinion about the Third Wave; their indifference is not without reasons; perhaps according to them, what is inevitable is almost irresistible; people must be cautious and careful;
[b] Merely 5 respondents were confident of the third wave; the number of such respondents being negligible, the opinion is deemed insignificant;
[c] The remaining 37 respondents had given the opinion which is null and void

Scanned with CamScanner

...is manner, the question of the Third Wave becomes immaterial. In this connection, the attention is ...ing adverted to the recent announcements of the arrival of the Third wave in the country and necessary ...estrictions and preventive measures are being reintroduced as per necessity.

CONCLUSION

[a]Adverse economic impact

Not less than 54 out of 90 households of the respondents suffered heavy financial losses either due to loss of jobs or loss of business; but at the same time 36 respondents did not undergo any financial adversity. It is evident that the economically weaker sections faced hardships because their loss of jobs or loss of business is the first causality. In other words, every calamity whether natural or otherwise, always hits hard the poor but not the rich.

Most of them had the common complaint of cash deficits they confronted because no sooner a person in a family gets afflicted by the Covid-19, the need for cash shoots up to meet several medical expenses with no limits aggravating their problems

Moreover, all respondents are the residents of Wardha where the scale and size of trade and industry are not highly sustainable. As a result, the unfavourable impact of any calamity becomes more telling.

[b] Physical Impact

26 out of 90 selected respondents who endured the onslaught of the pandemic strongly felt that their inherent physical capacity diminished considerably and their disability made them undesirably weak to carry out normal human activities. Some respondents developed complete aversion to work, although their number was not significant. Incapability was deemed better than the aversion to work. Nevertheless, only six respondents out of 90 developed aversions to undertake any meaningful personal or domestic work.

Most of the victims of the pandemic, as reported, were observed to be incapable of (i) breathing properly, (ii) digesting their normal food, (iii) moving fast and working smartly, (iv) walking, scatting or running, and (v) controlling the functions of various organs like eyes, nose throat, kidney, etc. As many as 80 out of 90 respondents experienced weakness feebleness and fragility. Most of them complained even the loss of body-mass index.

[c] Mental Impact

It is found that not less than 66 respondents our of 90, comprising about 74 per cent of the sample size, complained about internal fear, restlessness, constant headaches, and even sleeplessness. These happenings further reduce the physical capacity of the patients. Despite these medical problems, none is reported to have lost his/her mental or nervous break-down as a consequence of the virus.

The remaining 24 respondents despite being affected by the epidemic for long period did not lose their mental strength and capability. Thus, it is evident that the patients with strong mind cannot be defeated even by dreaded virus. Strength of mind supersedes strength of body. The intensity of mental disturbance among the patient-respondents did not appear to be considerably high as was generally apprehended by doctors and social media.

[d] Opinion of patients

It was desired to seek the opinions of the patients as they factually experienced the woes of the epidemic for a considerable period of time. Their views, as found, are enumerated below.

[1] 50 out of 90, comprising about 55.5 per cent, agreed that it was formidable and fearful experience. They feared death any moment. They appreciated the services of the doctors and nurses but were highly worried about the expenses and the final outcome.

Scanned with CamScanner

[2] Most of them were excessively perturbed by the manner they were kept isolated and distanced from the very dears and nears. Even after their recovery and return to home the members of the family, friends and relatives kept the distance which was highly irritating and insulting for the latter. Although the measures of keeping distance, putting mask of face, using sanitizers every time. avoiding body-touch etc., were mandatory for prevention of the epidemic, could not be appreciated by patients. Isolation many a time is regarded as the punishment for the ailment. The preventive measures are misconceived by patients.

[3] It was found that about twenty five per cent of the respondents were of the opinion that people are generally vulnerable and susceptible to this dreaded disease. Ordinarily, common man is observed to be less conscious and careful about preventive measures. They cannot live in the atmosphere of suspicion and fear.

[4] It was conclusively found that the declaration of lockouts, reduction in attendance of employees in government offices, closure of transport systems-airways, railways and roadways, schools and colleges, theatres, places of worships, control over the public meetings were not at the gimmicks of the Government of India. In fact, most countries of the World, on the recommendations of the World Health Organization, these measures were strictly implemented despite local objections. However, in this study, as many as 6 respondents out of 50 had the cheeks to criticize these measures as the political design of the government.

[5] The extensive operational medical care and treatment was undoubtedly highly expensive which was far beyond the financial capacity of the normal households. One patient in the house was enough to throw the entire family in utter destitution. During the course of interviews with sample patients, most of them unhesitatingly accepted the deliberate non-disclosure of the disease by several patients. The unbearable heavy expenses forced them for non-disclosure.

[e] Opinions of patients

[1] This study places on record the fact that not less than 48 out of 90 respondents from sample, comprising more 53.3 per cent, were almost uninterested and unresponsive in disclosing their opinion about the Third Wave. They felt such predictions are baseless and of no consequence today. Whatever comes whenever the people confront it. Merely 5 respondents were confident of the third wave. Hence, the opinion is totally insignificant.

[2] During the course of interviews with the respondents, it was found that they were exceedingly bothered by the mess in the field of education. Their children frequently faced the problems of indecision by the government and the educational institutions. Nothing was in order. A few of them, as told by many respondents, are as under:

i. absence of information about the timings, teaching subjects, sitting arrangements.

ii. Compulsory purchases lap tops, mobiles, and of guardians;

iii. The usages of these equipments in viewing and listening unwarranted and undesirable pictures and messages are corrupting the minds of young boys and girls;

iv, Long absence of association with friends for playing games and sports, for undertaking physical exercises, and for casual chit-chatting has made young children mentally disturbed.

[3] In course of discussions with the majority of the respondents, they unmistakably informed that people addicted to drugs, alcohols, etc., are equally vulnerable to the epidemic However, few of the respondents not more than 16 per cent only have misconceived notion that the people with addiction are not prone to this dreaded disease.

Scanned with CamScanner

Majority of the patient-respondents i.e., 50 out of 90 simply commented that Covid-19 was certainly most treacherous epidemic of the century and required vigorous combating efforts by all the sections of the society. Regarding the Third Wave many discarded it as a fig of imagination. It is merely a diminishing spree of the on-going out-break.

[8] Suggestions

[I] Unquestionably the country's medical system and mechanism have performed the most formidable task in most dedicated and devotional manner. Their appreciation is indescribable. However, the fact is that in initial period the government machinery could not be geared up to face the bolt from the blues. Unpreparedness of the government in the initial phase was less satisfactory but once the vaccination developed, the machinery moved fast with the help of several social non-profit organizations.

In this context, it is advisable for the government to be more watchful and set up a permanent institution to constantly keep watch on international human tragedies. The machinery for Health Care should have sufficient financial and clinical resources.

[2] With the cooperation of self-service organizations, a co-ordination committee should be set up with adequate powers and resources for the purpose of creating a cadre of well- trained and skilled persons comprising both men and women, for rendering most recent clinical services to the perspective patients.

[3] The issue of migrant workers had given rise to several problems in every state. In the times of calamities when they intend returning to their homes, various kinds of inconveniences crop up making them the victims of systems. It is recommended that state governments in the department of labour must provide proper facilities for their registration with all necessary information. Such registration should be renewable every year.

[4] It is matter of lamentation that in our country a considerable number of doctors, nurses, midwives, and other staff workers laid their lives while rendering the valuable medical services to the Covid-19 patients. No doubt, the concerned governments had given adequate compensation to the dependent of the deceased member, it becomes an obligation.

In this context it is advised that specially designed life insurance cover may be developed and assigned d to each such worker. Moreover, their service conditions and rules of compensation should be compatible.

[5] The students pursuing their studies in colleges, universities, professional institutions etc., may be directed to join the National Service Schemes, where they should be trained to offer first-aid services in the case of outbreak of any epidemic or calamity.

[6] What is imperative for everyone today is to become instrument-savvy, so that they could be able to obtain any necessary information, communicate with the concerned people and offices, get their services and make payments immediately. These routine operational services and their payments can be made at any time at any place by any person.

7] More than two years of accompaniment with Covid-19, whether in urban or rural areas, people are habituated to maintain appropriate physical distance between each other. In any family, if all the members strictly maintain the requisite distance, it would be irritating and at times felt derogatory. Over the period, it resulted in emotional distancing which would be self-defeating and self-destroying. Hence, the people should modify their behaviour keeping total perspective in mind and the future necessities.

8] The problem of cash deficits that often arises, no sooner any member of the family is under attack from the virus of Covid -19. Relatives, friends, co-workers, employers, bankers, etc , are not found to

Scanned with CamScanner

be much helpful. Hence, it is recommended that the people must develop the practice savings for emergency. The cash so saved must be withdrawn only in the case of emergency in the family.

ACKNOWLEDGEMENT

We would like to thanks to Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha.

REFERNCES

[1] Dr. Harshvardhan: The Statement of the Minister – Press Council of India, dated March 23, 2020, New Delhi, p.3.

{2} Agrawal Lav: How to Combat the Attack of Virus- Economic Times, dated March 29, 2020, New Delhi, p11.

[3] Ronald E. Abraham: The Virus plagued the Engines of Growth- World Bank Report, May, 2020, p.129.

[4] P. Ghosal: Deadly Economic Impact of Covid-19- The Eastern Economists, Vol. XXVI, November 2021, pp 189-195.

[5] P.K. Gangakedkar: Monthly Bulletin of the All-India Institute of Medical Sciences, New Delhi, September-October, 2020, Vol., XXXVI NO 9, Page 23.

[6] Dr. S. Meshram: Interview by the Editorial team of the Hitavada, Nagpur, published on December 10, 2020 p. 9.

Dr. Ambedkar College of Social Work * WARDHA

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

(४७)

ISSN 0976-2957

सम्मकालीन भारत : विकास आणि विषमता

साहित्य, कला, संशोधन व परिवर्तनवादी
पुरोगामी विचारधारेशी बांधिलकी ठेवणारे त्रैमासिक

अक्षरगाथा

वर्ष : बारावे । अंक : चौथा
जानेवारी–फेब्रुवारी–मार्च २०२२

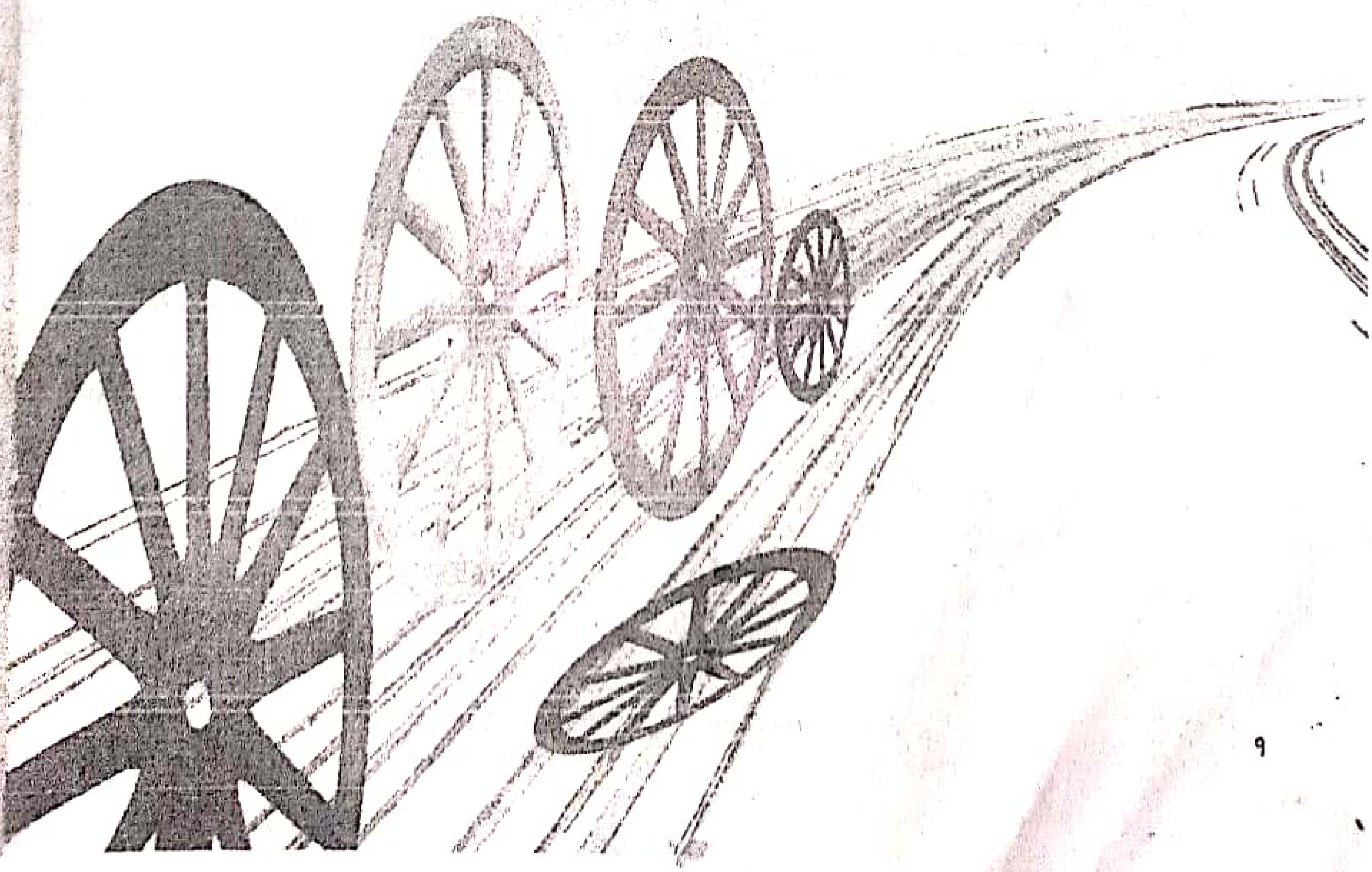

Page 348
Scanned with CamScanner

(८७)

साहित्य, कला, संशोधन व परिवर्तनवादी पुरोगामी
विचाराशी बांधिलकी ठेवणारे त्रैमासिक

अक्षरगाथा

वर्ष : बारावे । अंक : चौथा । जानेवारी–फेब्रुवारी–मार्च २०२२, नांदेड

संपादक : मा. मा. जाधव

संपादक मंडळ : बजरंग बिहारी, अनिल जायभाये, विवेक घोटाळे, संतोष सुरडकर, कमलाकर चव्हाण

कार्यकारी संपादक : दिलीप चव्हाण, भगवान फाळके

प्रकाशक : अर्चना माधवराव जाधव
बळीवंश प्रकाशन, 'बळीवंश',
नृसिंह पॅलेसच्या मागे,
नरहरनगर, नांदेड –५.

मुद्रिततपासणी
राजेश मुखेडकर
भ्र. ९८९०१५३७००

मुद्रक
मुद्रा ऑफसेट प्रिंटर्स अँड प्रोसेसर्स
शारदा टॉकीजजवळ,
एम. जी. रोड, नांदेड–०३.

मुखपृष्ठ व अक्षरमांडणी
विजयकुमार चित्तरवाड

अक्षरजुळणी
गिरीश कहाळेकर
भ्र. ९८९०५९७७१४

साहित्य व वर्गणी पाठविण्याचा पत्ता

मा. मा. जाधव
'बळीवंश', नृसिंह पॅलेसच्या मागे, नरहरनगर, नांदेड – ४३१ ६०५. भ्र. ९४२२८७४३३६, ९८८११९१५४३.
e-mail : akshargatha@gmail.com

वार्षिक वर्गणी : व्यक्ती : ₹ ३००/- संस्था : ₹ ४००/- **त्रैवार्षिक वर्गणी** : व्यक्ती : ₹ ८००/- संस्था : ₹ १०००/-
१० वर्षासाठी : व्यक्ती : ₹ २५००/- संस्था : ₹ ३०००/- **अंकाचे मूल्य** : ₹ १००/-

मनीऑर्डर/रोखीने/धनादेश/धनाकर्ष/Phone Pay/Google Pay 9422874336/बँक खाते : भारतीय स्टेट बँक (State Bank of India)
यशवंतनगर, नांदेड 'अक्षरगाथा' खाते नं. **32204333102** वर **IFSC Code : SBIN0001922**

वर्गणी रक्कम + ₹ ३० (शाखा विनिमय फीस) भरून पत्ता कळवावा.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या नियतकालिकाच्या प्रकाशनार्थ अनुदान दिले असले तरी, या नियतकालिकातील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

* या अंकातील लेखांतून व्यक्त झालेल्या लेखकांच्या मतांशी संपादक, मुद्रक आणि प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.
(मुखपृष्ठ व मलपृष्ठासह पृष्ठसंख्या आहे)

PRINCIPAL I/C
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

UGC CARE listed and Peer Reviewed Journal

(४७)

अक्षरगाथा

जानेवारी–फेब्रुवारी–मार्च २०२२

| अ नु क्र म |

विभाग : एक

जबरदस्तीचा 'विकास'	व्हर्जिनिअस सासा	७
उच्च जातींचे बंड	जीन ड्रेझ	११
'नव-उदारमतवादी युगा'चा अंत होऊ घातलाय...	रुटगर ब्रेगमन	१७
फॅसिझम	जयदेव डोळे	२८

विभाग : दोन

कविता : माया जेलो, बर्टोल्ड ब्रेख्त, पाऊल लॉरेन्स डनबर, जून जार्डन		३१

विभाग : तीन

भा. ल. भोळे यांचे स्वातंत्र्योत्तर भारतातील विकास...	भगवान फाळके	३७
एका नव्या लढाईसाठी...	डॉ. अजय देशपांडे	४६

विभाग : चार

नवीन शैक्षणिक धोरण: विविधरंगी...	अविजित पाठक	५९
समकालीन शिक्षण वास्तव आणि शिक्षण धोरण	डॉ. डी. एन. मोरे	६५
जोतीराव फुल्यांचा शिक्षणविषयक क्रांतिकारी...	रेणुकादास उबाळे	७४
शिक्षणाचे 'झूम बराबर...'	भवानी शंकर नायक	८२

विभाग : पाच

लिंगभाव विषमता : समकालीन संदर्भ	मयूरी सामंत	८५
अंधश्रद्धा आणि विषमता – बदलते संदर्भ	डॉ. माधुरी झाडे	९३

Page 350

Scanned with CamScanner

अंधश्रद्धा आणि विषमता - बदलते संदर्भ

डॉ. माधुरी झाडे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा.
भ्र. ९४२३४२०२६३ madhurizade@gmail.com

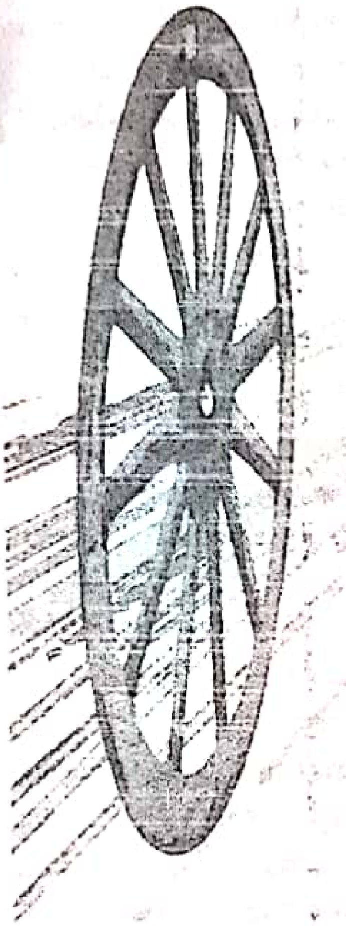

भारतीय समाजव्यवस्था ही विषमतेवर आधारित असणारी समाजव्यवस्था आहे. या संदर्भात आपण सर्व परिचित आहोतच विषमता ही लिंगाधिष्टीत, जातीधिष्टीत, धर्माधिष्ठित,तसेच आर्थिकतेवर आधारित असलेली दिसून येते. याच सोबत पुरुषप्रधान व्यवस्थेमध्ये स्त्री-पुरुषांमधील विषमता ही अंधश्रद्धांमुळेदेखील समाजव्यवस्थेमध्ये आपले पाय वर्षानुवर्ष घट्ट रोवुन बसलेली आहे, असेही दिसून येते. समाजमनात असलेल्या शिक्षित, अशिक्षित, स्वतःला सुशिक्षित, शहाणं, हुशार अशी विविध विशेषण असणाऱ्या नव्हे तर ती लावून घेणाऱ्या समाज घटकांमध्येदेखील मोठ्या प्रमाणात अंधश्रद्धा आहेत. या अंधश्रद्धामुळे महिलांवर वर्षानुवर्षे काही गोष्टी समाजव्यवस्थेने लादल्या आहेत. तर, काही वेळेस आपलं जीवन सुकर व्हावं, चाकोरीबद्ध व्हावं तसेच व्यवस्थेने आपल्याला नाकारू नये याकरिता महिला स्वतःहून काही गोष्टी स्वतःवर लादून घेतात. समाजमनाची इतक्या मोठ्या प्रमाणात असलेली धार्मिक नियंत्रणेही अंधश्रद्धांना खतपाणी घालणारी आहेत. यातूनच स्त्रीच्या वाट्याला सातत्याने दुय्यमत्व येऊन विषम वागणूक तिच्या वाट्याला आलेली आहे.

अंधश्रद्धा निर्मूलन चळवळीमध्ये काम करीत असताना अनेक घटना अगदी जवळून बघावयास मिळाल्या. यासोबतच या विषयावरील वाचन, चिंतन, मनन, विविध कार्यक्रम, यातून एक प्रामुख्याने लक्षात आले की, अंधश्रद्धा ही मुळातच शोषणाची व्यवस्था आहे. तसेच, ती विषमतेवरदेखील आधारलेली आहे. भारतीय संस्कृतीचा विचार करीत असताना आढळून येते की, सामान्यपणे आम्ही आपल्या संस्कृतीचे खूप गोडवे गात असतो. याचे प्रमुख कारण धर्मव्यवस्थेत दडलेले आहे. आमच्या संस्कृतीने स्त्रीला देवीचे स्थान बहाल केले. आमच्या देशाला मातेचे स्थान बहाल केले. जिच्या हाती पाळण्याची दोरी ती जगाला उद्धारी, अशा स्वरूपाच्या म्हणी तयार करून तिचा गौरव केला आहे. परंतु, प्रत्यक्षात तिच्या वाट्याला अनेक दुःखे आणि यातना आल्या आहेत. या दुःख आणि यातनेचे ती जेव्हा जेव्हा परीक्षण करावयास पुढे येते, तेव्हा मात्र तिला खूप मोठ्या प्रमाणात कुटुंबातूनच विरोधाला सामोरे जावे लागते. कारण, अजूनही आपली समाजव्यवस्था ही पुरुषप्रधान आहे. त्यामुळे या व्यवस्थेने स्त्रियांवर असंख्य बंधने लादून तिच्या विकासाच्या मार्गात अडथळे निर्माण केले आहे. आज समाजामध्ये बोलले जाते

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

ISSN : 0976-2957

की, आता महिला कुठे मागे राहिल्या. प्रत्येक क्षेत्रात तिने प्रगती केली आहे. परीक्षेमध्ये उत्तीर्ण होणाऱ्या व गुणवत्ता यादीमध्ये स्थान मिळवणाऱ्या मुलींची संख्या मोठ्या प्रमाणात आहे. हे जरी खरे असले तरी गावातील, आदिवासी वस्त्यांमधील, वाड्यांमधील, जत्रायात्रांमध्ये अंगात येणाऱ्या, भुताने झपाटलेल्या, देवी अंगात संचारणाऱ्या महिलांची संख्यादेखील दिवसागणिक कमी होण्याऐवजी वाढतच आहे. तसेच आपल्या आधुनिक समाजात हुंड्याकरिता महिलांचा छळ होणे, या नैराश्यातून तिचे मानसिक खच्चीकरण होणे, जाळले जाणे या घटना नित्याच्याच झाल्या आहेत.

शुभ - अशुभ तसेच पवित्र-अपवित्र या संकल्पना स्त्री- पुरुष विषमतेला, अंधश्रद्धेला फार मोठ्या प्रमाणात खतपाणी घालतात. शुभ- अशुभ या संकल्पनेचा स्त्रियांच्या शारीरिक व कौटुंबिक घटनांवर मोठ्या प्रमाणात प्रभाव पडलेला दिसतो. शुभ - अशुभ या समजातून महिलांची फार मोठी वर्गवारी केली जाते. याच महिलांना अनेक संधी नाकारल्या जातात. प्रसंगी एखाद्या व्यक्तीचं जगणं असह्य होऊन जातं. याचं कारण म्हणजे केवळ ती व्यक्ती अपशकुनी आहे, असा समज होय. घरात पाय ठेवताच घरामध्ये वाईट घटना घडायला सुरुवात झाली, घराची शांतता भंग झाली, अशा प्रकारचे अनेक आरोप तिच्यावर करण्यात येतात.

पूर्वी राजे-महाराजे घराबाहेर पडताना त्यांच्यासमोरून जाणीवपूर्वक सुवासिनींना पाठविले जायचे. कारण, या राजा-महाराजांना शुभशकुन घडावा, असा त्यामागील उद्देश होता. परंतु, आजही सुवासिनी आणि विधवा यामधील शुभ-अशुभ संकल्पना कार्यरत असलेली दिसते. ही संकल्पना प्रामुख्याने अंधश्रद्धेवर आधारलेली आहे. उदाहरणार्थ, एखाद्या स्त्रीच्या नवऱ्याचा मृत्यू झाला तर तिला अनेक धार्मिक व कौटुंबिक कार्यक्रमांना जाण्यास बंदी असते. उदाहरणार्थ, हळदीकुंकुवाचा कार्यक्रम, नामकरण सोहळा. स्त्रीला जोडीदार असणं-नसणं हे सर्व तिच्या पावित्र्य - अपावित्र्यावर व शुभ - अशुभतेवर अवलंबून आहे. हे जसे स्त्रीच्या बाबत आहे, तसेच ते पुरुषाच्याबाबतदेखील असावयास पाहिजे. परंतु, इथेदेखील लिंगभेदाचे तत्त्व काम करीत असताना दिसून येते.

स्त्रियांच्या संदर्भात 'अखंड सौभाग्यवती' हा आशीर्वाद आहे की, तो भविष्यातील दिशादर्शक आहे, असा प्रश्न पडतो. याचा अर्थ असा की, तिने मरेपर्यंत सौभाग्यवती राहावं. म्हणजेच आधी तिचा मृत्यू व्हावा. यामध्ये नवऱ्याच्या दीर्घायुष्याची अपेक्षा असेल, पण तिचं काय? अखंड सौभाग्यवती' असा आशीर्वाद स्त्रियांना फार छान वाटतो. परंतु, त्यांनी याचा अर्थ नीट समजून घेतला, तर त्यातील लबाडी लक्षात येते. तिचं सौभाग्य हे सर्वोत्तम आहे. अगदी तिच्या प्राणापलीकडे! सौभाग्य या शब्दाची फोड वेगळी असली तरी हे सौभाग्य म्हणजे पती असंच समजण्यात येते. म्हणजे, हे सर्व त्याच्या दीर्घायुष्यासाठी करायचं असतं. त्यात तिचा विचार कुठेच दिसत नाही.

लिंगभाव विषमतेच्या अनेक परिणामांपैकी माणसांना नाकारणं, हा एक परिणाम आहे. यामधून महिला समुदायातील व्यक्तींना लिंगाच्या आधारावर दुय्यमत्व प्रदान करायचं, त्यांना काही विशिष्ट भूमिका देऊन त्यांचे आयुष्य बंदिस्त करायचं. त्यांच्या चारित्र्यावर संशय निर्माण करायचे, त्यांची बदनामी करायची; अथवा शुभ-अशुभ पवित्र - अपवित्र या संकल्पनांच्या माध्यमातून त्यांच्यावर नियंत्रण मिळवायचे व यामधून त्यांचे शोषण करायचे, त्यांच्यावर मालकी प्रस्थापित करायची. हे सर्व अंधश्रद्धेतून घडत असते. त्याकरिता पुरुषसत्ताक व्यवस्था कार्य करीत असते व विषमतेचे बीज सातत्याने पेरत असते. अनेक व्रतवैकल्ये, उपासतापासही स्त्रीच्या वाट्याला आले आहेत. अनेक स्त्रिया उपवास करीत असताना 'एक दिवस पोटाला आराम मिळावा म्हणून उपवास करतो', असे सांगतात. त्यामुळे तब्येत ठणठणीत राहते, असेही कारण सांगत असतात. खरंच हे सत्य आहे ? यामध्ये वैज्ञानिक कारण असतं, तर डॉक्टरांनी पुरुषांनादेखील आठवड्यातून एक दिवस उपवास करायचे सांगितले असते. परंतु, प्रत्यक्षात असे आपणास दिसून येत नाही. यावरून उपवास हे स्त्रियांच्या शोषणाचे एक भयंकर षड्यंत्र आहे, असे

Scanned with CamScanner

लक्षात येते. यामधून स्त्रीच्या आरोग्याचे असंख्य प्रश्न निर्माण होतात आणि त्यामधून अंधश्रद्धांना मोठ्या प्रमाणात खतपाणी मिळते. यामधून उपासना, आराधना, उपवास यांचा जन्म होतो. व्रतवैकल्य करीत असताना सातत्याने एक युक्तिवाद केला जातो तो असा की, या निमित्ताने स्त्रियांना नटायला, घराबाहेर पडायला मिळते. त्या काही वेळेला नटण्यासाठी दिवसभराचं शोषण सहन करतात आणि करायचं काय, तर वडाच्या झाडाला फेऱ्या मारा, होळीची पूजा करा. वाण घ्यायला फिरा इत्यादी. हेही का करावं याकरिता विज्ञान असतंच! वडाच्या झाडाची ऑक्सिजन थेरी, अनवाणी चालन्यातील ॲक्युप्रेशर, तुळशीची पूजा आणि शुद्ध ऑक्सिजन अशा प्रकारचे प्रतिवाद ऐकायला मिळतात. आणि हो, हे जर खरंच आहे, तर मग हे फक्त स्त्रियांसाठीच का? पुरुषांसाठीसुद्धा याची गरज असायला हवी. परंतु, असे दिसून येत नाही. यावरून विषमतावादी अंधश्रद्धा या बहुसंख्येने स्त्रियांच्याच वाट्याला आलेल्या दिसून येतात व त्यांची रचना अगदी समर्थपणे, समर्पकपणे मांडलेली दिसून येते.

काही वेळेला असाही युक्तिवाद केला जातो की, ही व्रतवैकल्ये स्त्रियांनाच करायला आवडतात. काही प्रमाणात हे खरंही आहे. परंतु, सर्वसामान्यपणे आपण वरील विधान खरे आहे, असे मानू शकत नाही. कारण, महिलांवर हजारो वर्षांचा या संदर्भातील पगडा असतो. काही स्त्रियांना हे सगळं करण्याची आवड असते आणि काहींवर परंपरांच्या नावाखाली सक्ती केली जाते. याचा अर्थ, त्यांच्यावर प्रत्यक्ष सक्तीच केली जाते, असे नाही; परंतु त्या अप्रत्यक्षरीत्या त्या सक्तीच्या दडपणाखाली सातत्याने असतात किंवा त्यांनी ती सक्ती स्वतःवर लादून घेतलेली असते. कारण, बहुतेक व्रते, उपवास नवऱ्यासाठी, मुलं होण्यासाठी किंवा मुलांचे चांगले होण्यासाठी केले जातात. जर हे केले नाही तर कुटुंबावर प्रेम नाही, नवरा व मुलांवर प्रेम नाही, असे अर्थ काढले जातात आणि म्हणूनच, कुटुंबावर प्रेम, नवऱ्यावर प्रेम, मुलांवरचं प्रेम सिद्ध करायचं तर परत उपास करायलाच हवा, असं तिला सातत्याने वाटते. तिच्या प्रेमाच्या भावनांवर शंका उपस्थित केलेली तिला परवडणारी नसते. म्हणून लोकांच्या अविश्वासात राहण्यापेक्षा ही व्रतवैकल्ये, उपवास केलेले काय वाईट आहे, असे तिला वाटते व त्यामुळे सर्व अंधश्रद्धांना ती स्वीकारत जाते. याउलट विचार करीत असताना पुरुषांनी मात्र मुलाचे, बायकोचे चांगले व्हावे याकरिता कुठल्याही स्वरूपाचे व्रतवैकल्य केल्याचे दिसून येत नाही. (अपवाद वगळता) म्हणजे कुटुंबाची संपूर्ण जबाबदारी स्त्रियांवर सोपवून पुरुष मात्र मोकळा झालेला दिसून येतो. या सर्व अंधश्रद्धांमधून लिंगभाव विषमता दिसून येते.

आपण जेव्हा परंपरेने चालत आलेल्या व्रतवैकल्यांच्या आख्यायिकांचा विचार केला, तर आपणास असे दिसून येईल की, व्रतवैकल्ये स्त्रीला समर्पणाची भावना शिकवितात. स्त्रीने स्वतःपेक्षा कुटुंबाच्या सुखाच्या अधिक विचार करायचा, (विशेषतः पतीचा), हे या आख्यायिकांमधून बिंबविले जाते. तिचा त्याग, यातना, उपवास व काही उपासना हाच जणू पुरुषांच्या व कुटुंबीयांच्या सुखाचा, त्यांच्या आरोग्याचा व प्रगतीचा मार्ग आहे. यामध्ये कुठल्याही प्रकारची वैज्ञानिकता दिसून येत नाही. तर, सरळसरळ यामध्ये लिंगाधिष्ठित विषमतावादी अंधश्रद्धा दिसून येतात. पितृसत्तेचे अस्तित्व टिकून ठेवण्यासाठी सत्यवानाच्या सावित्रीच्या काय मागण्या होत्या ? एक-नवऱ्याचे राज्य, दोन-सासऱ्याची दृष्टी आणि तीन - १०० पुत्ररत्नं (मुलगी नाही). याचा विचार केला, तर तिथं तिचं स्वतःचं अस्तित्व कुठेच दिसत नाही. एवढेच नाही, तर स्त्री वर्गाचं अस्तित्व दिसत नाही. १०० पुत्ररत्नं मागणारी स्त्री ही संपूर्ण महिला वर्गाकरिता खरंच आदर्श असू शकते का? तरीदेखील तिला आदर्श म्हणून इतर स्त्रियांसमोर ठेवले जाते . दुसरीकडे आपणास दुसरी सावित्री दिसून येते. तिने असली परंपरावादी अंधश्रद्धेवर आधारलेली व्रतवैकल्ये झुगारून स्त्रीशिक्षणाचा गाडा ओढला. तिच्याही वाट्याला असंख्य अवहेलना आल्या. तिला मूल होत नाही म्हणून ज्योतिबाने दुसरे लग्न करावे, असा सल्ला अनेकांनी ज्योतिबांना दिला. त्यानंतर जोतिबांनी दिलेले उत्तर हे

Scanned with CamScanner

खरंच कृतिशील स्त्री-पुरुष समतेचे प्रतीक आहे. त्यांनी सांगितले, 'सावित्रीला मुलं होत नाही, याबद्दल दोष तिचा असेल हे कशावरून? मुलं होत नाही तर दोष माझ्यातही असू शकतो आणि तसे असल्यास तिने दुसरे लग्न केलेले आपणास चालेल का?' असे ठामपणे दीडशे वर्षांपूर्वी उत्तर देणारे एकच फुले असू शकतात. अन्यथा आजही वास्तव हेच आहे की, विज्ञानाने कितीही प्रगती केली असली तरी मुलगा झाला नाही, तर त्याचं खापर स्त्रियांवर फोडले जाते. त्याकरिता तिला अवैज्ञानिक, अंधश्रद्धेवर आधारलेले व्रत, उपवास करावे लागतात.

आज विज्ञानाने हे सिद्ध केले आहे की, मुलगा होण्याकरिता लागणारे गुणसूत्र निसर्गाने पुरुषांकडे दिलेले आहे; परंतु त्याकरिता जबाबदार धरणार ते स्त्रीला. विज्ञानाचे वास्तव समजूनही यामध्ये अजून पाहिजे त्या प्रमाणात बदल झालेला दिसून येत नाही. मुलगा होण्याकरिता भलेही मग गोपाल संतान विधी, पुत्रकामेष्टी यज्ञ, बुवाबाबांचे आशीर्वाद इत्यादी अंधश्रद्धेवर आधारलेली दमछाक करणारी व्रतवैकल्ये करीत असतात. खरे तर स्त्रीबीज व पुरुषबीज यांच्या संयोगातून पेशी निर्माण होतात. त्याचक्षणी लिंग निश्चित होते. परंतु, तरीही तिसऱ्या किंवा चौथ्या महिन्यात 'गोपाल संतान विधी' करून हमखास मुलगाच देणाऱ्या आधुनिक बाबांकडे मोठ्या प्रमाणात गर्दी होत असते.

अंधश्रद्धेच्या वाहक या स्त्रिया असतात, असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती होणार नाही. कारण, स्त्रियांच्या माध्यमातूनच समाजामध्ये मोठ्या प्रमाणात अंधश्रद्धा पसरत असतात. पुरुषसत्ताक व्यवस्थेने तिला एक अंधश्रद्धा पसरविण्याचे माध्यम बनविले आहे. जेणेकरून पुरुषसत्ताक व्यवस्थेला तडा जाणार नाही. बहुसंख्य स्त्रिया सतत मानसिक तणावाखाली असतात. नवऱ्याचं प्रेम नसणं, सासूचा छळ, कुटुंबात मानसन्मान नसणं, कुटुंबातील विसंवाद, लैंगिक असमाधान, भावनिक असमाधान, प्रेमाची ऊब न मिळणे यामधून उद्भवणाऱ्या ताणामुळे स्त्रीचे व्यक्तिमत्त्व दुभंगतं आणि हेच दुभंगणं तिला अंधश्रद्धेकडे घेऊन जातं. हे दुभंगणं म्हणजे काही विशिष्ट काळाशी, स्थळाशी व व्यक्तींशी जोडलेलं असतं. जसे, अमावास्या, पौर्णिमा, यात्रा, जत्रा, नवरात्र या काळामध्ये अंगात येणाऱ्यांचे प्रमाण जास्त असते. खरं तर, अंगात येणे सौम्य मानसिक आजार आहे; परंतु याची वाटचाल देवीकडे वळवून अंधश्रद्धांना वाटा मोकळ्या करून दिल्या जातात. विशेषता, पुरुषांमध्ये असले प्रकार अपवादात्मक दिसून येतात. म्हणूनच लिंगभावावर आधारलेल्या विषमता व अंधश्रद्धांचे प्रमाण आपल्या समाजामध्ये मोठ्या प्रमाणात दिसून येते.

आपल्या डोक्यामध्ये जेव्हा आपले विचार नसतात, विचार करण्याची क्षमता संपते, प्रश्न विचारण्याची क्षमता नसते, इच्छा नसते, तेव्हा आपला प्रवास हा अंधश्रद्धेच्या दिशेने होत असतो. विशेषतः आपल्या समाजात जन्मताच स्त्री ही दुय्यमत्त्व घेऊन आली असते. त्यामध्ये आमची संस्कृती तिच्या दुय्यमत्त्वला पोषक वातावरणाची निर्मिती करते. अगदी लहानपणापासूनच तिला अत्यंत अशास्त्रीय, अमानवीय अशा परिस्थितीला सामोरे जावे लागते. असंख्य पोथ्या, पुराणांच्या माध्यमातून, सोबत अनेक व्रतवैकल्ये, रूढी, प्रथा, परंपरा, कर्मकांडे तिच्या कोवळ्या मनावर बिंबवली जातात. स्त्रिया अनेक व्रतवैकल्ये करीत असताना लहान मुलींना सोबत ठेवतात. उदाहरणार्थ, वैभवलक्ष्मीचे व्रत असेल, संक्रांतीचे हळदीकुंकू असेल, होळी, वडाची पूजा यामध्ये लहान मुलींना गंमत वाटते. खाऊ मिळतो आणि आपल्या भविष्यातील भूमिकांची त्यांना ओळखदेखील हेतुपरस्सर करून दिली जाते. खरं तर, यातील बहुतेक व्रतवैकल्ये, रूढी, प्रथा, परंपरा, कर्मकांडे ही अन्यायावर आधारलेली तसेच अविवेकी आहेत, तरीदेखील असंख्य स्त्रिया ती करताना दिसतात, काही स्त्रियांना हा विचार पटत नसेल; परंतु त्यांना आचरण, व्यवहार करणं शक्य होत नाही. उगीच धोका कशाला पत्करायचा, या विचाराने अशिक्षितच नव्हे, तर उच्चविद्याविभूषित स्त्रियादेखील ही सगळी कर्मकांड करतात

आज टीव्ही चॅनल्स, सोशल मिडियाच्या माध्यमातून वेगवेगळ्या प्रकारे विषमतावादी अंधश्रद्धेला

Page 354
Scanned with CamScanner

ISSN : 0976-2957 अक्षरगाथा (अंक ४७)

खतपाणी घालताना बघावयास मिळते. टेलिव्हिजनवर वेगवेगळ्या चॅनल्सवर असंख्य मालिका चालू असतात. यामधून सातत्याने आम्ही आधुनिक झालो, असे दाखविले असले तरी आमची व्रतवैकल्ये कर्मकांडे संस्कृतीच्या नावाने सतत चालू ठेवली जातात. अपवाद वगळता प्रत्यक्ष समाजात सण-उत्सव आले की, टेलिव्हिजन मालिकांमध्येसुद्धा दाखवत असतात व त्यांचे मोठ्या प्रमाणात उदात्तीकरण करण्यात येते, आमच्या मनावर सातत्याने पितृसत्ताक व्यवस्थेची प्रतीके, संकेत बिंबवण्यात येतात.

आज आपल्या समाजव्यवस्थेमध्ये अनेक व्रतवैकल्ये, कर्मकांडे ही कुटुंबामध्ये घडणाऱ्या चांगल्या-वाईट गोष्टींसाठी नकळतपणे स्त्रीला जबाबदार धरतात. त्याच प्रकारे तिच्यावर सातत्याने दडपण आलेलं असतं. तिच्या शारीरिक, मानसिक, भावनिक शोषणाच्या बदल्यामध्ये कोणाला काय मिळत असेल, ते प्रत्येकाने शोधावे; पण स्त्रीला मात्र अनारोग्य, दुय्यमत्व असते. व्रतवैकल्ये, कर्मकांडे, रूढी, प्रथा, परंपरा या शोषणावर उभारलेल्या आहेत. यामधून स्त्रीला बाहेर काढायचे असेल, तर त्यासाठी घरातल्या पुरुष मंडळींनी तिच्यासोबत असणे गरजेचे आहे. पुरुषसत्ता आणि लादलेली बंधने ही सुधारण्याकरिता पुरुषांची सोबत फार महत्त्वपूर्ण आहे. विषमतावादी अंधश्रद्धांना फाटा देण्यासाठी कुटुंबातील स्त्रियांसोबत पुरुषांचाही सहभाग महत्त्वाचा आहे..तेव्हाच आपण कुटुंब, पर्यायाने समाज सुधारण्यासाठी सुरुवात करू शकतो.

अंधश्रद्धांमुळे मोठ्या प्रमाणात समाजामध्ये स्त्रियांना मिळालेले दुय्यमत्व, विषमतापूर्ण वागणूक यामध्ये सुधारणा करायची असेल आणि खऱ्या अर्थाने समता प्रस्थापित करायची असेल, तर समाजामध्ये असलेल्या या सर्व अंधश्रद्धांना ओळखून त्या दूर करण्यासाठी स्त्री आणि पुरुष या दोघांनी एकत्र येऊन सातत्याने चिकाटीने प्रयत्न करावयास हवा. सत्य असत्य ओळखून सत्याच्या पाठी ठामपणे उभे राहायला शिकायला पाहिजे. पालक, शिक्षक यांनी विवेकी भूमिका ठेवून वैज्ञानिक दृष्टिकोन आचारात आणावयास हवा. स्वतःमध्ये तो रुजवायला हवा. त्याचा प्रचार-प्रसार इतरांपर्यंत करून विज्ञानाच्या करणीसोबत विज्ञानाची विचारसरणीदेखील जनमानसात रुजवायला हवी, ज्याप्रमाणे आपण विज्ञानाची सृष्टी घेतली, त्याचप्रमाणे विज्ञानाची दृष्टीदेखील विकसित करावयास हवी. समाजामध्ये विवेक वाढीस लागला, तर येणाऱ्या भावी पिढीमध्ये अंधश्रद्धांवर आधारित लिंगनिहाय विषमता दूर होईल. याकरिता सातत्याने प्रयत्न करून नवा विवेकी समाज घडविता येईल. गरज आहे ती दृष्टिकोनात बदल करण्याची. शिक्षणाचा उपयोग वैज्ञानिक दृष्टिकोन वाढीस लागण्याकरिता केल्यास सुदृढ मानसिकता विकसित होऊन विवेकी समाजाची निर्मिती होईल. ■

"या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर जेवढी म्हणून मानवांनी धर्म पुस्तके केली आहेत, त्यापैकी एकही ग्रंथांत आरंभापासून शेवटापर्यंत सारखे सार्वजनिक सत्य नाही. कारण प्रत्येक धर्म पुस्तकामध्ये कांहीएक व्यक्तींनी त्या वेळच्या प्रसंगांस अनुसरून हेकडपणा केल्यामुळे, ते धर्म एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांस सारखे हितकारक न होता, सहजच त्यामध्ये अनेक फळ्या होऊन त्या एकमेकांमध्ये हेवा व द्वेष करू लागतात" - महात्मा फुले (महात्मा फुले : समग्र वाङ्मय, पृ. ...)

"विकासाची पूर्व-अट असुरक्षिततेतून निर्माण होणारी जाणीव असते. परावलंबी सुरक्षितता स्वावलंबी असुरक्षिततेपेक्षा कमी दर्जाची असते. असुरक्षिततेतूनच तिच्याशी संघर्ष करून माणूस त्याचे अस्तित्व आणि स्वत्व सुरक्षित ठेवीत असतो." - रावसाहेब कसबे (देशीवाद : समाज आणि साहित्य, पृ. २०३)

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Page 355
Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - XI Issue - II April - June - 2022

MARATHI PART - I

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2020 - 6.306
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

PRINCIPAL I/C.
Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY
RESEARCH JOURNAL

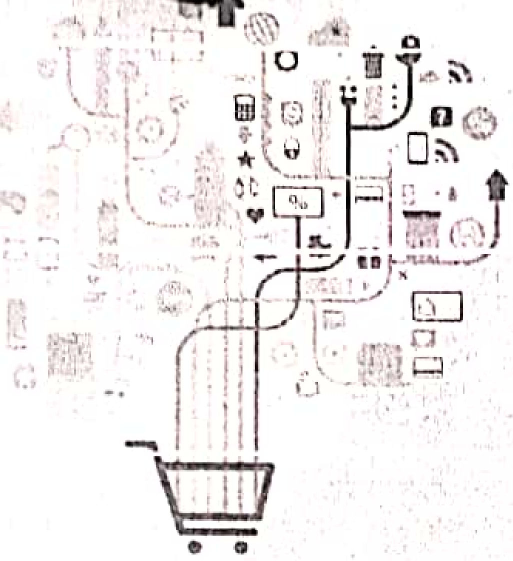

AJANTA

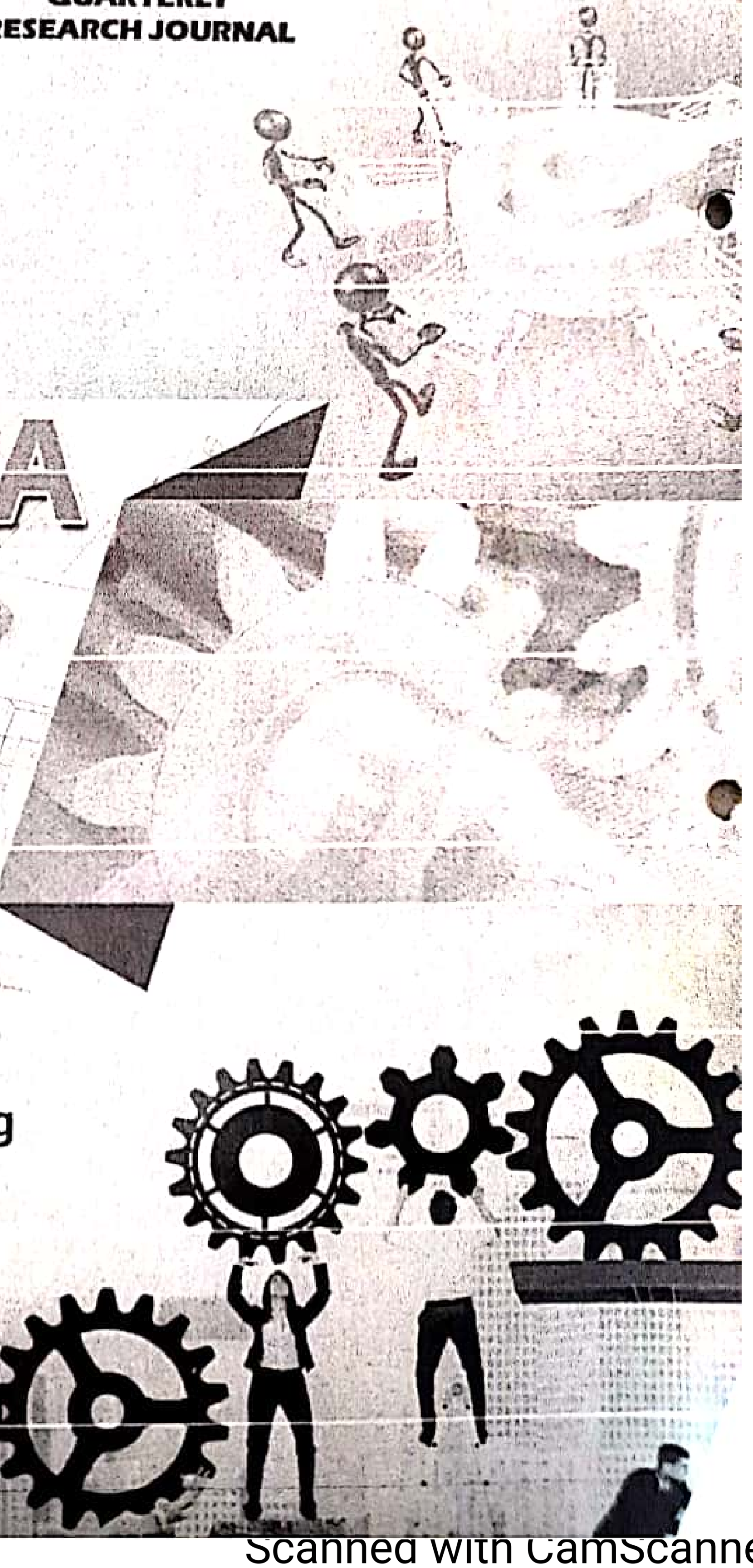

Volume - XI, Issue - II
April - June - 2022
MARATHI PART - I

Impact Factor / Indexing
2020 - 6.306
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

Scanned with CamScanner

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal **"AJANTA"**. Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877, Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta6060@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 6.306 (www.sjifactor.com)

PRINCIPAL I/c.
Dr Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salmau Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerece, Nirzwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

EDITORIAL BOARD

Dr. Jagdish R. Baheti
H.O.D. S. N. J. B. College of Pharmacy,
Meminagar, A/P. Tal Chandwad, Dist. Nashik.

Dr. Sadique Razaque
Univ. Department of Psychology,
Vinoba Bhave University,
Hazaribagh, Jharkhand.

Prof. Ram Nandan Singh
Dept. of Buddhist Studies University of Jammu.

Dr. Safiqur Rahman
Assistant Professor, Dept. of Geography,
Guwahati College Bamunimaidam, Guwahati,
Assam.

Dr. Sou. Sulbha D. Deshmukh
Smt. Sushiladevi Salunkhe College of
Education, Osmanabad.

Dr. Ratnakar B. Mhaske
IQAC CoordinatorSmt. Sushiladevi Salunkhe
College of Education, Osmanabad.

Dr. Nishant C. Nirmale
Assistant Professor,
Smt. Sushiladevi Salunkhe College of
Education, Osmanabad.

Dr. Prakash A. Kambale
Associate Professor,
Smt. Sushiladevi Salunkhe College of
Education, Osmanabad.

Dr. Devdatt T. Khajurkar
Associate Professor, Smt. Sushiladevi Salunkhe
College of Education, Osmanabad.

Dr. Chetan M. Gaikwad
Assistant Professor, Smt. Sushiladevi Salunkhe
College of Education, Osmanabad.

Smt. Sonali S. Rangole
Librarian, Smt. Sushiladevi Salunkhe
College of Education, Osmanabad.

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Ambedkar College of Social Work WARDHA

Scanned with CamScanner

MESSAGE

Prin. Abhaykumar Salunkhe
Executive Chairman,
Shri. Swami Vivekanand Shiskshan Sanstha, Kolhapur.

It is honor to welcome and introduce you to shri swami vivekanand shikshan sanstha Kolhapur's shrimati sushiladevi salunkhe College Of Education, Osmanabad. The college dedicated to shaping to students in to future competitive, committed and capable teachers and teacher educators.

The initiative "Bharat Ki Azadi Ka Amrit Mahotsav" was announced on the 12th of March 2021 by the Prime Minister of India (Narendra Modi).

This initiative will continue till the 75th anniversary of India's Independence Day.

The idea behind starting this initiative (Azadi Ka Amrit Mahotsav) is to aware the young generation of the sacrifices of the freedom fighters and to pay tribute to them.

This initiative will make them realize the dreams of those legends who not only fought for Independence but also sacrificed their precious lives for the Independence of India.

I would like to congratulate to college for organizing Online National conference on "Azadi ka Amrit Mahotsav- Achivments in various Fields of India in 75 Years."

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work
WARDHA

Scanned with CamScanner

VOLUME - XI, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2022
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.306 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	भारतातील शिक्षण पद्धतीचा विकास **डॉ. आनंद ज्ञानेश्वर शिंदे**	१-४
२	आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या श्रवण कौशल्य संपादन पातळीचा अभ्यास **आशिष गुलाबसिंग वसावे** **प्राचार्य डॉ. संजय एस. शिंदे**	५-९
३	संमिश्र शिक्षण हीच भविष्याची दिशा **इंगळे हरिचंद्र आदिनाथ**	१०-१४
४	माध्यमिक स्तरावरील विज्ञान विषयाच्या अध्यापनात स्मृती प्रतिमानाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास **श्रीमती कामिनी रामदास पवार**	१५-१९
५	भारतातील अनुसूचित जातीतील दारिद्र्य आणि असमानता : एक आर्थिक अवलोकन **कु. मनिषा मधुकर ढोके** **प्रा. डॉ. दयाळू किसन राठोड**	२०-२५
६	भारतीय राजकारणातील महिलांचा सहभाग **डॉ. मीनाक्षी कुबडे**	२६-२९
७	महाराष्ट्र विधानसभा लोकशाहीचे महामंदीर **श्री. डॉ. श्रीराम येरणकर** **श्री. पी. एन. कपले**	३०-३५
८	स्वातंत्र्याची ७५ वर्ष : आर्थिक विकासातील दारिद्र्य आणि बेकारीची समस्या एक आव्हान **डॉ. राहुल एम. स्वानकर**	३६-४२
९	नवीन शैक्षणिक धोरण आणि शिक्षक **प्रा. डॉ. शिंदे शाम भागवत**	४३-४६
१०	भारतातील शिक्षण प्रणालीचा विकास **श्रीमती सोनाली रांगोळे**	४७-५२

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work, Wardha

Scanned with CamScanner

VOLUME - XI, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2022
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.306 (www.sjifactor.com)

६. भारतीय राजकारणातील महिलांचा सहभाग

डॉ. मीनाक्षी कुबडे
डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, वर्धा.

परिचय

प्रत्येक माणसाला जीवन जगण्याचा सामाजिक प्रतिष्ठेचा आणि सुरक्षिततेचा अधिकार आहे. मान स्वाभाविक प्रतिष्ठेचा आणि गुणवत्तेचा आदर करणे हा मानवी अधिकाराचा आधार आहे. ते एक मूल्य आहे. या दृ विचार करता, स्त्रियांच्या मानवी हक्कांची व मानवी प्रतिष्ठेची जपणूक करण्यासाठी त्यांना स्वातंत्र्य आणि सम पुरूषांच्या बरोबरीने मिळणे गरजेचे आहे आणि हे जर साध्य करायचे असेल तर स्त्रियांचा सामाजिक, आर्थि राजकीय विकास साधेल अशी धोरणे आखली पाहीजेत. ही धोरणेही अशी आखावीत की, ज्यामुळे स्त्रियांना त्य सुप्त शक्तींची जाणीव होईल आणि सर्व क्षेत्रात समानता, स्वातंत्र्य अनुभवण्यासारखी परिस्थिती निर्माण होऊ श याबरोबरच समाजाची अभिवृत्ती बदलण्याची आणि समुदाय विकासात स्त्रिया व पुरूष दोघांचाही क्रियाशील सह मिळण्याची आवश्यकता आहे. विषमता नाहीशी करणे, अत्याचाराला प्रतिबंध घालणे, स्त्रियांचा विविध क्षेत्रातील सह वाढविणे व तो मजबूत करणे या गोष्टीही जरूरीच्या आहेत. राष्ट्राच्या सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक जीव सहभागी होण्याची संधी, निर्णय घेण्याची संधी, आरोग्य जपणूक इत्यादी सर्व गोष्टी मानवी अधिकारातच अंत आहेत. हे अध्ययन कार्य प्रामुख्याने महिलांच्या राजकीय सहभागाच्या स्थितीचा कल दर्शविते. यामध्ये महिला राज प्रवेश, राजकारणातील महिलांना असलेली संधी व राजकारणातील निर्णयक्षमता व पुरूषी मानसिकतेचा होणारा वि व राजकीय व्यासपीठाचा स्त्री सक्षमिकरणात होणारा फायदा यावर भर देणे.

या अध्ययन कार्यातून असे स्पष्ट होते की, ग्रामीण पातळीपासून ते राजकीय पातळीवर महिलांचा राज सहभाग वाढत असला तरी तो अत्यल्प आहे. राजकीय पटलावर महिलांना निर्णयप्रक्रियेत सामावून घेतले जात न महिलांच्या राजकीय अस्तित्वाला कुटूंबापासूनच विरोध होतो. निर्णायक व प्रमुख पदावर कार्य करणाऱ्या राज महिला नेतृत्वाची सख्या कमीच आहे. समाजातील महिलांचे सक्षमिकरण घडवून आणण्यासाठी व महिलांच्या समस्य तत्परतेने कार्य करण्यासाठी महिलांचा राजकीय सहभाग वाढविणे गरजेचे आहे.

विषय विश्लेषण

कोणत्याही देशाच्या विकासाचा विचार करतांना स्त्री–पुरूष असे वेगळे घटक विचारात घेण्याची गरज न नये. कारण स्त्री देखील एकूण लोकसंख्येचाच एक भाग आहे. पण दुर्दैवाने जवळजवळ सगळ्याच देशात विकासाचा आणि तिला मिळणाऱ्या विकासाच्या संधीचा आलेख पाहिल्यास त्याच्या वाढीचा वेग अतिशय मंद असल्य दिसून येईल. विकसित म्हणविणाऱ्या काही देशात तिचे स्थान व भूमिका थोडी सुधारीत असली तरी अनेक प्रसंग अ आहेत. ज्यात तिला आजही हक्कांसाठी व न्यायासाठी झगडावे लागते. देशातील स्त्रियांची संख्या, तिच्या विकासाच

Scanned with CamScanner

संधी, तिच्यासाठी असणारी सामाजिक चौकट, तिचे कुटूंबातील व कार्यक्षेत्रातील स्थान, आर्थिक स्वातंत्र्य व स्वावलंबन तिचे अस्तित्त्व इ. बाबत पुन्हा गांभीर्याने विचार करण्याची आजही गरज आहे.

संविधानानुसार मुली व महिलांना शिक्षणासोबतच समाजात समानतेने जगण्याचा अधिकार प्राप्त झाला आहे. [illegible] स्त्रिया आज विविध क्षेत्रांत यशाची शिखरे पादाक्रांत करीत आहेत. एकेकाळी चूल अन मुल इतकंच विश्व मर्यादित असणाऱ्या स्त्रीचा आज एखाद्या देशाची सत्ता सांभाळण्यापर्यंतचा प्रवास थक्क करणारा आहे. मिळालेल्या संधीचा पुरेपूर उपयोग करत प्रत्येक क्षेत्रात आपल्या कार्याचा ठसा उमटवत आहेत. विज्ञानयुगात स्त्री सक्षम होत आहे जरी, परंतु आज एकविसाव्या शतकातही स्त्रियांसमोर अनेक आव्हानेही आहेत. स्त्रीभ्रूणहत्या, ॲसीड हल्ला, शिक्षणाचा अभाव, हुंडाबळी, कौटूंबिक हिंसा, बलात्कार, लिंगभेद, महिलांवरील अन्याय–अत्याचार, सामाजिक बंधने इ. अनेक समस्यांशी सामना करावा लागतो आहे. घराघरांत स्त्री ही देवी म्हणूनही पूजली जात असली तरी तिचा त्याग, वैचारिक स्वातंत्र्य, सेवाभाव, कणभराचा मात्र सहज स्विकारला जात नाही हेही तितकेच खरे आहे.

राजकारणातील स्त्रियांचा सहभाग व स्वातंत्र्य या विषयावर बोलायचे झाल्यास तो बरोबर मोजल्या इतकाच असे ठामपणे म्हणता येईल. 1957 ते 2009 च्या काळात 150 उपदेशांत केवळ 4 स्त्रिया होत्या. 17 एप्रिल 2014 च्या लोकसभा निवडणूकीत महाराष्ट्रातील 19 मतदार संघात 358 उमेदवारांपैकी केवळ 24 महिला उमेदवारावर होत्या. महिला आरक्षणामुळे ग्रामीण क्षेत्रात महला उमेदवारांचे प्रमाण वाढल आहे. बऱ्याच प्रमाणात विशेषतः आरक्षीत जागांवर स्त्रिया निवडून देखील आल्या आहेत. पण त्या रबरस्टॅम्प म्हणून ओळखल्या जाऊ लागल्या. कारण विशिष्ट पदावर [illegible] महिला उमेदवार निवडून आल्या असल्या तरी या पदाचा कारभार तिचा पती चालवित असल्यामुळे राजकीय [illegible] आपल्या कार्याचा स्वतंत्र असा ठसा तिला उमटविता आला नाही. 15 व्या लोकसभेत (2014) एकूण 556 [illegible] सर्वाधिक महिलांनी निवडून लढविली. त्यापैकी 59 महिला खासदार पदावर निवडून आल्या अर्थात [illegible]च्या एकूण सदस्य संख्येचा विचार करता महिला सदस्यांचे प्रमाण केवळ 10.61 टक्के आहे. यावरून स्पष्ट [illegible] निवडणूकीत सहभागी होणाऱ्या स्त्रियांचे प्रमाण अधिक असले तरी त्यांचे सत्तेवर येण्याचे प्रमाण अत्यल्प [illegible]

महाराष्ट्रातील महिला आमदारांची स्थिती.

वर्ष	एकूण उमेदवार	महिला उमेदवार	निवडून आलेल्या महिला उमेदवार
1962	1161	36	13
1967	1242	19	09
1972	1197	56	00
1978	1817	51	08
1980	1174	47	19
1985	2230	83	16
1990	3772	144	06
1995	4714	247	11
1999	2006	86	12
2004	2678	137	12
2009	3559	211	11
2014	4119	277	20
2019	3237	235	24

Scanned with CamScanner

VOLUME - XI, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2022
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.306 (www.sjifactor.com) AP-9

महाराष्ट्रामध्ये विधानसंख्येच्या एकूण 288 जागा आहेत. महाराष्ट्रामध्ये एकूण मतदार संख्या 8 कोटी ९ लाख असून त्यात महिला मतदारांची संख्या 4 कोटी 38 लाख आहे. त्यामुळे महिलांच्या प्रतिनिधींची संख्या वाढ अनिवार्य आहे. परतु महाराष्ट्र विधानसभेच्या महिलांच्या प्रतिनिधीत्वाच्या विश्लेषणावरून असे दिसून येते की, महिला उमेदवारांमध्ये वाढ होत आहे. परंतु प्रतिनिधीत्व करणाऱ्या महिलांची संख्या अत्यल्प आहे. महिला खासदार व आमदारांची संख्या बघितली तर महिला खासदारांची संख्या ही 10 टक्के व महिला आमदारांची संख्या 9 टक्के आहे लोकसभेच्या सदस्यांमध्ये महिला सदस्यांचे प्रमाण स्वातंत्र्यानंतरच्या 75 वर्षानंतरही 10 टक्केपेक्षा वाढू नये ही शोकांतिका आहे. यावरून महिलांच्या राजकीय सहभागाची मर्यादा लक्षात येते.

वर्तमान काळात राजकीय क्षेत्रात येणाऱ्या महिलांचा टक्का वाढतो आहे ही अत्यंत स्वागतार्ह बाब आहे. पण सत्तेवर आल्यानंतर त्यांना त्यांच्या मनासारखे निर्णय स्वतंत्रपणे घेता येतात काय? हा तेवढाच महत्वाचा व विचार करण्यासारखा प्रश्न आहे. त्यामुळे केवळ महिलांसाठी राजकारणात राखीव जागा आहेत. म्हणून महिला समोर येत आहेत काय? की मनापासून येऊन काम करायचं असते याचा विचार होणे महत्वाचे आहे. शहरी क्षेत्रात स्त्रियांच्या राजकीय स्वातंत्र्याच्या बाबतीतही ग्रामीण क्षेत्र मागे आहे असे ठामपणे म्हणता येईल. पश्चिम महाराष्ट्रासारख्या क्षेत्रात मागील 70 वर्षापासून कॉग्रेस पक्षासारख्या मोठ्या पक्षातील केवळ चारच महिला खासदार झाल्या. हे उदाहरण याबाबत पुरेसे बोलके आहे. पक्षस्तरावर सुद्धा महिलांना उमेदवारी देण्यात विशेष रस नसतो ही बाब सुद्धा गंभीर आहे

राजकारणात कार्यरत असणाऱ्या स्त्रियांना कौटूंबिक व सामाजिक आघाड्यांवर अनेक अडचणींना तोंड द्यावे लागते. त्यामुळे त्या राजकारणात येण्यास घाबरतात. राजकीय क्षेत्रात कार्य करतांना देखील त्या विशिष्ट दडपणाखाली वावरतात हे एक वास्तव होय. ज्यादिवशी स्त्रिया राजकीय निर्णय स्वतंत्रपणे घेतील त्यादिवशी महिलांच्या हितांचे नियम व कायदे तयार होऊन त्यांची अंमलबजावणी केली जाईल.महिलांच्या हातातील अधिकार महिलांना न्याय मिळवून देतील व समानता निर्माण होण्यास हातभार लागेल.

ग्रामीण क्षेत्रातील महिलांच्या राजकीय सहभागाचा विचार केला तर ग्रामपंचायत सदस्य पदांसाठी निवडणूक लढविण्याचा निर्णय सुद्धा महिलेचा पती किंवा कुटूंबिय घेतात. निवडणूक लढविण्यापासून ते ग्रामपंचायतीचे कार्य चालविण्यापर्यंत महिलेच्या पतीची मक्तेदारी असते. यामध्ये कुठेही महिलेचा राजकीय अस्तित्व दिसून येत नाही. दुसरी बाजू अशी की, ज्या महिलेला या बाबतीत कुटूंबाकडून सहकार्य मिळाले तरी ग्रामपंचायतीमधील पुरूष सदस्य एका महिला सरपंचाच्या नेतृत्वात काम करणे हे संकोच मानतात व सहकार्य करीत नाही. त्या ठिकाणी सुद्धा पद व सत्ता असून सुद्धा स्वतंत्र निर्णय घेता येत नाही.

निष्कर्ष

1. महिलांचा राजकीय सहभाग हा राखीव जागांपूरता मर्यादित असल्याचे दिसून येते.
2. राजकारणात महत्वाच्या व निर्णयाच्या प्रक्रियेत महिलांचा सहभाग अत्यल्प आहे.
3. राजकीय सहभागाबद्दल महिलांमध्ये उत्सुकता किंवा आवड दिसून येत नाही.

उपाययोजना

1. महिलांना त्यांच्या मतदार संख्येच्या तुलनेत उमेदवारी देण्यात यावी.
2. आरक्षणाच्या जागा वगळता प्रत्येक पक्षाने 50 टक्के जागेवर महिलांना उमेदवारी देण्यात यावी.

Scanned with CamScanner

3. विविध संघटना, सामाजिक कार्यकर्ते, शिक्षक संघटना यांनी महिलांच्या खंबीर नेतृत्व विकासासाठी व राजकीय सहभाग वाढविण्यासाठी जाणीव जागृतीचे कार्य करावे.
4. महिलांना उमेदवारीच्या संदर्भात महिला संघटनांनी दबावगट तयार करावा.

संदर्भ सूची

1. बोधनकर सुधीर, अलोनी विवेक, 'सामाजिक संशोधन पद्धती', श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
2. मेहेत्रे स्मिता, 'भारतीय स्त्री आणि मानवाधिकार', श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
3. वैशाली पवार, 'महिलांच्या सत्ता संघर्षाचा आलेख', डायमंड पब्लिकेशन, पूणे
4. गंगने वर्षा, 'स्त्री सक्षमिकरण दशा आणि दिशा', साईज्योती पब्लिकेशन, नागपूर
5. सारस्वत स्वप्निल, सिंह निशांत, 'समाज, राजनिती और महिलाएँ दशा और दिशा', राधा पब्लिकेशन, नई दिल्ली.
6. अंधश्रद्धा निर्मुलन पत्रिका अंक पहिला जानेवारी 202
7. www.hindustantimes.com
8. Timesofindia.indiatimes.com
9. Maharashtratimes.com

PRINCIPAL I/c.
Dr. Ambedkar College of
Social Work, Wardha

Dr. Ambedkar College of Social Work * WARDHA

Scanned with CamScanner